Library IIAS, Shimla
S 294.161 2 P 979 P-P 979 P: 1
00007026

September 1922.

THE

CHOWKHAMBÂ SANSKRIT SERIES;

A COLLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS,

NO. 297.

INDIAN INSTITUTE OF ADVANCED STUDY
Acc. No. 7026
Date 30.10.65
SIMLA

पुष्पसूत्रं

सामप्रातिशाख्यं

पुष्पर्षिप्रणीतम्

श्रीमदजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् ।

काशीस्थद्राविडोपाह्व म० म० पण्डितश्रीलक्ष्मणशास्त्रिणा
संशोधितं विजयते ।

FASCICULUS I–१

PUBLISHED & SOLD BY THE SECRETARY,
CHOWKHAMBA SANSKRIT SERIES OFFICE, BENARES.
AGENTS:-OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG:
PANDITA JYESHTHÂRAM MUKUNDAJI, BOMBAY:
PROBSTHAIN & CO: BOOKSELLERS LONDON.
Printed by Jai Krishna Das Gupta,
at the Vidya Vilas Press, Benares.

1922.

॥ श्रीः ॥

-#-

आनन्दघनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ॥
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा—संस्कृत ग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ॥
रसिकालिकुलं कुर्वद्‌मन्दाऽऽमोदमोहितम ॥ २ ॥

स्तबकः—२९७

हरिः ॐ ।

—:o:—

सामप्रातिशाख्यम् ।

पुष्पर्षिप्रणीतम् ।

अजातशत्रुकृतभाष्यसहितम् (१) ।

ॐ उच्चामहीं पुनारवजये आत्वौशनं कयादेव्यं तंवो धसं तरोलेयं स्वादिहितं पवस्वेन्द्रमच्छसफष्क-ले पुरःश्यावाश्वेऽभिप्रिकावं स्वासु ज्ञीय मेधूसार्कं वयं भरमधार्मेधं पान्तं हव्यं प्रवः शात्त्यं वयङ्गाण्वे प्रथमः ॥ १ ॥

इन्द्राकच्चमगन्दासौर्द्धसन्नमातूपारमभित्वार्षभ-मिदङ्गारमिदं घृतश्चुन्निधनमात्वे तिथं योगे मेधामि-न्द्रसुतेकौत्समाश्वन्द्रोणासुतासोमैकर्चौप्रसोजयंतृचेप्र-सोहितमगासफमाक्षारं हर्यप्रसुन्वागौरीगौतममेक-र्चावृषार्गौक्ताव्यं पुनायास्यमैडे द्वितीयः ॥ २ ॥

एतास्वेव त्रिणिधनं वृषाशोशिष्ठमभिप्रव इयैतं त्वा-

(१) अस्य पुष्पसूत्रमितिप्रसिद्धस्य सामवेदप्रातिशाख्यस्य अजातशत्रुकृतभाष्यस्य त्रीणि पुरातनानि पुस्तकानि लब्धानि तेषु पञ्चमप्रपाठकमारभ्य समाप्तिपर्यन्तं ग्रन्थो दृश्यते । पञ्चमप्रपाठकारम्भ एव मङ्गलाचरणदर्शनात् पुष्पिकायां 'पञ्चमप्रपाठके' अस्य स्थाने "प्रथमप्रपाठके" इति लेखदर्शनाच्चात्रैव कदाचिद्भाष्यग्रन्थारम्भ इत्यनुमीयते ॥

मिदाछन्दसं यस्तेष्मतम्पवस्वमच्छपूषासुशंकुसुज्ञानरी-
वितान्येकर्चाः पूषा तृचेकौञ्चं वृषायाममेवामहीविश्वा-
दं ष्ट्रम्पूर्वमुचाक्षुष्टम्भमभिसोमद्गतमेप्रहिन्वाष्कारान्त-
न्तिस्रः संक्रोशोघत्वाष्टम्भमन्तराणिरवन्तिस्रः ष्टौहे
तृतीयः ॥ ३ ॥

आसोसखावाचः शौक्त एकर्चौ सुतावितन्त्वाष्ट्री
अन्ते स्वासु हिष्टीयवर्ण्णरश्च्यानिदक्षसाकामन्तवदं-
ष्ट्रोत्तराभीशवेस्वः पृष्ठश्चपुनासत्राविश्वाः शोकंयोरा-
पृश्न्यौर्ण्णौत्तरं स्वासुत्वं हिहत्कमातीषासोमः पु-
रोनानदंवात्सप्रं सामः सैन्धुचितमग्निं वश्चतुर्थः ॥४॥

प्रियमिमंवितंजुषस्वार्पाशाकलवार्शो उष्वाणमा-
नवानूपवाग्राग्नेयानियत्सोशवन्तनिध्यं शुद्धुपम्रप्राणा-
वनक्रोशेजसावितपार्थेस्पत्यमिन्दुराते सञ्जयमिन्द्रा-
मित्रमसामहामित्रमिन्द्राद्यर्धीयक्रौञ्चे पञ्चमः ॥ ५ ॥

एतास्वेववर्ग्यंमृज्यौक्ष्णोरन्ध्रंस्वारैडेजाजिद्वरुणसाम-
गोष्ठमुत्यंहवहेव्यंरेवन्तीयम्पारिस्वावैदन्वतानितृती-
याद्यचतुर्थानि ससुतंवो दीर्घकार्ण्णं सोमागौरीमधु-
श्चुन्निधने तथाक्रौञ्चे वाङ्निधनमैडेश्वौष्टमयापवाग्ने-
गूर्दः मवोर्चोपाद्वंशपुत्रे षष्ठः ॥ ६ ॥

वृषातनिपर्ण्णौडकूलीयानिपुणाकण्वतरगौङ्गवया-
स्यानिस्वासुप्रवदभिनिधनं वैखानसानि यस्ते मौच-
मेषस्य शार्क्करंप्लवः सखापुरीवितकार्त्तेज्यक्षाहविषंपे-
सोजरावात्समातेत्वन्नः सांश्रवसं यदि वीङ्कमध्वर्य्यो-
रूपे सप्तमः ॥ ७ ॥

एतास्वेवाशुमार्गीमित्रहतसाकलम्बान्यभिसोव्रि-

हिङ्कुपाश्र्वंहन्मगतद्वाराच्छिद्राणिप्रहिन्मन्वाद्रुकथमुद्-
वर्त्तीयदिनैपातिथसुभयंवैयश्वंयुषकूसुरूपाद्यभासका-
क्षीवतासितान्यष्टमः ॥ ८ ॥

घुम्नमैषिरं प्राणात्रैतमभीनोवितकौत्सशुद्धाक्रौञ्च-
रयिष्ठौदलानिस्वासुघर्मंहिन्वविशीयॅंस्वासुशनसांव-
र्त्तमारुतानिजिघ्नतइत्यदारसुरूपोत्तरॅंहरिश्रीनिधनसै-
न्धुबाभ्रवेडानाॅं संक्षारऋषभश्चेति नवमः ॥ ९ ॥

तोर्यं पृष्ठकौल्मपुष्पदैर्घवैयश्वाद्याभीशवानिश्री-
णन्तोवासिष्ठमसोसामराजॅंस्वासुश्रायन्तीयं यतः-
सम्मतंत्वॅंसोमाश्वसूक्तशाम्मदावर्चीनेडविष्कृतानि-
त्वम्पर्णपवस्वमनसंपरित्यंवितनिह्ववह्रिष्ठीयानि दश-
मः ॥ १० ॥

एतास्वेवासितसाध्रपाराणिस्वासुविधर्मोपोपुश्रु-
ष्यॅंस्वास्वैःमवाह्नककुभोद्वॅंशीयान्युच्चाजिगाभीके-
पुनोत्सेधज्ञीयनिषेधान्याजावितंमाचित्तिथमुदुत्यवर्त्ती-
च्छकुलीयं पर्यूपुश्यावागवेधन्वह्रविषं वाङ्निधनमेका-
दशसूर्यस्याग्निवाजजिदित्ये दशरात्रः ॥ ११ ॥

वृषामहीपुनामन्तमुत्सःप्लवःप्रत्नंदैर्घप्रकापार्थं चिद्-
वर्त्तीयस्तेजराच्छसुज्ञानंपुरःक्रौञ्चंप्रोकावमग्निं वःमा-
सत्राप्रसोमाश्वंप्रसोमदेपज्रॅंस्वासुवर्त्तःपवते ज्ञानका-
शीतिप्रसुवितमाजाम्योकोनिधनॅंसवीरौदलं प्रसुन्वा-
साध्रे प्रथमः ॥ १२ ॥

वृषाण्मतयेक्रोत्तरेतोषिच्छन्दसमृच्येडमायास्यंतृ-
चेश्रीणन्तत्रिणिधनंवृषाशोपार्थमभिप्रवर्त्तःशंकुवितेप-
वस्वायम्पूषाश्रामहीविश्वादॅंश्रोत्तरमुचारूपमभिसो-

रीरवंप्रहिन्वाग्नेयमात्वावर्त्तःस्वासुक्षुल्लकवाचेसखाज्ञा-
नदासेसुतान्धी द्वितीयः ॥ १३ ॥

पवित्रराजंपवस्वादारतोर्षिपृश्न्येकस्यांतृचेभीशवो-
त्तरयौधाश्रीणमुत्तुवाअस्यासिष्टंयोरावर्त्तःस्वाम्वौणर्गा-
ग्यसुज्ञानेपुरस्त्वाष्ट्रयर्द्धेडꣳस्वासुलोशाग्रैडशुद्धीयेअर्षा-
सन्तन्यभिसोमानावानूपवाम्राण्यभित्रिसम्पायशाव-
र्त्तांसागौपूक्तंप्राणज्ञाने तृतीयः ॥ १४ ॥

एतास्वेव दासंपवस्ववारायिष्टमसालौत्तरंयजिष्ठꣳ-
साध्यमिन्द्राश्वसूक्तंमृज्यमतन्त्रिणिधनायास्येसाकꣳ-
सिष्ठापिबावर्त्तःपरिस्वैध्मवाहन्तंवर्चिज्ञानकाशीतस्वा-
सुरुतान्धेनुप्रसोर्चिवर्त्तोत्सःप्रत्नंवर्त्तेलयेतथाभिसोम-
त्सपरिधीन्दुहेति च चतुर्थः ॥ १५ ॥

हाउनित्रं प्रतेलौशाग्यंमन्ददुग्धावर्त्तलेगेइन्दुःस-
म्पापवस्वत्वाष्ट्रीद्विरभ्यस्तङ्गोविह्लौशोत्तरम्पवमावृषो-
वर्त्तलेयेअगापवासिष्ठंज्योतिर्मरुतामुच्चासवापुनाव--
र्त्ताभिवायुम्प्यार्थपुरोमधुश्चुश्चीर्यबृहदाग्रेयमाभिसोगौ-
ङ्गवंप्रहिन्वाग्रैधास्वादिक्षुष्टम्भं पञ्चमः ॥ १६ ॥

आजातममभ्यैडङ्कावन्तोषिमतंयओसितंष्टषाया-
ममैडङ्कत्वावर्त्तास्तिस्रोहितꣳसहत्वाष्ट्रयस्यसत्रातवोत्से-
धोदुहापृश्निशिशुम्पार्थम्युम्नम्प्राणासफ श्रुध्येकर्चावि-
न्हुनिषधोधर्त्ताकावंक्रतुꣳष्टम्भꣳसखापौष्कलंक्रतुꣳश्यै-
तपच्छश्रुध्ये षष्ठम् ॥ १७ ॥

क्रतुन्थसंपवतेपौष्कलमस्यामहीतोषिलेयमृच्यय-
ꣳसोपार्थꣳस्वानोहिनम्पवसत्रापर्यूदेव्यामिन्दुर्यद्वाप-
रिप्रधवारꣳसूर्यस्यकावंतृचेपवमापौरुमीढम्मन्द्रन—

घाव्यम्परिधीनित्रमभिसोद्धाजमुत्सः सिष्ठंयद्धापमेनमि-
तिप्रसोगवशुद्धीयएकर्चर्चाः क्रतुम्मांढन्तवर्चिंश्रुध्ये सप्त-
मः ॥ १८ ॥

क्रतुम्मानवाद्यंप्राणापौष्फलक्रतुञ्जनित्रꣳसोमःश्रुध्यं
क्रतुंद्राजमभिसोतिथंतोषितुक्थंयस्तेसोमसोमाध्यर्घेड-
मदभ्रःसुमाण्डवमस्यजरातोषिरवश्वेदेशानिहवः सं-
वत्सरः ॥ १९ ॥

प्रतिनानदमानोविश्वाश्यैतम्पुरोदलꣳ स्वादोःश्यै
तम्पवस्वेडानांकर्चःव्रवयौधाशिशुन्देव्यङ्कयास्वारम्परि-
प्रधन्वसफमेकस्यामुच्चास्पारसौपर्णाकेरपुनाछम्भले
येश्रायभरन्तरोवारमच्छैकस्यांपुरस्तृचेयास्यमैडꣳस्वा-
नोजरावर्णमिषंपुनावषट्कर्चे प्रथमः ॥ २० ॥

तृचेमच्छौपगवान्निषेधःश्रायमयापाश्वंमिन्द्रामही-
कर्चर्चाःपवस्वमलेयंतृचेत्वेसोयौधादैर्घेघाव्यौतानमेन्दुमा-
रुतꣳस्वादिजशानदवश्रुध्यन्देवोदाशींज्ञीयमुत्तेमहीम-
न्द्रजरापाहिरंवतृचेदैर्घंविश्वस्मात्समन्तन्तास्वेवजयं-
मिन औशने द्वितीयः ॥ २१ ॥

कयातेदेव्यमग्नआयाधसमच्छलेयमदासꣳहितंभ-
द्रोम्नेवाजसफष्कलेकर्चौतृचेश्रुध्यविशोवाश्वमृचितृचे-
न्धिगवज्ञीयेसामिद्धंभायेकावमुपत्वावारमुषेषन्तो कज-
रास्वासुवषट्प्रसोतृचेगौङ्गवꣳशार्ग्यूहारत्वङ्कौलमला-
शुमजच्युतःकर्चे तृतीयः ॥ २२ ॥

प्रघसत्राप्रसुवाश्वंकर्चावौदलंतृचेप्रदैज्ञीयꣳस्वासु-
दैर्घꣳशार्ग्यूवर्तःस्वादिष्कृनमस्यष्मतंयस्तेहितमयंपूर्वा-
श्वंविपश्चितोभार्गवꣳस्वासुगौक्षमुचंप्रसुन्वागौतमंतृ-

चेवृषाजिगस्वारपर्णपुनादैर्घयस्तेसुरूपोत्तरंत्वꣳहिशंकुसुज्ञापवस्वदेवासितमयंपूषेति चतुर्थम् ॥ २३ ॥

उच्चार्षभषूक्तेभिसोमोत्सेधःस्वानोवारंप्राणाश्रुध्यंपुरोनिषेधःप्रघन्ववर्ष्योजिघ्नमहीसाकम्पार्थमिमाउत्वाइयैतंयस्यलेयंपवमासꣳहितमासोगोमन्नःसफश्रुध्येभीनोवाइयावागवेञ्जतेकावन्तोषिदꣳष्टोत्तरमाभिस्वाकण्वरमानोदोविशीयं पञ्चमः ॥ २४ ॥

परित्यꣳइयवागवेपवित्रंकावꣳस्वादिमौचं क्षीयक्षुंविशीयंत्वन्नश्चिवारमुचास्वारसैन्धुचितंतोर्षिवरुणसामयस्तेकाक्ष्यच्छादासंघुरोवाध्रवैतहव्यसामेत्रासान्यग्नेत्वेꣳसत्राभिसोदोविशीयꣳस्वासुवारंप्रतूर्तिपुवर्त्तत्राम्रृषभस्तोष्युत्सेधे षष्ठः ॥ २५ ॥

उत्सेधएवश्रीणमच्छविशीयमयंपूनिषेधइन्दुपुष्पंच्यावनमेकस्याम्पवस्वतंवःपुरोजनित्रेपुनातिथंतंवशुद्धापदान्तꣳस्वादिनमगौषूक्ताइवसूक्तएकर्चौयज्ञैत्यपुतन्तेश्रुधीतिचवाराणिषियोत्सेधनिषेधावूर्ध्यापर्णमैडन्दुह्वासमन्तंपङ्क्तयांपुनावरूसाम्नि सप्तमः ॥ २६ ॥

तवाहम्मतजयेरेवतीर्देव्यꣳस्वासुसत्राभरन्तवसत्पुरोजागतꣳसोमसामयदभियमितिप्रत्नन्महीद्रम्पर्णमैडंवसुरुचःसत्राधयदोविशीयंप्रत्नमुत्सेधस्तदिदोइयैतꣳरक्षःसुरूपोत्तरꣳसुमन्मावारंपुनावैराइवक्रुचोंषषडन्तमुत्सोयस्तेसत्रापवस्वकाचीनेडमेकाहाः ॥ २७ ॥

इति प्रथमः प्रपाठकः ।

पन्यङ्कुक्षमात्वाविदꣳष्टूम्पूर्वम्परिस्वासुरूपोत्तरꣳ-स्वासुरूपोत्तरꣳ स्वासुहाविषजरामार्गीयवाणीदंवाम्प-वस्वसाकमृच्यभिसोतवोजनित्रैच्छजराप्रसोजरासो-जरासोमसामरोहितकूलीयानिप्रसोक्षारान्तंजयमुद्दे-स्वारम्पर्णमच्छाक्षारमभिप्रिखानसमस्यप्रत्नाशुमा-र्गीयवे प्रथमः ॥ १ ॥

एतांस्वेवमित्रटतसाकलम्बान्यभिसोदैर्घपाद्विहि-ङ्कादेव्यमेवमेवतनिहन्मेमोषुत्वापार्श्वमस्वासन्तनियस्ते-सुरूपाग्रभासासितान्यभिशुवाचासखातृचेशौक्तमि-न्द्रासितकौत्सशुद्धाक्रौश्वरयिष्ठा निद्वितीयः ॥ २ ॥

इन्द्रापविज्ञायेस्वासुविशीयमुचासुरूपोत्तरादा र-संक्षारास्तोपि पृश्निनतथाश्रिणिꣳ सानोहात्रिष्मशाम्म-दावचीनेडाविष्कुतान्ययंपूज्ञयिहिष्टयिधताज्ञियिम्प्रसु-पारमयंपूक्रौश्वाद्यकुस्तन्देव्यन्तिस्त्रसैधुक्षिते तृतीयः॥३॥

सुतात्वाष्ट्रीस्वारेपुनापृश्नयाभीशवोत्तरोसिष्ठमय-मेनुदेव्यंꣳस्वानोगौपूक्तंप्राणावारन्दसासत्रापारिप्रिहा-जमूमिणाक्रोशनन्तोषिवाश्रमानवनानूपानिश्रीणाग्नेय-ꣳसोमाःश्यावागवागवनिषेधाःपवस्वरयावागवे च-तुर्थः ॥ ४ ॥

एतास्वेवाकूपारꣳसोमाःक्रौश्वाद्यꣳसुनात्वाष्ट्य-ढ्रैडꣳपुरःशुद्धापदान्तमसाक्षितमैडन्तोषियौधाद्वैगते-श्रीहन्मनंपुरःपारसाध्रेपवस्ववाश्रेयंपारिप्रिपूक्तमेकस्यां-प्रत्यस्सैवितामिन्द्राच्युतम्प्रसुदानोत्तरमृच्यभिप्रिज्ञिय-क्षमस्तेजराष्टृषाज्ञीयꣳस्वासुभरमेनामित्रेपञ्चमः ॥ ५ ॥

पवस्वदत्वाष्ट्रीपदीङ्क्यन्त्यामाभिसोदं ष्ट्रोत्तरमृचि-
तृचेभीशवोत्तरंस्वःपृष्ठंहिन्वावयमेसिष्ठम्पुरःक्षुल्ल-
लेयन्त्वमिन्द्रद्विहिङ्क्कादेऽयम्प्राणावार्शम्पवस्वजायिंवृहद्-
दाग्नेयत्वरस्तोदः श्रीणम्पिबापृष्ठमध्वर्य्योपर्णौडकूलीये
तवहन्म गतगौङ्गवयास्यातितासुधाराहवाशोः षष्ठ ॥६॥

पवस्वदेक्षिततमैडङ्गोमन्नस्त्रैतम्पुरः कौश्वाद्यगौतमे
प्रोसारथ्यानेस्त्रौग्मतं हाउहुवाइाशिशुंसिष्ठम्पारित्य-
मूर्द्धडत्वाष्ट्रीज्ञीयेपुनामदगकाण्वेभीनोनिषेधसाध्रज्ञी-
यानिस्तोमम्मन्तपुनासोमसामात्रेयम्पुरः शिशुमुहुवा-
यिसिष्ठंकौत्समभीनःस्वारंघर्ताशार्गे सप्तमः ॥ ७ ॥

हाउहुवाअक्कावासिष्ठंपारित्यमासितोत्तरमिन्द्रा-
पारमभ्यस्तङ्कुर्चावसायासैमडमाजागृशानम्परिप्रधन्व-
वाजजिदहीनाः ॥ ८ ॥

विशोवितमृचितं वस्तृचेश्रुध्य याजिष्ठमैध्मजिघ्रपर्णौ-
डकूलीयसन्तनिनिपुनादुक्रुथम्पवपानोजराश्रवसेभीनः
कात्रँप्रसोमार्गीप्रसोमदेगतहन्महारायणानिहवादिका-
क्षीभासेप्रसुशुद्धापदान्तंवृषासुरूपोत्तरर्षभेपुनापृष्ठे प्र-
थमः ॥ ९ ॥

एतास्वेवकौत्मलैषस्यशांकुकाण्वमाष्कृतमभिसो-
पुनावाशमौशनंसाकामिमाधसङ्गोमत्पौष्कलमभय-
षाशान्त्वामिमानवोत्तरक्कर्ईङ्काण्वमाष्कुतमभिशाधि-
मानवाद्यमात्वाह्वाजंघोरानिञ्चंयशास्त्वामिन्द्राग्निमूर्स-
श्रापिवाजमथर्त्सः काण्वमामन्धैरभिनिघनयथाननान्य-
स्स्वमङ्गमीढे ढिर्मायः ॥ १० ॥

आत्वेन्द्रसुतोद्वᳪशीर्यम्प्रतिष्यैषोजराश्रुध्यमुषस्ता-
श्विप्रतुज्योतिषंयत्प्रगायतेत्यवोइदमाभाइत्यौशना-
न्याशूद्यात्वᳪसत्राश्रुध्यम्पवस्वाभिप्रसिष्ठंयदेषप्रको-
श इति जनस्यैतायोकावानितोषिङ्कणवरन्तन्तेमभरम्पु-
नाच्छन्दस मेकस्यां तृतीयः ॥ ११ ॥

तवाहं पृश्न्येकस्यामप्सामार्गीगोमानाग्नेयं प-
ङ्क्त्याᳪसन्तनीन्द्रोगोष्ठः पुनापद्त्त्यान्तन्त्वामर्गीवय-
ङ्क्सन्तनिर्प्राहिन्वाच्छिद्रमभीनस्त्वाप्र्येकस्यां त्तयन्त-
ᳪहिन्वन्तीडानामुपोचानिडमुत्सो वितङ्गृविज्ञीयं प-
वमाकृण्वम्प्रसोमाभीकृपणनैडप्रसोद्विहिङ्कादेव्यᳪ स्वा-
दिशवं प्रसुवैश्वामित्रस्वारकौत्से चतुर्थः ॥ १२ ॥

एतास्वेवौरुक्षयं वृषाहारिश्रीयस्तेशाम्मदावाश्व-
सूक्तान्ययं पूकौत्समैडमुचामित्रटतसाकलम्बान्यौश
नवैरूपेतिस्रसुतासाध्रवाश्वेतवाहम्पुष्पदुक्थमाण्ड-
वानिविदावास्वितियस्यनिधनं परिप्रियामार्गीयवर्मी-
निधनम्पुरः शुद्धीयमैडमुच्वावैष्णवाद्ये पञ्चमः ॥ १३ ॥

उष्वावैष्णवं द्वितीयमेकस्यां तृचस्तुत्रमसासां-
मसामाध्यर्ङ्डं पवस्लासदस्यवं परित्यंवाङ्निधनं
कौञ्चम्पर्यूविनमृत्यांकोष्णिहमजीमृज्यकण्वरमेकस्यां
तृचेपुष्पोत्तरं वृषापूक्ककलेपुनोभयतस्तोभङ्गौतमं पु-
रस्ताग्रिस्वारान्तमाकारान्तश्चावामार्गीपुनाद्विहिङ्कादे-
व्यगतपुष्पाण्यग्नपूमधुश्चुत्र आंजि पुष्पोत्तरे षष्ठः
स्वाग्र्याश्वसूक्तमेकस्याᳪसत्राणि ॥ १४ ॥

प्रत्नमुत्रद्रुपाशिमासफमिन्द्रोविम्वालयन्तं वोभर-
न्त्वमङ्गकक्कुभंवारितः माहीयमुत्सोभिनिधनंकाण्व-

मेषब्रह्मालेयमाष्कृततंवोवयमुत्वालेयमुपदविपवज्ञीया-
निससुशिक्षासफष्कलेकचौंमत्स्यलेयंतृचेस्वामुधसमुत्त-
रयोः ककुबात्वालेयंपरिप्रधन्वपौष्कलमेकस्याऽंस्वा-
दिकौत्समैडे प्रथमः ॥ १५ ॥

सखाक्रौञ्च मयम्पूषेतियद्वितीयमेवाभरामिन्द्रंवि-
श्वामैधधमिन्द्रायाहिधियेगायन्तिलेयमायः पुरमग्रे-
तक्रमश्वमेनाप्रत्युइमाउवामितिचैकैकस्मिन्वारदेऽयश्रु-
ध्यानिसन्धावग्नेविवस्वेतिचतानि यज्ञामहावैश्वा-
मित्रे द्वितीयः ॥ १६ ॥

एतास्वेवदैर्घमचिक्राहितम्पवस्ववषट्कर्चः पुरोज्ञी-
यमुत्तेरगायञ्यांविधुंवषट्वणमकिमित्तंवितेश्रायन्ती-
यंपवस्वान्धीपवस्वसोमोत्सोद्यौतानमेकर्चाः प्राय-
श्चित्तानि ॥ १७ ॥

अभित्वाकणवरनुत्तरेककुभाविन्दुर्नौधसः श्यैतेस-
नः कौत्समैडमुत्सोधसम्पुरस्तृचेपारमभ्यस्तंयत्पुरउत्सः
श्यैतेपुरोधसंकर्चास्तंवो नौधसः श्यैतमभिप्रवः श्यै-
तनौधसमभित्वात्वामिद्धिवारेतंवोदाभिप्रवः क्रौंचे-
भित्वापूर्वकणवरंत्वामित्वऽंह्योहिकणवबृहद्यद्याधादिमहा
वैष्टम्भे प्रथमः ॥ १८ ॥

पिबाश्रुधीतिचतमसमेतास्वेवमरायऽंरेवाऽंइद्रा-
वारंप्रसोप्रसुकणवतरंपुना पूषाकणवबृहदभिसोसुता-
सोष्टम्मेतवपुर इतितमसमेतास्वेवमरायमिन्द्रायेन्दो-
वारमिममासितमसात्वाग्रेयदिन्द्रविप्रियंपुराम्भिन्दुर्म-
हावैश्वामित्रे द्वितीयः ॥ १९ ॥

गायन्तिसाम्यासंत्वाग्नेयन्द्रयाक्रौंचाद्यमिमसागा-

यमेन्द्रयाचवितानिदेवः काण्वरंयज्ञाकण्वबृहत्पुरोषा-त्सप्रज्ञनिताज्ञीयंꣳस्वासुमरायन्त्वंद्याꣳशुद्धासुष्वापा-रङ्कच्चौसोमाः पवन्तज्ञीयꣳस्वासुवाराघजनिता-श्यावाश्वंप्रतेशैस्वपिडनज्ञोविच्छयेनस्तन्त्वाह्वद्देव्य-ꣳरसं मार्गीयवे तृतीयः ॥ २० ॥

अयापवावार्तेतरज्ञयोतिर्ज्ञागतंवरुणसामवत्प्रका शिशुमुद्धदक्रांत्सामराजंप्रकारथीयꣳशिशुज्ञयोतिषम क्राज्ञयोतिषवात्सप्रेशृङ्गमाजापुनायामेत्रैवगोराङ्गिरसꣳ सोमीयमेतमुत्यामितिप्रोवाराहमुहुवाघिधर्त्ताहाउहुवा-असाविसिष्ठेप्रोपामीवधर्त्ताक्रन्देसाविसिमानाम्निषेधे चतुर्थः ॥ २१ ॥

प्रवाजिबोधीयदश्यत्त्विाभिनिधनक्राण्वमग्न आ-इन्द्रबणमनैपातिथान्याच्छाश्रायन्तीयं क्षुद्राः श्रायन्ती-यं क्षुद्राः श्रायन्तीयं क्षुद्राः ॥ २२ ॥

इति बृहत्स्तोत्रियाधिकारः ।

स्वासुतरमेनाप्रत्युइमा उवामितिचत्वामिदूबृहद-भिसोन्तरिक्षयद्यावै रूपम्पविन्नमरिष्टपयस्वदाथर्वणं-पिबामहावैराजमर्षायएवमिन्द्रोबृहद्गिररश्मेस्वादो-र्षाजीयंपवस्ववार्षभाष्टेडाविंद्रायेन्दोरेवत्यः सुरूपक्र-षभउभेयच्छेथमइमानुभद्रंयस्तेग्नेरर्कः पवस्यदेशिरा-मर्कस्तोषिस्थानसङ्कृतिभर्गयशाꣳसि सुषासाविसोत-मसोर्कः कयातरंदशरात्रः ॥ २३ ॥

पुनातरमभिसोज्ञोरूपन्तोष्यांवणमर्षापत्यशाक्करे-यज्ञायज्ञाचतरम्मत्स्यबृहत्प्रत्यस्सैतरंयज्ञाप्रसुखरश्चतुर्थ-मत्स्यघं पूषाद्वितीयमेतास्वेवतृतीयंप्रत्यस्मैसुतासः प्र-

थमस्यप्रत्नांभ्राजविभ्राट्त्नवत्रणमेन्द्रमिद्देआयन्तः की-
र्त्यामिन्द्रक्रपुरः आयविकर्णपरिस्वान आभ्राजमु-
द्वाग्नेर्व्रतंमूर्द्धापुरोभासेतवाहन्तम्पुरोजिद्वृहत्परीतस्तर-
ंरेवतीरेवत्पस्वमग्नेबृहदभिसोपरीतोवाक्रम्भाद्योत्त-
रेतादिदात्रिक्रराजनदंप्येपरिस्वानः शिरामर्क्कोग्नेतत
षड्चेलान्दंसंवत्सरः ॥ २४ ॥

पुरोवणंस्वादिशिरामर्क्कोर्षायस्तेवार्षाहरेभित्वा-
त्स्वामित्तरबृहद्विपदोत्तरेपर्यूपुनदंसंस्तोभःपुनासप्त हमे
कस्यांधर्त्तादीर्घतमसोर्क्कोयंपूभर्गः स्वासुवत्सामाभेम-
बृहद्यस्तंस्वाशिरामर्कः क्रिमिबृहत्पवतेयस्तेघलभिदे-
कर्चौत्वमिन्द्रयशः पुरोजिभर्गः पुनास्थानंस्वासुस-
सहल्येसामनीपुरइन्दुरेकर्च एकाहाः ॥ २५ ॥

आज्यदोहानिप्रतिलोमानिप्रसुन्वायंसोतिस्रो-
घाचइतिआथकृतिःस्वासुरश्ममश्वव्रतमाभिवाजीव्या-
हृतिसामानिपश्चभूर्भुवःस्वः सत्यंपुरुषइतिस्वर्णिधने-
चायंपूतमसः कर्चःश्रीणास्वानान्तिस्त्रोग्नेरर्कःपरिप्रध-
न्वदीर्घतमसोर्क्कोभित्वावृषभतरंयज्ञाबृहदभिप्रिवृषा-
पविभ्रधत्ताइतिस्तोभाश्चिरिडचतुरिडषडिदाष्टेडानिपु-
नावणम्परिप्रियास्वाशिरामर्कःसुताबृहत्पुरोवार्कज-
म्भाद्यामासोमान्तरिक्षमभिसोवणमग्निंवोवाजीयं-
स्वाग्नेरर्कोद्विर्धदीर्घतमसोर्कः परिस्वापयोहीनाः॥२६॥

माभेमतरमग्निम्महेनःप्रतिवाजीयान्यभिप्रिया-
दीर्घतमसोर्कउत्सोभर्गःपरिधिनाथर्वणंश्रीणन्तस्तम-
सः परित्यंसंकृत्येककर्चाः पुनायशः पुरोजम्भो

त्तरमुत्सः सꣳसपं उत्तमोभिप्रवाग्नंपुरोद्वितीयꣳस-
प्ताणि ॥ २७ ॥

तंवोवणमभिप्रवणंघृषाचैकतृषंचपुनाश्विनोर्व्रनम्पु-
रउत्तमेतास्वेवापांव्रतेपुनागवांव्रतꣳस्वाग्नुत्तरमेनाप्रत्यु-
इमाउवामग्नेविवस्वत्त्रिकद्रुकेषुबृहदग्नेविवस्वत्तरंप्रवꣳ-
सखा तौरश्रवसे प्रतिलोमे यामभागङ्गौः प्रायश्चि-
त्तानि ॥ २८ ॥

यज्ञेन्दुरेकर्चः सखायोघावृहदद्भिः सखात्रिः परि-
तन्दुर्यौधाद्वौद्वौपादौद्विरभ्यस्येत्पुनातरमुत्सः प्रत्नंद्विर-
भ्यस्तमभित्वातरबृहत्त्वामिदृबृहत्तरन्त्वामित्वꣳहोहि-
जम्भꣳस्वासुहस्वायदिन्द्रयेतिचयग्नार्यादिन्द्रवान्तरि-
क्षस्वासुषभः श्रुधीहवमितिचत्रिकप्रोषुवत्सातीषङ्गो-
यदिन्द्रद्रायाहिपुनापूषाजम्भाग्नमभिसोहस्वासुतासो-
हस्वान्तरिचेतवपुरइतिवैराजऋषभꣳसोमउष्वापव-
स्ववत्सास्तयोरेवातीषङ्गः मसोप्रसुतरंपुनापूषाबृहद-
भिसुतासोरूपेतवपुरइतिमहावैराजम्परिस्वारेवत्यो-
भिसोसुतातरन्तवबृहत्सोमउष्वापवखतरंमृज्यसोमा-
तवपवस्वश्रेयःसुतासोरिष्टमग्नआयाह्यन्तरिक्षꣳहोता-
रंवत्साअक्रान्तमसःसोमउष्वापवस्वासिमाःक्षुद्रा इति
क्षुद्रा इति ॥ २९ ॥

इति लघु—स्तोत्रियाधिकारः ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः ।

तालव्यमापि यदूवृद्धमवृद्धं प्रकृत्येदृएर्ह्त्येतान्या-

यिप्राप्तमोयिभवति हिशब्द एवाहि सौभरामहीयव-
योरेहीमिहवद्देवोदासे त्वंहिकौल्मएकारश्च प्रकृति-
प्राप्त ऐ भवतीहवद्दैवोदासे पुनश्चावृद्धमप्यायि भव-
तीशानं प्वतरेस्तावे पवन्त क्रौञ्चे वसोनिरेकेभिनि-
धने यद्वृद्धं प्रकृतिर्भवति तस्य ग्रहणं निधने हीषी-
स्थं सर्वत्र न जिनं वृषातानिनिशिशुं तिस्रोहितेच-
विप्रत्नंपीजयेभिनत्वेसोमजयेनिमायस्तेहितेममाद्रिम-
रीतायां मानजययोर्विषीन्द्रद्रोमसन्ताननि ॥ १ ॥

यौधादेवस्तावेशनेषीद इन्दुः ऋषिः येना देव्ये-
खीनां धसोभि षुधे रिन्न सं हितयोर्नि द्रोणे सर्वत्र
पार्षे सफेपीतास्तावे क्रमीत नाए ष्कलेताइसइ विदे
इन्द्रः अप्सुजित्सर्वत्रनान्त्योद्धंशीयशुध्यजरावोधी-
येषु वाश्वेजि तीश्वथि घाजि योभृद्धादीसर्वत्रनकार्त्तय-
शोपद्रवयास्यषेध सोमसामसाभ्रेषु रवाघी धीगचे
वजिनस्तावे अभि कावेधिर तार्त्ती अभितृतीयायां
ड्डीयेपप्रीं सर्वत्र सिषं दाशे जेषु नार्मेमइ दभिः
ण्याभिः तिशु ह्माणिकाण्वे तवेत यन्ति प्रथमः ॥ २ ॥

कचेसुते रात्रिदासेषि रात्रिपारेकूर्मिम् आर्षभे-
मार्की गारेभायिन् नानि गोभिः त्वास्मिन् सौमेधतये-
हुवेनिधनयोः कौत्सेमेषु मनि यौधादेव सफेषि ऐड-
यास्येपासि दसि नोद्गीथादौ देवो द्वितीयः ॥ ३ ॥

सिष्ठेषिपृथिवीं षिम एषि इयैतेत्राणि छन्दसे-
गाहिनान्त्येति वे ष्मतेवेपूर्वं स्थाभिः नधे शाकुतिमाहि
क्रौञ्चेभि यामेपूर्वी दंष्ट्रेपातिंद्वितीयं अभि ष्टम्भे ददे
वोवित्सर्वत्रनामरूपमित्राविलम्बेषु मदुगेमनी संक्रो-

शेचई वह्निः तिंग्न मनी धेन वस्ति मदे छम्भे स्वन्दी रवेसाति छैहेतिक यन्तीस्तृतीयः ॥ ४ ॥

शौक्तेश्रिये त्वाष्ट्रीसस्वे प्रमतान्वे शुन्नी भवी भिः हारिवर्णे सहिं दिथ पत्नीः रश्रेपूर्धि आसि प्युर्षां दᳮष्ट्रेवे धनि शवेवेपूर्वे परि तेदि साहीयेविप्रध्रुवं शोकेमुरीं ओजि कण्र्णे स्विनः यदि शृश्निनिस्यद्विस्तावे औण्णायवेयाती माहि हत्केवᳮही नाविस्तावे षदीयेवाती अग्ने आभि वात्सप्रे तन्ते दवीः एति राणि सैन्धुक्षितेनप्त्रे चतुर्थः ॥ ५ ॥

प्रियइद्रा ज्येष्ठं हरी व्रवी त्सुरिन्द वितेहेश भ्रयश्वतृभिः येव पेगो वाभ्रेमन्दी यानिधयश्वेतान्यग्नेस्त्रिणिधनेमन्दीच शेशयूᳮषिपतीपूर्वे नापि वनेश्यतिः क्रोशेप्रिया श्रीणि तेसर्वत्रविवृत्तमङ्कारप्रत्ययं नमर्मृज्यन्ते हितेपघतेदाशस्पत्ये पार्थजभ्रिसर्वत्र दाशस्पत्येराति सावी सञ्जयेद्यावि मित्रेकृवृत चिते स्यवे असिपूर्वे महामित्रेगहि हरी क्रौञ्चे चौविसर्वत्र पञ्चमः ॥ ६ ॥

रयिᳮरंधे न्वसिरायिᳮरुणसाम्नि भिर्वन्तीये विश्वे असिनिधनेदन्वतेप्रथमे परि त्रेसोसर्वत्र तुवे सः पीद्वितीये कषिः तुवे श्वेस सः पी असितृतीये दीर्घेन्द्रः आये नमि कार्णश्रवसद्दव वितेरेसर्वत्रक्रोश्चेभीयाः श्रौष्टे सूनि जून्ति सूनि गूर्दे छदी षष्ठः ॥ ७ ॥

तनिपर्णकुलीयेपुन्येवा ण्वतरेषासिपूर्वे यास्ये षसि दासि प्रियं षासि अभ्यं तवणे सुते रेके स्वन्दी कणेव दार्षे ग्वानसेसहिमभ्यासे माने मौक्षेस्थाभिः

शाक्करइवोदुगीथे वर्मा प्लवेनी षी समीः अभि यवी कार्त्त यशेतीवो यित्नवे हविषेयाहि वात्सेत्रा-हि वीङ्क स्ति वी र्षी रूवेपवि तवे इन्दो पीयूसर्व-त्र सप्तमः ॥ ८ ॥

हीन्द्रा तयवे पविठते तवेपर्णे पाश्वेभि इन्मगत-योर्मनी हतुक्थेभिर्ये उद्धद्वार्गवेभ्र वैहेन्नृभिः नवे वैशो-नस्तावेष्टमः ॥ ९ ॥

ऐषिरेदीदिवतीयं देपूर्वे श्यतिः स्वरी धमणिता-द धर्त्तासि विशोवीन्दु मही नीया छतिं शनेथिं र्ती ये मारुतेकविः यसीः अवेस्मेति संक्षारेनावी नवमः॥१०॥

भीशवसुते सामराजेषि पिमा यासि आयर्न्ता-येनदीपरिकृष्टंप्रातिप्रथमायां मन्तेषोविनोदुगीथेस्यासि काशतेताजित् निहवेरेणसर्वत्र दशमः ॥ ११ ॥

सितेयोदेसर्वत्र मदे नरे सर्वत्र, विधर्मणिजन्ति त्रै-ककुभेविवापामी वष्शीयेमीरे शामा जिगेतेजा आ-भीकेददे ज्ञीयेषासिपूर्वेवर्स्त त्यम धीतं रोहितपूर्वेसाई स्यचे याश्वेनाई गार्जी जिये अभिधीगवे पारि नाई महे अभिसौहपर्य्याभ्यासे दक्षेप्रेद्धो दशरात्रिः ॥१२॥

पार्थे वक्ति ति तिसा जूतिं मते गोधीयेस्थाभिः कावेभिः धसाहीयेनष्टे इवे मह्नि वर्तेभिन्ने दलेत्रेसर्वत्र-विगृत्तमकारमत्ययम्प्रथमः ॥ १३ ॥

हिन्वे प्मते हविर्देसे स्वनिसिष्टे तानिपार्थे वृर्ते हस्त्रे स्तावेणे शडकुतुनिमहि दष्ट्रपतिं रूपेतेजा अग्ने स्त्रिणिधनेभिर्य येष्ठोहितेष्टम्मे दासंसमी धीगवे वेपूर्व द्वितीयः ॥ १४ ॥

सामराजेसइत् वन्ति पवि धिरोमी रे भीशवसुने उद्दुवायिसिष्ठेहम भिः सं पर्ये तिरे मन्ति क्षैत पूर्व- औणीयवेकविः शुचिः येचोत्तरे लौशेनाति शुद्धीयेढेन शीवान् गहिरपिं मढि रयिं प्रयश्वेभि प्रष्टपे सम्पा- पांवाणीः बारी नानि व्यूतिः चीने रंधीतृतीयः ॥१५॥

दासेत्रीणि रयिष्ठोर्मणिपूर्वे द्यभ्यालोशेराजे साध्ये- श्रेष्ठ मन्तेवारे सिष्ठेनुत्रीः नक्षे धन्वे स्त्रिया भिःस चते सुमे णंति वर्त्तेदिये मरुतांधेनौमनि यदि नुषी वर्त्तेदव शुचिः सर्वत्रनाजावितद्गीययोर्जनकावेप्रसोतरयोश्च उ- त्सवर्त्ते देवश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

हाउनित्रेवते तीनां दधीः कवी ति मनी राणि लौशेयन्ति यन्ति संपायांत्राजी राति तानि वते वांत्स्वे रसे माणि सिष्ठनएस्नेह श्रौष्ठेचयानि मरुता- मद्रि वर्त्तेदेवस्तावे पार्थे युवीं धीज रथे रुानि षयं द्गीये त्तत्रे पञ्चमः ॥ ५ ॥

ऐडकावेबृहन्नधि सितेरयिं ऐडयामेमती सखी पर्तैस्वन्द्री कण्वे सऺहितेहरिः पार्थेणेन ति दधीः क- वी सफेदिद्री कावेदभ्रे माहि छंभेमनि सर्वत्रनमीढे ष्कलेनिषी श्रिये यवी षष्ठः ॥ ६ ॥

धसेत्रे भी ष्कलेवते पार्थेयाहि योजि रूणि सृनि धान्निद् सऺहिते साःपी वन्तीयइन्द्रा महे स्वपे कावने- न्द्रात् निक्तं मीढज्योतिः सप्तमः ॥ ७ ॥

ष्कलेधि तिं पात्र श्रित हदुत्थसुने संवत्सरः ॥८॥

इयैते सि ईशा यौधादसीसर्वत्रपूषायां षनस्तोभे

२

प्रत्यये यूथे स्वारेपर्णेखीनां सफइन्द्रा पूष्णे बोधीयेसः पी प्रथमः ॥ १ ॥

पाइर्वेकभिः पूर्वं सीये लेये पीत्वास्तावे नए यौधातुवे महे तीया यौतानेमई यवी याभिः स्मार्णि दिवेपूर्वं युगे मारुत एदु धाꣳसि महि श्रुधि आइवी जज्ञे बोधीयेयोर्नि ज्ञीयेसिचं प्रचे वाहिं अदर्शिज्ञीये तानि त्यानि मन्तेब्रि यौधामहे शते दार्शि तीरुशर्ता सुभिः एवर्णे ह्रितीयः ॥ २ ॥

देव्येम्रे घसेष्मती यहिः रंति केशं अग्नि सꣳहितेग्निः तूर्णिः अग्निः वाइवेदूरी ज्ञीयेप्रियं दुरी परे ज्ञीयेकविं जसी समी यत्त कावेकविं जसी वन्तीयेभिः हारायणे नहि कौलमेस्त्राणि तृतीयः ॥ ३ ॥

दलेत्के ज्ञीयेप्रदै त्यानि तानि वर्चेदेवस्तावे ष्मतेदुहेसर्वत्र सꣳहितेस्थाभिः वाइवेप्रियाः यर्णाः सुचेद्रेह द्रेहस्वा जिगोहिन्वे सितेरयि चतुर्थः ॥ ४ ॥

षभेदद्दे वंतीये कविः यानि वारे तानि वरीषु क्रत्वे च यानिसिष्ठेतानिपार्थे लेयेर्ये तुभ्येव् ज्यते अस्मे सꣳहिते ज्योतिः ज्योतिः सफेदेवा कावेनक्री ज्योतिः एवतरइन्द्रा नोर्द्धाधे पञ्चमः ॥ ५ ॥

कावेसइत् मौक्षेयोर्नि त्रिशीयेवाजे वन्तीयेत्वभिरन्त्ये रुयासाग्निसुते दासंस्येत् वन्तीयेमोभिः वर्षैयादी षष्ठः ॥ ६ ॥

येधेरयिम् उत्तरेऽनित्रेभि एग्रू वारेद्राभिः तन्ते वारेषि पर्त्ताः श्रुधीहवारेनवी प्युर्षी येधेभि रुणसाग्नि नृभिः सप्तमः ॥ ७ ॥

यौधापर्य्युद्गीथे दे०्येरेव चित्यर्णे वारेरन्ती गहि अभि साहीयियस्ते काशी तेनाए एकाहाः ॥ ८ ॥

इति तृतीयः प्रपाठकः ॥

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ।

कच्चेमादी, नारे ऊतिः, स्वर्वन्निधनेपरि, पूष्णे महे पेयात् क्रत्वे इवेच, बोधीयेशेय धिये मार्गीयवेकिने जयेच्चारान्ते देव वैखानसेप्रिया प्रथमः ॥ १ ॥

तनिन्यभि पाश्र्वेगाहि वाचः साम्नि दीक्षितीयं देव वह्निः स्तावे स्वरी शौक्ते श्रिये सिते सने मदे द्वितीयः ॥ २ ॥

ज्ञीयेपरि नन्ति परेज्ञीयेषि सइत् विशीयेप्रियं सन्ति संक्षारेभूमि इवानि ष्मतेसः पी धर्त्ताज्ञीये त्वीयो मादी दे०्येयेद प्रिया तृतीयः ॥ ३ ॥

भीशवे सीद नृभिः यानिपार्थेतानिसिष्ठे दे०यएतु साहीयेसन्दे बृहद्वारेमाही क्रोशेधीभिः प्रयश्वेसुते धीगवेषेधयोर्द्धीयाश्चतुर्थः ॥ ४ ॥

श्रेयेदेवे ज्ञियेभितृतीयायां बोधीयेदेव संवे ज्ञीये-दीया पञ्चमः ॥ ५ ॥

त्वाष्ट्रीयवे भीशवेमनी सिष्ठेमथिः गाहि वार्शे पि-या ज्ञीयेचातीसर्वत्रनवाश्वान्धीगवयोः हृदाग्नेयदूरे गतेतेदि गौगवेदिवेपूर्वे परि यास्येपर्युदूगीथे दिवा यानिपार्थे तानिराहे वाशेशीप्राषष्ठः ॥ ६ ॥

साराथिनियासीत् प्रमि इव वति धियो धेन तंपि तेत्रिः सौगमतेपनी यसी मिदी यानिपार्थे तानि हाउ-

हुवाइसिष्ठे ज्ञीयेतिवा द्रिस परि आष्काराणिधने नृभिः षेधर्ज्ञायियोर्न्ने मन्तेदित्यान् दस्येसोमसाग्निषासि दसि सिष्ठं पूर्वेणोक्तं शार्गेहरिः सप्तमः ॥ ७ ॥

अक्रान्वासिष्ठेथमे सेनः देवान् णीत देवान् द्रेप ज्योतिः सितेमद् यामएषि एषि शनेमती सूरे वीषः ऊनी षावीदहीनाः ॥ ८ ॥

गतहन्मनयोरतृके प्रथमः ॥ १ ॥

शङ्कुनिवर्मी यानिपार्थे तान्यौशनेष्कलेनेमि षाशेषणं मानवेवेध आष्काराणिधनेवेद नेन्द्रो निश्रेस्यहीं इन्द्रस्यप्रशासित्राणि एकः जमवर्त्तेतुने अभ्यन्तेमन्द्रैः याहि चित् येमुः इत् अति । धन्वे हारी गम्भी सन्धे मनाज्येगाहि कण्ठे देया मीढ व्रची द्वितीयः ॥ २ ॥

षोभी येच्छन्ती दर्शि परे षोधीयेच्छति श्रुध्येषेह वैश्वज्योतिषे पीद येना वेद शाने यर्दो यन्ती परेशानेश्चति चीद्या देव सुमे भाशने देव रथे तेह तमे शुभार्गावे म्नानि वैधृतसिष्ठे ग्राणि धियः एताः कावे इवेद परे कावे वीत् दे भर पत्नीः वे पूर्वे तृतीयः ॥ ३ ॥

अग्नेस्त्रिणिधने मन्दी सह्वारे दे वे दे वे ज्ञीये सी वी तीसा ज्योती पावीत् स्वार कौत्सेत्के चतुर्थः ॥४॥

श्रीनिधने हिन्वे कौत्से प्रिगाः रयिं एटते म्नानि शने यन्ताः रूपे धेन व्रह्माः साध्र दिवे पूर्वे षाइवे तीरा वे पूर्वे मार्गीयवे मर्ही पञ्चमः ॥ ५ ॥

सूचे मन्दी क्रौञ्चे मदे शाकलन्वेवा आष्काराणिधने भि पूर्वे मार्गीयवे तेजा वैगते सीद सत्राणि ॥६॥

सफे शिक्षा हिश विदाः त्रैककुभे ब्रवी मिगीथे काण्वे रिन्न उपास्मैङ्गीयेते दत्रि ङ्गीयेतीया हेतृ कर्मीत् पवङ्गीये वारे नध सफे सुन्वे सुक्षिष्कले शिक्षा हिश रयिं लेये नस्ते हिशृ नौधसं पूर्वणोक्तं लेये स्यते ष्कल इन्द्रा प्रथमः ॥ १ ॥

भरे ब्रह्म नार्मेधे पतिं चतुर्थे स्वरे अभि लेयेण्वी परे लेये यूथे ष्णिरे कमश्वेर्मिणीन्मात्री वारे शि स्त्रि तवेत् देव्ये दर्शि परे देव्यं चोदे श्रुध्यं श्विभ्यां द्वि-तीयः ॥ २ ॥

सर्ंहितेरी ये याभिः कृत्नुमी ङ्गीये न्नवे श्राय-न्तीये देवे प्रायश्चित्तानि ॥ ३ ॥

ण्वतरइन्द्र धसे त्नवे इयैतधसेरितृ स्रणे नीकेरः क्रौञ्चे भि परे क्रौञ्चे जरि हस्त्रे तानी गिरेः ण्वतरे भिः श्रास्येव ष्टम्भे तासी प्रथमः ॥ १ ॥

सहो दैर्घे इवाद्रिः परे सहो दैर्घे नीषा सचे व-क्मि उत्तरेमराये नीर्षी मारे वारे भिः ण्वतरे धे ष्ट-म्भे स्येशा सखे नव मयेराये परि वारेर्णसिं त्वाष्ट्रीगहि हरी सिष्ठप्रिये स्ति तंदि महामित्रे कविः वज्री स्तोभैः यसीर्द्वितीयः ॥ २ ॥

क्रौञ्चे घाषे वितेत्सुरी श्रसा वित इन्द्रि सुते ष्टु-तीः गायवितेचेत एवतरे सिचं देवः ङ्गीये सूरी मराये-ग्निर्दीधि प्रेङ्खो वारे पूर्वे तीयं याइवेताग्नेः शैखण्डिन आश्वि यदि श्येनईया मार्गीयवेसन्ते तृतीयः ॥ ३ ॥

वार्त्रतुरेस्त्रह इनौष्टे च यानि प्रवङ्गार्गवे तिरे ति-सा जूतिं मत उद्वङ्गार्गवे येना येति ऋषिकृत् साम-

राजे थमे विध मत्सि देव वृणी त्सुरी ज्योतिः कुत्स-स्याधिरथीयेवक्ति एति रेभन्जूर्तिं मते अक्षाज्ज्योति-षे प्रथमे देव वृणी त्सप्रे सेनः देवान् पूर्वे । यामे क्रमीत् अभि गोराङ्गिरसे विच अयासोमीयेन्द्रेण हाउहुवा-यि सिष्ठे राजे इन्द्रस्यापामीवे नाति चतुर्थः ॥ ४ ॥

अभ्यते शीगा रीया रेज धी भिः प्र दै थि वीं आत्वाभ्यन्तरइन्द्रा हरी रसी नैपातिथेन्द्रे स्वा आयन्ती ये वारी क्षुद्राः ॥ ५ ॥

हस्ये द्वितीये सन्धितरे णोति तृतीयेशᳬ हिसो-मी अरिष्टे पवि आणि तिभु वैराजे आणि बार्हद्गिरे-हिवी हरी रश्मइन्द्रः तमित् रसे वाजीये वरीः अष्ठे डेर्माणि वतीष्वीन्द्रा रैवतर्षभइन्द्रे श्येने दीर्घे शाक्ति पूर्वे दे वी भद्रे रुद्रिः सकृतिनि परि भर्गे हविः तम-सोर्केराजे कविः । तरे भीषु वासी दशरात्रः ॥ १ ॥

यज्ञा तरे तेय मत्स्य बृहति षाते प्रत्य र एनं यज्ञा स्वरे तत्ते प्रसु स्वरे साम्वी मूर्द्धा भासेग्निं तीषु-रेव बृहति हिवे परिजम्भे हविः राजने स्वादी योधीः स्वाशिरामर्केकविः विश्वे इलान्दप्रथमायां मीया षिभा णाची द्वितीयायां मम्रणाक्षी तृतीयायां महि अग्निं रेपु दैवा संवत्सरः ॥ २ ॥

यस्ते हरे षरे वेपूर्वे नभे सᳬस्तोभे धारे अभिपरे सᳬस्तोभे तीनां तीनां तमसोर्के नृभिः हरिः त्वभिः वत्सापांग्वभिर्द्वितीयं हरिः काभिः प्राचीं बृहति सा-म्वीशिस्वारामर्के दिवे पूर्वे बृहत्यासिमं यज्ञभिद्राᳬस्ये काहाः ॥ ३ ॥

यानि पार्थे तानि द्वितीये दोहे यानि संक्रोशे तानि तृतीये रश्मेयाइ वस्वीः अश्वव्रते श्मतिः अयंपू तमसोर्के पतिः स्ववांन्निधने यानि तानि परिप्र तमसोर्के तेसो च तरेद्वीषां बृहतिथिर्वां स्वाशिरामर्के कविः शुचिः मही बृहति दिवे पूर्वे वाजीये ग्निं पयसि विश्वे तिमाहीनाः ॥ ४ ॥

वाजीये प्रथमे ग्निं अग्निः द्वितीये महे तृतीये प्रति वार्षीः तर्ना तनी तमसोर्के भि प्रि निय रीय भिः ये अभि अधि अध्यास्यायान्तमसोर्के परि संकृतिनि परिसत्राणि ॥ ५ ॥

द्वितीये सन्धि बृहति मही तवे अग्ने बृहति शुषे शिवभ्यां त्रिक बृह सई । यामे क्रमीत् यधी प्रायश्चित्तानि ॥ ६ ॥

रिक्षि वह वैराजर्षभे त्रिः अस्ति त्राणि हं॑सि षउत्तरे भे वत्रिम नी षी वामीत् । वत्सायां॑ साई प्रोषुवत्सायां॑ सङ्के अतीषङ्गेण्वी ह्रस्वायां॑ संखे वत्सायामवी येव येगो वाज वत्सायां त्रे धा षीश्च । एतान्येवातीषङ्ग्योवी वर्जे । सुना तरे वे तव बृहति दिवे पूर्वे अरिष्टे सखे वे पूर्वे वत्सायामग्निं यजि परि णीनां सहि तमसोर्केमत्सि इन्द्रवज्री आग्नायामिन्द्रा द्वितीयायां पूर्त्तिस्तृतीयायाञ्छान्दसीषुसिमास्वतीषङ्गेन व्याख्यातः प्रकृतिभावः प्रकृतिभावः॥२१॥

इति चतुर्थः प्रपाठकः ।

सौभराभीवर्त्तजयानां वृद्धं तुरीयमपीयूवाजेती ॐ्ग्यति(१)मधुदस्ममनाद्यं जये श्यावाश्वे चायावास्वा

अजातशत्रुकृतम्

पुष्पसूत्रभाष्यम् ।

श्रीसामवेदाय नमः ।

जितं भगवता तेन हरिणा लोकधारिणा ।
अजेन विश्वरूपेण निर्गुणेन गुणात्मना ॥ १ ॥

*सौभराभीवर्तजयानां वृद्धं तुरीयम् *सौभराभीवर्तयौधाजयानां साम्नां चतुर्थमक्षरं दीर्घं यत्तद्वृद्धं भवति। तुरीयशब्देन चतुर्थमुच्यते । दीर्घं–द्विमात्रं वृद्धं–त्रिमात्रम्।उदाहरणानि-सौभरे–वयमु त्वा–आद्यान्त्ययोः,(१) अभीवर्त्ते–पुनानः सोमाद्ययोः, यौधाजये तवाहॐसोमा–आद्यायाम् । अस्यापवादमाह *अपीयूवाजेतीॐपि *अकारः प्रतिषेधार्थः। मत्रं पीयू यौधाजये, प्रस्मवाजे इति च, येन ज्योतीॐषि सौभरे एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः । ह्रस्वानामपि वृद्धिप्रापणार्थमाह *अतिमधुदस्मम् *एतानि ह्रस्वान्यपि वर्द्धन्ते । ह्रस्वोदाहरणानि परिधींरति, उदुत्ये मधु तंवोदस्ममभीवर्त्ते । अस्यापवादमाह *अनाद्यं *अकारः प्रतिषेधार्थः। एतेषां त्रयाणामुदाहरणानां यदाद्यमुदाहरणं परिधींरति तस्य वृद्धिर्न भवति इति यौधाजये श्यावाश्वे च यदधिकृतं न तद्भवतीति। किं चाधिकृतं ? दीर्घं चतुर्थमक्षरं–। वृद्धं भवतीति । उदाहरणं यथा पुरोजिती व इत्येवमादि *अयावा-

---

(१) अभीपीयूवाजेतीॐषि–इति २ पु०पा० । (१) ऋचोरिति शेषः ।

सोमधाम सफपौष्कलयोर्वै ह्रीष्यामूने द्विपदायाꣳ सखा तुरीयꣳ स्ये महि द्वितीयमन्वयित्रयाम चमीड्ढं ह्रूङ्गि-

---

स्वासोमधाम *अकारः प्रतिषेधार्थः पूर्वलक्षणप्राप्तानां वृद्धिप्रति-षेधः । एकाक्षराणि उदाहरणानि । यथा (यावास्वासोमधा) समुप्रियाया। अभीनोवा । पवस्ववा । परिस्यस्वा । इन्द्राय सोम (सहस्रधा) त्र्यक्षरमुदाहरणं गृह्यते । सोमशब्दस्यैव प्रतिषेधा-र्थम् । तेन किं ? ते पूतासोमुष्वाणा सोमभृतीनां वृद्धिर्भवति । सहस्रधा । सोमशब्दश्च ग्रहणाद्वर्द्धते । ह्रस्वोपि सन् सुतासोम । *सफपौष्कलयोर्वै ह्रीष्याम् *सफपौष्कलयोः साम्नोः(वे) प्रस्ता-वविषये ह्रीष्यां प्रत्ययभूतायां दीर्घाक्षरस्य वृद्धिः इत्यधिकारः अनुवर्तते, तुरीयमिति निवृत्तं अर्थादिह षष्ठाक्षरस्य वृद्धिः। उदा-हरणानि—सफे—पवस्व मधुमध्यायां, पौष्कले—इन्द्रमच्छसुतातृचे एवमादीनि *ऊने *ऊने च पादे स्वस्मादक्षरपरिमाणात् ह्रस्व-स्यापि वृद्धिः । सफपौष्कलयोरेव । ससुन्वेयः। प्राणा शिशु-रिति च (द्वितीयायाम्) । *द्विपदायां *द्विपदायां च सफपौ-ष्कलयोर्ह्रस्वं वर्द्धते परिप्रधन्वेत्यत्र । ह्रीष्यां प्रत्ययभूताया-मित्यनुवर्तते । *सखा तुरीयम् *सखाय आ पौष्कले प्रस्तावे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *स्ये महि द्वितीयमन्वयित्रया-म्* । रहस्ये विषये महित्रीणां द्वितीयं दीर्घमित्यधिकारात् द्वि-तीयमक्षरं वर्द्धते *अन्वयित्रयामिति *सा चेन्महित्रीणां प्रति-पादमन्विता अनुगता भवति नैकस्मिन् पादे इत्यर्थः । उदाह-रणानि—स्वाशिरामर्के पवस्व देववते यस्तेमदो स्वादिष्ठयेत्यादिषु अरिष्टे सुतासोमायाम् । आज्यदोहे प्रसुन्वानायाम् । वैरा-जर्षभे तवाहꣳसोमपुरोजित्यादिषु *अचमीड्ढं *अकारः प्र-

यँमिमदिमघोपारिष्टे रयीभृथि त्रिष्टुभे चोतायाꣳ शने च द्वितीयचतुर्थस्थमयर्तीयुधातेदे स्ये चातये वक्रः

तिषेधार्थः । समुद्रो वाचमीं खय इत्यरिष्टे महित्रीणां द्वितीयस्य दीर्घस्य वृद्धिप्राप्तस्य वृद्धिप्रतिषेधः *ह्रंगिर्यं मिमदिमघोपारिष्टेरायिभृथि *ह्रस्वं माहित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते—वक्ष्यमाणेषु उदाहरणेषु । गिर्यं मिमदिमघोपारिष्टे रयीभृथि । परिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशिरामर्के । घृणातपंतमातिसूर्यमिति वैराजर्षभे । जग्निर्द्वैत्रममि । स्वादिष्ठया मादिष्ठया मदि । पर्षिराधो मघो त्रीण्यपि स्वाशिरामर्के । इन्दुरिन्द्राय पवते सहस्रधारः । पअरिष्टग्रहणाद्वैराजर्षभे शक्नुना इव पप्तिमेतिपशब्दस्याद्वृद्धिः । सोमस्यतीरायि अरिष्टे । इनामखं नभृ आज्यदोहे । अपश्वान२ँश्नथि वैराजर्षभे यथासंख्येनोदाहरणानि *त्रिष्टुभे चोतायाꣳ शने च द्वितीयचतुर्थस्थम् *त्रिष्टुभि चोतायां वर्द्धते । पार्थवासिष्ठवाराहकुत्सरथीयादिषु द्वितीयस्वरस्थं चतुर्थस्वरस्थं च दीर्घमक्षरं वर्द्धते । अधिकारात्रिष्टुभि वृषाशोणादिषु । अशनस्य पृथग्ग्रहणम्—पृथक्पादमन्त्रयिक्यामित्यधिकारात् अशने न प्राप्नोति एकत्वाचूतायाः (त्रिष्टुभि उतायां) कृतं पृथग्ग्रहणम् । *अयर्तीं युधातेदे *अकारः प्रतिषेधार्थः । द्वितीयचतुर्थस्य दीर्घस्य च ऊतायां वृद्धिप्राप्तस्य प्रतिषेधः । प्रतिधेनुमिवायतीं । गोविन्दुर्द्रप्सः । आयुधास्त्वायुधः पवते । देवइन्दुः । अशनवासिष्ठवैश्वज्योतिषेषु *स्ये च* रहस्ये च यदधिकृतं तद्भवति । किं चाधिकृतं ? प्रतिषेधः । तेन रहस्ये च ऊतायां द्वितीयचतुर्थस्थस्य सर्वत्र वृद्धिप्रतिषेधः *अतये* सोऽयमपवादः । महः पुरूणि सातय इत्यत्रवे शब्दस्य वृद्धिरेव *वक्रः सर्वत्र* शुचिबन्धुः पावक

सर्वत्रान्त्यमपुरन्धि प्रशस्तिमान्धादि श्मेऽधृष्णास्मा-न्मधोर्वृष्णावस्वीश्च रवे घं षष्ठमनो वाऽभरादिर्यौधा-जये सर्व,मरारणस्तावोपान्त्यं देव्ये दास्वीसो होहव्ये

इत्यत्र वकारस्य सर्वत्र वृद्धिः *अन्त्यम्* सर्वत्रान्त्यम्—ऊ-तायां सर्वत्रान्त्यमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं च दीर्घं च सर्वशब्दात् *अपुरन्धि प्रशस्ति* अकारः प्रतिषेधार्थः । ऊतायामन्त्य-स्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । वर्द्धयावाचं जनया पुरन्धिम्—आ-ज्यदोहे । यान्ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्ति वैराजर्षभे *आन्धादि श्मे* पार्थुरश्मे आन्धाया आदिर्वर्द्धते । इन्द्रोमदास्वादोरित्थ-योः । दीर्घमित्याधिकारो निवृत्तः *अधृष्णास्मान्मधोर्वृष्णावस्वी-श्च* अकारः प्रतिषेधार्थः । पार्थुरश्म आन्धादेर्वृद्धिप्रतिषेधः । वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु—धृष्णवे, अस्मा३इन्द्र, मधोः पिबन्ति, वृ-ष्णामदन्ति, वस्वीरनु*रवे घं षष्ठं* रौरवे प्रस्तावे दीर्घं षष्ठम-क्षरं वर्द्धते—पुनानः सोमादिषु *अनोवा* प्रस्मवाजेषुनोवोतिरौरवे (एष) षष्ठाक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः*अभरादिर्यौधाजये सर्वम्* सो-ऽयमपवादपूर्वकोविधिः भकाररेफौ मुक्त्वा यौधाजये अन्यत् सर्वं ह्रस्वं दीर्घं वा षष्ठमक्षरं वर्द्धते । अदब्धः सुरभिम । पाहि चतसृ-भिः । उत्सो देवो हिर, एतान्युदाहरणानि । एतेषु वृद्धिप्रतिषेधः भकाररेफादित्वात् *अरारणे* (सोयमपवादपूर्वकोविधिः भका-ररेफौ मुक्त्वा) अरारणरकारादित्वात् प्रतिषेधस्य प्रतिप्रसवः । *स्तावोपान्त्यं देव्ये दास्वीसो* प्रस्तावोपान्त्यमक्षरं वामदेव्ये वर्द्धते दा स्वी सोएतल्लक्षणं यावदुक्तमेव कस्त्वा सत्यो मदा । अभीषुणः सखी । अनुहित्वासुत५ सो । *हो हव्ये* वैतहव्ये प्रस्तावोपान्त्यो

णी जनित्रे शृंगे लेये द्विपदासु ज्ञीये दान्त्ये सनाद्वितीयं वैरूपे प्राह्लाङ्ग्‌ऽंह्रस्वासंयोगेऽवक्रया भिः सुशत्रवे धृष्णु सोम वारानिहोतयोश्च नासाद्धीन्मुद्रं नद्रस्वन्दी-

---

होशब्द एव वर्द्धते । इन्द्र इन्द्रो महो । *णीजनित्रे* पूर्वे जनित्रे णीशब्दस्य प्रस्तावोपान्त्यस्य वृद्धिस्त्रिष्वप्येतेषु योनिवद्भावाव वृद्धिमाप्तानां वृद्धिरुच्यते *शृङ्गे* गौशृङ्गे प्रस्तावोपान्त्यं वर्द्धते *लेये द्विपदासु* कालेये एष ब्रह्मायां स्तावोपान्त्यवृद्धिः *ज्ञीगे दान्त्ये* यज्ञायज्ञीये पदान्त्यमक्षरे प्रत्यये प्रस्तावोपान्त्य-मक्षरं वर्द्धते। यथा यज्ञा यज्ञावः । परित्यं हर्यतऽ । अयं पूषादिषु, पादमध्ये तु प्रत्यये न वर्द्धते यथाभिप्रियाणि वृषामती। आजागृ-विरित्येवमादिषु *सनाद्वितीयं वैरूपे* गायत्रीसाम्नि वैरूपे सन इन्द्रेसत्र द्वितीयस्याक्षरस्य वृद्धिः योनिवद्भावात् अवृद्धिमाप्तैर्वच-नम् *प्राह्लांघऽ ह्रं चासंयोगे* महूयसायां द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । दीर्घं ह्रस्वं च यत्तदसंयोगपरम्-ह्रस्वस्यैतद्विशेषणम् असंयोग इति वदुदाहरणानि बृहत्याग्नेय एडसौपर्णपौष्कलादिषु।श्यैतनौधसेच। अक्षरव्याख्यानमेतत्। *अवक्रया* उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वस्यासंयो-गपरत्वाव वृद्धिप्राप्तस्यापवादः *भिः सुशत्रवे धृष्णुसोम* महूय-सायामिदमेव ह्रस्वस्य संयोगपरत्वात अवृद्धिप्राप्तस्य वृद्धिरुच्यते। अध्वर्यो अद्रिभिः। भियसमाधेहि शत्रवे पौष्कले धृष्णुश्यैतनौधसे। इन्द्राय सोम पौष्कले परिमधन्वायाम *वारानिहोतयोश्च* यद-धिकृतं तद्भवति । किञ्चाधिकृतं ? दीर्घमक्षरं वर्द्धते । ह्रस्वं चा-संयोगपरमिति । उदाहरणानि—वारवन्तीयाभिनिधनकाण्वाग्ने-स्त्रिणिधनकाण्वादिषु । *नासाद्धीन्* उत्सर्गप्राप्तस्यापवादः। सनो दूराच्चासाच्चवारवन्तीये । गम्भीराम उदधीन्, अभिनिधने

चक्रुत्यानिष्यतेनिमृद्वं निहोताणः सोयंमघज्ञैः परि-
क्रतुरिमान्गोदन्वते चागिरिप्रभृतितिस्रस्त्रैशोके चाद्या-
न्त्ययोरैटतसारथिनोराविगीता वैश्वामित्रे च सर्वासु
नेवे च विकल्पे नैकर्चे यवेमद्यामरसंदोषं प्र येचाद्ययोर-

काण्वे *मुर्द्रंन ह्रस्वन्दीचक्रुत्यानिष्यते निमृद्वम्* अमाप्तमाप-
णार्थं ह्रस्वत्वासंयोगपरत्वाच्चावृद्धिमाप्ता निपात्यन्ते । मुर्द्रं न
ह्रस्वन्दीचक्रुत्या निष्यते जनिष्यते निमृद्वम् अग्नेस्त्रिणिधना-
भिनिधनकाण्वत्वारत्नीयेषु यथासङ्ख्यं, *निहोताणः सोयं
मघज्ञैः परिक्रतुरिमान्गो* वारोदाहरणान्युक्तानि । इदानीं
निहोतोदाहरणान्युच्यन्ते सोम उष्त्राणः (सो) अग्नेस्त्रिणि
धने पिशङ्गरूपं मघ अभिनिधने । शिशुं न यज्ञैः परिप्लुते,
क्रतुरिन्दुः अनूपेगोमान् गो अग्नेस्त्रिणिधने *दन्वते च* ऐड
वैदन्वते च निहोता भवति *अगिरिप्रभृति तिस्रः* अकारः
प्रतिषेधार्थः । गिरिप्रभृतयस्तिस्र एव भवन्ति । शेषा
निहोताः *त्रैशोके चाद्यान्त्ययोः* त्रैशोके चाद्यान्त्ययोः स्तो-
त्रीययोर्निहोते भवतः *ऐटतसारथिनोराविगीता* ऐटते च यज्ञसा-
रथिनि चाविगानेन ते प्रतिपन्ना सर्वेनिहोता भवन्ति । *वै-
श्वामित्रे च सर्वासु *निहोता भवति प्रसुन्वानायाम् ।* ने-
वेचविकल्पे । पूर्वे मानवे विकल्पविषये निहोता भवन्ति—शग्ध्यु-
ष्वादिषु । *नैकर्चे* पूर्वे एकर्चमानवे मन्द्रयायेति निहोताप्र-
तिषेधः ।

निहोताः समाप्ताः ।

यवेमद्याम मार्गीयवे माहित्रीणां द्वितीयं ह्रस्वं दीर्घं च सर्वे
वर्द्धते । अस्य मन्नादिषु ।*अरसं दोषं प्र*। अकारः प्रतिषेधार्थः।

नह्रु घंवैधृते चि सर्वं जनित्रसंक्षाररथिराजेषु द्यौताने·
तृचमध्ये चतुरक्षर एकर्चे चोत्तरयोर्घंयामे ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्भादनोविभिरप्सुरुताभञ्जआद्या·

रसं दोपं प्र रसं ते, तवत्यइन्दो महित्रजं दिवः पीयूषं कुर्वेत्सस्यायां माहिशब्दः एतेषु माहित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *थेचाद्य-योः* पार्थेचाद्ययोः स्तोत्रीययोर्महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः पवस्व वाजेत्येतासु। *अनह्रु* अस्यापवादः हरिं पवित्रे अद्रुह इत्यत्र । *घं वैधृत* । वैधृतवासिष्ठे अभिप्रियाणीत्यत्र माहित्रीणां द्वितीयं दीर्घं वर्द्धते *चि* अवद्युतानः कलशां अचि। अत्र चिशब्दोह्-स्वोपि वर्द्धते *सर्वजनित्रसंक्षाररथिराजेषु* एतेषु सामसु माहित्रीणां द्वितीयं सर्वं वर्द्धते । ह्रस्वं दीर्घं च वर्द्धते पूर्वेजनित्रे अभिसोमादिषु इडानाꣳसंक्षारेपवमानस्यजिघ्नतादिषु यज्ञसारथिनि प्रा अयास्यां। सामराजे पवित्रायां* द्यौताने तृचमध्ये *अधाहीन्द्रगिर्वणइत्यत्र आद्यान्तौमुक्त्वा तृचमध्ये माहित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः । *अचतु-रक्षर*अचतुरक्षरं वैकृतं गानमुक्त्वा समृग्महे वावृध्वाꣳस-मितिच *एकर्चेचोत्तरयोः* एकर्चेद्यौताने उत्सोदेवायां उत्तरयोः पादयोः महित्रीणां द्वितीयस्य वृद्धिः *घंयामे *यामे दीर्घं महित्रीणां द्वितीयं वर्द्धते आयं गौरित्यत्र ॥ १ ॥

पृश्निन्यपादादिर्भात् पृश्निनि अपादादिः स्तोभात्परं वर्द्धते परीतोष्यादिषु *अनोविभिरप्सुरुताभञ्जः*अः प्रतिषे-धे। नोविभिः अप्सुरुताभञ्जं नूनं पूनानोविभिः सुतेवित्वाप्सु विश्वासान्तरुता इन्द्रतꣳशुंभहस्तेनवज्रः एतेषु अपदादेः स्तो-भात्परस्यावृद्धिः । *आद्यात्* आद्यादक्षरात् परस्याक्षरस्य

दनुत्सोयस्याऽऽभीशवेभिगीतादद्रिनोअर्षण्यंतस्माच्चा-
विर्यंदंतोरो नौधस आइद्रांतादतन्नपुणो विछन्दसि च
पूर्वात्लेयप्रस्तावसदृक्तुरीयपंशिप्रमांतिसुताद्ययोस्था-
देश्च परं नोत्तरयोर्व्रात्ये ष्कले योनौ हव्ये चोपाशिप-

वृद्धिः *अनुत्सोयस्य*अनुत्सः अनुत्सोदेवः यस्य द्वितेति च आद्यात्परस्य प्रतिषेधः *आभीशवेऽभिगीतात् *आभीशवे-तवाहपंसोमादिषु अभिगीतात्परस्य वृद्धिः । *अद्रिनो अर्षण्यं *सुषावसोममद्रिनूनं पुनानोअपोवसानो अर्ष उत्सेदेवोहिरण्य-एतेषु आभिगीतात्परस्पापि वृद्धिः *तस्माच्च *तस्माच्चाभिगीतात्परं वर्द्धते *अविर्यंदन्तोरः *अप्रतिषेधे । विः यं.दं. तं रः । सोमोयउत्तमऽ हविः । मधुप्रियं. मद्यंमदं. मदच्युतं, सूर्य परः एतेषु आभिगीतात्परस्य प्रतिषेधः *नौधसआ इन्द्रान्तान् *नौधस आ इन्द्रान्तान् नौधसे आइन्द्रात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *अतं न पुणः *अप्रतिषेधे । तं. नपु. णः । क्षुमन्तं गिरिंनपु, शिक्षाणः। एषु आ इन्द्रात्परस्य वृद्धि प्रतिषेधः *विछंदासिचपूर्वात् *चशब्दात्प्रतिषेधाधिकारोऽनुवर्तते । विछन्दासिच पूर्वादा इन्द्रात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *लेयप्रस्तावसदृक्तुरीयपंशिप्रमातिसुताद्ययोः *कालेयप्रस्तावसदृशेषु च सामसु चतुर्थमक्षरं वर्द्धते । पदेषु शिप्रकालेये परिधीराति,गौङ्गवेने पौरुहन्मनेद्वैगातेषुसुतासोमाद्ययोः सार्वात्रिकं लक्षणं नैतत् ?एतेष्वेव *थादेश्चापरं* ।कालेयसाम्नि उद्गीथात्परस्य वृद्धिः।उद्गीथद्वितीयं वर्द्धते इति अर्थः। *नोत्तरयोर्व्रात्ये* व्रात्यस्तोमकालेये-पवस्वमधुमत्तमायामुत्तरयोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादेः परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *ष्कले योनौ* । पौष्कलेयोनावेव *हव्येच* वैतहव्ये च योनावेव उद्गीथादेः

रिप्रधन्वसखाप्राणातृचयोः शने च स्वास्विनोराद्यायां च विकल्पे हिष्टीये चाम प्रतृजाप्लुतो वलोपश्च द्वितृतनीचः फे हतिकृष्टादवृद्धुंश्येने जिग्युग मवोत्प्रत्यवरोहे च शात्ये च नयजयेहारादविताषभोरिया च

परस्य वृद्धिः *उपशिपरिप्रधन्वसखाप्राणातृचयोः* वृद्धिप्रसङ्गाद्वैतहन्यस्य ग्रहणं योन्यधिकारार्थं। पौष्कले—उपशिक्षादिषु उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *शने च स्वासु *अशने च स्वासु तृचे उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिः *इनोराद्यायां च विकल्पे* इनोराजान्त्यौशने आद्यायां स्तोत्रीयायां विकल्पविषये उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः* हिष्टीयेच*प्रम हिष्टीये च उद्गीथादेः परस्य वृद्धिः * अम *अकारः प्रतिषेधार्थः।प्रमं हिष्टीये च मध्यमायां स्तोत्रीयायां उद्गीथद्वितीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः । *प्रतृजाप्लुतोवलोपश्चाद्वितृतनीचः फे*प्रियं देवायामृतेनयज्ञजातोनित्राद्वृधे इत्यत्र सफे प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः जाशब्दः प्लुतोभवति चकारलोपश्च तयोरेवाविकल्पयोः द्वितीयतृतीययोः विकल्पयोस्तशब्दोनीचोभवति *हतिकृष्टात *बृहति कृष्टात्परस्य वृद्धिः प्रतिहारस्येत्यर्थः *अवृद्धं श्येनेजिग्यु* । श्येनेबृहतिकृष्टात्परस्य जिग्युशब्दस्य वृद्धिप्रतिषेधः *यमत्रोत्र* यमत्रोत्रसंधिस्तोत्रे च बृहति-पिबतंसोम्यं मधु, अस्मेधेहि श्रवोबृहदनयोः कृष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रत्यवरोहे च* बृहतिस्तोत्रीयोत्तमायां प्रत्यवरोहविषये कृष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *शात्येच* शात्ये च कृष्टात्परस्य वृद्धिप्रतिषेधः *नय* न प्रतिषेधे सखाय सो चक्रुमास इतिच, अनुत्तमायां कृष्टात्परस्य वृद्धिरेव भवति* जयेहारात्* । यौधाजये प्रतिहारात्परस्य वृद्धिः *अविताषभोरियाचता* अः प्रतिषेधे-

ता वने हारादिरनेकर्चे दादौ भावेसे च नौ रश्चे च निश्चे च ऽयन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि हव्ये चायोनौ मत्सरि शब्दाः स्वासूत्तरयोर्देव्ये त्सोदे हारे थे च धौ च हारे यास्ये देवो जयसाप्तमिकत्रिणिधनायास्येषु च थे सा-र्वादिर्यवाव्ययोर्हितान्तः श्वतःपाष्ठौहे ष्टु प्रिये सोमो

विता,.षभो, रिया, चता, दियोनत्रारऽमविता, यूथेननिष्ठाहृषभो, सत्वंनोवीरवीर्याय, पाहिचिता *वने हारादिः* च्यावने प्रतिहारा-दिर्वर्द्धत अभिद्युम्नायामित्यत्र *अनेकर्चे दादौ* अःप्रतिषेधे एकर्चे च्यावने यः प्रतिहारः पादादौ तस्य वृद्धिप्रतिषेधः।प्रतिहारद्वित्वा-त्पादादिग्रहणम्*दादौ भावे से च नौ* दादावितियोगविभागः। गायत्रीभासे च योनावेव पादादिस्थस्य प्रतिहारस्य वृद्धिरुच्यते। अस्यापि प्रतिहारद्वित्वम् *रश्चेच* तैरश्चे च योनावेव प्रतिहा-रादेर्वृद्धिः चशब्दानुकर्षात् । *निश्चे च* पूर्वे जनित्रे च यो-नावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः। *ऽयन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्नि* योनावेव प्रतिहारादेर्वृद्धिः *हव्ये चायोनौ* वैतहव्ये च योनिवर्जं प्रतिहारादेर्वृद्धिः *मत्सरिशब्दाः स्वासूत्तरयोर्देव्ये* म त्स रि-एतेशब्दाः स्वासु वामदेव्ये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः वर्द्धन्ते। क-स्त्वासत्याम। मऽहि छोमात्स । अविताजरि *त्सोदेहारे थे च धौ च हारेऽयास्ये* पुनानः सोमधारयेत्यत्र प्रती-हारोद्गीथयोः त्सोदेशब्दोवर्द्धते । प्रतिहारे धौशब्दश्च। साध्य आयास्ये *देवोजयसाप्तमिकात्रिणिधनायास्येषु च थे सार्वादिः* एतेषु उद्गीथे सार्वाया आदेर्देवशब्दस्य वृद्धिः *यवाव्ययो-र्हितान्तः* अर्णायवाव्ययोः साम्नोः संहितान्तो वर्द्धते *श्वतः पाष्ठौहे* अस्मभ्यंसोमविश्वत इति शब्दः पाष्ठौहे वर्द्धते

५

वार्शे सोमो दन्वते तुरे ध्माखादिरयोनौ पुत्रेर्द्धडोपाय आद्यमाद्यायां उद्वंशीये चाभ्य आंधीगवे च द्वितीय-मसंतु स्वारे च पर्णयोनौ पृष्ठ्ये चाजिगसुरूपाणां च मीढे व्यमशी गीथाद्यंकावे ते ज्ञीये स्वासु पुनादेव

संहितान्तो वर्द्धते *ष्टुप्रिये* वासिष्ठप्रिये न किष्ठानुमप्मनेति-ष्टुशब्दोवर्द्धते *सोमो वार्शे* असमा इन्द्राय । सो मा अर्षन्त्विवतिमाशब्दस्य वृद्धिः *सोमो दन्वते* वैदन्वते सोमो तृतीये शब्दो वर्द्धते *तुरे ध्माखादिः* वात्रेतुरे ध्माखादिर्वर्द्धते ध्माखखजकृत् । एतेषां ध्माखाधा श्वि३क२यार्के२धू२ एताध्मा-खाः *अयोनौ* योनौ अकारः प्रतिषेधार्थः वात्रेतुरे ध्माखा-देर्वृद्धिप्रतिषेधः भिभयमा३ना३ *पुत्रेर्द्धडोपाय आद्यमाद्या-याम्* उद्वंशपुत्रे अर्द्धडोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते । आद्यायां स्तोत्रीयायाम्–या२ञ्जुजोवा वयेशी च *उद्वंशीये चार्द्धे-डोपाये आद्यमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र *अभ्यः* अकारः प्रतिषे-धार्थः । अरन्धामभ्य इन्दव इत्यर्द्धडोपायेभ्यशब्दस्य वृद्धिप्र-तिषेधः* आन्धीगवे च द्वितीयम् *आन्धीगवे चोपाये द्वितीयं वर्द्धते *असन्तु* यज्ञायसन्त्विति प्रतिषेधः *स्वारे च पर्णे योनौ* स्वारे सौपर्णे च योनावेवोपायद्वितीयं वर्द्धते । अन्यत्र प्रतिषेधः *पृष्ठे चाजिगसुरूपाणाञ्च* एतेषु चोपायाद्वितीयं व-र्द्धते योनावेव *मीढव्यं* पौरुमीढ उपायाद्वितीयं तालव्यं वर्द्ध-ते । त्वमङ्गमश२सादिषु *अशी* जीवाज्योतिरशीमहि इति प्र-तिषेधः *गीथाद्यं कावेते* कावे उद्गीथाद्यं अक्षरं वर्द्धते । अज्ञत इत्यत्र *ज्ञीये स्वासु पुनादेवः* यज्ञायज्ञीये उद्गीथाद्य-मक्षरं वर्द्धते स्वासु तृचे पुनानः सो । देवोवः तृचयोश्च *आ-

आद्याधामन्यत्र प्रम०ंह्याद्ययोर्भाद्रिष्टाः शांमे त्रे वैश्वामित्रे कृते थे तुरीय०ं सर्वत्र षष्ठं ध्वच्चयोः पाजे थे भे दैर्घ्ये परे सर्वत्राककुभि ह०ये त्सिवायामयादौ घृतनिधनसांवर्त्तयोराद्यायाम् ॥ २ ॥

द्यायामन्यत्र* । अन्यत्र यज्ञायज्ञीये आद्यायामेवोद्गीथाद्यस्य वृद्धिः—अयं पूषादिषु *प्रमं ह्याद्ययोर्भात्* प्रम०ंहिष्ठीये आद्ययोः स्तोत्रीययोः स्तोभात्परं वर्द्धते *रिष्ठाः शांमे* प्रदेशांपरिस्वानोगिरिष्ठा इति ष्ठा शब्दस्य वृद्धिः *त्रे वैश्वामित्रे* सवीरायांहरिः पवित्रे इति त्रेशब्दस्य वृद्धिः *कृते थे तुरीय०ं सर्वत्र षष्ठंध्वक्षयोः* हो विष्कृते उद्गीथचतुर्थमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र ध्वशब्दे अक्षशब्दे च प्रत्यये उद्गीथषष्ठस्य वृद्धिः । मन्द्र । ओजिष्ठो । अध्वपवित्रे । सोमो अक्ष । *पाजे थे भे दैर्घ्ये* । पादशब्दजेशब्दौ उद्गीथे स्तोभे प्रत्यये वर्द्धेते । दैर्घश्रवसे । ऊर्ज्जोनपा । भुवद्वाजे *परे सर्वत्र* । परे स्तोभे प्रत्यये सर्वत्र पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिः *अककुभि* ककुप्सु परे स्तोभे प्रत्यये पूर्वस्याक्षरस्य वृद्धिर्न भवति । यज्ञायज्ञातृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः दैर्घश्रवसे *ह०येत्सिवायाम* वैतह०येत्सिवायां प्रत्ययभूतायां पूर्वस्याक्षरस्याद्वृद्धिः (वर्द्धते जो ऽपीद्वायामित्येव) *अयादौ* अकारः प्रतिषेधे यकारादौ यात्सिवायां प्रत्ययभूतायां वृद्धिप्रतिषेधः । मा३हा०ं अभिज्ञु । *घृतनिधनसांवर्त्तयोराद्यायाम्* घृतनिधने सांवर्त्ते च आद्यायां स्तोत्रीयायां त्सिवाप्रत्यये पूर्वस्य वृद्धिः । इद०ंह्यनु । एन्द्रनोगधिप्रिय ॥

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य (पञ्चमस्य) द्वितीया कण्डिका समाप्ता ।

घमृगाद्यन्तमसे यश्च परात्सर्वत्र नाहं पादतुरीयं वात्सप्रे त्रिष्टुभि पाष्ठे च दीर्घे स्यत्रंपाणीदांते क्षौद्रेति चतुर्थं तीच धीगवे स्तावषष्ठं प्रत्युत्क्रामतिसर्वत्र च मं योनौ पर्यूषु विशस्त्वांरित्त्वं द्यांच द्विपदास्वाद्यमाइंद्रासोमाभिधा म्रे तृतीये वाऽस्यतन्वारातांश-

---

घमृगाद्यन्तमसे सहोदैर्घतमसे ऋगाद्यन्दीर्घमक्षरं वर्द्धते । बोधासुमेभूरिंहिते एवमादीनि *यश्च* । यकारश्च ऋगाद्यो ह्रस्वोऽपि वर्द्धते । यस्तेमदोयुजात् *परात्सर्वत्र* ऋगाद्यपरात्परं वर्द्धते । तृतीयमित्यर्थः । पिबासोमेति सोमशब्दस्य वृद्धिः । एवं सर्वत्र *नाहं* तत्राहं२ सोमायां अकारस्य तृतीयस्य वृद्धिप्रतिषेधः *पादतुरीयं वात्सप्रे त्रिष्टुभि* त्रिष्टुभि वात्सप्रे सोमः पवतायां पादे पादे चतुर्थमक्षरं वर्द्धते *पाष्ठे च दीर्घे* पञ्चमाष्टमे चाक्षरे दीर्घे पादे पादे वर्द्धते वात्सप्रे *स्यत्रं* स्यशब्दत्रशब्दौ ह्रस्वावपि वर्द्धेते पञ्चमं जनितेन्द्रस्य सोमं पवित्रम् *पाणीदान्ते* पाणी इत्येतौ शब्दौ पादान्तौ वर्द्धेते *क्षौद्रेति चतुर्थम्* क्षौद्रे वात्सप्रे पुरोजित्यां अतीत्य चतुर्थं वर्द्धते पञ्चममित्यर्थः *तीच* ती शब्दः चतुर्थो वर्द्धते पुरोजिति *धीगवे स्तावषष्ठं प्रत्युत्क्रामति सर्वत्र* आन्धीगवे प्रस्तावषष्ठमक्षरं प्रत्युत्क्रामति सर्वेक्षु। परित्य२ हर्यतामिति *च मं योनौपर्यूषु विशस्त्वा२ रित्त्वं द्याञ्च* आन्धीगवे पञ्चममक्षरं प्रत्युत्क्रामति योनौ। पुरोजित्यां पर्यूष्वादिषु च पूर्वोक्तान्युदाहरणानि *द्विपदास्वाद्यम्* द्विपदास्वान्धीगवे आद्यमक्षरं प्रत्युत्क्रामति।पवस्वसोमायाम् *आइन्द्रासोमाभिधा* सोमशब्दोऽभिधाशब्दश्च आइन्द्रा भवति।पवस्वसोमायामेव *म्रे तृतीये

तादब्धायां त्वांधामध्ये मानूगोचमागायतोपहितुवि-
शुद्धीयौदलयोर्धा(द्धौ)रंवाचः साम्नि सिते थे द्वितीय-
मायास्यआंधीतोसंयोगे द्वैगतेभिगीताद्वमाचप्रसोम
मान्त्ययोऽस्तवमध्यमायां च तृतीये बृहत्यौ होवायाः प-

वार्द्धस्वतन्वाराताशता* वाम्रे तृतीयेपादे पर्वाणि भवन्ति। वाम्रे तृतीये एता भवन्ति । अभिसोमादिषु सा३मुद्रस्याधिवा३ ईष्टपायेनाऊवा३ इत्येवम् *अदब्धायान्त्वान्धामध्ये* अदब्धायान्तु वाम्र आन्धामध्येभवति । आशतायाः स्थाने । सुतेचित्वाप्सुमापदा आ३उवेत्येवम् *मान् गोचमागायतो पहिता* अनूपे गोमान् गोभिरित्यत्र आन्धा च मध्ये भवति। अशतया स्थानेमान् गोमागायते एहित्वामान् गोशब्दश्चान्धाभवति । मागायताचास्य पूर्वा भवति । वार्द्धे स्वतन्वास्थाने अनूपे गोमानोशिइत्येवम् *तुविशुद्धी यौदलयोः* तुविद्युम्नं इत्यत्र शुद्धीयपदानिधनेअदलेच विशब्देओवृद्धिः । योनिवद्भावादवृद्धिः *धारंवाचः साम्नि* सहस्रधारमितिधा शब्दस्य वृद्धिः *सिते थे द्वितीयम्* गायत्री सामाश्रिते उद्गीथे द्वितीयमक्षरं वर्द्धते पवस्वदेवादिषु *आयास्य आन्धान्ताः* त्रिणिधने आयास्ये आन्धाया अन्तो वर्द्धते। अरा३ इया३ आ३ यो३ एषां आन्धा *असंयोगे* संयोगे तु प्रत्यये आन्धाया वृद्धिप्रतिषेधः सादत्मानाम् *द्वैगतेऽभिगीतात्* द्वैगते अभिगीतात्परं वर्द्धते परीतोष्यादिषु *वमाच प्रसोममान्त्ययोस्तवमध्यमायां च तृतीये* द्वैगत एव तृतीये पादे न वमादेक्षुरात्परं वर्द्धते प्रसोमदेव प्रथमान्त्ययोः।तृतीयायांतु विकर्षं कृत्वा तवाहं सोमध्यमायाश्च शब्दात् तृतीयेपादे नवमादक्षरात्परं वर्द्धते *बृहत्यौहोवायाः परं

रंषष्ठमक्षरं कृष्यते त्वमग्नआद्यायामाद्यं मध्यमायां तृतीयमुत्तमायां चतुर्थमनुष्टुप्प्रथमायां च श्ये-नोत्तरयोर्द्वितीयंसप्तमंकिमित्पूर्वयोस्तवमध्यमायां च गोश्रृंगेष्टादशत्रिंशे ष्टुभिज्ञीय तृतीयेंसमायिन्द्रादिः

षष्ठमक्षरं कृष्यते* बृहति औहोवायाः परं षष्ठमक्षरं कृष्यते। त्वामिध्यादिषु *त्वमग्न आद्यायामाद्यम्* त्वमग्ने बृहति ओहो-वायाः परं प्रथममेवाक्षरं कृष्यते *मध्यमायां तृतीयम्* म-ध्यमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं तृतीयमक्षरं कृष्यते *उत्तमायां चतुर्थम्* त्वमग्नेबृहत्येव उत्तमायां स्तोत्रीयायां औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्यते *अनुष्टुप्प्रथमायां च* अनुष्टुप्प्रथमायां च बृहति औहोवायाः परं चतुर्थमक्षरं कृष्य-ते—पुरोजित्यादिषु *श्येनोत्तरयोर्द्वितीयम्* श्येनबृहति यत् द्विपदोत्तरासु गीतं तत्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं द्वितीयमक्षरं कृष्यते *सप्तमं किमित्पूर्वयोः* किमित्ते बृहति-पूर्वयोः स्तोत्रीययोरौहोवायाः परं सप्तममक्षरं कृष्यते *तवमध्यमायां च* तवाहंसोम बृहति मध्यमायामौहोवायाः परं सप्तमं कृष्यते *गोश्रृङ्गेष्टादशविंशे त्रिष्टुभि* गोश्रृङ्गे त्रिष्टुभि आजागृविरित्यत्र उद्गीथे अष्टादशविंशेऽक्षरे कृष्य-ते *ष्टुभिज्ञीय तृतीयेन्त्यमाइन्द्रादिः *त्रिष्टुभियज्ञायज्ञीये आजागृविरित्यत्र तृतीये पादे अन्त्यमक्षरमा इन्द्राया आदि-र्भवति। सम्पा३तिषं मिथुनासोनि कामा२आ३ एवमाइ-न्द्राकर्त्तव्या *सोमः प्राष्टमम्* सोमः पवतायां ज्ञीये प्रथमायां स्तोत्रीयायां तृतीये पादे अष्टममक्षरं आइन्द्राया आदिर्भवति।

सोमः प्राष्टममिवप्रीचयज्ञरन्ध्रपूर्वस्त्रौग्मतेषु न योनौ डव उताद्विषा ऽयोनौ हिन्वविशीयेतायिथ्यामादिर्यो- नौ च स्वासु शने द्वितयिपादद्वितीयमन्त्यायां चान्त्य- स्य गीथो पांत्यत्रीषु बोधीये न योनौ प्रवाज्याद्यायां चोपायद्वितीयं काण्वे योनौ सिष्ठे च हारद्वितीयं न-

---

जना२इता२अग्नेर्जनिता२सू२री२ *इव मीचयज्ञरन्ध्रपूर्वस्त्रौग्मतेषु *यज्ञस्त्रौग्मतयोः तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमं औक्ष्णोर- न्ध्रे तृतीय एव पादे तृतीये पर्वणि एतेषु सामसु इवमी भवति । प्रेष्ठंवोद्वितीये इव प्रीययोनिवद्भावादाद्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्राप्तस्य प्रतिषेधः *न योनौ* योनौ तु वर्द्धते-एवाद्य- मक्षरम् *डव उताद्विषा* माण्डवे तवाह॰ सोमायां पुरूणिवभ्र- विति उताद्विषाभवति *अयोनौ* योनौ तु प्रतिषेधः *हिन्ववि- शीयेता इथ्यामादिः* हिन्वयिथिंविशीये द्वितीये पादे द्वितीयं चतुर्थं अञ्जता यिथिं तस्या आदिर्वर्द्धते। प्रेष्ठं वः प्रथमे अतायिथिं *योनौ च* योनौ च विशीये अतायिथ्यायामादिर्वर्द्धते। दू२रा२ यां२अन्यत्र सर्वत्र प्रतिषेधः *स्वासु शने द्वितीयपादद्वितीयम्* स्वासु तृचे औशने द्वितीयपादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *अ- न्त्यायां चान्त्यस्य* स्वास्वेव अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अन्त्य- स्य पादस्य द्वितीयमक्षरं वर्द्धते । *गीथोपान्त्यत्रीषु बोधीये* बोधीये गायत्रीषु उच्चातादिषु उद्गीथस्योपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *न योनौ* योनौ तु बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धि- प्रतिषेधः *प्रवाज्याद्यायां च* प्रवाज्याद्यायां बोधीये उद्गीथोपान्त्यस्य वृद्धिः । *उपायद्वितीयं काण्वे योनौ* काण्वे उपायद्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते । ऊ२ क्या२ उच-

दे पुरो जित्याꣳहविषे च सवाज्यक्षायाꣳशुध्ये च-
नौ रन्ध्रे चोत्तमायामाद्यं ध्यमायां तृतीयमाद्यायां वो-
धीये प्रवाज्याद्ययोर्गाथे तृतीयं द्विःकृष्टं चतुर्थमन्त्या-
यां वाशेध्यमपादयोरन्त्यानित्रीणि चत्वारिपिबंतम-
यंतꣳहिवैछन्दसेकमश्वेवानहोजितस्मैदृशंथीस्यम्रेभिः

रयोः प्रतिषेधः । *सिष्ठे च* वयमेनायां वासिष्ठे च योनावेव
उपायस्य द्वितीयस्य वृद्धिः पता३ । *हार द्वितीयं नदे पुरोजि-
त्याम्* नानदे पुरोजित्यां तृचे प्रतिहारद्वितीयं वर्द्धते *हविषे च
सवाज्यक्षायाम्* सौहविषेसवाज्यक्षायां प्रातिहाराद्वितीयं वर्द्धते ।
गोभाइ ।*शुध्ये च नौ* शुध्ये च योनावेव प्रतिहारद्वितीयस्य
वृद्धिः । अस्मा ३ अव उत्तरयोरन्यत्र प्रतिषेधः । *रन्ध्रे
चोत्तमायाम्* द्वितीयमौक्ष्णोरंध्रे उत्तमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहार-
द्वितीयं वर्द्धते ।*आद्यं ध्यमायाम्* मध्यमायां स्तोत्रीयायां प्रति-
हाराद्यमक्षरं वर्द्धते । *तृतीयमाद्यायाम्* आद्यायां तु स्तो-
त्रीयायां प्रतिहारतृतीयं वर्द्धते । *वोधीये प्रवाज्याद्ययोर्गाथे
तृतीयं द्विःकृष्टम्* जरावोधीये प्रवाज्याद्ययोरुद्गीथतृतीयमक्षरं
द्विष्कृष्टं भवति । क्षाः सहा३३ । *चतुर्थमन्त्यायाम्* । अत्रैवा-
न्त्यायां स्तोत्रीयायां उद्गीथचतुर्थं द्विःकृष्टं भवति । हा ३ ई
न्द्रास्या ३कू । *वाशेध्यमपादयोरन्त्यानि त्रीणि* । वाशे उ
पुनानः सोमादिपुमध्यमेषु पादेषु अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धते
पादान्तेषु । *चत्वारिपिबंतमयंतꣳ हि* । पिबन्तंकद्रुयोः । अ-
यंयः । पुरोतांहिस्वराजं । एतेषु त्रिषु पादान्तेषु अन्त्यानि चत्वा-
रि चत्वार्यक्षराणि वर्द्धन्ते* । वैछन्दसेकमश्वेवानहोजितस्मैदृगृ-
शंथीस्यम्रेभिः कृष्टानि *वाछन्दसे साकमश्वे *आयः पुरमभे

कृष्टानि दैर्घे व्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे स्वासु द्वितीयषष्ठे प्रस्तो तृतीयमर्मृ चतुर्थं थमोच द्वितीयं झीये सर्वत्र ककुभि चतुर्थं योनौ वैयश्वे सप्तमं पञ्चममुत्तरयोरेकर्चेष्टमं गीथचतुर्थे च ॥ ३ ॥

तमग्नतृचयोर्वानिहो जितमस्मैदशंर्थास्यग्नेभिः एतानि द्वादशाक्षराणि कृष्टानि भवन्ति । नभन्योनार्वाम्रूरोन । अस्थाद्धो यजि । मर्त्तौयो अस्मै । भद्रंह्वदि । स्पृशं साथोरर्थी तस्या । ज्योतिरग्ने विश्वेभिः *दैर्घे व्रात्याग्निष्टुतोर्गीथद्वितीयसप्तमे कृष्टे* दैर्घश्रवसे व्रात्याग्निष्टुतोरुद्गीथद्वितीय सप्तमे अक्षरे कृष्टे भवतः । स्त्रेमोम पाहिनो अग्न इति च । *स्वासु द्वितीयषष्ठे* स्वासु योविश्वार्या उद्गीथद्वितीयषष्ठे कृष्टे भवतः । *प्रस्तो तृतीयं* मध्यमायां उद्गीथद्वितृतीयं कृष्यते ॥ मर्मृचतुर्थं *मर्मृज्यन्त इत्युद्गीथचतुर्थं कृष्यते *थमोच्चं द्वितीयं झीये सर्वत्र *प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं झीये झीये सर्वत्र कृष्यते । तृतीयपादे प्रथमोच्चं भवति *ककुभि चतुर्थं *स्वासु यज्ञायज्ञीये उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभौ भवतः । तयोः प्रथमोच्चचतुर्थं कृष्यते । ऊर्जोनपा ३२ भुवद्वाजे ३२ *योनौ वैयश्वे सप्तमम्* वैयश्वे योनावेव प्रथमोच्चे सप्तमं कृष्यते अत्रापि तृतीयपादे प्रथमोच्चं सत्राचियामघवाना ३२ म *पञ्चमुत्तरयोः* उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रथमोच्चे पञ्चमं कृष्यते । तंहि स्वराजं उतोपमानं *एकर्च्चेच* वैयश्वे प्रथमोच्चाष्टमं कृष्यते । आरत्नधायोनिमृता *गीथचतुर्थं च* तस्मिन्नेवैकर्चे वैयश्वे द्गीथचतुर्थं कृष्यते । चकारः

तरे हारादि रनुत्तरयोः स्वासु नवेगीथादि रयोनौ श्लोकेमान्त्ययो विंछन्दः स्वाग्नेये ककुभे च योनौ सामराजे च पादान्ते कांपा पदादौ च दीर्घे न जागृविर्द्वैव-

समुद्यपार्थः । अपोवसा ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

तरे हारादिः रथन्तरे प्रतिहारादिः सर्वत्र वर्द्धते *अनुत्तरयोः स्वासु* स्वासु तृचे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रतिहारादेर्वृद्धिप्रतिषेधः *नवेगीथादिः* उत्तरे मानवे सोमउत्वादिषु उद्गीथादेर्वृद्धिः *अयोनौ* योनौ नित्वामग्नायां वृद्धिप्रतिषेधः *श्लोके मान्त्ययोः* त्रैश्लोके मध्यमांत्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादिर्वर्द्धते *विछन्दः स्वाग्नेये* विछन्दस्सुबृहदाग्नेये अग्निनरायां उद्गीथादेर्वृद्धिः । *ककुभे च योनौ* त्रैककुभे योनावेव प्रथमायामित्यर्थः । उद्गीथादिर्वर्द्धते उत्तरयोरन्यत्र च प्रतिषेधः *सामराजे च* सामराजे च योनावेव उद्गीथादेर्वृद्धिः पवित्रायां प्रतिषेधः *पादांते कांपापदादौ च दीर्घे* असम्बद्धमिदं वक्ष्यत्युपरिष्टात् । इदं संघातस्त्रिष्टुप्सु भवति । पार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु । इदं तए३ परा३उतए३का३य एव इदं संघातः अवयवद्वितीयं पूर्वसाकाङ्क्षितं विशिष्यते । पदान्ते अक्षरे ह्रस्वे दीर्घे च पदादौ कांपा भवति । यथा न दयन्ना३ इषी३ तथातिस्रोवाच ईरयाति *न जागृविर्द्वैवस्य कंचिद्वाष्टमारम्भारिकारिदाशुपीति* नकारः प्रतिषेधे । एतेषु पूर्वलक्षणप्राप्तकांपापर्वप्रतिषिध्यते । स ईरथोनः, शुष्मीशर्द्धोन, अत्र न कारः पार्थवासि-

स्य कंचिद्वाश्वमारुसूरिकारिदाशुपीति राजनेचाद्ययोऽरतृतीये जगतीषु च वाराहे परयोश्चान्तेषु इयैते गीथषष्ठं त्रिष्टुप्सु दशमं मध्यमायां द्वादशं निन्ने गीथषष्ठंरुपञ्चमंह्रस्वायाङ्गीथादिर्वार्द्धा मागासोमस्पतिः

प्राज्यदोहेषु । विचक्षणो जागृविर्वासिष्ठे देवो देवस्य वासिष्ठे सफायां वृक्षं न पक्कं वासिष्ठे । पुरुमेध्यश्चित्तबृहत्सोमो वाष्टधोमतिसशार्द्धो नपारु । नयत्सूर्येसिष्ठेषु सतोधनं कारि मत्स्यवर्चिदाशुनेदानींपीतिः । त्रीण्यप्यौशने यथासंख्येनोदाहरणानि *राजनेचाद्ययोः* चकारेणापवादाधिकारोऽनुकृष्यते राजने चाद्ययोः स्तोत्रीययोः कांपा न भवन्ति *अतृतीये* तृतीये पादे भवत्येवकांपा आद्ययोः स्तोत्रीययोः *जगतीषु च वाराहे* प्रोअयास्यां वाराहे कांपाप्रतिषेधः चशब्दादपवादाधिकारः । *परयोश्चान्त्येषु* वाराहात्परयोर्वासिष्ठयोर्द्वर्षासाविसोमयोः अन्तेषु पादेषु कांपा न भवति चशब्दादपवादः *इयैते गीथषष्ठम्* इयैते गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते । *त्रिष्टुप्सु दशमं* इयैते त्रिष्टुप्सु तदिदासेत्यत्र उद्गीथदशममक्षरं वर्द्धते । *मध्यमायां द्वादशम* अत्रैव मध्यमायां उद्गीथे द्वादशमक्षरं वर्द्धते । *निन्ने गीथषष्ठं* पूर्वे जनित्रे उद्गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते । *रु पञ्चमं* रु शब्दः पञ्चमोवर्द्धते गिरिनपुरु । *ह्रस्वायां गीथादिर्वार्द्धा* ह्रस्वायां बृहदोपशायां उद्गीथादिर्वार्द्धस्वतन्वा भवति अत्र द्विपात्प्रस्तावः । उद्गीथादौ मागायना सा ऊहगीतौ वार्द्धस्वतन्वा पञ्चाक्षरा भवति । नाश्वत्वावज्रिन् सा एवंविधा द्रष्टव्या *मागा सोमस्पतिः* सहस्रधारायां सोमस्पातिरित्यत्र मागायतैव भवति वार्द्धस्वतन्वा । *सेधेहाद्वितीये यथर्चं भवति* उत्सेधे हाद्वितीये स्तौभिके हाशब्दे प्रत्यये पूर्वमक्षरं यथर्चं भवति ।

सेधेहाद्वितीये यथर्चं भवत्यषिणोदनः सर्वत्र पादतृतीयतुरीयं वृद्धमन्त्यस्यावृद्धं वर्त्ते च तृतीयं विश्वासां विश्वास्ते मराय आघानन्दे अनुपादं नन्दायाः स्थानेमागायता परिदुहाशकुपुरः सखातं न्दुदक्षादिषु च नंदापरमेकोच्चं दूव्युच्चामिन्द्रनावेकं नीचं

अषिणोदनः षिणः दनः समुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिणः । परिस्वानश्चक्षसेदेवमादनः एतयोर्न यथर्चं भवति । *सर्वत्र पादतृतीयतुरीयं वृद्धं* सर्वत्र उत्सेधे तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं वृद्धं भवति *अन्त्यस्यावृद्धम्* अन्त्यस्य पादस्य चतुर्थमक्षरं सर्ववृद्धम् *वर्ते च* अभीवर्त्ते तृतीये पादे चतुर्थमक्षरं च कृष्यते । *तृतीयं विश्वासां विश्वास्ते* अभीवर्त्ते पुन विश्वासां तनुतां विश्वास्नेस्पृधः एतयोस्तृतीयमक्षरं कृष्यते अन्यत्र चतुर्थम् । वर्तेचेत्यादिसूत्रद्वयं मकृशब्दरहितं आम्नायानुसारेण व्याख्यातमिदंपुस्तकान्तरे तद्यथा वर्ते च *मराय आंधानन्दे अनुपादं* मराये आंधा च नन्दा च आंधानन्दे ते अनुपादं भवतः पादे पादे अनुपादम् । आर्य्यी ना३हास्ता३च्युतां३ एवमादिषु । *नंदायाः स्थानेमागायतापरिदुहाशक्रुपुरः सखातंदुदक्षादिषु च* मराय एव नन्दायाः स्थाने मागायता परिदहाशक्रुपुरः सखा भवति वक्ष्यमाणेपूदाहरणेषु । परिधी३दुहानः शकुनाः पुरोजिती सखायः । तंदुरोषां दक्षाय्यः मेद्धोपुरो त्वाशश्वन्तः । *नन्दापरमेकोच्चम्* नन्दापरं यत्पूर्वं तदेकोच्चं भवति । ता३मा अग्निमा३स्तेवसवः एवं सर्वत्र । *दूव्युच्चमिंद्र* पिबासोममिन्द्रेत्यत्र नन्दात्परं दूव्युच्चं भवति । *नावेकं नीचम्* योनौ अग्निनरायां एकं नीचं भवति नन्दापरं । *मासु सखं च* म-

ऽमासुसक्षंच रांतꣳहिमनाकारान्तꣳ स्तंव्युचैकेस्तं व्युश्चैके ॥ ४ ॥

अथस्तोभगतागतमगाति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ गतिर्विरतेक्क चिद्विरतेप्यगाति व्यंजने प्रत्यये गतिरगतिश्च तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिमंतः

असु सक्षं एतेषु नन्दापरमेकं नीचं भवति । वोधासुमेम नसुष्टुतिमसु । इमाब्रह्मासमु मति चक्षं धीयतिदुहानेधेच । अत्रनितवाहꣳ सोमरारण एवमादीनि । एषावाकास्थितानिचैतानि अकारान्तपदान्तां स्थिरान्तं *रांतꣳहितं* स्वरान्तं यत्पूर्वास्थितं सꣳहितं भवति । स्थितसंहितं भवतीत्यर्थः । परिधींराति ताꣳइहि दुहानोवभ्रऊधनि । *अनाकारान्तं* पदान्तात्स्थितमेव यत्पर्व आकारान्तं भवति । तत्स्थितसꣳहितं न भवति स्थितसन्धिर्नभवतीत्यर्थः । तवाहं नक्तमुतसोमतेदिवा सोमंविश्वाच्याधिया पिवासोममिन्द्र मन्दतुत्वा । नार्वा एवमादीनि । *स्तं व्युचैके स्तं व्युचैके* एतौ शब्दौ स्थितसꣳहितौ भवतः एके मन्यन्ते न तु ग्रन्थकारः । एतानि निश्चितानि प्रयोगविपयाणि न स्वाध्याये ।

इति उपाध्यायाऽजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ * ॥

वृद्धादूर्द्धं समाप्तम *अथ स्तोभगतागतं* वर्णिष्यते । *अगाति स्तोभस्य स्वरे प्रत्यये सन्धौ* यथा हारायणे राजादेवौहो३ ऋतंवृहाव । तथा चार्क्कजंभे हाउत्सोदेवोहिरण्या३पा३एवमादीनि । *गतिर्विरते *विरते तु गतिर्भवति हारायणादिषु । *क्वचिद्विरतेऽप्यगातिः *यथा मधुश्च्युन्निधने प्रागन्त्यात्स्तोभा-

स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ पूर्व-कल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यचा दत्रेकाराभ्यासस्य विकल्पोन-गतागतस्य मध्यमयोश्चागतः सत्वन्नउद्वा वृषस्वपुनान-द्वितीयायान्धर्द्दिप्रत्ययेयंपूषायां२सर्वासु पूर्वेजनित्रेन्त्य-स्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रान्त्यस्यापि गति र्वाम्रे-हो इस्तोभस्योत्तरस्या गतिरभिसोमाद्यायामाद्यःस्तो-भः सगतिप्राप्तोलुप्तगतिर्भवतिक्रौञ्चयोः पर्याकूपारे चागतः स्तोभः पुरोजितीत्यस्मिन्छन्दे गतिर्भवति

त । *व्यञ्जने प्रत्यये गतिरगतिश्च* यथा वाजजिति । *तत्र स्वरव्यंजनयोः प्रत्यययोरगतिर्मतः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामः* उपरिष्टादुदाहरिष्यामः । *कण्वबृहत्पाद्यान्त्यावगतौ* कण्व-बृहतिस्तोत्रीयाद्यान्त्यावगतौ स्तोभौ भवतः त्वामिद्ध्यादिषु । *पूर्वकल्पश्चोदिन्द्रेत्यन्त्यत्वात्* उदिन्द्राश्वमिष्टय इत्यत्र पूर्व-कल्पश्चागतोभवति । अन्त्यत्वाद्वैकल्पिकत्वादेतयोः । *अत्रे-काराभ्यासस्य विकल्पो न गतागतस्य* अत्र इकाराभ्या-सो विकल्पते न गतागतं । *मध्यमयोश्चागतः सत्वंन उद्वाद्वषस्व पुनानद्वितीयायां धर्द्दिप्रत्ययेऽयंपूषायाः२सर्वासु* स्तोत्रीयाया मध्यमश्चागतोभवति सत्वंनादिषु । पुनाना-द्वितीयां धर्द्दिप्रत्यये अयं पूषायाः२ सर्वासु *पूर्वे जनि-त्रेऽन्त्यस्य स्तोभस्यागतिर्यस्य द्वितेत्यत्रांत्यस्यापि गतिर्वाम्रेहो इस्तोभस्योत्तरस्यागतिरभिसोमाद्यायामाद्यः स्तोभः स गति प्रा-प्तो लुप्तगतिर्भवति क्रौंचयोः पर्याकूपारे चागतः स्तोभः* क्रौं चयोरयंपूषाद्ययोः परिस्तहर्यतं२हरिमिति यस्य योनिस्तस्मिन्ना-कूपारो एतेषु सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । *पुरोजितीत्यस्मि-

गतिमान्पूर्वस्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिग्द्रिया-याः२ सर्वासु तंवोदस्माद्यायां चोत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्यमदत्यनुमादेवत्राह्व्यं प्रेमध्वराय ॥ ५ ॥

अतः परमगतिमन्तस्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यंजने प्रत्यये स्वरे तु गतिर्भवति शात्त्ये प्रथमायाः२सर्वउत्त-रयोश्चक्रूमासत्यत्व२हिरण्ययुश्च कक्षे सर्वनेंद्र२सुत इ-न्द्रङ्गीर्भिराद्यागमाञ्जियमते घृतनिधनेऽन्त्यः सर्वासु मधुनिधनेंत्यवर्जं दैवोदाच्चारयो यौक्तयोः स्वधाप्रत्यये माधुछन्दसउपस्वरन्त्वयाभूषन्ति सुषावसोपुनाना-

छन्दे गतिर्भवति* एवं तेष्वेव क्रौञ्चादिषु त्रिषु पुरोजितीत्यत्र गतिः । *गतिमान्पूर्वः स्तोभः सौभरे सनोयुवातवत्यदिन्द्रिया-याः२सर्वासु तंवोदस्माद्यायां च* पूर्वस्तोभोगतिमान् भवत्ये-तेषु । *उत्तरस्त्वगतिमान् भद्राइन्द्रस्य मदत्यनुमादेवत्राह्व्यं प्रेमध्वराय* एतेषु उत्तरो ऽगतिमान् भवति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥

अतः परमगतिमन्तः स्तोभा ये तान्वक्ष्यामोऽव्यञ्जने प्र-त्यये स्वरे गतिर्भवति स्वरे तु प्रत्ययो गतिर्भवति । उदाहरणानि यथाद्यपाहो३३ अचा इहो३ई । *शात्त्ये प्रथमायाः२सर्व उत्तरयोश्चक्रूमासत्यत्व२हिरण्ययुश्च* उदाह-रणानि यथा राजन्निति द्यपो ऽऽहो३२ । अवाऽयिहो-यि२ । गतौ । *अकक्षे सर्वे* अगता भवन्ति । *नेन्द्र२सुत इन्द्रं-गीर्भि राद्यागमाञ्जियमते* एतेषु गतिर्भवति । हरि श्रीनिधने सर्वा गतिर्भवन्ति । *घृतनिधनेंत्यः सर्वासु मधुनिधनेऽन्त्यवर्ज्जं

स्साक्षुष्टम्भे स्वादिष्ठायायोरंत्यो मद्गोप्रत्नं गौतमेंत्यो वैष्टंभे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्न॑ सघस्तोत्री-यान्तेनजातमविश्वाशविस्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया-नपापत्वा देवान् गच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा-सहस्रधावाचः साम्न्यासोप्रियंदेवायाविकोश॑ं हा-रिवर्ण उलोकक्रुमन्दानास्तैरश्वेप्रत्नामृतस्या ऽभी-शवे पुरूणि गृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुना-

---

दैवोदासारयोर्यौक्तयोः स्वधामत्यये माधुछन्दस उपस्वरं त्वया भूषन्ति सुषावतो पुनानाः सोक्षुष्टं भे स्वादिष्ठाग्रयोरन्त्योमद्गो-प्रत्नं गौतमें ऽत्योवैष्टम्भे वयमन्त्यः सर्वासु कण्वेभिः प्रत्न॑सघस्तो-त्रीयान्ते न जामतविश्वाशवि स्तोत्रीयान्ते यदिन्द्रया नपायत्वा देवानूगच्छेन्दुरिन्द्राय विश्वस्येशा सहस्रधा वाचः साम्न्यासो-प्रियन्देवाय विकोशँहारिवर्णउलोकक्रुमन्दानस्तैरश्च्ये प्रात्नमृत-स्याभीशवे पुरूणिगृणा श्रीणन्तः समुद्रस्य पुनानायामाद्यः सर्वासु स्वः पृष्ठे सर्वे नाभिसोमाध्यास्यायां विचे प्रत्यये पृश्नि-नि ज्येष्ठं य इन्द्रं त॑शुहस्तेनसुपादब्धः सुघृणाप्रत्नं पुरूती-षाढीये सर्वे रन्भ्रयोश्च सर्वे नोत्तरे तृपाअचि वाजजिति स-र्वेनरयिमचिक्र वरुणसाम्नि नर्योप्सु मदाधरुणं त्वतीय इन्द्रे सन्तु दे दिशतीरनाधृष्टाभिर्मधुपर्षि पृथुप्रगामोर्ज्जोनभुवद्रादक्ष-दधानुष्विमौमध्यआविस्तुर्गोयतो व्रतानिहिन्वंनूताभक्तयत्सो-योजतउदुस्त्रिया अर्वाग्रथ॑सजूरश्वायन्तोनागोरयि मांशर्द्धपरिष्क्रु-ण्वन्ति गृर्दः पूर्वयो र्हुम्माहिन्वविशीयोत्तरयोरन्त्योयोनौ चान्त्यः॥ ॥ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ।

ायामाद्यः सर्वासु स्वःपृष्ठे सर्वेनाभिसोमाध्यास्याथां वेचेप्रत्यये पृश्निनिज्येष्ठं य इन्द्रंते शुहस्तेनसुषाद-धः सुघृणाप्रत्नंपुरूप्यातीषादीयेसर्वे रन्ध्रयोश्च सर्वे ोत्तरे वृषा अचिवाजाजिति सर्वेनरयिमाचिक्रवरुणसा-म्ने नर्योप्सुमदाधरुणं वन्तीय इन्द्रेसंतु देदिशतीर-ाधृष्टाभिर्मधुपर्षिपृथुप्रगामोर्जोनभुवत्वादक्षंदधानुष्ठि गौमध्य आविष्णुर्गोयतो व्रतानिहिन्वंनृताभक्तं य-ःसोयोजतउदुस्त्रियाअर्वाग्रथंसजूरश्वारन्तोनागोरयि-र्मोशर्द्धपरिष्कृण्वंति गूर्दःपूर्व्यांहुमाहिन्वविशीयोत्त-रयोरन्त्योयोनौ चान्त्यः ॥ ६ ॥

दक्षणिधने गोषातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे न तु विवसोः स्यामसुम्ने साकमश्व उच्चायामाद्यः स-र्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमा नमधोस्तृतीयो लम्बे-सोममिन्द्राय शुक्रन्दुदुह्रे हरायणेन्द्रं पवमान्यस्य व-रुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वेपुनानायामंत्योभासेक्रतु वित्तनापवस्वमंहिष्ठः सितेऽन्त्यः कौत्सेभितृतीया-

---

दक्षणिधने गोषातिरिन्द्राय द्रोणे कार्त्तयशे सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । *न तु विवसोः स्याम सुम्ने* तुविशुम्नेवसोः स्यामसुम्ने इत्यपवादः । *साकमश्व उच्चायामाद्यः सर्वास्वन्यत्र प्रथमतृतीयपञ्चमाः* । उच्चाया अन्यत्र प्रथमादयः स्तोभा अ-गता भवन्ति *न मधोस्तृतीयो लम्बे सोममिन्द्राय शुक्रं दु-दुह्रेहारायणेन्द्रं पवमानस्य वरुणासामदिरोर्ज्जुनो वैयश्वे पुनाना-यामन्त्योभासे क्रतुवित्तनापवस्व मंहिष्ठः सितेन्त्यः* गाय-त्रीसामासिते अन्त्यः स्तोभोऽगतोभवति *कौत्सेऽभितृती-

यामुभौ स्तोभाविन्द्राय पूषाद्ययोः स्वादिष्ठमायाश्चो-त्तरस्त꣡ꣳसखायः परित्यꣳरक्षः सैंधुक्षिते तिस्रो-वाचोत्तमायामंत्यः पवस्वाद्यायाश्च मतेप्रत्नंपवमान-गोभिः सुषादꣳधोदुहानो दावसुनिधनेत्वꣳसोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोषातिर्हाविष्कृते त्वꣳसोमाद्यान्त्ययोः स्वादिष्ठमायाश्चोद्वꣳशीय इन्द्रसुतायामुत्तरयोर्मेधे-त्थाप्रत्यये ॥ ७ ॥

सामराजेपवित्रेयामनाकृष्टो गौषूक्तेर्य आमरुतां धेनौ सर्वे त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे न हरिवत्सपवमानवा-

---

यायामुभौ स्तौभाविन्द्रायपूषाद्ययोः स्वादिष्ठमायां चोत्तरस्त-ꣳसखायः परित्यꣳरक्षः सैन्धुक्षिते तिस्रोवाचोत्तमायामन्त्यः प-वस्वाद्यायां च मन्तेप्रत्नं पवमानगोभिः सुषादꣳधादुहानोदाव-सुनिधने त्वꣳसोमान्त्यः सर्वासु मदेषु गोषातिर्हाविष्कृते त्व-ꣳसोमाद्यान्त्ययोः स्वादिष्ठमायां चोद्वꣳशीय इन्द्रसुतायामुत्त-रयोर्मेधेत्याप्रत्यये* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ।

सामराजे पवित्रायामनाकृष्टौगौषूक्तेर्य आमरुतां धेनौ स-र्वे त्वाष्ट्रीसाम्नोश्च सर्वे* स्वरयोस्वरयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सर्वे स्तोभा अगता भवन्ति । नहरिवत्सम्पवमानमेवमादिष्वपवादः । *न हरिवत्सं पवमानवाचस्पतिः सोमस्पतिः सखेन्द्रस्य पुरः सखयोर्वाचीनं यज्ञं च प्रह्मोद्वꣳशां युक्ष्वाह्यथागिरां बृहदाग्नेयें-

चस्पतिः सोमस्थ्यतिः सखेन्द्रस्य पुरः सखायोवाचीनं यज्ञं च ब्रह्मोदूवश्शंयुंक्ष्वाद्यथागिरां बृहदाग्नेयेन्त्यो यस्तेसोमसाम्नि गोषातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयोरंत्यः स्वर्वन्निधन इन्द्राय सशुक्रइन्द्रेस्तेसुतस्येन्द्रस्य यशस्यनुत्तो वैश्वामित्रेसरज्जार आनिधने तु प्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्प्राजापत्ये सर्वे न नृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेत्वायदीपविनशीपतिः क्रन्देशूरइन्द्रस्या उवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछिद्रांजोरूपं सन्तनिपार्श्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्याद्यात्परमतिहारमेके विरते गतिलोपो न सन्धौ तूश्त्वाहरा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ यातू३ त्वाहरा ३३१

ऽन्त्योयस्ते सोमसाम्नि गोषातिरुत्तरे जनित्रे पुरउत्तरयोरन्त्यः स्वर्वन्निधन इन्द्रायसशुक्रइन्द्रस्तेसुतस्येंद्रस्य यशस्यनुत्तोवैश्वामित्रे सरज्जार आनिधने तुप्रत्यये पूर्वयोश्चाभिगीते प्रत्यय उद्वत्प्राजापत्ये सर्वे ननृभिः शैखण्डिने सर्वे नयेत्वायदीपविनशीपतिः क्रन्दे शूरइन्द्रस्या ऊवाभीके सर्वत्र न सुता इन्द्रायाछिद्रांजोरूपसन्तनिपार्श्वानामा उवा सर्वत्र न तालव्याद्* । तालव्यात्परं आउवा गतिरेव भवति । अछिद्रादिष्वेव मनीषिण इत्यत्र । *व्यात्परमतिहारमेके विरते गतिलोपौ न संधौ तूश्त्वा३हरा ३३१ उवा ३२३ इणी ३२३४ यातू ३ त्वाहरा ३३ उवा ३२३णी ३२३४ या३* तालव्यात्परं गतेरतिहारमेके मन्यन्ते । तत्र च विरते गतिलोपः सन्धावलोपः तत्रोदाहरणं तमेवअछिद्रादिष्वेवोदाहरणानि मनीषिण इति ।

उवा ३२३ णी ३२३४ या क्रुतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु वत्सासु सप्तास्येभिर्ज्याकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीषङ्गे पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीष्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये वृष्टि सर्वेनवशि प्रत्यये नवशि प्रत्यये ॥ ८ ॥

वादौमन्तेनीचैः पुना प्रत्नं मृज्य सुषा पाहि परिर्धी दुहे मꣳशके थे पुनानायां प्रान्त्ययोः छम्भे वयं प्रत्नꣳ राय आ सुता दꣳष्ट्रेचानिन्द्रं तवात्वारंपर्णा

क्रुतिनिपरीतोत्तरयोः आयन्तः सर्वासु वत्सासु सप्तास्येभिर्ज्याकाः पवस्वाद्ययोराजुह्वानस्यातीपङ्गे पवस्वाद्ययोः सिमासु च छान्दसीष्वाद्यायां यस्तेहरे संयोगे प्रत्यये वृष्णिसर्वे न वशिप्रत्यये न वशिप्रत्यये ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ।

गतागतं समाप्तम् । *वादौ मन्ते नीचैः पुनाप्रत्नंमृज्यसुषापाहि परिधीन्दुहेमꣳशके* समन्ते प्रस्तावादि नीचो भवति । पुनानः सोमप्रत्नꣳप्रघमृज्यमानः सुषाव्रसोपाहिविश्वस्माद्रक्षसः परिधीꣳरतिदुहानः । इमꣳस्तोमप्रशकेमत्वा । *थे पुनानायां प्रान्त्ययोः* । उद्गीथे पुनानायां प्रथमान्त्ययोः स्तोत्री ययोः समन्ते नीचीभवतः प्रसङ्गादेतदुक्तं । *छंभे वयंप्रत्नꣳरायआसुता*। महाव्रैछंभे वयं प्रत्नꣳप्रधरायाआकूहसुतासोम एतेषु प्रस्तावादिर्नीचैः । *दꣳष्ट्रे च *दꣳष्ट्रे चेतिजातिग्रहणम् *आदंष्ट्रꣳष्ट्रयोः*

प्रात्ययोः शीयेवि०ययुंक्ष्व क्षितेशुभ्र२रायः स२ हिष्टी-
यासितयोरय मपाहरिश्री लीयेयाभि सुतादिवः पी
विश्वाकू शुद्धीयेभिद्वेगिरिं पुरोजिम त्वाष्ट्रयोश्च सुता-
च प्रान्त्ययो राग्नेये पुरोज्यग्नि माशु नाध्वतवमसो-

मस्तावादिनीचो भवति एष उत्सर्गः । *अनिन्द्रन्तवात्वारंप-
र्योर्मात्ययोः* अन प्रतिषेधे इन्द्रंविश्वा तवाहऽसो आत्वाविशंतु-
अरन्तइन्द्रकुक्षये परीतोष्यां प्रथमांत्ययोः एतेषुप्रतिषेधः ।
शीयेवि०ययुंक्ष्व उद्व२शीये वि०ययुंक्षाहिकोशिनामस्तावादि-
नीचैः । *क्षितेशुभ्र२रायः सं* सैन्धुक्षिते शुभ्रमंघोरायःसमुद्रेति
च नीचैर्भवति । *हिष्टीयासितयोरयम्* यद्वाहिष्ठीयासितयो-
रयंपूषेति नीचीभावः । *अयाहरिश्री* हरिश्रीनिधने अया-
चित्त इति च नीचैः *लीये याभिसुतादिवः पी* रोहितकू-
लीये अयाचित्तः अभिद्रोणानि सुता इन्द्राय दिवः पीपूषं एते-
षु मस्तावादि नीची भवति । *विश्वा कू* राज्याकूपारे वि-
श्वाहित्वेति मस्तावादिनीचोभवति । *शुद्धीयेभिद्वेगिरिंपुरोजि-
म* शुद्धाशुद्धीयेऽभीतोवाजसातमामिति द्वे आद्ये स्तोत्रीये गि-
रिंनपुरुपुरोजितीप्रथमायां च मस्तावादिनीचैः । *त्वाष्ट्रयोश्च*
ऊर्द्धेडत्वाष्ट्रीसाम्नि आकारणिधने च पुरोजिप्रथमायां च म-
स्तावादि नीचैः । *सुता च प्रान्त्ययोः* सुतासोमायां प्रथमा-
न्त्ययोःस्तोत्रीययोरूर्द्धेडत्वाष्ट्रीसाम्नि मस्तावादि नीचं । *आ-
ग्नेये पुरोज्यग्नि* बृहदाग्नेये पुरोजि अग्निनर इति च नीचीभ-
वति । *आशु* आशुभार्गवे च उच्चातादिषु मस्तावादि नी-
चं । *नाध्वतवमसोसनः* नः प्रतिषेधे । अध्वर्योतवत्यइन्दोम-

सनः पर्णंचाप्रसो पूक्ते शुभ्रमुच्चैनाया दक्षसꣳहि-
तयोः स्वादिमान्त्ये सꣳह्यदाभ्यस्तिस्रश्च षडन्ते तृ-
चयोर्द्वे पुनाच सेधे पुना परितवामंतवत् प्रवं प्रपिबा-
भिसोद्वेश्रीसदूमनेयं दासेचा ऽऽसितेपघ्नं त्स्तुचे म-

सोमासोविसनइन्द्राय एतेष्वपवादः। *पर्णेच* विलम्बसौप-
र्णे च आशुभार्गवत् उत्सर्गापवादौ द्रष्टव्यौ एतान्येव प्रत्युदाह-
रणानि। *अप्रसो* प्रसोमासोविपश्चित इत्यस्यापवादः। *पू-
क्ते शुभ्रमुच्चैनाया* गौपूक्ते शुभ्र मन्धे उच्चातेपुरानावि-
श्वाअपाचित्त इति नीचीभावः। *दक्षसꣳहितयोः स्वादिमांसे*
दक्षिणधनसꣳहितयोः स्वादिष्टयेतिमध्यमान्ते स्तोत्रीये नीचे
प्रस्तावे भवतः। *सꣳह्यदाभ्यस्तिस्रश्च* सꣳहिते विशेषः।
अदाभ्यः पुरः तिस्रोवाच उदीरत इति च तृचयोर्मध्यमां-
त्यस्तोत्रीये नीचप्रस्तावे। *षडन्ते तृचयोर्द्वे* वषट्कारणि-
धने अभित्वापूर्वपीतयेविधुन्दद्राणमिति च तृचयोर्द्वे द्वे आद्ये स्तो-
त्रीये नीचप्रस्तावे भवतः। *पुनाच* पुनानः सोमायां
वषडन्ते प्रस्तावादि नीचैः। *सेधेपुनापरितवामन्तवत्* उ-
त्सेधे पुनानः सौपरीतोषिं च तत्राहꣳसोत्रिष्वेतेषु समन्तवत्
प्रस्तावादिनीचीभावः। *प्रवंपिबाभिसोद्वेश्री* उत्सेधे
प्रवंपीपूषं प्रथमायां पिबासुतस्य अभिसोमासे इति च तृचयो-
र्द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये श्रीणन्तइति च नीचीभावः। *सद्मनेयं*
ऊर्द्धसद्मने अयं त इति नीचीभावः। *दासेच* रात्रिदै-
वोसे चायन्तइन्द्र इति नीचीभावः। *आसितेपघ्नन्* गायत्रीसा-
मासिते अपघ्नन्पवसे इति नीचैः। *स्तुचेमन्द्र* यौक्तस्तुचेम-

न्द्रमन्तवदुक्थे प्रहिन्वोच्चैः शंकुन्यस्यप्येषसर्वः स्वयवा-
श्वे पनकाण्वं श्यैतेद्वयोनाविन्द्र क्रत्वायां च परम-
ज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः पुरोजिगि-
रिजनित्र आर्षभश्येनयोः प्रान्त्येवायोर्द्धर्त्तीति वाभ्रेभि-
सोद्वे मान्यत्र लौशगोविच्छयेनवदसाविमान्त्ये ऽस्यपी-
त्वाकाशीते नवेमन्द्राभिमत्ससुषा मद्धेचा नुत्सोराजा

न्द्रयायेतिनीचैः । *मन्तवदुदुच्छे* वाईदुक्थेपुनानःसोपरीतोपि
चतवाहस्सोतृचेपुसमन्तवदुच्चनीचं ।*प्रहिन्वोच्चैः* प्रहिन्वान इति
वाईदुक्थेप्रस्तावादिरुच्चैः । *शंकुन्यस्यप्येपसर्वः* शंकुनि अस्य-
पीत्वाएषस्यधारयेतिसर्वस्तृचोनीचप्रस्तावादिः *स्वयवाश्वे* श्या-
वाश्वे स्वेद्विर्यं पञ्चातिस्वयशब्दोमन्द्रेनीचो भवति । *पनकाण्वे*
काण्वेपनशब्दोनीचोभवतिमन्द्रस्वरे । *श्यैतेद्वेयोनाविन्द्रक्रत्वायांच
परमज्याः स्वादोर्वावृपुरोजीमा उत्वेति सर्वः* श्यैतेयोनाविन्द्र-
क्रत्वायाश्च द्वेद्वे आद्ये स्तोत्रीये परमज्याः स्वादोरिच्छेतिप्रथमावा-
वृधानः पुरोजिप्रथमाइमाउत्वेतिसर्वस्तृचः एतेषु प्रस्तावादिनी-
चैः । *पुरोजिगिरिजनित्रे* उत्तरेजनित्रे प्रपुरोजितीगिरिनपु-
रुनीचप्रस्तावादिः ।*आर्षभश्येनयोः प्रान्त्ये* आर्षभे गोविच्छ्ये-
ने च प्रथमांत्ये स्तोत्रीये नीचेप्रस्तावे भवतः । *वायोर्द्धर्त्तीति*
वायोरभिक्रंदेधर्त्तीतिनीचैः । *वाभ्रेभिसोद्वे* । वाभ्रे अभिसोमाद्वे
स्तोत्रीये नीचप्रस्तावे भवतः ।*मान्यत्र* अन्यत्र मध्यमा नीचप्र-
स्तावा ।*लौशगोविच्छयेनवत्* दृभ्याघातलौशगोविच्छयेनवत्-
प्रथमान्त्ययोः । *असाविमान्त्ये* असाविसोमापालोशे मध्य-
मान्त्ये नीचप्रस्तावादिः । *अस्यपीत्वाकाशीते* अस्यपी-
त्वेतिनीचैः *नवेमन्द्राभिमत्ससुषा* उत्तरे मानवे मन्द्रया या अ-

रन्ध्रोत्तरवाजजितोर्योना वेतं२हवद्देश्ये पुरोनदे पुनायामे पुरोयज्ञावृत्रवीरापारे छ्रे प्रयोनावयं पूपुरः क्रौञ्चे साप्तमिक आयास्ये नुत्सस्तव कावंरथन्तयोः सर्वत्रा प्रोस्वो ॥ ९ ॥

थेषूक्ते द्वे साध्यामपो वैयश्वेजय उतोनः शवे नेन्द्रः कलेर्षा प्रान्त्ययो राकूहविषघृतनिधनाश्वसाध्यानां द्वे

भिसोमामवसरासः सुपावसो इति नीचैः । मद्वेच पौरुमद्वेच एतान्येवोदाहरणानि । अनुवसोराजा अनु उत्सोराजादेव इति चात्रापवादः *रन्ध्रोत्तरवाजजिगोर्योनौ* उत्तरे ऋक्तौ रन्ध्रेवाजजिति च योनावेव प्रस्तावादिनीचौः । *एतं२हवद्देश्ये* इहवद्वामदेव्येएतमुत्यमिति नीचैः *पुरोनदे* नानदे पुरोजितीनीचैः* पुनायामे* उत्तरेयामे पुननो अक्रमीदभीनीचैः *पुरोयज्ञावृत्रवीरापारे* पर्याकूपारेपरोजितीयज्ञायमवृत्रघ्ने वीराय सदना इति एतेषु नीचैः प्रस्तावादिः *छ्रु प्रयोनौ* वयमेनवाभिछ्रयोनावेव प्रथमायां नीचीभावः *अयं पूपुरः क्रौंचे* अयं पूपा पुराजिंतीतिनीचैः । साप्तमिक आयास्ये सर्वप्रस्तावादिनीचैः *अनुत्सस्तव* अनुप्रतिषेधं उत्सस्तवाहं सोमेति च प्रतिषिध्यते *कावरथन्तरयोः सर्वत्र* कावेरथन्तरे च सर्वत्र प्रस्तावादिनीचैः । अपोस्वो प्रो अयासीदिति कावेस्त्वोवारथन्तरे प्रतिषेधः । प्रस्तावाधिकारः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ।

थेषूक्ते द्वे साध्यम अतः परं उद्गीथाधिकारः । उद्गीथे अस-

सघ्ननेयं दासे च कौल्मलान्धीकावाभीकसोमर्षभमरुतां योनौ प्र मरुतां चत्वारीन्द्रमलीये प्र वाहे स्तृणन्ति देवमपां न ककुभे त्वꣳ सर्वं उग्रं कदानत्वद्ग्रहणात् सेरयिमिन्द्रासर्वाभियो भरे स्थूरमेवासर्वो योनौ प्र-

---

थुर्मदायामाद्ययोरुद्गीथस्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैः । *अपौवैयश्वे* । वैयश्वे अपोवसानोनीचैः । *जयउतोनः* । संजये उतोनउत्पु-पूर्या इति नीचैः । अतः परं सर्वत्रोद्गीथाधिकारोऽनुवर्त्तनीयः । *शवै* । शशवै उद्गीथादि नीचैः । *नेन्द्र* । सन इन्द्रः इन्द्रश्च-सोमः । *कलेर्पामात्यन्योः* । शाकले अर्पा सोमायां प्रथ-मात्ययोः स्तोत्रीययोरुद्गीथादि नीचैर्भवति । *आकूहविषघृतनि-घनाश्वसाध्यानां द्वे । *आकू पारे सौहविषेघृतनिधन आश्वे सा-ध्यानां द्वेद्वे आद्ये नीचोद्गीथे भवतः । *सघ्ननेयं* । अर्द्धसघ्नेन अयंरणायते सुत इति नीचैः । *दासे च* रात्रिदैवोदासे च पूर्वशब्दोनीचैः । *कौल्मलांधीकावाभीकसोमर्षभमरुतां योनौ प्र* कौल्मलं बर्हिष आंधीगवे कावे आभीके यस्ते सो-मसाम्नि ऋषभे पावमाने मरुतांधेनौ एतेषां योनावेव प्रथमा-यां उद्गीथादि नीचैः । ऊहगीतौ प्रतिषिध्यते । *मरुतां च चत्वारि* मरुतां धेनौ च चत्वार्यन्या अनुद्गीथादिरपि व-चनान्नीचैः *इन्द्रमलीये प्र* इन्द्रमच्छरोहितकूलीगे प्रथमायामे-वोद्गीथादि नीचैः । *वाहे स्तृणन्ति देव मपां न* । ऐध्मवाहे स्तृ-णन्ति बर्हिः देवं देवत्रा अपां न पातमिति नीचैः *क-कुभेत्वꣳसर्वः* । त्रैककुभे त्वमङ्गप्रशꣳसिष इति सर्वमेवोद्गी-थादिनीचैः । *उग्रंकदानत्त्वदग्रहणात्* । उग्रन्तत्यस्येतेकदानः शुश्रवनत्वदन्यो एतेषां ग्रहणान्नीचीभावः । *सेरयिमिन्द्रासर्वो-

रे च वृजिगेप्र पर्णे सोमवरुणा स्वारे योनावाय्ययो-मरुद्देवानामूतीदिविद्युम्ना मित्रे दिविद्युम्ना स्यद्वे पृ-श्निन्येकर्चे पुनानायामन्तवत् पर्यामैतयोर्दैर्घे चैवम-भिसोम योनौ मान्त्ये यज्ञासर्वः क्षितेचामदाय कण्व

मियो* । एडकौत्से रयिमर्प इन्द्राय सोमपातव इति सर्वस्तृचः अभियोनिमिति च नीचीभावः । *भरे स्थूरमेवासर्वः* । सौ-भरे स्थूरं न क्वचित् वाय्यासितीरयूरिति एतेषूद्गीथादिनी-चैः । *योनौ प्ररे च* । सौभरे योनौ प्रथमायां उद्गीथादौ प्रतिहारे च नीचत्वं । *वृजिगे प्र* आजिगेच्या च प्रथमायां उद्गीथादिनीचैः । *पर्णे* त्रिलम्बे सौपर्णे उद्गीथादिनीचैः । उच्चादिषु । असोमवरुणासोमं पवित्रे वरुणायेति चापवा-दः । *स्वारे योनावाय्ययोर्मरुद्देवानामूतीदिविद्युम्ना* । *स्वा-रे सौपर्णे नावाय्ययोः मरुत्वते च देवानां सुम्ने । ऊती दिसदा-दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् एतेषूद्गीथादि नीचैः । *मित्रे दिविद्यु-म्नास्यद्वे *सौमित्रे दिविसद्भूमिद्युम्नानिमान् अस्य प्रत्नेति द्वैस्तो-त्रीये नीचादयः । *पृश्निन्येकर्चे* । पृश्निनि एकर्चे दुहानायां एतवाहाऽस्मोमेति च नीचैः । *पुनानायामन्तवत्* । उद्गीथाद्-नीचीभावः । *पर्याम* । परीतोष्यां पृश्निनि मध्यमायां उ-द्गीथादिनीचैः । *एतयोर्दैर्घे चैवं* । दैर्घश्रवसे च एतयोः पुनापरीतोषितृचयोरेवमेव पृश्निवदुद्गीथादिर्नीचीभावः । *अभिसोम* । अभिसोमायां दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमायां उद्गीथादेर्नीचीभावः *योनौ मान्त्ये* । दैर्घश्रवसे योनौ मध्यमांसे स्तोत्रीये नीचोद्गीथे भवतः । *यज्ञा सर्वः* । यज्ञायज्ञेति तृचं दैर्घश्रवसे सर्वं उद्गीथादि नीचैः । *क्षिते च* । सैन्धुक्षिते च उद्गीथादिर्नीचैः । *अमदाय* । अ-

बृहत्युपोत्तमश्चावृद्धाद्यपादाद्यꣳरहस्ये च बृहत्य त्रिष्टु-
बतिछन्दसोः साहीयेऽग्नेत्वꣳसर्वो विच्छन्दःसु च व-
त्सासु योनौ च प्र शनवार्शयोरनूनेऽस्मद्ग्रहणा द्वर्णेच
न सोम ह्रीयर्क्षु विशीये प्र क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवैक-

साऽग्यꣳशुर्मदायेति प्रतिषेधः । * कण्वबृहत्युपोत्तमं * सर्वं उद्गी-
थादिनीचं भवति । च शब्दादुद्गीथे । अवृद्धादिर्किं ? एतदेव
अपदादित्वं चावृद्धादि यदि भवति तदाप्युद्गीथे नीची भ-
वति । *रहस्ये च बृहति* । रहस्यविषये उद्गीथादिनीचैः ।
अत्रिष्टुबतिछन्दसोः त्रिष्टुभि अतिछन्दःसु । बृह-
ति उद्गीथादेर्नीचीभावप्रतिषेधः *साहीयेऽग्नेत्वꣳसर्वः* स-
त्रासाहीये अग्नेत्वं नो अन्तम इति तृचे सर्वत्र उद्गीथा-
दिर्नीचैः । *विछन्दःसु च वत्सासु* । नित्यवत्सासु वि-
छन्दःसु सोमउष्वा । पवस्ववाजसातय इति च उद्गीथा-
दिनीचैः । *योनौ च प्र*नित्यवत्सासु प्रथमायामुद्गीथादि-
र्नीचैः । *शनवार्शयोः* । गायत्रीसामौशने वार्शे च उद्गी-
थादिर्नीचैः । *अनूने* । ऊने पादे शनवार्शयोरेव प्रतिषे-
धः । प्रेष्ठंवः प्राणाशिशुरिति च । *अस्मद्ग्रहणात्* । वार्शे
अस्मभ्यं सोमविश्वत इति ग्रहणान्नीचैः । *वर्णे च* रहस्ये
च शाकरवर्णे उद्गीथादिनीचैः । *न सोम* । अर्षा सोमा-
यां प्रतिषेधः । *ह्रीयर्क्षु विशीये प्र*विशोविशीये यज्ञायज्ञी-
यर्क्षु प्रथमाया उद्गीथादिनीचैः । *क्रोशौपगवोत्तरवैष्णवै-
कर्चतृचद्दवदेव्यवरुणपव वाजीयादारसद्धीपपद निधनाचित्रवं-
गयुण्वयामानां विपर्ययो यथा योनौ* । क्रौशꣳ अप-
गवोत्तरे वैष्णव एकर्चे सोमउष्वायां तृचस्थे इहवद्वामदेव्ये

र्वतृचहवद्वैश्यवरुणयवयवाजीयादारस्छुश्रीय पदनिध-
नाचित्रषड्गुणवयामानां विपर्ययो यथा योनौ ॥ १० ॥
ग्रहणानि श्यैते योनौ प्ररे वाहे शृङ्गे वत्सायां क्रम-
श्वे च पूर्वे बृहतिचायोनौधः सन्तानिनि पूर्वेष्ठ-

एतयुत्पायां वरुणसाम्नि ज्योतिर्यज्ञायां ईनिधने मार्गीयत्रे परि-
भियायां रायो वाजीये स्वासु आदारस्रति पवमानस्य जिघ्रता-
दिषु शुद्धाशुद्धीये अभिनोवाजसादिषु । अतीपङ्के यदिन्द्र चि-
त्रायां । पवरात्रे अर्पा सोमायां यामे आयङ्गौरिति एतेषु च
यत्र योनौ उद्गीथादिनीचैस्तत्र ऊहगीतौ उच्चैर्भवति यत्र
योनौ उद्गीथादिरुच्चैस्तत्रोहगीतौ नीचैर्भवति एवं विपर्ययः ।
इत्युद्गीथाधिकारः ॥ १० ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य
दशमी कण्डिका ॥ ७ ॥

ग्रहणानि । इदानीं संकरे एव ग्रहणं निवर्तते इदानीं संग्रहः ।
नैकवत् उच्चावचग्रहणानि वर्ण्यिष्यन्त इति वाक्यशेषः । *श्यैते
योनौप्ररे* । श्यैते योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः सहस्रेणेति ।
वाहे शृंगे वत्सायाम् । ऐध्मवाहे गौशृंगे च नित्यवत्सायां च
योनौ प्रथमायां प्रतिहारादि नीचैः ऐध्मवाहे तु समानत्वात्पाद-
स्यार्थात्तिसृष्वपि । *क्रमश्वे च पूर्वे* साक्रमश्वे च पूर्वे यो-
नावेव प्रथमायां स्तोत्रीयायां प्रतिहारादि नीचैः । *बृहति च* ।
बृहति च सर्वत्र प्रतिहारादि नीचैः । *अयोनौ* । योनौ तु प्र-
तिषेधः । *धः सन्तानि । शुभ्रपश्व इति सन्तानिनि धः शब्दो-
नीचैः ऋकुशुपादितिधः शब्दस्य नीचीभावः प्राप्तः उदात्ताश्च

उद्दुवाइ गूर्द्दउतसुम्ना वृलीयेमरु हविषयज्ञाप्रस्वामृतेसु मार्गाद्वितीये प्रसोप्रास्य द्वे ढेचत्त्वं सर्वास्विन्द्रक्रतुमध्यमायाश्च श्नौष्ट उत्तमास्त्रयः प्र द्यौम शीये ब्रह्मायूथेगिरां मीढमानवयोस्तृतीयो दावसुनिधन

परमक्षरमुच्चीभवतीति उच्चीभावः प्राप्तः । न चतुर्थहकाराद्योपादयउच्चारवत्तीति नीचीभावः प्राप्त एव पुनर्गृह्यते परिसंख्यानार्थं युक्तः सैंधुक्षितादिषु धः शब्दो न नीचैर्भवति *पूर्वे छुवहुवाई* । पूर्वे वासिष्ठे उहुवाईशब्दो नीचैः सिद्धग्रहणात् इहैव सता तृतीयादि नीचैः अन्यत्र न भवति यथा एकाक्षरणिधनेयौधाजये *गूर्द्दउतसुम्ना *गूर्दे उतजाता सुम्नायनूनामिति च नीचैः *वृलीये मरु* वृषापवस्वायां रोहितकूलीये मरुत्वते च मत्मर इति नीचैः *हविषयज्ञामस्वामृतेसु* यज्ञायज्ञीयनिधने सौहविषे एकाक्षराणि उदाहरणानि परिप्रधन्वा स्वादुः अमृताया इन्द्रस्ते सुतस्य एतेषां नीचीभावोऽधिकारात् । *मार्गी द्वितीये प्रसोमास्य द्वे* मार्गीयवे द्वितीयपादादिः नीचैः प्रसोविपश्चित इति प्रथमायामस्यपवेति द्वयोः *द्वे च त्वं सर्वास्विन्द्रक्रतुमध्यमायां च* पौरुमीढे च त्वमङ्गप्रशंसिष इति सर्वासु स्तोत्रीयासु इन्द्रक्रतुमध्यमायां द्वितीयपादादि नीचैः । *श्नौष्ठउत्तमास्त्रयः प्र* श्नौष्ठे उत्तमास्त्रयः पादाः प्रथमायां स्तोत्रीयायां नीचादयो भवन्ति । *द्वौम *मध्यमायां स्तोत्रीयायां उत्तमौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः । *शीये ब्रह्मा यूथेगिरां *उद्वंशीये ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतो यूथेन गिरामुपश्रुतिं च एते नीचादयः । *मीढमानवयोस्तृतीयः *पौरुमीढे पूर्वे मानवे च तृतीयपादादि नीचैः । *दावसुनिध-

पूर्वेजनित्रजंभ शुद्धीय विशीयष्णवैकर्चौरुक्षयौकोनि-
धनेषु च नौगोजीच नवेच तृतीये तृतीयं तुरीयमर्षा-
पौशिच्चिमानो गवे तृतीयोनतरदर्षाकरेभि प्ररेवैय-
श्वे नौ छश्चैकेनीचैः पृश्निनानिपृताच हविषेन्द्रि-
भिरित्यभिगीतमकेदꣳष्ट्र उत्तरोविकृतस्तावोत्त्वरेद्वेपार्थ

नपूर्वजनित्रजम्भशुद्धीत्यविशीयवैष्णकचौरुक्षयोकोनिधनेषु च नौ* दावसुनिधने पूर्वे जनित्रे बृहन्निधने वार्कजम्भे पदनिधने शुद्धाशुद्धीये विशोविशीये एकर्चे वैष्णवे औरुक्षयेऔष्णहऔ-कौनिधने । एतेषु तृतीयपाद्दादिर्योनावेवन्नीचैः ऊहगीतौ प्रति-पिध्यते *गोजीच* । औकोनिधने गोजीरयेतियोनावेव ग्रहणान्नी-चैः । *नवे च तृतीये तृतीयं* । पूर्वे मानवे तृतीये पादे तृतीयम-क्षरं नीचं भवति । *तुरीयमर्षापौशिक्षमानः । *अर्षामित्रस्यपौ-शिक्षमानः । अर्षामित्रस्य पौरो अश्वस्यशिक्षाणो अस्मिन्नमा-नो अज्ञाता एतेषु मानवेतृतीयेपादे एव च तुर्थमक्षरं नीचं भवति। *गवेतृतीयः । *गौगवे तृतीयपादादिर्नीचैः । *नतरदर्षा* । तरसमुद्रमर्षामित्रस्येति च गौगवे न नीचैः । *करेभि* । शार्करे-अभि प्रजन्तारिनपं इति नीचादिः । *प्ररेवैयश्वेनौ* । वैयश्वे-प्रतिहारादौ योनावेव प्रथमायां नीचीभावः । *छश्चके नीचैः* । वैयश्वे द्वितीयायां स्तोत्रीयायां धियाशविष्ठेतिष्ठशब्दं एके नीचैर्मन्यन्ते नतु ग्रन्थकारस्याभिमतं। *पृश्निनानि पृता च *पोरा-ज्ञायां पृश्नानि पृतनामिति एके नीचैर्मन्यन्ते नतुग्रन्थका-रस्याभिमतम् । *हविषे द्रिभिरित्यभिगीत मेके* सौहविषेनृभि र्येमाणो अद्रिभिरित्यभिगीतमेके मन्यन्ते ग्रन्थकार उद्गातमेव । *दꣳष्ट्रउत्तरोविकृतस्तावः* अष्टादꣳष्ट्रे उत्तरे अविकृतः प्र-

एकᳩंष्ठे नित्रे च जनितेति द्वेज्ञीये वय मूर्जंस्तᳩंसिश्च मातधीति वारेचाघ्याव्यावसधमा सुर्य सवनाजन गृहचंम श्वाईकाराद् वृद्धन्धानोनाजायोरोषमग्नि-मित्युत्तमाश्चत्वारस्तमसे योनौ द्वौ द्वामुत्तरा वहश्च

स्तावो भवति विकारवचनादविकारवचनात् अविकृत इत्य-वाच्यम् । तदुच्यते कथं नुचतुर्थोच्चस्य अभ्युद्रहस्य प्रथमोच्चध-र्म्मः स्यादिति । तेन किं सᳩंहिते स्त्रादिष्ठपेसत्र दिशब्दस्य उदात्ताच्च परमुच्चीभवतीति उच्चीभावः सिद्धोभवति यथा उद्वᳩंशीये गायन्तित्वेति यशब्दस्योच्चीभावः । *अक्षरे द्वे पार्थे-*पार्थे वृषाशोणादिषु पादेषु द्वद्वे अक्षरे नीचे भवतः । *एकᳩंष्ठे *इहवद्वासिष्ठे वृषाशोणादिषु पादेषु एकैकमादौ नीचं भवति । *नित्रे च* जनित्रे च पादादावेकैकमक्षरं नीचं भवति जनित्रें-ति द्वे *जनितेन्द्रस्य जनितादिव जनितायेरिति च द्वे नीचे भवतः ज्ञीयेत्रयमूर्ज्जस्तᳩं सित्रमातधीति यज्ञा यज्ञीये *त्रयममृतं ऊर्ज्जोनपातं उद्वांसिच अनुमातरं यत्तेधीति एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । वारे-चाघ्या*पूर्वे वारवंतीये चासाच्चानिमा घ्यायोः पाहिसदामिति च घ्या-शब्दो नीचैः अकारस्योपारिष्टाल्लोपं वक्ष्यति लोपालोपप्रकरेण । च्यावसधमारमासुर्यसवनाजनगृहक्षंमश्वापिकारात् *च्यावने इमा-ब्रह्मप्रथमादे असुर्यस्य सवनामानुषेषु जनयत प्रशस्तं गृहपातिमथव्युं प्रतिचक्षंप्रशब्दश्चापिकारात् मघवन्माचमेमां एते शब्दा नीचादयो भवन्ति । वृद्धं धानोनाजापोरोपमाग्निमित्यत्र माश्चत्वारः वृद्ध-भवति वक्ष्यमाणेपूदाहरणेषु धानो नाजापोरोपां परिधाई दुहानो नाईत्रयासिप जाइतीत्रो पोदीर्घाजितं दुरोपं आग्निर इतिनृचे-उत्तमाः पादाः श्चचारो वृद्धा भवन्ति दक्षाय्यो मेद्वो पूरोनो तूत्रांशा

नैपोर्जोमहस्ते मह्लाचान्त्या प्रयघृतवनिश्रीरेभद्रादेवे पुरुदानामृतौग्रहणं प्रवतिपादादौ द्वेमध्ये चेदुर्यु-वमन्द्रोशैकमन्यत्र सप्त हेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे मध्ये-योनित्रवरथ्ये मेकमन्यत्र गोष्ठप्रतोद पुष्प धर्मावि-धर्म्मपार्श्वसन्तन्यत्राजऽंसदायिनरे परमज्याः पुत्र-स्य मत्सरासौमित्र संकृतिवात्सप्रदऽंष्ट्रोत्तरभ्राजकी-र्त्यंयशः सऽंसर्पभद्र श्रयोऽश्ववव्रतैकवृषांजोरूप ह-स्यानां पादानिदिर्घथर्चङ्गवाश्वोत्तरे ऽछिद्रराघिप्रुयो-

---

एते शब्दा वृद्धा भवन्ति। तमसे योनौ द्वौ द्वत्रुत्र रोसहोदैर्घमासपो-नोस्वामुन्टचेपिवासोमापांप्रतिस्तोत्रीपंउ त्रयौ द्वौ द्वौ पादौ नीचादी भवतः। अहं च अहंशब्दस्य तत्राहऽमोमोसत्रम्यो[illegible]चेमस एवग्रहणम् अहं सोमराराणेति नीचैः *नैपोर्जोमहस्ते मह्ला चांता*नैपातिथेऊ-र्जोनपातं महस्तेसतो मह्लाचांत्या महादेवानम सूर्य इति एते नीचाद-यः *प्रयघृतवन्ति*आत्वामनक्तु प्रयता ऊर्जोनपातं घृतांडंद्रऽप-मीकेवनिच एतेशब्दानीचैः *श्रीरेभद्रादेवेपुरुदाना*श्रायंतीये भद्रा इंद्रस्य देवेभ्यो मधुमत्तरः पुरुप्रशस्तम्रनेपयानापवारियाणी इतिप्रतिहारे नीचादयः *अमृतौ ग्रहणं* द्वितीयोऽभूदमृतशब्दस्य ग्रहणान्नीचिभावः *प्रवतिपादादौ द्वे* प्रवद्भार्गवे पादादौ द्वे अक्षरे नीचे भवतः। *मध्ये चेन्दुर्युवमन्द्रोशे* पादमध्ये च द्वे द्वे अक्षरे नीचे भवतः। इंदुरिन्द्रा३ युवति भा३ नुशानेद वा३ *एकमन्यत्र* अन्यत्र पादमध्यादौ एकं नीचं भवति। *स-प्तहेत्वसंयुक्तपादादौ द्वे* सप्तहेतुसंयुक्तपादादौ मुक्त्वा यथा त्वामिद्धि त्वां वृत्रेषु काष्टासु एतान्मुक्त्वा अन्यत्र पादादौ द्वे द्वे अक्षरं नीचे भवतः *मध्ये योनि त्रवरथ्ये* पादमध्यादौ च द्वे

श्वानः श्यासनेम रिक्षस्थानयोश्चामीद्वां नहिरिक्षे

द्वे अक्षरे नीचे भवतः । योऽरनि२मृतस्य२त्रवज्र१हा३राष्ट्रि१यमई ।
*एकमन्यत्र *अन्यत्र पादमध्यादौ एकमक्षरं नीचं भवति *गो-
ष्ठप्रतोदपुष्पधर्मविधर्म्मपार्श्वसंतन्यवाज२सदोयिनरेपरमज्याः पु-
त्रस्यमत्सरासौमित्रसंक्रतिवात्सप्रद२ष्ट्रोत्तरभ्राजकीर्त्यंयशः स२स-
र्पभद्रश्रेयोऽश्वव्रतैकरूपांजोरूपहस्वानां पादादिर्यथर्चं *गोष्ठे
मृज्यमानः प्रतोदे श्रीणंतः अर्कपुष्पे तवाह२सोमादिषु ध-
र्म्मविधर्म्मणोः (पवस्वसोममहांसमुद्रः महेदक्षाय) स्वासु गाय-
त्रपार्श्वे मोषुत्वादिषु संतनिनि अस्तावित्रमन्नादिषु । अत्रा-
जं सन्तनिनि वाजंदर्षीतिप्रतिषेधः सदोविशीये आनोवि-
श्वादिषु नरे सदोविशीये प्रतिषेधः न प्रतिहारे
परमज्याः पुत्रस्य शवसोमत्सरासः एतेषु पादादेर्नीचीभाव-
प्रतिषेधः । सौमित्र इन्द्राय सामसंक्रति निपरीतोष्यादिषु वा-
त्सप्रे सोमः पवतायां द२ष्ट्रोत्तरे तवाह२सोमादिषु
भ्राजे अस्य प्रत्नायां महादिवाकीर्त्ये श्रायन्तादिषु
तृतीये संसर्पे उत्सोदेवायां भद्रे स्वासु श्रेयसि पवस्वसोमम-
न्दयन्निति । अश्वव्रते अभिवाजी विश्वरूपः एकरूपे अ-
भिप्रवायां अजोवैरूपे अभिसोमासः हस्वाबृहदोपशायां सु-
तासोमादिषु एतेषु पादादि यथर्चं भवति *गवां चोत्त-
रे* गवां व्रते च उत्तरे स्वादिष्ठयायां यथर्चं पादादयः
अच्छिद्ररयिष्ठयोश्च अच्छिद्ररयिष्ठयोश्च पादादिर्यथर्चं भव-
ति *अनश्यासनेम* अश्यामवाजसने मवाजइतिच न यथर्चावे-
तौ *रिक्षस्थानयोश्च* अन्तरिक्षदेवस्थानयोश्च पादादिर्यथर्चं
भवति अभिसोमादिषु परीतोष्यादिषु *अमीद्वान्नहिरिक्षे* मी-

नह्रारेत्समाराराय आकुदेवानग्निꣳ स्तोभानाश्चावक्रा
न्तविमायाविन उक्षाचैके भासे चानासन्पुरः सुताप-
रियज्ञोचैर्वरीयवे गांवर्त्ते सत्पर्णे सदृभ्यां वर्णे सधष्टम्भे
नः सौमेधे हारिꣳ हिष्ठीये वने च रन्ध्रोत्तरे येमागौ-
तमे ष्टम्भे च रुते च न किस्त्यगोष्ठार्कपुष्पयोर्लवरुणा-

द्वान्त्साप्तिः न हि त्वदन्यदिति च अन्तरिक्षे न यथर्चं । *नह्रारेत्सरारा-
य आकुदेवानाग्निम् *नत्सरासः राय आकुह इति च देवानागच्छन्तु-
अग्नि अग्निःयज्ञेषु । एतेशब्दाः मतिहारे अंतरिक्षे न यथर्चं *स्तोभा-
नां च* पदस्तोभानां च पादादिर्यथर्चं *अवक्रान्तविमायाविनः*
वक्रापतिः तविष्यमाणः मायाविन एते न यथर्चं । *उक्षा चैके*
उक्षामिमेति एके न यथर्चं मन्यन्ते । *भासे च *दशस्तेभे-
भासे च पादादयो यथर्चं *अनासन्पुरः सुतापरियज्ञा* अनुआ-
सन्नः पात्रं पुरोजितीसुतायमादपरिमतेयज्ञायसांचित्रति च एतेषु न
यथर्चं *उच्चैर्वरीयवे *आमहीयवे वरिवोवित्परिस्रव इत्युच्चैः *गां-
वर्त्ते *अभीवर्त्ते गांन्वचर्षणीसहमित्युच्चैः । *सत्पर्णे* स्वार-
सौपर्णे ऊनीसदादिविसदृभूमिमसत्शब्द उच्चैः *सभ्यांवर्णे *शा-
करवर्णे दिविसत् अस्मभ्यं सोमासछब्दोभ्यंशब्दश्च उच्चैः ।
सधष्टम्भे मन्नꣳसधस्थमिति सधशब्दोमहावैष्टम्भ उच्चैः ।
*नः सौमेधे *मेधातिथे पुनानः सोमेति नः सोमशब्द उच्चैः
*हारिꣳहिष्ठीये *यद्वाहिष्ठीयं परिस्रꣳहर्यतꣳहारिमित्युच्चैः *वने
च रंध्रोत्तरे* अक्ष्णोरंध्रेवृषो अचिक्रदद्वन इत्युच्चैः *ये मागौ-
तमे *उभयतः स्तोभे गौतमे समुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिण इति ये
मा इत्युच्चैः *ष्टम्भे च *महावैष्टम्भे च येमा उच्चैः *रुते च नकिः
*मारुते च नकीराया इत्युच्चैः । *स्त्यगोष्ठार्कपुष्पयोः* मुज्य-

साम्नि एवन्धृस्यत्ये द्विपदासु च वाजजिति विकर्णेचा-
तिछन्दःसु च देव्ये ऽपांव्रतयोर्गवाश्च पूर्वे लेये योच्चा-
दिर्यस्याछोत्तरयोःपरिमन्नायां च ॥ ११ ॥

नीचात्परःषःषेधमैधदैर्घवैयश्वपृश्निकौल्मलमद्र-

मानः सुहस्त्येतिस्सशब्द उच्चैः । *लंवरुणसाम्नि *वरुणसाम्नि-
रीयं पिशङ्गं बहुलं पुरुस्पृहमितिलं शब्द उच्चैः । *एवन्त्स्पसे*
दाशस्पसेवारिवःकृवएवन्तिवातिउच्चैः । *द्विपदासु च वाजजि-
ति* द्विपदासु च परिमधन्वायां वाजजिति अविशेषो-
पदेशात्सर्वे पादादय उच्चैः । *विकर्णेच* विकर्णे च श्रा-
यन्तादिषु सर्वे पादादय उच्चैः । *अतिछन्दः सु च देव्ये*
पञ्चनिधने वामदेव्ये त्रिकद्रुकायां पादादयः उच्चैः । *अपां
व्रतयोः *पुनानः पुरोजितयोः सर्वे पादादय उच्चैः । *गवां
च पूर्वे *पुनानः सोमायां सर्वे पादादय उच्चैः । *लेयेयोच्चा-
दि र्यस्याछोत्तरयोः *परिमन्नायां च *कालेये सर्वत्र तृती-
ये पादे तृतीयं पर्व चतुर्थात्स्वरादारभ्यते एष उत्सर्गः । एतेषु तु
उदाहरणेषु तृतीयायावत्स्वरादारभ्यते यस्यायं विश्वा अया अछा-
नःशीरशोचिषमिति च एतयोस्तृचयोः उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उ-
दाहरणानि मधुमन्तंघृतंमथे तृष्टियं सहसोजातमृतोमर्त्येष्वपरीतोष्यां-
चारियोअप्सु च मन्त्रःस्वन्धायांवरुणंत्राजि य एते तृतीयस्वरारंभाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्यै-
कादशी कण्डिका समाप्ता ॥

नीचात्परः षः षेधमैधदैर्घवैयश्वपृश्निकौल्मलमद्रस्थानेषु
निषेधे मेधातिथे दैर्घश्रवसे वैयश्वे पृश्निनि कौल्मले पौरुम-
द्रे देवस्थाने एतेषु नीचात्परः षः शब्द उच्चीभवति । अपो

स्थानेषु सिनिहतमसंहितं पृश्निदैर्घयोर्जितिभि-
या सिते स्वयातमापुरुसुतमूसदोविशीयाष्टेडरूपे-
षु कौंध्यष्टम्भतमछन्दसवैयश्वत्वाग्रीसामार्द्धेडश्यैत
साध्राणां यथर्चस्तृतीयोदादिरशुष्टआरत्नधानह्यना-
रत्नधावैयश्वे वाशेचा ऽपुनामान्त्ययोरुभयं प्रान्त्ययोः
पूक्तेचापरिप्रिवृषामोच्चाद्ययोर्वादिर्गीथादिर्द्धनादिश्च

वमानोअर्पसीति एतेषु सामसूच्चीभवति । *सिनिहतमसंहितं पृश्निदैर्घयोः* अपोवसानोअर्पसीतिसिशब्दो ऽसंधीयमानो निहन्यते सन्धौ तु उच्चीभवति पृश्निदैर्घयोः साम्नोः *जितिभिया* वाजजिति पवमानभ्यर्पसीतिभियाशब्द उच्चैः । *सितेस्वयातमापुरुसुतं* आसितोद्विर्यपश्चस्वयायओजिष्ठस्तमतश्मखायः पुरूमइमामिंद्रसुतं एतेषु द्वे द्वे अक्षरे उच्चीभवतः । *ऊसदोविशीयाष्टेडरूपेषु *उशब्दः तरत्समुद्रं सदोविशीये इन्द्रंप्यमोमपवमानऊर्म्मिणअष्टेडेतरत्समुद्रं वैरूपे एतेषु ऊशब्द उच्चैः । *क्रौंध्यष्टंभतमछन्दसेवैयश्वत्वाग्रीपामार्द्धेडश्यैतसाध्राणां यथर्चस्तृतीयोदादिः* एतेषु सामसु यथर्चस्तृतीयः पादादिर्भवति । *अशुष्टआरत्नधानहि *अः प्रतिषेधे शुष्टेजाताश्रुष्येआरत्नधा आरत्नधाशब्दोमहावैष्टंभे छन्दसयोः नहि त्वदन्यन्मघवंनयते यथर्चं । *अनारत्नधावैयश्वे* अनुपूर्वसूत्रादयथर्चप्राप्तौ वैयश्वे आरत्नधा प्रतिसूयते । *वाशेच* वाशे च तृतीयपादादिर्यथर्चम् । *अपुनामान्त्ययोरुभयंप्रान्त्ययोः* । अपुनानः सोमायामिष्वमान्त्ययोः (नयथर्चं) उभयं स्तृणप्रथमान्त्ययोः वाशे न यथर्चं तृतीयपादादिः । *पूक्ते च* पूक्ते च तृतीयपादादिर्यथर्चम । *अपरिप्रिवृषामोचाद्ययोः* परिप्रिया वृषापव-

रूपे घसे वे कुष्टाद्भिस्तोमुद्राऽजिष्ठश्चश्चवा उयोरि-
न्नरोजि नदे च दुरो ब्रध्नः षष्टिपयन्ति तुरे धारया द्वि-
मन्द्रात्रासदे वकया च द्विर्नीचा सोम साम्नि च त्रेये
रया नौसघरेवतीषु पयसिपरिनोगि षिवमन्तोत्थयो-
र्घे द्विद्ᳲष्ट्रे सासिते समीमस्तुचे हऽपेहारद्वितीय-

स्व मध्यमायां उच्चाद्ययोस्तृतीयपादादिर्न यथर्चम् । *वादि-
गीथादिर्धनादिश्च रूपे *गायत्रीसाम्नि वैरूपे प्रस्तावादिरु-
द्गीथादिर्निधनादिश्च नीचादयः । *घसे वेकुष्टाद्भिस्तोमुद्रोजि-
ष्ठं च श्व वाज्योरिंनरोजि *नौघसे प्रस्तावे कुष्टात्परप्रस्तावे च-
तुर्थे परे द्वे द्वे अक्षरे उच्चे भवतः अभिस्तोमैः समुद्र इव यजि-
ष्ठं स्तुचश्चरन्ति जीवाज्योतिः गिरिव्र पुरोजिती एतान्युदा-
हरणानि । *नदे च* दुरोनदे चतुर्थे स्वरे दुरोशब्द उच्चैः ।
ब्रध्नः पष्टि पयंतितुरे वार्त्रतुरे ब्रध्नश्चिग्रस्य पष्टि सहस्रा
अस्वापयन्निगुत एते शब्दा नीचादयः । *धारया द्विमन्द्रा त्रा-
सदे *मदस्यवेयोधारयेत्यत्र द्वे अक्षरे मन्द्रे भवतः । *वक-
याचद्विनीचा* पावकयेति च द्वितीये स्वरे द्वे अक्षरे नीचे
भवतः । *सोमसाम्निच *वकया पूर्ववत् । *त्रेये रया *आ-
त्रेये धारयेति द्वितीये नीचा तथैव पुरोजिती तृतीयायाम् ।
*नौसघरेवतीषु *योनौ रेवतीषु रेवतीर्न्नायांयोनौ लधशब्दोनी-
चैः । *पयसिपरिनोगि* पयसि परिस्वान इति अत्र अ-
भ्यासो द्वितीयः नोगिरिष्ठा इतिद्विनीचः । *षिवमन्तोक्थयो-
र्घे *परीतोषिञ्च समन्तेवार्हदुक्थे । चाषिशब्दः प्रस्तावविष-
ये दुहानोइति चदुप् शब्दोनीचैः । *द्विद्ᳲष्ट्रे* अष्टाद्ᳲष्ट्रे
अधिकारात् प्रस्तावे सुषावसोममद्रिभिरितिशब्दोनीचैः ।

मपुरोजिमान्त्ययोर्नित्रे पुरोजिमध्यमायांऽइयैते च थे त्रिष्टुप्प्रान्त्ययोर्नैयेगीथतृतीयं चतुर्थंच छौहाद्यं नौचपञ्चमं च साम्नि च तृतीयं नवृद्धे वंऽसंकृति-यशसोर्वृण्यादिः कमश्वे नोत्तरयोः स्वासु छश्च देव्ये-

---

*पासिते *आसिते अयं पूपेति पाशब्दो नीचैः । *समीम-स्रुचे *पौक्तस्रुचे इन्द्रं॰समीशब्दो नीचैः इन्द्रोमहेति सशब्दो-नीचैः *हव्येहाराद्वितीयम्* । वैतहव्ये प्रतिहाराद्वितीयं सर्वत्र नीचैः ।*अपुरोजिमान्त्ययोः *अपुरोजिप्रथमांत्ययोरपवादः । *नित्रपुरोजिमध्यमायां *उत्तरे जनित्रे पुरोजिमध्यमायां प्र-तिहाराद्वितीयं नीचैः । *इयै ते च थे त्रिष्टुप्प्रान्त्ययोः *शैते च-त्रिष्टुभि उद्गीथे प्रथमान्त्ययोः स्तोत्रीययोर्द्वितीयमक्षरं नीचैः तदिदासभुवेत्यत्र । *नैये गीथतृतीयं *नैयातिथे उद्गीथतृतीयं सर्वत्र नीचैः । *चतुर्थं* चयजिष्ठं वहीतिचतुर्थमक्षरं वशब्दो नीचैः । *छौहाद्यं* पाष्ठौहे उद्गीथाद्यमक्षरं नीचैः । *नौच पञ्चमं *पाष्ठौहे योनौ उद्गीथपञ्चममक्षरं नीचैः *चः साम्नि च तृतीयं *वाचः साम्नि च उद्गीथतृतीयमक्षरं नीचैः । *न वृद्धे । *वाचः साम्नि च वृद्धे अक्षरे प्रत्यये सहस्रधारं वृषभं पयोदुहमिति उद्गीथतृतीयस्य नीचीभावप्रतिषेधः । *वं॰ संकृतियशसोः *अप्सुवन्तरोति वंशब्दो नीचैः । *वृण्यादिः कमश्वे *साकमश्वे वृण्यादि नीचैः एभिर्वर्द्धान्ति । *नोत्तरयोः स्वासु *साकमश्वे एहूषुनृचे उत्तरयोर्वृण्यादेः प्रतिषेधः तत्र योनिं अथाहुरइति च । *छश्च* होतायजिष्ठ इति साकमश्वे छशब्दो नीचैः । *देव्येविष्ठ *वामदेव्ये सुम्पार्यविष्ठेति विष्ठशब्दो नी-चैः *ष्ठाभ्यासे *अभ्यासे विषये सुम्पार्यविष्ठेति विष्ठशब्दो नी-

षिष्ठ ष्ठा भ्यासे मनाज्येवादिरायि रानन्त्यं ज्येच हरे द्वितीयोदादि रवरुणा त्रिणिधनायास्ये स्वानोनित्रवत्त्रिष्टुप्सुत्समेदादयः पुरोजिचाद्यो वैराजेचाभ्यासोहश्चनौ च सर्वास्वहङ्ताभीशवयोरहंगताभीशवयोः ॥ १२ ॥

इति पञ्चमः प्रपाठकः ॥

चै । *मनाज्येवादिरायिः *गोतमस्य मनाज्ये प्रस्तावादि नीचैः । आपि *त्वेनामिचनीचादिः । *आनंत्यं *राधो आर्ष्यदया-इतिचनीचैः । अन्त्यवर्ज्जं च । *ज्येच *मानज्येष्ठन्तदधिपे-सह इति नीचादिः । *हरेद्वितीयोदादिः *आद्ये वार्षाहरे अर्षासोमतृचे द्वितीयपादादि नीचैः । *अवरुणा *वरुणाय मरुभ्य इति द्वितीयपादादेरपवादः *त्रिणिधनायास्ये *स्वानः त्रिणिधनायास्ये श्रीणन्तायां परिस्वानश्चक्षस इति स्वानःशब्दोनीचादिः *नित्रवत्त्रिष्टुप्सुत्समेदादयः* हाउजनज्जनित्रवत्त्रिष्टुप्सुवात्समेसोमःपवतायां पादादीनां नीचीभावः । *पुरोजिचाद्यः *पुरोजितीवात्समे वाऽद्य एव पादोनीचादि *वैरोजा चाभ्यासः *महावैराजे च पुरोजियां अभ्यासो नीचैः । *अहं च तवाहꣳसोमेति अहंशब्दो नीचैर्महावैराजे । *नौचसर्वासु *योनौ च पित्रासोमार्यां तृचे अभ्यासो नीचैः । *अहङ्ताभीशवयोरहङ्ताभीशवयोः *तवाहंनक्तेतिद्वैगताभीशवयोः अहंशब्दोनीचैः । उच्चनीचं समाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये प्रथमस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः ॥

अः कारोवृद्धः पदगीतः पादांते घोषाकारयोः प्रत्यययोः पुरो३३हाइता३धवा३दा३१इवा३२इदा३२हा-याएवंजातीयानि संध्यागीतं वक्ष्यामो मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पवस्वशङ्कुद्वितीयायां मत्स्यबृहतिच तमद्रिवोयदिद्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये रथीतरोनाकिष्टुद्रथामायामासिते हिषस्त्वेसोमयौधे पयोर्जीजनायां वाइत्रे रसः स्वासु तमसोर्के पुरोनः प्रेद्धइत्यत्र मराये॥१॥

---

*अःकारोवृद्धः पदगीतः पादान्तेघोषाकारयोः प्रत्यययोः पुरो ३३ हाइता ३ धवा ३ दा ३१ इवा ३२ इदा ३२ हा ३ या २ एवंजातीयानि *अः कारोवृद्धः सन्पादान्ते वर्त्तमानः पदगीतो भवति । घोषेषु च प्रत्ययेषु अकारं च । अत्र स्वयमेवोदाहृतं । *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः *पूर्वलक्षणप्राप्तस्यापवादः* मदः शब्दः प्रथमः स्वरः पवस्वशंकुद्वितीयायां *महिश्रुक्षतमोमद इति पूर्वलक्षणेन पदगीतत्वे प्राप्ते सन्ध्यगीतत्वमुच्यते *मत्स्यबृहति च* एष एव शब्दः सन्ध्यगीतो भवति *तमद्रिवोयदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठप्रिये *अस्तिचादातमद्रिव इति वसिष्ठप्रिये सन्ध्यगीतो भवति *रथीतरो नकिष्टुद्रथायामासिते *नकिष्टुद्रथीतर इत्यासिते सन्ध्यगीतः *हिषस्त्वे सोमयौधे* त्वेसोमायां यौधाजये वृक्तबर्हिष इति सन्ध्यगीतः *पयोजीजनायां वाइत्रे* अजीजनायां च विश्वारेशक्रमनापय इति सन्ध्यगीतः *रसः स्वासु तमसोर्के *धर्त्तादिवः पवतेकृत्वोरस इति स्वासु तमसोर्के सन्ध्यगीतः *पुरोनः प्रेद्धइत्यत्र मराये *प्रेद्धो

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामः क्रौंचाष्टमिकेश्वोविभाष्यत उपसोभिप्रिवैखानसे द्वैगते पुनानायामुत्सो जिगन्नवस्तेपूतायांक्रौंचाष्टमिके

अग्ने दीदिहीति अत्र मराये पुरो न इति सन्ध्यगीतः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥

भक्त्यन्तः पदगीतः सर्वत्र प्रस्तावोद्गीथप्रतिहारोपद्रवनिधनानि भक्तयः तासामन्ते अकारो वृद्धः पदगीतः यथा यौधाजये उत्सः *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* इहाप्युत्सर्गप्राप्तस्य भक्त्यन्तस्यापवादः *क्रौंचाष्टमिकेश्वो विभाष्यते* आष्टमिके क्रौंचे अयंपूषाग्ने इंदुरश्व इति श्वोशब्दौ भक्त्यन्ते विकल्प्यते । तत्र च भक्त्यन्त उत्तमपादादौ पर्वप्रतिहारः सनाद्य इति वचनात् पुष्पकारवचनाद्वा सूत्रकारवचनाद्वा अष्टाक्षरपदोत्तमानां चत्वार्यन्यत्र पङ्क्तिभ्य इति । इतरथा न प्राप्नोत्येव प्रतिहारः विभाग्यत्वात् *उपसोभिप्रिवैखानसे* वैखानसे अभित्रिपृष्ठउपसः प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *द्वैगते पुनानायामुत्सः* द्वैगते पुनानायां प्रतिहारे उत्सः सन्ध्यगीतः । यद्यपि दशाक्षरः प्रतिहारः तदापीदं सन्ध्यक्षरगीत एव । भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीत इति वचनात *जिगन्नवस्तेपूतायां क्रौंचाष्टमिके* तेपूतायां आष्टमिके क्रौंचे जिगन्नवोभुवाघृत इति सन्ध्यगीतः इहापि तदेव व्याख्यानं च । यत् क्रौंचाष्टमिके श्वोविभाष्यत इति उपग्रन्थकारवचनाच्च । तत्र पदसंख्यानामादेशो चतुरक्षरमाद्यं

मानऊर्जेइत्येतौ शब्दौ नौधसे नेंद्रः कईवेदायामाङ्कार-णिधने काण्वे महोदिवशब्दौ प्रत्नपीयूषायां यौधे प्र-स्मवाजेषुनश्चा ऽध्वर्यवः सुवर्विदइत्येतौ शब्दावाजागृ-विरित्यत्रौशन इन्द्रः शूरश्च महानाम्नीषु यद्वाꣳर-थोवोधीये वारेथादुवएहूतृतीयायां न्नुमद्रिवश्चब-र्हिषश्च तंतेमदायाꣳसिषासंतः श्रुधीहवायां देवꣳरा-

---

न्यायं प्रतीयादिति *मानऊर्ज्ज इत्येतौ शब्दौ नौधसे* मानोअ-क्षाता ऊर्ज्जो नपातं घृतकेशमिति च सन्ध्यगीतौ प्रतिहारत्वमेतयोः अनेकप्रतिहाराणामुत्तमसादृश्यात्पूर्वसादृश्याद्विप्रतिहारत्वं *नें-द्रः कईवेदायामाङ्कारणिधनेकाण्वे* आङ्कारणिधने काण्वे क-ईवेदायां नेन्द्रोपोषतीति प्रतिहारभक्त्यन्ते सन्ध्यगीतः। *म-होदिव (इत्येतौ)शब्दौप्रत्नपीयूषायां यौधे* महोगाहाव दिवोन-वारं एतौ शब्दौ सन्ध्यगीतौ निधनपरत्वादुपायान्तौ। *प्र-स्मवाजेषु नश्च* पाहिनोअग्नायां यौधाजये प्रस्मवाजेषु नोउपा-यान्तः सन्ध्यगीतः। *अध्वर्यवः सुवर्विदइत्येतौ शब्दावाजागृवि-रित्यत्रौशने* आजागृवायां अध्वर्यवोरथिरास इति सुवर्विदो-अभिगा अद्रिमितिचप्रतिहारे सन्ध्यगीतौ। *इन्द्रः शूरश्च महा-नाम्नीषु* छान्दसीषु सिमासु इन्द्रोविदेतमुस्तुहिशूरोयोगोषु-(गच्छतीति)सन्ध्यगीतौ एकः प्रतिहारे अन्यः प्रस्तावे-*यद्वाꣳ-रथोवोधीये* वाच्यन्तेवायां यद्वाꣳरथो इति सन्ध्यगीतः प्रति-हारान्ते *वारेथादुवएहूतृतीयायाम्* एहूतृतीयायां वारवन्तीये अथादुवोप्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *न्नुमद्रिवश्च बर्हिषश्च तं ते मदायां* वारवंतीये तन्तेमदायां तुलोकन्तमुद्रिवोमन्दानोअस्य बर्हिषो प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतौ। *सिषासन्तः श्रुधीहवायां* वा-

धः सदुद्रवायांᳫं रजः सूर्योविते महस्तवानोबृहद्रथंतरे पवित्रंवतइतिदेवासश्च व्यंतेत्वाष्ट्रीसाम्नि ॥ २ ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र संध्यगीतं वक्ष्यामोऽस्येदिंद्रः क्षारे वसुरुचउ-

---

रवन्तीये श्रुधीहवायां सिपासन्तोवना प्रतिहारान्ते सन्ध्यगीतः *देवऽ्राधः सदुद्रवायां* वारवन्तीये सदुद्रवायां देवऽ्राधो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *रजः सूर्योविते* गौरीविते असावि-ते असाविसोमायां रजः सूर्यो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *महस्तवानोबृहद्रथंतरे* द्वितीयायां स्तोत्रीयायां महस्तवानो इति सन्ध्यगीतः प्रतिहारान्ते *पवित्रवन्तइतिदेवासश्च व्यन्ते त्वाष्ट्रीसाम्नि* पवित्रवन्तो देवासो इति च द्विप्रातिहारत्वानु-भावपि प्रतिहाराते सन्ध्यगीतौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये पदगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च स्तोभे प्रत्यये अः कारो वृद्धः पदगीतो भवति यथा एडकात्रे आ३सू३रियास्यनृहतः३अधित्रिय३त्र३उप३सो३ इति चतुषपेडेयामेअयंपूना३न३उप३सा३ इति एवमादीनि *सन्ध्यगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन अः कारस्य वृद्धस्य भक्तिम-ध्यस्य पादमध्यस्य च स्तोभप्रत्ययस्य पदगीतत्वे प्राप्ते यत्र सन्ध्यगीतं भवति तदुदाहरिष्यामः *अस्येदिन्द्रः क्षारे* आक्षारे अस्येदिन्द्रोमदेष्वेति प्रस्तावमध्ये सन्ध्यगीतः *वसुरुचउत्सेधे* आदौ कोचिदिति अस्यां वसुरुचो इति उद्गीथमध्ये सन्ध्यगीतः

त्सेधे तुवः स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नो रजः सूर्यश्च पूर्वे दे-
वोधौतोमत्सरासोऽश्वजम्भे वृषामदः स्वरेबृहन्निध-
धने वयःस्वासु वत्सास्वभिद्युच्यावनेपासास्थं पव-
स्वमधुमायांचें द्रःश्येनःसंतनिनिसोमोवाभ्ने चन्द्रो-

(उत्सेधे) *तुवः सारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः* पञ्चमसप्तमयोस्त्वाष्ट्रीसा-
म्नोदेवान् गछन्तुवोमदाइति उपद्रवमध्ये सन्ध्यगीतः *रजः सूर्य-
श्च पूर्वे* एतयोरेव पूर्वेत्वाष्ट्रीसाम्नि रजः सूर्य इति उपद्रवमध्ये
पादमध्ये च सन्ध्यगीतः *देवोधोतोमत्सरासोश्वजम्भे* बृहन्नि-
धने वार्क्कजम्भे उत्सोदेवो नृभिर्द्धोतोमत्सरसोइन्दुरश्वो इति च
प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च सन्ध्यगीताः *वृषामदः स्वरे बृह-
न्निधने* बृहन्निधने स्वरे वृषामदोवरेण्य इति उद्गीथमध्ये सन्ध्य-
गीतः। *वयः स्वासु वत्सासु* स्वासु निसवत्सासुश्रया-
रुचायां रोचमानोवयो इति प्रतिहारमध्ये पादमध्ये च
संध्यगीतः *अभिद्युच्यावने पासास्थं *अभिद्युम्नायां च्या-
वने पासास्वस्य उद्गीथमध्यग्र्यक्षरं प्रतिहारपक्षेपि सन्ध्यगीतम स-
सुत्रो२ सू ३ तो ३३ २ हा३ इयासास्वर॑उद्ध्येदभितृतीये वृष-
भंनर्याहा ३३ हा ३३३ या ३३३२ सां ३ *पवस्वमधुमायां* च
च्यावने पवस्वमधुमत्तमायां च पाशास्वरस्थं उद्गीथमध्ये सं-
ध्यगीतं भवति। *इन्द्रः श्येनः सन्तनिनि* इन्द्रोमदायां स-
न्तनिनि पादमध्ये सन्ध्यगीतः इन्द्रो३ हा३उश्यो नोनयानिमिं-
ति च प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगीतः *सोमोवाभ्रे* वाभ्रेसोमोयउत्त-
ममिति सामशब्दः सन्ध्यगीतः उद्गीथमध्ये पादमध्ये च *चन्द्रो-
वाभ्रे* वाभ्रेवे हरिश्चन्द्रोमरुद्गण इति प्रतिहारमध्ये सन्ध्यगी-
तः *राधः कौत्से* एडकौत्से पार्षिराधो इति प्रतिहारमध्ये सं-

वाभ्रे राभ्रःकौत्से मयोभरे स्तोतृभ्योवारे देवःपुनाभि-
सोमयोमर्घेष्टंभयोस्तावे मत्सरासश्च ॥ ३ ॥

भक्तिमध्यःपादमध्यश्च स्तोभेप्रत्यये संध्यगीतः स-
र्वत्र पदगीतं वक्ष्यामोदेवःप्रत्युक्रांतऐडयास्यद्वितीया-
यां जिगत्नवस्तेपूतायां वाङ्निधनेक्रौञ्चे जारःप्रसुन्वानद्वि-

ध्यगीतः *मयोभरे* सौभरे उग्रश्चक्रामपोधृपादितिप्रतिहारमध्ये संध्यगीतः *स्तोतृभ्योवारे* वारवन्तीये स्तोतृभ्योधृष्णुधीयान- इति प्रतिहारमध्ये संध्यगीतः । *देवः पुनाभिसोमयोर्मेधष्टम्भ- योः स्तावे* उत्सोदेवोराजा देव इति च मैधातिथवैष्टंभयोः प्रस्तावमध्यसन्ध्यगीतौ । *मत्सरासश्च* मत्सरास इति च प्र- स्तावमध्ये पादमध्ये च मैधातिथमहावैष्टंभयोः संध्यगीतौ । (मध्यः पादमध्य इति सर्वोदाहरणेषु अधिकारो द्रष्टव्यः) ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य
तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥

भक्तिमध्यः पादमध्यश्चास्तोभे प्रत्यये सन्ध्यगीतः सर्वत्र भक्तिमध्यः पादमध्यश्च अस्तोभे प्रत्ययेः अः कारोद्धः संध्य- गीतः सर्वत्र भवति एष उत्सर्गः उदाहरणानि दुहानयौधाजय- द्वैगतयोः पौरुहन्मनगौङ्गवयोः प्रस्तावमध्ये पादमध्ये च संध्यगीतः एवमादीनि *पदगीतं वक्ष्यामः* पूर्वलक्षणेन सन्ध्यगीतमाप्तानां अपवादः *देवः प्रत्युक्रान्त ऐडयास्य द्वितीयायां *ऐडयास्ये उत्सोदेव इति उद्गीथपादमध्ये पदगीतः *जिगत्नवस्ते पूतायां वाङ्निधने क्रौञ्चे* वाङ्निधने क्रौञ्चे ते पूतायां जिगत्नव इति उप- द्रवमध्ये पदगीतः *जारः प्रसुन्वानद्वितीयायां विते* गौरीविते-

तीयायांविते हीषीस्वरतत्सस्त्रिणिधनायास्ये घृतव्र-
तस्त्रैशोके भरन्तःसौभरलेययोः पुरोजिनरइत्येतौ श-
ब्दौ मराये शुचयइमाउत्वायाᳫंश्यैते श्वःकार्त्तयशौ-
दलस्यवेषु श्येनःसंमिश्लायाᳫंसᳫंहिते जातोवाचः
साम्निप्रियंदेवायां दधन्वांयःसर्वत्र दक्षशूरावर्के-
शार्ङ्गेच ब्रह्मयुजोभारद्वाजे पुरांदर्मआमंद्रैरित्यत्राभि-

मसुन्वाद्वितीयायां सरज्जार इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *हीपीस्व-
रउत्सर्गस्त्रिणिधनायास्ये* त्रिणिधनायास्ये द्वितीयायां उत्सोदेवो
हीपी स्वरस्य उद्गीथमध्ये पदगीतः *धृतव्रतस्त्रैशोके* त्रैशोको-
त्तमायां धृतव्रत इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *भरन्तः सौभरलेय-
योः* स्छूरंनकश्चिद्भरंतइति सौभरकालेययोः उद्गीथमध्ये पद-
गीतः *पुरोजिनरइत्येतौ शब्दौ मराये* मराये पुरोजितीः-
वः। अग्निनर इति च प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *शुचयइमा-
उत्वायाᳫंश्यैते* पावकवर्णाः शुचयइतिश्यैतेउद्गीथमध्येपदगी-
तः। *श्वकार्त्तयशौदलस्यवेषु* इंदुरश्वः कार्त्तयशे द्वि-
तीयायां उद्गीथमध्ये पदगीतः अदले उपद्रवमध्ये पदगीतः त्वा-
सदस्यचिद्वितीयायामुपद्रवमध्ये तृतीयायां च प्रस्तावमध्ये प-
दगीतः *श्येनः संमिश्लायांसᳫंहिते* सᳫंहिते च सीदच्छयेन-
इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *जातौ वाचः साम्नि प्रियंदे-
वायां* वाचः साम्नि ऋतेन यऋतजात इति उद्गीथमध्ये प-
दगीतः *दधन्वांयः सर्वत्र* दधन्वायां य इति सर्वत्र वृ-
द्धः सर्वत्र पदगीतः *दक्षशूरावार्के* दीर्घतमसोर्के दक्षोदेवानां-
शूरोनवत्त इति च प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *शार्ङ्गे च* एता-
वेव शब्दौ प्रस्तावमध्ये पदगीतौ *ब्रह्मयुजोभारद्वाजे* ब्र-

निधनेकाण्वे मर्त्तोयोयꣳसहोतायां कमश्वेऽश्वायंतो-
भित्वाशूरायांकण्वतरेऽस्येदिंद्रश्चाभित्वापूर्वायाꣳ सु-
ष्टुतयोवषट्तायांबृहति रुषउग्रस्यपृतइत्यत्र वाजीये
दिव्योरथंतरबृहति राधस्तभोवींके विधतोभद्राइंद्रा-
याꣳसौभरे भरमाणोभ्यभिहियौधे मृजानःसवाजय-
क्षायांबोधीये बोधीये ॥ ४ ॥

ह्मयुजोहरय इति भारद्वाजे उद्गीथमध्ये पदगीतः *पुरांदर्मआ-
मद्रेरित्यत्राभिनिधनेकाण्वे* पुरांदर्मोअपामजइति उद्गीथमध्ये
अभिनिधने काण्वे पदगीतः *मर्तोयोयꣳसहोतायां कमश्वे*
साकमश्वे अयꣳसहोतायां मर्तोयोअस्मा इति उद्गीथमध्ये
पदगीतः *अश्वायन्तोभित्वाशूरायाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे क्षौ-
द्रे अभित्वाशूर इति तृतीयायां अश्वायन्त इति उद्गीथमध्ये
पदगीतः *अस्येदिन्द्रश्चाभित्वापूर्वायाम्* चशब्दात् कण्व-
रथन्तर एवभित्वापूर्वद्वितीयायां अस्येदिन्द्रे इति उद्गीथमध्ये
पदगीतः। *सुष्टुतयोवपट्तायां बृहति* बृहतिवर्द्धंत्सुत्वा सुष्टुत-
य इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *रुपउग्रस्यतइत्यत्र वाजीये *रा-
योवाजीये आछाद्यामरुष इति उद्गीथमध्ये पदगीतः। *दिव्यो-
रथन्तरबृहति* रथन्तरबृहति द्वितीयायां नत्वावां अन्योदिव्य इति
उद्गीथमध्ये पदगीतः *राधस्तन्नोवींके* वींकेराधस्तन्न इति उद्गी-
थमध्ये पदगीतः *विधाताभद्रा इन्द्रायां सौभरे* सौभरेभद्रा इन्द्रा-
यां यो अस्य कामं विधत्त इति उद्गीथमध्ये पदगीतः *भरमाणो
भ्यभिहियौ धे *यौधाजये अभ्यभिहिश्रवसायां शर्याभिर्नभरमाण
इति उपद्रवमध्ये पदगीतः *मृजानःसवाजयक्षायां वोधीयेवोधीये*
जरामध्येसवाजयक्षायांअह्निर्मृजान इति प्रतिहारमध्ये पदगीतः।

आकारोऽत्वं पाशब्दःप्रकाव्यायां पार्थवाराहकुत्सरथीयेष्विन्द्रायेंदवितिक्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्वाहायिस्तोभेप्रत्यये जसावैरवमनसे वृधावृहद्धारे पूर्वथाकण्वतरे द्वितासुज्ञाने दिवआप्रत्नंपीयूषमित्यत्रजयामहीयवोत्सेधेषू चैनेटनएकारे प्रत्यये आर्यः कालेय आसाद्वतीयोत्तमेजेतानामैंधे हव्यविशीय इ-

संध्यगीतपदगीतंसमाप्तम् ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य चतुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥

आकारोऽत्वं अतः परमत्वं वर्त्तिष्यते आकारोयेषु सामसु अकारो भवति तान्युच्चारयिष्यामः *पाशब्दः प्रकाव्यायां पार्थवाराहकुत्सरथीयेषु* शुचिवन्धुः पावक इति पाशब्दः पशब्दत्वमापद्यते एतेषु सामसु *इन्द्रायेन्दावितिक्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्वाहायिस्तोभे प्रत्यये*इन्द्रायेन्दायां क्रौंचे पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्वाहायिस्तोभे प्रत्यये अकारः अत्वमापद्यते अर्कस्य योनाइ अवाहाइ संत्वामृजन्ताहि अवाहायि *जसावैरवमनसे* *इन्दोधाराभिरोजसा आकारोअत्वमापद्यते *वृधावृहद्धारे* महान्महीऋतावृधा अत्राकारस्य अत्वापत्तिः *पूर्वथाकण्वतरे* कण्वरथन्तरे अनुष्टुवन्नि पूर्वथेतिअत्वापत्तिः *द्वितासुज्ञाने* सुज्ञाने विश्वापरिपियाभुवदधद्वितेति अत्वं । *दिवआप्रत्नं पीयूषमित्यत्र जयामहीयवोत्सेधेषु* प्रत्नंपीयूषमित्यत्र महोगाहादिवआकारस्य अत्वापत्तिः । *उच्चनेडतएकारेप्रत्यये* एडतेउच्चाएनाएकारे प्रत्यये अत्वापत्तिः । *आर्यः कालेये*कालेये यस्यायं विश्वआर्यइति आकारस्य अत्वं । *आसाद्वतीयोत्तमे* सनोदूरा-

न्द्रातोकावार्षाहरेगीथेभ्यासेप्रत्यये दुहासखामत्स्वे- प्रत्यये वैराज आःकारोत्वं मदाः सुतासोमायां बृहद्रथन्तरयोः स्तावे तमाः श्यावे क्षाश्वाउवार्यांप्रत्यये नित्यवत्सातीपंगासिमास्विकारोत्वमिवोत्सेधे दुहानायां प्रतीनिद्धिहिंकादेव्ये अर्षसिकण्वतरेडिन

षासाच्च । अत्र अत्वं आसाच्चेति । *जेतानार्मेधे* जेतारमपराजितमिति आकारोऽत्वं *हव्याविशीये* स्वासु विशीयेहव्यान्यैरयेतिआकारोऽत्वं *इन्द्रातोकावार्षाहरे गीथेऽभ्यासे प्रत्यये* वार्षा हरे अप्नाइन्द्राय इपन्तोकाय उद्गीथे अभ्यासे प्रत्यये आकारस्य अत्वं *दुहासखामात्स्वेप्रत्ययेवैराजे* महावैराजेदुहासखामत्स्वशब्दे प्रत्यये अत्वं इहदुहमत्स्वा *आःकारोऽत्वं* इदानीमाःकारस्यात्वमुच्यते *मदाःसुतासोमायां बृहद्रथन्तरयोः स्तावे* बृहद्रथन्तरयोर्देवागछंतुवोमदाइतिप्रस्तावे अत्वं अहोइद्आयत्हतीदश्वा रथन्तरे । *तमाःश्यावे* श्यावाश्वे सुतासोमधुमत्तमाइतिप्रस्तावे आःकारोत्वं । *क्षाश्वाउवार्यां प्रत्यये नित्यवत्सतीपंगसिमासु *सोमोदुग्धाभिरक्षाइति अत्रआउवार्यां प्रत्ययभूतायां आकारोत्वं नित्यवत् सातपिंगीसिमासु *इकारोत्वं* अतःपरं इकारस्यात्वं वर्त्तिष्यते । इवोत्सेधे दुहानायां उत्सेधे दुहानायां शक्नुनाइवेति इकारस्यात्वं *प्रतीनिद्धिहिंकादेव्ये *द्धिर्हिंकारे वामदेव्ये त्वंवृत्राणिहस्यप्रतीनि इकारोत्वं *अर्षसिकण्वतरे *कण्वरथन्तरे मृज्यमानायां अभ्यर्षसीतिइकारोत्वं *डिनउत्तरयोरास्तोभेप्रत्यये *शैखण्डिने उत्तरयोः स्तोत्रीययोः आकारे स्तोभे प्रत्यये इकारोत्वं । सत्तानियोनौ कलशेषु सीदति पतिर्विश्वस्य भु-

उत्तरयोरास्तोभे प्रत्यय ओकरोत्वं नदंवउँसऽस्तोभ ꣺स्तोभे च महामिदं वेकारौकारयोरत्वमोष्ठ्ये महे-ज्ञीयेः कारोत्वं नोअर्षसिपुमानायाꣷ सामिकात्रि-णिधनाधास्ययोर्यौधाजये च षृषो अचिक्रायां च त्रिणिधने ऽयं पूषायां च क्रौंचे वश्च बृहतिस्तावे

वनस्य राजसि *ओकारोत्वं *अतःपरमोकारस्यात्वमुच्यते । *नदंवꣷसऽस्तोभे*प्रऽस्तोभेनदंवऩुदतीनामितिꣷकारोत्वं नदं-वोअदती २ ना *ओस्तोभे च महामिन्दोनूनोरायिं महामिद्-ऩुहा २३ ऩुहा ३ सत्रासाहीये च *एकारौकारयोर-त्वमौष्ठ्ये *एकारौकारयोरत्वं ओष्ठ्ये प्रत्यये उदाहरणानि आह्यर्षतो अर्जुनो अक्तोद्रिहिकारे वामदेव्ये अऽत्रयोऽएडसौप-र्णेथारया ऊर्द्धारयिष्ठ एवमादीनि *महेज्ञीये *यज्ञायज्ञीये य-त्तेधीतीऽसुमतिमावृणीमहे । *अःकारोत्वं *अतःअः-कारस्य अत्वमापद्यते इत्यधिकारार्थम् *नो अर्पसिपुना-नायाऽसाप्तमिकत्रिणिधनायास्ययोः *अपोवसानः साप्तमिके आयास्ये त्रिणिधनायास्ये च अःकारः सविसर्गः अत्वमा-पद्यते *यौधाजये च *अपोवसानः अत्वमापद्यते *वृषो अचिक्रागां च त्रिणिधने *त्रिणिधनायास्ये वृषो अचिक्रायां च गोभिरंजान इति अःकारोत्वं *अयं पूषायां च क्रौंचे* अयं पूषायां च मध्ये निधने क्रौंचे सोमः पुनीनो अ-र्षसीति अःकारोत्वं *वश्च बृहतिस्तावे *बृहतिप्रस्तावे अ-क्षरसंसर्ग अयं पूषातृतीयायां पकारे प्रत्यये अःकारोत्वं परउत्सेधे दुहानायां घृणातपन्तमतिसूर्यं पर इति अःकारोत्वं

पर उत्सेधे दुहानायां पुरोमत्स्वे मत्यये वैराजे पुरुषः शब्दः प्रथमः स्वरोऽव्याहृतिषु कामेच सर्वासु मद्‌भियरुहशब्दामध्यमे विकल्पे ॥ ५ ॥

वृद्धमृवर्णं*सर्वमाभिर्भवति षकारस्पर्शयोः प्रत्यययो-र्ग्रान्ताः का ३२३ र्ष्माका ३२३ ह्री एवंजातयानि तृकारस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वाभिर्भवति यथायोजा

---

*पुरोमास्त्वे मत्यये वैराजे *पुरःशब्दो अःकारःमास्त्वे मत्यये अत्वमापद्यते *पुरुषशब्दः प्रथमस्वरोऽव्याहृतिषु *व्याहृतिषु पुरुषशब्दः प्रथमस्वरे अःकारोत्वं भूर्भुवःस्वःसत्यं पुरुष इति पञ्च व्याहृतयः *कामे च सर्वासु मद्‌भियरुहशब्दा मध्यमे विकल्पे *निधनकामेच मद्‌भियरुह एतेषु अःकारः अ-त्वमापद्यते ।

अत्वं परिसमाप्तम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ।

---

*वृद्धमृवर्णं*सर्वमाभिर्भवतिषकारस्पर्शयोः मत्यययोः ग्रान्ताः का३२३र्ष्माका ३२३ह्री ३२एवं जातीयानि*इदानीमाभिर्भावोऽव-र्त्तिष्यते ऋवर्णे वृद्धं षकारस्पर्शयोः मत्यययोः ककारादिमका-रान्ताः स्पर्शास्तेषु मत्ययेषु सर्वमाभिर्भवति । यथोदाहृतं *तृका-रस्तु न सर्वेषु स्पर्शेष्वाभिर्भवति। यथा योजा ३३४ रितृ ३ भ्योम-धवा ओतृ ३२३४ पातृ *पूर्वलक्षणेन सर्वव्यंजनावस्थितस्य ऋकारस्य वृद्धस्य आभिर्भावमाप्तस्य तृकारस्थितस्य प्रतिषेधः

३३४ रितूभ्योमघवाओतृ ३।३४ पा ३ तृकारस्त-षयोः प्रत्यययोराभेवति ता ३३ स्तायामधिरो ताषाणा ३२३४ अगृकारोहकारेपृकारश्निकारेशङ्का ३।३ हंपा ३ रुचद्दुषसः पार्श्निरग्रा३पा३।रयामे चायंगौरिति न-कृश्चोनेप्रत्यय उक्तस्त्वभ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो-नका ३३ श्वोनका ३३ यदुक्तंपुरस्तात्षकारस्पर्शयोः प्रत्यययोराभेवतीतितत्रापवादाः ससृग्मवावृधाच-नार्मेधे चक्रमाशास्त्य एतदेवोदाहरणं यूथादानायां कौल्मकण्वबृहतोः संगृभात् न इत्यत्राकूपारे मर्मृ-

*तृकारस्तषयोः प्रत्यययोराभेवति तार्त्तायामधिरोता ३ पा ३ णा ३३३अ*किं सर्वत्रैव तृकारस्य अनाभावः। ? न, किं तर्हि? तकारषकारयोः प्रत्यययोराभावः यथोदाहृतं *गृकारोहकारे पृकारश्निकारेशङ्का ३ हंपा ३ रुचद्दषसः पा ३ श्निरिग्रा ३ या ३३ यामेचायङ्गौरितिनकृश्वोनेप्रत्यये *सहोदैर्घतमसे नकृकारः श्वश्वोनेप्रत्ययेआभेवति *उक्तस्त्वभ्यासादौ व्यंजनलोपः श्वो-नका ३३ श्वोनका *प्रसंगादिदमुच्यते। वक्ष्यत्युपरिष्टात् व्य-ञ्जनमपराङ्गविरामे लुप्यते ऽभ्यासे चेति तदत्राभ्यासप्रत्ययस्य रे-फस्य लोपः *यदुक्तं पुरस्तात्षकारस्पर्शयोः प्रत्यययोराभेवती-तितत्रापवादाः *ससृग्मेवावृधाॅ नार्मेधे *उपत्वाकाम इ महे-ससृग्महेवावृधाॅस्तनार्मेधेतयोरनाभावः *चक्रमाशास्त्ये *शास्त्ये गौरीवितेे चक्रमासत्पराधसइत्यनाभावः *एतदेवोदाहरणं यू-थादानायां कौल्मकण्वबृहतोः *आपुरन्दरञ्चकृमेतिअनाभावः *संगृभातुन इत्यत्राकूपारे *राऽयाकूपारोचित्रंग्राभंसंगृभेत्यना-भावः *मर्मृत्वासु दैर्घे *त्वासु दैर्घश्रवसे मर्मृज्यन्तेदेवयव इति प्रतिहारे अनाभावः *एतदेवोदाहरणमभिक्रन्दायां धेनुव-

स्वासुदैर्घं एतदेवोदाहरणमभिक्रंदायां धेनुवरुण-
योर्गिरस्तइंदायां च सꣳहिते नभृप्रसुन्वानायां गौ-
तमसाध्रश्यावाश्वौद्लाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौ-
त्सकरावतरदोहतरेषु नृभिः प्रत्तꣳसधस्थमित्यत्रैडु-
यास्यगांगज्ञियषेधाभीशाष्कारसोमवरुणनमतरजंभे-
ष्वेतदेवोदाहरणमभिसोमाध्यास्याꣳहदुत्थाग्नेस्त्रिणिध-
नहन्मनेषु धर्त्तायां ज्ञियिकावाभिक्रन्देष्ववच्चु-
तानायां च तमसोर्के ककुतंतेमदायाꣳहारिभर-
वारेष्वेतदेवोदाहरणमयंपुनानायां ज्ञियेतंत्वामदायां

रुणयोः *अभिक्रन्दायांमर्मृजानोत्रिभिः सिन्धुभिर्नृषेतिमरुतान्धे-
नुवरुणसाम्नोरनाभावः *गिरस्तइन्द्रायां च सꣳहिते *गिरस्त-
इन्द्रायांसꣳहिते मर्मृज्यन्ते अपश्च्युत्रइत्यनाभावः *नभृप्रसुन्वा-
नायां गौतमसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदासवैश्वामित्रस्वारकौ-
त्सकण्वतरदोहतरेषु *प्रसुन्वानायां हतामरवंनभृगव इति गौत-
मसाध्रश्यावाश्वौदलाकूपारदैवोदासवैश्वामित्रस्वारकौत्सकण्वतरा—
ज्यदोहरथन्तरेषु अनाभावः *नृभिः प्रत्नꣳसधस्थमित्यत्रैडया-
स्यगौङ्गज्ञीयपेधाभीशाष्कारसौमवरुणनमतरजम्भेषु *नृभिर्द्धौ-
तोविचक्षणइत्येतेषुसमासुअनाभावः । *एतदेवोदाहरणमभिसो-
माध्यास्यायाꣳहदुक्थाग्नेस्त्रिणिधनहन्मनेषु *नृभिर्येमाणोहर्यतोवि-
चक्षणइति वार्हदुक्थादिष्वनाभावः *धर्त्तायां ज्ञीयकावाभिक्र-
न्देषु *धर्त्तायां दक्षोदेवानामनुमाद्योनृभिरितिज्ञीयकावत्वासिष्ठाभि-
क्रन्देषु अनाभावः *अवच्युतानायां च तमसोर्के *दीर्घतम-
सोर्केअवच्युतानायां नृभिर्येमाणः कोश आहिरण्यय इत्यनाभा-
वः *ककुतं ते मदायाꣳहारिभरवारेषु *उलोककृन्नुमद्रिव
इति हारिवर्णसौभरवारवन्तीयेष्वनाभावः *एतदेवोदाहरणमय

च सꣳहिते प्रोषुवत्सासुच ॥ ६ ॥

समृत्रैशोके वृक्तवयंघत्वायामभिनिधने काण्वे वृष्णिर्यत्सानोर्वꣳशीय इवोपदृगुपत्वाजावारतृतीयायामेतदेवोदाहरणमयꣳसूर्यायामामहीयवबोधीयर्षभावपावमानाशुमार्गीसौम्यैटतसाकेघृषिकृच्छिशुदेव्याद्वेज्योतिषेषु तसूभिः पाहिरौरवे स्यपुरुकृछग्व्यूहारमान-

---

पुनानायांज्ञीये *अयंपुनानायां यज्ञायज्ञीये अयꣳसिन्धुभ्योअभवदुलोकहृदित्यनाभावः । *तन्त्वागदायां च सꣳहिते*तन्त्वामदायां सꣳहिते उलोककृन्नुमीमह इत्यनाभावः *मोषु वत्सासु च *पोषुनित्यवत्सासु अभीकेचिदुलोककृदित्यनाभावः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

*समृत्रैशोके *त्रैशोके अपिकर्णेतर स्विनः समृकभिरित्यनाभावः *वृक्तवयंघत्वायामभिनिधने काण्वे *आपोनवृक्तबर्हिषइत्यभिनिधने काण्वे अनाभावः । *वृष्णिर्यत्सानोर्वꣳशीये* उद्वꣳशीये यूथेनवृष्णिरेजतीति अनाभावः *इवोपदृगुपत्वाजावारतृतीयायाम् *भद्रासूर्यइवोपदृगितिवारवन्तीयेऽनाभावः *एतदेवोदाहरणमयꣳसूर्यायामामहीयवबोधीयर्षभपावमानाशुमार्गीसौम्यैटतसाकेषु *अयꣳसूर्यइवोपदृगितिएतेषुसामस्वनाभावः *कृषिकृच्छिशुंदेव्योद्वज्योतिषेषु* कृषिमनायकृषिकृदितिवामदेव्येउद्वज्ञागैत्रैश्वज्योतिषेष्वनाभावः । *तसूभिः पाहिरोरवे* पाहिचतसृभिरितिरौरवेऽनाभावः *अस्य पुरुकृछग्व्यूहारमानवयोः*पौरोअश्वस्यपुरुकृदितिहारायणपूर्वमा-

वयो रुरुकृदुकुवित्सुनायां बोधीये पृथिवींप्रदैभ्यंते वृ·
हति च यज्ञायथाया मृधक्सोमदविज्ञीये ऽवृद्धमथा·
र्भवाति पभेथिवी धृष्णुवृष्णि वृषन्वारे मृत्वधेनौ कृ·
एवते क्रौञ्च मृज्यकएवतरेकृतच्छकुनिमाज्यमानः सु·
हस्तिया३निर्गाअका ए ३२ तंदो ३ तृंपायामृवर्णप्रा·
प्तरेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामपदिश्यतेत्रा २३३
पा ३३ रथतंरे च पूर्वदेव्यहदाभ्रेययोर्ऋवर्णं प्राप्तमकारः

नवयोरनाभावः *उरुकृदुकुवित्सुनायां बोधीगे *कुवित्सुनायां
जरावोधीये उरुकृदुरुणस्कृधीत्यनाभावः*पृथिवींप्रदैभ्यन्ते *अ·
भिनिधेने काण्वेअनुमातरंपृथिवीमित्यनाभावः *वृहति च य·
ज्ञायथायां *यज्ञायथायां वृहति तःपृथिवीमित्यनाभावः
*ऋधक्सोमदविज्ञीये*दविद्युतत्पारुचेतियज्ञायज्ञीये तृतीयायामक्ष·
रसंसर्गमस्तावे ऋकारस्यानाभावः*अवृद्धमप्याभवति*अवृ·
द्धस्याप्याभाव उपदिश्यते* पभे थिवी *शाकरपभे पृथिवी
चाविजभ्रिप इत्याभावः *धृष्णुवृष्णि* शतानीकेव प्रजिगाति·
धृष्णुवृद्धस्याभावः *वृषन्वारे* सरूपवृषन्नितिवारवंतीये आ·
भावः *मृत्वधेनौ* मरुतां धेनौ ते अस्य सन्तु केतवेमृत्व·
वआभावः *कृण्वते क्रौंचे* अयं पूषायां क्रौंचे सोमासः
कृण्वत इत्याभावः *मृज्यकृण्वतरेकृन्तच्छकुनिमाज्यमानः सु·
हस्तिया३निर्गाअकाए ३१ तंदो३ *अवृद्धमप्याभवतीतिप्रमाणंकृ·
त्वाप्रदर्शनंकृतम् *तृंपायामृवर्णप्राप्तरेफः प्रथमस्वरायां वृद्धायामु·
पदिश्यतेत्रा २३२ पा ३३ *आभावतृंपाव्यस्नुहीति अत्रतृंकार·
स्तपयोराभवतीतिऋवर्णमेव प्राप्तं वचनात्प्रथमस्वरायां वृद्धायां रे·
फोत्पत्तिरुपादिश्यते यथोदाहृतं *रथन्तरे च* रथन्तरे च एव·

क्रियतेना३यण्वंन् ॥ ७ ॥

ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामो मह्वस इमा उवायां वारदेव्यरथवृहत्सु श्रुध्ये तु प्रश्लेषोभीन्द्रमभिवायुमि-

---

देव व्याख्यातम् । *ऋण्वन्देव्यबृहदाग्नेययोर्ऋवर्णमात्रमकारः क्रियतेना ३ यर्ण्वन् *तमग्निमस्तेवसवोन्पृणवन्निति वामदेव्यबृहदाग्नेययोरनुद्धृत्वादकार एव प्राप्तो वचनादकारः क्रियते यथोदाहृतम् ॥

आर्भावः समाप्तः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥

*ऋचि प्रश्लिष्टाः स्वरसन्धयः पादमध्ये *ऋग्विषये पादमध्ये स्वरसन्धिर्यत्र भवति सोऽप्य(रूप)सन्धिना,यथा अग्निमीडिष्वावसे महेव नत्वाअद्रिवइति तथा।दित्यव्रते वयंएवं यत्र स्वरयोरेकीभावः क्रियते स प्रश्लेष उच्यते तथा ऽस्यन्तलुप्तसन्धिना यत्रस्वरस्य लोपः क्रियते स च प्रश्लेषः । यथापादोऽस्यसर्वाभूतानि, सोयमनेन सूत्रेण सिद्धोपन्यासः क्रियते विशेषविवक्षया *साम्नि विवृता ये तान्वक्ष्यामः *एवं पूर्वलक्षणेन पादमध्ये संश्लिष्टा ये सामविषये विश्लिष्टा भवन्ति तानुच्चारयिष्यामः *मह्वसइमाउवयांवारदेव्यरथबृहत्से *अयंवामह्वसे इतिवारवंतीयादिषु विश्लेषः *श्रुध्ये तु प्रश्लेष*ः एष एवशब्दः श्रुध्ये प्रश्लिष्यते *अभीन्द्रमभिवायुमित्यत्रपार्थे* अभिवायुं वीत्यर्षागृणान इति पार्थे अभीन्द्रदृपणमिति विश्लेषः *केतवः स्वासु मरुतां* स्वासु मरुतां धेनौ ते अस्य सन्तु केतवो मृत्यव इति विश्लेषः*

त्यत्र पार्थे केतवः स्वासु महता गर्भोमहत्तत्सोमा- यां॰सर्वत्र छन्दसि तु प्रश्लेषः प्रसुन्वानायां॰ सर्व- त्र पवस्वयस्ते मदायां॰सर्वत्र सोमसामसाहीयशां- मदेषु प्रश्लेषः पुरोनःसर्वत्र माशिः माशिवासः सर्वत्र श्वाद्रिर्नार्वाचपिबासोमायामृषभे प्रस्मवाजेषुनः सर्व- त्र रथोद्गीथे तु प्रश्लेषो नोअविभिः सुषावसोमायां॰- सर्वत्राष्टाद॰ष्ट्रार्कपुष्यसंकृतियशःसु प्रश्लेषः ॥ ८ ॥

गर्भोमहत्तत्सोमायां सर्वत्र महत्तत्सोमायां अपांयद्गर्भोवृणीते- तिसर्वसामसु विश्लेषः *छन्दसि तु प्रश्लेषः* वेदेतु प्रश्लेषः छन्दःशब्देन वेद उच्यते *प्रसुन्वानायां सर्वत्र* प्रसुन्वानायां- धसइति सर्वसामसु विश्लेषः *पवस्वयस्ते मदायां॰सर्वत्र* यस्ते मदायां तेनापवस्वांधसेतिसर्वत्रविश्लेषः *सोमसामसाहीयशांमदे- षु प्रश्लेषः* तेनापवस्वांधसेतिसोमसामादिषु प्रश्लेषः *पुरोनः स- र्वत्र* मेद्धोअग्नेदीदिहीति पुरोनोजस्त्वयेतिसर्वत्र विश्लेषः *मा- शिवासः सर्वत्र* । माशिवासोअवक्रमुरितिसर्वसामसु विश्लि- ष्यते *श्वाद्रिर्नार्वाचपिबासोमायामृषभे* पिबासोमायां वैराज- र्षभे हर्यश्वाद्रिः सुष्वतोनार्वा इति विश्लेषः *प्रस्मवाजेषु नः सर्वत्र* प्रस्मवाजेषुनोवेति सर्वत्र प्रश्लेषः । *रथोद्गीथे तु प्रश्लेषः* एष एव शब्दो रौरवोद्गीथे प्रश्लिष्यते *नोअविभिः सु- षावसोमायां॰सर्वत्र* सुषावसोमायां नूनं पुनानो अविभिरितिस- र्वसामसु विश्लिष्यते । *आष्टाद॰ष्ट्रार्कपुष्यसंकृतियशःसु प्रश्ले- षः* एष एव शब्दः आष्टाद॰ष्ट्रादिषु प्रश्लिष्यते ॥ ४ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

सुते चित्वानवे वृद्धाच्च सर्वत्राऽयास्ये तु प्रश्ले-
ष उदिन्द्र त्वᳫंत्येहीत्यत्र कण्वबृहतिपूर्वकल्पे स्ता-
वे च जम्भे प्रतिहारे कौल्मे स्तावे गायंतोयूथादा-
नायां कण्वबृहति जम्भे च तवाद्यायाᳫंसहोदैर्घम-
राययो वैराजे च स्तावे तवद्वितीयायामाभीशवद्वै-
गतयो रहस्ये च बृहत्यरुषीप्रतिष्यासूनरीद्वितीया-

सुतेचित्त्वानवे उत्तरे मानवे सुतेचित्वाप्सुमदाम इति विश्लेपः *वृद्धाच्च सर्वत्र* वृद्धात्परस्ताच्चैप एव शब्दः सर्वत्र विश्लिष्टः *आयास्ये तु प्रश्लेपः* आयास्ये तु वृद्धात्परस्य प्रश्लेषः *उदिन्द्र त्वं ह्येहीत्यत्र कण्वबृहति पूर्वकल्पे* त्वᳫंह्येहित्वेरवइति कण्वबृहति उदिन्द्राश्वमिष्टय इति पूर्वकल्पे विश्लेपः *स्तावे च* प्रस्तावे च कण्वबृहति उदिन्द्राश्वमिष्टयइति विश्लेषः *जम्भे प्रतिहारे* बृहन्निधने वार्क्कजम्भे उदिन्द्राश्वमिष्टय इति प्रतिहारे विश्लेपः *कौल्मे स्तावे* कौल्मलबर्हिषे च प्रस्तावे उदिन्द्राश्वेति विश्लेषः *गायन्तोयूथादानायां कण्वबृहति* यूथादानायां कण्वबृहति इन्द्रगायन्तोवसइति विश्लेपः *जम्भे च*वार्क्कजम्भे च इन्द्रं गायन्तोवस इति विश्लेषः *तवाद्यायाᳫंसहोदैर्घमराययोः* सहोदैर्घमराययोस्तवाहᳫंसोमेतिअस्मिञ्छन्दे विश्लेषः *वैराजे च स्तावे*महावैराजे प्रस्तावे आद्यायामेव तवाहᳫंसोमेतिविश्लेषः *तवद्वितीयायामाभीशवद्वैगतयोः* तवाहᳫंसोमद्वितीयायां आभीशवद्वैगतयोस्तवाहंनक्तमुतसोमेतिविश्लेपः *रहस्ये च बृहति* तवाहंसोमेति द्वितीयायां तवाहंनक्तेति विश्लेषः *अरुषीप्रतिष्यामूनरीद्वितीयायां वोधीये* जराबोधीये प्रतिष्यासूनरी-

यां बोधीये देवाजरमाते अग्न इधीमहीत्यत्र त्वंनइ-न्द्रौपगवे चासाद्वंतीयोत्तमतृतीयाया मापप्रथोभेय-दिंद्रायाꣳश्येने स्यार्चतोवैराजर्षभे दैवांजसाबृहाति महीनधारागोराजा च कावे पादांत्यात्परः स्वरोवि-कृष्यते यथानूषतावद्युतानायाꣳशाचिपूजनायंत इन्द्र-द्वितीयायां दक्षाय विधर्म्मणि गमिष्ठानसꣳस्कृतमि-त्यत्रौशन एवंजातीयानि ॥ ९ ॥

द्वितीयायामश्वेत्वंचित्रारूपीति विश्लेषः *देवा जरमा ते अग्न इ-धीमहीत्यत्र* द्युमन्तं देवाजरोमिति आते अग्न इधीमहीसत्र विश्लेषः *त्वन्नइन्द्रौपगवे च* उत्तरे औपगवे च त्वन्न इन्द्राभ-रेति विश्लेषः *आसाद्वंतीयोत्तमतृतीयायाम्* उत्तरे वारवं-तीये स्वासु तृचे उत्तमायां सनोदूराच्चासाच्चेति विश्लेषः *आपप्राथोभे यदिंद्रायाꣳश्येने* उभेयदिन्द्रायां श्येने आप-प्राथोपा इवेति विश्लेषः *स्यार्चतोवैराजर्षभे* वोधा-विप्रस्यार्चतोमनीषा इति विश्लेषः *देवाजसा बृहति* त्व-मग्ने बृहति पथश्च देवांजसेति विश्लेषः *महीनधारागोराजा च कावे* अन्नकावे महीनधारासन्ध अग्नेगोराजाऽयस्तविष्य-त इति च विश्लिष्टौ *पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यते* पा-दमध्ये स्वरसन्धिविश्लेष उक्तः इदानीं पादान्ते स्वरयोर्विश्लेष उच्यते *यथानूषतावद्युतानायाम्* शाचिपूजनायन्त इन्द्राद्वि-तीयायां दक्षाय विधर्मणि गमिष्ठा नसꣳस्कृतमित्यत्रौशन एवं जातीयानि *पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यत्रैतान्युदाहरणानि॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥ ९ ॥

अथापवादाः प्रश्लिष्टा अंशोरित्यस्य शब्दस्या-वृद्धात्परस्य प्रश्लेषः सर्वत्रेह न यदिन्द्रचित्रायां व-सिष्ठप्रियषंगयो र्दिवस्पदेतयोष्पवित्रायां ज्ञीये मो-षुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे धियोग्नेभरामेध्मायां-मंते जिषुसन्तानिनि त्वचिसुष्वाणायामांधांगवेंधस स्तं-वोदस्माय्यायामाथर्वणसौभरयोः प्रत्यस्मैतृतीयायां च रथंतरे ऽवासृजोरातयइत्येतौशब्दौ मोषु वत्सा-

---

पादान्त्यात्परः स्वरोविकृष्यत इत्यस्यापवादः *अथापवा-दाः प्रश्लिष्टा (इति) अंशोरित्यस्य शब्दस्यावृद्धात्परस्य प्रश्ले-षः सर्वत्र* सिंधुर्न्नपिमेअर्णसोऽंशोः पयसेतिअवृद्धात्परस्य सर्वत्र प्रश्लेषः द्विहिकारादिषु *इह न यदिन्द्रचित्रायां वसिष्ठ-प्रियषङ्गयोः* यदिन्द्रचित्रायां इह नास्तित्वादातमद्रिव इति वसि-ष्ठप्रियातीषङ्गयोः प्रश्लेषः *दिवस्पदे तयोष्पवित्रायां ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये दिवस्पदे अर्वन्तो अस्य तन्तवोव्यस्थिरन्निति प्रश्लेषः *मोषुत्वापार्श्वे श्रुधिशब्दोऽभ्यासे* मोषुत्वायां गायत्रपार्श्वे इह वा सन्तु पश्रुधीमेहितेब्रह्मकृत इत्यभ्यासविषये प्रश्लेषः *धियोऽग्नेभरामेध्मायामन्ते* समन्तेभरामेध्मायां जीवातवे प्र-तरा साधया धियोग्ने सख्ये इति प्रश्लेषः *जिषुसंतानिनि* सन्तानिनि तमिन्महत्स्वाजिषूतिमर्भेत इति प्रश्लेषः *त्वचि सुष्वाणायामान्धीगवे* त्वधीत्वमस्मभ्यमभित इति प्रश्लेषः *अन्धसस्तंवोदस्माय्यायामाथर्वणसौभरयोः* तंवोदस्माय्यायां अन्धसोभिनव्यमन्नस्वसेधिवतिप्रश्लेषः *प्रत्यस्मै तृतीयायां च र-थन्तरे *एष एव शब्दः प्रत्यस्मैतृतीयायां रथन्तरे इदन्धसोध्व-र्योप्रभरासुत मिति प्रश्लेषः *अवासृजोऽरातयइत्येतौ शब्दौ मो-

सु युजाणिरित्सिषायाᳲरौरवे बोधयोमहेनायां वाजीये डितवसोत्रै ककुभे तमोर्षायां वर्णेऽर्चतप्रिये ब्रह्मयुजाकक्षे धसोद्रयोवात्सप्रे नदीधिमःआयन्तायाᳲसौभरे सैन्योसिवार्हद्गिरसंतनिनो वाह्नो ग्नेविवस्वद्वितीयायाᳲश्रुध्ये वृष्णउद्यस्यत इत्यत्र वाजीये धारयासेधे धियोसेधे जमवर्त्तेचा ऽग्नेतमद्यकमश्वे

पु वत्सासु *गोषु वत्सासु अत्रासृजोधराच इति अरातयोर्योनः सन्तइति च प्रश्लेषः *युजाणिरित्सिपाया ᳲरौरवे* रौरवे तरणिरित्सिपायां वाजंपुरन्ध्यायुजात्वइन्द्रमिति प्रश्लेषः *बोधयोमहेनायां वाजीये* रायोवाजीये महेनायां योषोराय इति प्रश्लेषः *डितेवसोत्रैककुभे* त्रैककुभे मंडितेन्द्रब्रवीमि ते व इति च सोऽस्मान्कदाचनेति च प्रश्लिष्टौ *तमोर्षायां वर्णे* रहस्ये शाकरवर्णे सोमद्युमत्तमोभिद्रोणानीति प्रश्लेषः *अर्चतप्रिये* वासिष्ठप्रिये इन्द्राय नूनमर्चतोक्थानि चेति प्रश्लेषः *ब्रह्मयुजाकक्षे* श्रौतकक्षे यहहरीब्रह्मयुजेहहरेवेति प्रश्लेषः *धसोद्रयोवात्सप्रे* क्षौद्रे वात्सप्रे अन्धसोन्धस इति अद्रयोद्रयोद्रय इति च प्रश्लिष्टौ *नदीधिमः आयन्तायां सौभरे* सौभरे नदीधिमोलर्षिरातिमिति प्रश्लेषः *सैन्योसिवार्हद्गिरसन्तनिनोः* वार्हद्गिरसन्तनिनोः वीरसेन्योसिभूरिपराद्दिरितिप्रश्लेषः *वाह्नोऽग्ने विवस्वद्वितीयायाᳲश्रुध्ये* दूतो असि हव्यवाहनोऽग्ने रथीरितिप्रश्लेषः *वृष्णउद्यस्यत इत्यत्र वाजीये* रायोवाजीये नवजातस्य वृष्णोऽग्ने चरन्तीति प्रश्लेषः *धारया सेधे* उत्सेधे पुनानः सोमधारयेति प्रश्लेषः *धियोसेधे* उत्सेधे एव अस्मांᳲअवन्तु

ततर्हिथदेर्घे अवस्यवोदैव्ये अवस्यवोदैव्य ॥ १० ॥

यः संयोगोपधान्तः कचित्संकृष्टः कचिद्विकृष्ट-स्तत्र संकृष्टग्रहणं न्यर्थःसाहीयपर्णवर्णमित्राविलम्बेषु नैडे दिव्यंज्यर्षसियशःसर्ँसर्पपुष्पेष्वापृच्छयमवृद्धुँ

ते भिय इति प्रश्लेषः *जमवर्त्ते च* जमदग्नेरभीवर्त्ते च अस्मार्ँअवन्तु ते भिय इति प्रश्लेषः *अग्ने तमद्य क-मश्वे* साकमश्वे अग्ने तमद्येति प्रश्लेषः *ततर्हिथो दैर्घे *त्वेसोमप्रथमायां दर्घे ततर्हिथोत्सन्नकमितिप्रश्लेषः *अवस्य वोदैव्ये अवस्यवोदैव्ये* एदुमधोर्वाजामदेव्ये अहमाहिअवस्य वो मायुभिरिति प्रश्लेषः ।

प्रश्लेषविश्लैषो समाप्तौ ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥ १० ॥

यः संयोगोपधान्तः कचित्संकृष्टः कचिद्विकृष्टस्तत्र संकृष्ट-ग्रहणम् यः कश्चित्संयोगोपान्तः कश्चिद्वान्तः तयोश्चोहगीतौ-कस्य चित्संकर्षः कस्यचिद्विकर्षः । तत्र सन्देहस्तन्निर्णयार्थं यत्सं-कृष्टं तदधिकृतम् । *न्यर्थः साहीयपर्णवर्णमित्रविलम्बेषु* पुना-निरत्वान्यर्थ इति सत्रासाहीयस्वारसौपर्णामित्रविलम्बसौपर्णेषु एतेषु सामसु न्यर्थशब्दः संकृष्टः अन्यत्र विकृष्टः।*नैडे* पूर्वसूत्रात् त्रि-ष्वपि सौपर्णेषु सङ्कर्षः प्राप्तः ऐडसौपर्णे विकर्षः *दिव्यं-ज्यर्षसि यशः सर्ँसर्पपुष्पेषु* दुहानऊधर्दिव्यं वरुणं वाज्य-र्षसीति च एतौ शब्दावेतेषु सामसु संकृष्टौ *आपृच्छ्यमवृद्धुँ-सर्वत्र* आपृच्छ्यमवृद्धं सत् सर्वसामसु संकृष्यते *अभीवर्त्ता-

सर्वत्र मदेष्वाकूलीये जिह्वंनकुन्न्यश्च ज्ञीयस्योद्गीथे विश्वाच्याश्विनोर्व्रतपर्णाकूपारपुष्यमरायेषु नाभ्यासे त्वद्रयश्चैतेषु वैधने चामराये त्वग्नयेस्वासु दैर्घश्वमायांसूर्यस्याभिप्रियाणीत्यत्र स्वारकावज्ञीययो रेष एव शब्दः सूर्यवती ष्विनोराजद्वितीयायां चौशने ऽतिसूर्यपुष्यमरायर्कात्यैष्विन्द्रः सूर्यंस्नुचनैयकीर्त्येष्विव

दिषु विकृष्टं *मदेष्वाकूलीये* अस्येदिन्द्रोमदेष्वापूर्वे रोहितकूलीये संकृष्टः* जिह्वंनकुन्न्यश्च ज्ञीयस्योद्गीथे *नखायोदीर्घजिह्वयं इन्दुरश्वोनकृत्व इति च यज्ञायज्ञीये उद्गीथे संकृष्टौ* विश्वाच्याश्विनो व्रतपर्णाकूपारपुष्यमरायेषु* सामविश्वाच्याधियेति एतेषु सामसु संकृष्यते। पर्णाकूपार इति परित्यंहर्यतं हरिमितियस्ययोनिः *नाभ्यासे* पर्णाकूपारे अभ्यासविषये विश्वाच्येति विकर्षः *त्वद्रयश्चितेषु* यज्ञायसन्त्वद्रय अश्विनोर्व्रतादिषु सामसु त्वशब्दः संकृष्टः *वैधने च* वैधने च सोमसाम्नि यज्ञाय संत्वद्रय इति संकृष्टः *अमराये* मराये त्वद्रयशब्दोविकृष्टः *त्वग्नये स्वासु दैर्घश्वमायां* प्रस्तोमायत्वग्नय इति स्वासु दैर्घश्रवसे मध्यमायां संकृष्टः *सूर्यस्याभिप्रियाणीत्यत्र स्वारकावज्ञीययोः* अभिप्रियाणीत्यत्र आसूर्यस्य बृहत इति स्वारकावे यज्ञायज्ञीये च संकृष्टः *एष एव शब्दः सूर्यवतीषु* सूर्यस्येव रश्मय एताः सूर्यवत्यः एतासु सूर्यशब्दः संकृष्टः *इनोराजद्वितीयायां चौशने* औशने इनोराजद्वितीयायां ऊर्द्धभानुंसूर्यस्य स्तभायन्निति संकर्षः *अतिसूर्यपुष्यमरायर्कीत्र्येषु* तत्राहंसोमतृतीयायां घृणातपन्तमतिसूर्यपरइत्येषु सामसु सूर्यशब्दःसंकृष्टः *इन्द्रः सूर्यं स्नुचनैयकीर्त्येषु* इन्द्रः

सूर्यंकीर्त्ये वणमहाँ३असीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्र वितनैययोस्त्वाद्योविकृष्टः सूर्ये महत्तत्सोमायां वैश्वज्योतिषवात्समयोरामायामासूर्यं३सर्वत्राऽस्य प्रमायामयं३सूर्यशब्दः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां न सूर्योभ्राजे सूर्यस्य नतेगिर इत्यत्र महीसूर्यः कीर्त्ये सं३सूर्यस्येहवद्धामे सूर्यावैरूपांतरिक्षयोस्त्वं३सूर्यं३सौमित्रे समुसूर्यं३संतनिनि यथर्चगीते पर्वणि

सूर्यमरोचयदिति महादिवाकीर्त्यादिषु संकृष्टः *इव सूर्यं कीर्त्ये* आयंत इव सूर्यमिति महादिवाकीर्त्ये संकृष्टः *वणमहाँ३अ सीत्यत्र सूर्यशब्दः सर्वत्रवितनैययोस्त्वाद्योविकृष्टः* वितनैययोस्त्वाद्योविकृष्टः गौरीवितनैयातिथयोराद्यः सूर्यशब्दोविकृष्टः *सूर्ये महत्तत् सोमायां वैश्वज्योतिषवात्समयोः* महत्तत्सोमायां वैश्वज्योतिषवात्समयोरजनयन्सूर्ये इतिशब्दः संकृष्टः *आमायामासूर्य३सर्वत्र *आमासु पक्वमैरय इति आसूर्यं रोहय इति सर्वत्र संकृष्टः *अस्य प्रमायामयंसूर्यशब्दः सर्वत्र* अस्यप्रमाद्वितीयायामय३सूर्य इत्रोपदृगिति सर्वत्र संकृष्टः *अत्रैवतृतीयायां न सूर्यो भ्राजे* अस्य प्रमातृतीयायामरसोमोदेवो न सूर्य इति संकृष्टः *असूर्यस्य न ते गिर इत्यत्र* न सुष्टुतिमसुर्येति सर्वत्र संकृष्टः *महिसूर्यः कीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये विश्वभ्राड्भ्राजोमहीसूर्य इति संकृष्टः *संसूर्यस्येहवद्धामे* इहवद्धामदेव्ये संसूर्यस्य रश्मिभिरिति संकृष्टः। *सूर्यावैरूपान्तरिक्षयोः* नत्वावज्रिन्सहस्रं सूर्या इति पञ्चनिधनवैरूपान्तरिक्षयोः संकृष्टः *त्वंसूर्यसौमित्रे* त्वंसूर्यमरोचयइति संकृष्टः *समुसूर्य३सन्ततिनिनियथर्चगीते पर्वणि* अ-

ष्वविताद्दाशे महायां ज्ञीयविशीयवारमहामित्रतरे-ष्वेत्थूकमश्वे त्वामिद्ध्यविभरे त्वायसर्वत्र व्याभिर्नामेधे कुण्डपाय्यः सद्मने व्योमनीन्द्रसुतायां वर्ंशीये हिन्वत्यपसो द्विहिंकारगौङ्गवद्वैगततरेषु पवतरे च पूर्वकल्पे ॥ ११ ॥

स्तासन्तानिसंक्षोणीसमुसूर्यमितियथर्चगीते पर्वणि संकृष्टः नि-धनस्वर इत्यर्थः *ष्वविताद्दाशे महायां ज्ञीयविशीयवारमहा-मित्रतरेषु* यज्ञायज्ञीयविशोविशीयवारवन्तीयमहावैश्वामित्रर-थन्तरेषु एतेषु सामसु यज्ञायज्ञावो अत्यायां दाशे महायां भुवद्वाजेष्विति एतेषु सामसु संकृष्टः *एत्थूकमश्वे* साकमश्वे एहूपू इति थूशब्दः संकृष्टः *त्वामिद्ध्यविभरे* त्वामिद्ध्यवितारं-वद्महइ इति सौभरे वयमुत्वामपूर्व्य इति अन्ते त्वामिद्ध्य इति ध्यशब्दः संकृष्टः । *त्वायसर्वत्र* (सौभरेवयमुत्वा उपत्वा-त्वामित्वा) वास्यत्वायेतित्वायशब्दः संकृष्टः । *व्याभिर्ना-मेधे* नामेधे(अधाहिमध्यमायां) वास्वंचायव्याभिरिति व्याशब्दः संकृष्टः *कुण्डपाय्यःसद्मने* अर्द्धसद्मने मणपात्कुण्डपाय्य इति संकृष्टः *व्योमनीन्द्रसुतायां वर्ंशीये* उद्वंशीये सप्रथमे व्यो-मनीति व्योशब्दः संकृष्टः *हिन्वन्त्यपसोद्विहिंकारगौङ्गवद्वैगततरेषु पवतरे च पूर्वकल्पे* (द्विहिंकारं वामदेव्यगौङ्गवद्वैगतरथन्तरेषु प्रसोमदेत्यायां) तमीं३हिन्वन्त्यपसइतिद्विहिंकारादिषु संकृष्टः कण्वरथन्तरे च प्रसोमदेत्यायां तमिं३हिन्वन्त्य इति पूर्वे विकल्पेस-शब्दः संकृष्टः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य एकादशी कण्डिका समाप्ता ।

ण्योस्तं त्वाधर्त्तायाऽंहाविष्मतसन्तनिनो र्वि-
भाषा प्रसुन्वानाद्वितीयायाऽंरथंतर इदाह्योमानवे
स्युपमाछन्दसे पूर्व्योवृषामतीद्वितीयायां र्ज्ञाये त्वा-
माभिदंऽष्ट्रोत्तरे मघंद्विहिंकहारभारमानोत्तररौरत-
रेषूतस्युर्वैरूपान्तरिक्षह्रस्वासु वृष्ट्यायावैरूपे हर्यश्व-

ण्योस्तन्त्वाधर्त्तायां हाविष्मतसन्तनिनोः वृपापत्रस्व-
मध्यमायां तन्त्वाधर्त्ताः रमेयाण्यो इति ण्योशब्दः
हाविष्मतसन्तनिनोः संकृष्यते *विभाषाप्रसुन्वानद्विती-
यायां रथन्तरे* रथन्तरे प्रसुन्वानद्वितीयायां भुंजन-
पुत्रऽण्णोरितिण्योशब्दः संकृष्टो (विकृष्टो वा एष विकृष्टः:)
इदाह्योमानवे उत्तरे मानवे त्वामिदाह्योनर इति ह्योशब्दः
संकृष्टः *स्युपमाछन्दसे* माधुछन्दसे तवश्रवाऽंस्युपइतिस्यु-
शब्दः संकृष्टः *पूर्व्यो वृषामती द्वितीयायां ज्ञीये* यज्ञा-
यज्ञीये वृषामतीद्वितीयायां मनीषिभिः पूर्व्य इतिर्व्यशब्दः
संकृष्टः *त्वामभिदऽष्ट्रोत्तरे* उत्तरे आष्टादऽंष्ट्र त्वामभि-
प्रनोनुम इति त्वाशब्दः संकृष्टः *मघंद्विहिंकहारभारमानो-
त्तररौरतरेषु* पवन्तेमघंमदमितिद्विहिंकारहारायणभारद्वाज उ-
त्तररौरवरथन्तरेषु एतेषु सामसु घंशब्दः संकृष्टः *उतस्यु-
र्वैरूपान्तरिक्षह्रस्वासु* पञ्चनिधनवैरूपह्रस्वावैरूप अन्तरिक्षेषु
एतेषु सामसु पद्मायं (एतंभूमी) उतस्तुरितिस्यशब्दोवै-
रूपादिषु संकृष्टः *वृष्ट्यावैरूपे* आपमाथमहिनावृष्ट्ययावृष-
न्नितिपञ्चनिधनवैरूपे पद्मात इति मध्यमायां वृष्ट्या इति
ष्ट्याशब्दः संकृष्टः *हर्यश्वपिवासोमद्वितीयायां सहादैर्घे* स-
हादैर्घतमसे पिबासोमद्वितीयायां येन वृत्राणि हर्यश्वहऽंसी-

पिबासोममभिर्तीयायाᳪसहोदैर्घे मरायेत्वाश्रयोः स्यं-
तमामराये विद्वान्मरायवरैराजर्षभयो स्त्वामि-
द्भूरिहितायां मराये सहोदैर्घे त्वभ्यासो नप्त्यो-
रौर्णायवयोः परिप्रियायां मार्गीयवे च त्वᳪह्येत्ये-
तौ शब्दौ सौपर्णे पवित्रमत्येज्ञीये नकिष्टुत्सिते
ऽसाव्यᳪशुः सर्वत्र न सन्तानिनि पाष्योः क्रोशे

इतिर्यशब्दः संक्रुष्टः *मरायेत्वाश्रयोः* मराये पिबासोमाश्रयोहर्य इतिर्यशब्दः संक्रुष्टः यन्ते सुखात्तहर्येति येन वृत्राणीति च संक्रुष्टः *स्यन्तमामराये* मरायेषु श्रुधीहवायायां क्रुष्वादुतांऽस्यन्तमेति मराये स्यंशब्दः संक्रुष्टः *विद्वान्मरायवैराजर्षभयोः* अ-सुर्यस्य विद्वानिति मराये वैराजर्षभयोर्विद्वानिति द्वाशब्दः संक्रुष्टः *त्वामिद्भूरिहितायां मराये* भूरिहितायां मराये भूरिमनी-षीहवन्तेत्वामिदितित्वाशब्दः संक्रुष्टः *सहोदैर्घे त्वभ्यासः* सहोदैर्घे श्रुधीहवान्सायां हवन्तेत्वामिति अभ्यासविषये त्वा-शब्दः संक्रुष्यते *नप्त्योरौर्णायवयोः परिप्रियायां* परिप्रियायां और्णायवयोर्वयाऽसिनप्त्योरितिप्त्योशब्दः सं-क्रुष्टः *मार्गीयवे च* मार्गीयवे नप्त्योशब्दः संक्रुष्टः *त्वं-ह्येत्येतौ शब्दौ सौपर्णे* स्वारसौपर्णे त्वंह्यंगदैव्येतित्वंश-ब्दोह्यशब्दश्च संक्रुष्टौ *पवित्रमत्ये ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये सोमः पवित्रमत्येतिरेभन्निति मत्येशब्दः संक्रुष्टः *नकिष्टुत्सिते* आसिते इत्यभिन्द्रमध्यमायां नकिष्टद्वथीतर इति ष्टुशब्दःसंक्रुष्टः *असाव्य-ᳪशुःसर्वत्र* असाव्यᳪशुर्मदायेतिव्यंशब्दः सर्वसामसु संक्रुष्टः *न-सन्तानिनि* सन्तानिनि निक्रुष्टः *पाष्योः क्रोशे* प्राणाशिशु-मध्यमायां पाष्यो इति ष्योशब्दः उपाश्रितस्य पाष्योरिति

ष्वैरयत्रैतक्रोशवार्शेपु त्वङ्ंरित्वंघां च गवाष्टेयु- सिमासु त्वं घांशुर्द्धीये सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठार्कपुष्पेषु स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेवतीष्वेष एव शब्दोऽक्रान्त्वासिष्ठे परीताध्यास्यायां चानवमेऽहनि त्वंकविर्द्धितीये दन्वते मित्राः स्वा

क्रोशे संकृष्टः *ष्वैरयत्रैतक्रोशवार्शेपु* माणाशिशुरन्त्यायां पृष्ठष्वैरयद्रयिर्मित पृष्ठष्वैशब्दस्त्रैतादिषु संकृष्टः *त्वङ्ंरित्वंघांचगवाष्टेडसिमासु* त्वांरिहन्ति त्वंघांचेति त्वचशब्दौ आंधीगवाष्टेडसिमासु संकृष्टौ *त्वंघांशुर्द्धीये* शुद्धाशुद्धीये त्वंघाचेति त्वंशब्दः संकृष्टः *सुहस्त्यरन्ध्रोत्तरवरुणगोष्ठार्कपुष्पेषु* स्वारमोक्ष्णोरन्ध्रवरुणसाम्नगोष्ठअर्कश्य एतेषु सामसु । मृज्यमानः सुहस्त्येति स्त्यशब्दः संकृष्टः *स्वानः परिस्वानायां वैदन्वतहाविष्मतरेवतीषु* परिस्वानोगिरिष्ठा इति स्वाशब्दः संकृष्टः वैदन्वतहाविष्मतरेवतीषु एतेषु सामसु परिष्वा इति स्वाशब्दः संकृष्टः *एषएवशब्दोऽक्रान्त्वासिष्ठे* अक्रान्समुद्रायां वासिष्ठे बृहत्सोमो वावृधे स्वानो अद्रिभिरिति स्वाशब्दः संकृष्टः *परीताध्यास्यायां च* श्रीणन्त इत्यत्र परिस्वानश्चक्षस इतिस्वाशब्दः संकृष्टः सर्वसामसु *अनवमे हनि* श्रीणन्त इति नवमेऽहनि वासिष्ठे परिस्वानक्षम इति संकृष्टः स्वाशब्दः *त्वंकविर्द्धितीये दन्वते* वैदन्वते ऊहसमाम्नाये क्रमाद्द्वितीये वैदन्वते त्वंकविरिति त्वंशब्दः संकृष्टः *मित्राः स्वानाः सर्वत्र* सोमाः पवन्तायां मित्राः स्वाना इति सर्वसामसु

नाः सर्वत्र दध्याशिरोत्विते व्यद्रिभिर्यज्ञीये त्वं मातौपगवे वरेण्यं प्रराध्यं चातीषङ्गे ऽत्योगभस्त्योः स्वः शब्दश्च ज्ञीये स्वःकाव्याभिक्रन्दयो रत्योर्के सोगभस्त्योः ष्वाविशे त्येते शब्दास्त्रयः शार्ङ्गे कृत्व्योनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वष्वाविशेत्येते शब्दाः षडेषडे ॥ १२ ॥

इति षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः ॥

संकृष्टः *दध्याशिरोत्विते* (सामामोदध्याशिरइति) गौरीवित सोमाः पवन्तमध्यमायां दध्या इति ध्याशब्दः संकृष्टः *व्यद्रिभिर्यज्ञीये* सुष्वाणासोव्यद्रिभिरिति यज्ञायज्ञीये संकृष्टः *त्वंमातौपगवे* औपगवे त्वंमाताशतक्रतोइति त्वशब्दः संकृष्टः *वरेण्यं प्रराध्यं चातीषङ्गे* अतीषङ्गे यन्मन्यसेवरेण्यं यत्त्दिक्षुप्रराध्यमिति च संकृष्टौ *अत्योगभस्त्योः स्वशब्दश्च ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये हरिः सृजानो अत्योशूरोनयत्तआयुध्यगभस्त्योः स्वःसिषासन्निति च संकृष्टाः *स्वःकाव्याभिक्रन्दयोः* स्वःसिषासन्निति स्वःशब्दः काव्ये वायोरभिक्रन्दे च संकृष्टः *अत्योर्के* हरिःसृजानो अत्योदीर्घतमसोर्के सशब्दः संकृष्टः *अत्योगभस्त्योः ष्वाविशेत्येतेशब्दाःस्त्रयःशार्ङ्गे* अत्योगभस्त्योः ष्वाविश इत्येते शब्दाः संकृष्टास्त्रयः शार्ङ्गे *कृत्वोनुमाघोत्योगभस्त्योः स्वःष्वाविशेत्येतेशब्दाः षडष्टेडे* एते शब्दाः षडष्टेडे संकृष्टाः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये द्वितीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ।

इति द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥

सप्तमः प्रपाठकः ।

देवेभ्यः संक्षारे नर्यः परीतायां माधुग्रास्यभीशारौरदंष्ट्रजंभानूपयौधद्वैगणवतरस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणतरेषु नवमेत्वाहनि सर्वत्र दैर्घवर्जं विभाषारुणसाम्न्येष एव शब्दः संकृष्टो गोमन्त्रकले त्येष्ठयत्र्यब्ध्यभ्यालौशे तमसोर्केचाऽत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र न्योजसाकीर्त्ये भ्यं कीर्त्ये काशीतहावि-

देवेभ्यः संक्षारे इडानांसंक्षारे हिन्वन्ति सूरद्वितीयायां भ्यः शब्दः संकृष्टः *नर्यः परीतायां माधुग्रास्य भीशारौरदंष्ट्रजम्भानूपयोधद्वैगणवतरस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणतरेषु* दधन्वांस्योनर्य इति माधुछन्दसादिषु ऐडयास्य आभीशवरौरवदंष्ट्रोत्तरवार्षजम्भआनूपयौधाजयद्वैगतकण्वरथन्तरदेवस्थानसंकृतिभर्गयशाथर्वणरथन्तरेषु संकृष्टः *नवमेत्वाहनि सर्वत्र* नवमेऽहनि पृष्ठकालमलादिषु नर्य इति संकृष्टः *दैर्घवर्ज्जं* दैर्घश्रवसे तु विकृष्टानर्यः शब्दः । *विभाषाऽरुणसाम्नि* । परीतायामेव वरुणसाम्नि नर्यः शब्दोविभाष्यते नर्यः शब्दोविकल्प्यते संकृष्टोविकृष्टो वा *एष एव शब्दः संकृष्टोगोमन्त्रकले* एष एव शब्दोगोमन्त्र इत्यत्रसनोहरीणां संकृष्टः *सेष्यत्र्यब्ध्यभ्यालौशे* असाविसोमायां त्र्यभ्यालौशे पुनानोवारमन्येषाव्यमेतशब्दास्त्रयः संकृष्टाः *तमसोऽर्के च* दीर्घतमसोर्के च एते त्रयः शब्दाः संकृष्टाः । *अत्रैव तृतीयायामन्त्यः सर्वत्र* अस्मिन्नेवासाविसोमतृचे कविर्वेध्ययामत्यपोनमृज्य इति त्यशब्दः सर्वसामसु संकृष्टः *न्योजसाकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्येश्रायन्तायां वसूनि जातोजनिमान्योजसा इति न्योशब्दः सं-

ष्कृतयोः स्वऽंशब्दः सर्वासु त्वांदेवासोरीत्याप- इत्येतौ शब्दौ वैश्वमनसश्रुध्ययो रर्चेत्युद्वऽंशीयावित- योः सान्वारुहोवऽंशीये भूर्यत्रऽंशीयलेयावितेषु प- र्यूष्वान्धीगवसऽंस्तोभयो स्तरध्यैविते राज्येन्धीग- वदेव्ययोः सनित्यः सर्वत्राऽत्रैव तृतीयायां त्वा- ऽंशादेव्ये त्पृणवन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ मराये शे-

---

कृष्टः *भर्यकीर्त्यै* महादिवाकीर्त्यै एव वणमहाँऽअसीत्यत्र वि- भुज्योतिरदाभ्यामिति भर्यं शब्दः संक्रुष्टः *काशीतहाविष्कृत- योस्त्वऽंशब्दः सर्वासु* त्वऽंसोमासिधारयुरितित्वं शब्दः स- र्वासु स्तोत्रीयासु संक्रुष्टः *त्वान्देवासोरीत्याप इत्येतौ शब्दौ वैश्वमनसश्रुध्ययोः *पवस्वदेव इत्यत्र त्वान्देवा इति त्वांशब्दः संक्रुष्टः दृष्टिघाव इत्यत्र त्याशब्दः संक्रुष्टः *अर्चेत्युद्व- ऽंशीयावितयोः* अर्चं त्यर्कमर्क्रिणइति उद्वऽंशीयगौरीवित- योः त्यशब्दः संक्रुष्टः *सान्वारुहोवऽंशीये* गायन्तित्वा- यामेव यत्मानोः सान्वारुह इति उद्वऽंशीये त्वाशब्दः संक्रु- ष्टः *भूर्यत्रंशीयलेयावितेषु* उद्वऽंशीयकालेयगौरीवितेषु भू- र्यस्पष्टेतिर्यशब्दः संक्रुष्टः *पर्यूष्वान्धीगवसऽंस्तोभयोः* प- र्यूषुप्रधन्वेति यूशब्दः संक्रुष्टः *तरध्यैविते* गौरीवितद्विपस्तरध्यै इति ध्यैशब्दः संक्रुष्टः *राज्येन्धीगवदेव्ययोः* आन्धीगववा- मदेव्ययोः महेसमर्यराज्य इति ज्यशब्दः संक्रुष्टः *स नित्यः सर्वत्र* अग्निनर इति द्वितीयायां दक्षाप्योयोदमआसनित्य इति नित्यशब्दः सर्वासामसु संक्रुष्टः *अत्रैव तृतीयायां त्वऽं- शादेव्ये* अग्निनराद्वितीयायां मेद्धोअग्नायाऽत्वाऽशश्वंतइति वामदेव्ये त्वां शब्दः संक्रुष्टः । पृणवन्दक्षाप्य इत्येतौ शब्दौ

ष्याभारद्वाजे व्यस्थिरन्षाडिडे ऽवंत्यस्यस्त्वारङ्कावज्ञा-
यग्यो स्त्वमिन्द्रत्वंवृत्राणीन्द्रस्य यशासि त्वंबृहऀ
स्येत्येतौ शब्दौ द्विहिंकादेव्ये चत्वंऀस्यन्येयशासि-
हऀस्यभीवर्त्ते ष्वपितोलौशे त्वऀसुवीरः श्येने व्य-
शब्दः शिशुन्देव्यज्योतिषयोः पुत्रेभ्योभारद्वाजे प्र-

मराये *अग्निनरायागेत्र तमग्निमस्तेवसवीन्तृणन्नूदक्षाद्यइति
न्तृशब्दयशब्दौ संकृष्टौ *मराये शेयाभारद्वाजे* स्त्वा-
सु भारद्वाजे हरीमपूरशेप्येति ष्याशब्दः संकृष्टः *व्यस्थिरन्
षडिडे *पवित्रंतायां पडिडे अर्चन्तो अस्यतन्तवोव्यस्थिरान्नि-
तिष्यशब्दः संकृष्टः । *अवन्सस्यस्त्वारकावज्ञीययोः* प-
वित्रन्तायां अवन्त्यस्य पवितारमिति स्त्वारकावयज्ञायज्ञीययो-
स्त्यशब्दः संकृष्टः *त्वामिन्द्रत्वंवृत्राणीन्द्रस्य यशासि* त्वमिन्द्र-
यशा असीत्यत्र इन्द्रस्य यशासि त्वमिन्द्रन्त्ववृत्राणीतिच त्वं
शब्दौ संकृष्टौ *त्वंबृहस्पेत्येतौ शब्दौ द्विहिंकादेव्ये* अं-
त्रैव द्विहिंकारे वामदेव्ये त्वंवृत्राणि हऀस्येतित्वंशब्दस्यशब्दौ
संकृष्टौ *त्वंस्यन्येयशासि त्वमिन्द्रयशाअसीत्यत्रैव यशासित्वंवृ-
त्राणिहऀस्य मतीन्येकइतित्वंशब्दस्य शब्दन्येशब्दाः संकृ-
ष्टाः* हऀस्यभीवर्त्ते *अत्रैवाभीवर्त्ते त्वंवृत्राणिहऀस्येति श-
ब्दः संकृष्टः* ष्वपितोलौशे । *गोवित्सवस्वेतिद्वाभ्यालौशे
भुवनेष्वर्पित इति ष्वशब्दः संकृष्टः* त्वऀसुवीरश्येने *गो-
विच्छ्येने त्वंसुवीरो असीतित्वं शब्दः संकृष्टः* व्येशब्दः
शिशुंदेव्यज्योतिषयोः *शिशुंजज्ञानमिति वामदेव्यवैश्वज्यो-
तिषयोः कविर्गीर्भिः काव्ये इति व्येशब्दः संकृष्टः* पुत्रे-
भ्यो भारद्वाजे *इन्द्रक्रतुत्वायां भारद्वाजे पुत्रेभ्य इति भ्य-

त्यशब्दोनानतरयोर्युज्याविशीये व्रतान्यस्य श्यैत-
वाजीययोः पूर्व्यमुत्सेधे स्पृक्‌भिः पार्श्वे हरिण्यास-
तास्येभिर्वत्सासु ॥ १ ॥

त्वेसोमाभ्यभिह्वीत्येतौशब्दौ दैर्घे धन्यानाᳪंश्रुध्ये
पृणध्वंकण्वतरे जातमार्यज्ञीये पाशुत्वामिचरौरवे स्य-

शब्दः संकृष्टः *मत्यशब्दोनानतरयोः* मत्यस्तौपिपीपतायां
नानदरथन्तरयोस्त्यशब्दः संकृष्टः *युज्याविशीये* आनोवि-
श्वायां सदोविशीये तुविग्रुम्नस्य युज्येति ज्याशब्दः संकृष्टः
व्रतान्यस्य श्यैतवाजीययोः स्वादोरित्थायां श्यैतरायोवाजी-
ययोर्व्रतान्यस्य सश्चिरे इतिन्यस्यशब्दौ संकृष्टौ *पूर्व्य-
मुत्सेधे* मक्षंपीयूषायामुत्सेधे मक्षंपीयूषं पूर्व्यमिति व्यशब्दः
संकृष्टः *स्पृक्‌भिः पार्श्वे* अपारुत्वायां गायत्रपार्श्वे वि-
श्वापद्रूपापरिपास्पृक्‌भिरितिस्पृशब्दः संकृष्टः *हरिण्यासप्ता-
स्येभिर्वत्सासु* अपारुत्वायामेव निसवत्सासु अपारुत्वाहरि-
ण्यासप्तास्येभिरिति च ण्याशब्दस्येशब्दौ संकृष्टौ* ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
प्रथमा कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

त्वेसोमाभ्यभिह्वीत्येतौ शब्दौ दैर्घे त्वेसोमप्रथमाद्दक्षम-
हिष्ठइति दैर्घश्रवसे त्वेशब्दभ्यशब्दौ संकृष्टौ *धन्यानाᳪंश्रुध्ये*
नदंवोअदतीनामितिन्याशब्दः संकृष्टः *पृणध्वंकण्वतरे* क
ण्वरथन्तरे देवोवायां पृणध्वमिति ध्वंशब्दः संकृष्टः *जा-
तमार्यज्ञीये* यज्ञायज्ञीये अदर्शिगातुवित्तमायां उपोषुजातमा
र्यइति र्यशब्दः संकृष्टः *पाशुत्वामिचरौरवे* पाहिनो

ग्निभिश्चरंत्यस्ताबे नैये दुर्यत्युश्यता चान्धीगवे न्यैर-
यज्ञीये त्वान्दूतज्ञीये शाग्ध्यूहारमानवयो स्त्वॱहोहि-
जम्भे त्वंपुरुकौल्मजम्भयोः प्रत्ययकीर्त्ये र्यः का-
लेये पूर्याः संजये वीर्यस्यण्यस्यवारे श्रुधीहृत्रायां मा-

अग्नायां पाह्युतेतिह्युशब्दः संक्रुष्टः त्वामिद्धिनेदिष्ठमिति च त्वाशब्दः *ग्निभिश्चरन्त्यस्ताबे नैये* नैपातिथे अग्नआयाह्यग्निभिरिति स्रुचश्चरंत्यध्वर इति च अत्र प्रस्तावविषये ह्यशब्दत्यशब्दौ संक्रुष्टौ *दुर्यत्युश्यता चांधीगवे* आंधीगवे विशो विशो वो अतिथिमित्यत्र दुर्य इति र्यशब्दः प्रथमायां संक्रुष्टः तृतीयायां यो देवतात्युद्यतेतित्युशब्दाद्येशब्दश्च संक्रुष्टौ *न्यैरयज्ञीये* अत्रैव यज्ञायज्ञीये हव्यान्यैरयदिति न्यैशब्दः संक्रुष्टः *त्वान्दूतं ज्ञीये* सामिद्धमग्निमिति यज्ञायज्ञीये-त्वांदूतमिति त्वां शब्दः संक्रुष्टः *शाग्ध्यूहारमानवयोः* शाग्ध्युष्विातिहारायणे पूर्वमानवयोः शाग्ध्यूशब्दः संक्रुष्टः *त्वॱहोहिजम्भे* त्वॱहोहित्वेरव इतिवार्कजम्भे त्वंशब्दह्यशब्दौ संक्रुष्टौ *त्वं-पुरुकौल्मजम्भयोः* अत्रैव कौल्मबर्हिषवार्कजम्भयोस्त्वंपुरुसहस्राणीति त्वंशब्दः संक्रुष्टः *प्रत्ययकीर्त्ये* महादिवाकीर्त्ये इन्द्रमिद्देवतातय इत्यत्र इन्द्रंप्रयत्यध्वरइति त्यशब्दः संक्रुष्टः *अर्यः कालेये* यस्यायंविश्व आर्य इति कालेयेऽर्यशब्दः संक्रुष्टः *पूर्याः संजये* संजये उतो न उत्पुपूर्या इति र्याशब्दः संक्रुष्टः *वीर्यस्यण्यस्यवारे श्रुधीहृत्रायाम्* श्रुधीहृत्रायां वारवन्तीये सुवीर्यस्य गोतम इतिर्यशब्दः संक्रुष्टः पुरुण्यस्येति चण्यशब्दः *माघे पृष्ठे* पिबाश्रुतायां पृष्ठे आयिनोंबोधिसप्तमाग्र इतिग्रशब्दः संक्रुष्टः *सत्वेश्रुध्यत्रैतयोः*

स्थेपृष्ठे सख्येश्रुध्यत्रैतयोस्त्यूमाः पूर्व्व्यनेद्वत्वेक्रतुमि-
त्येतेशब्दाः श्यैते पार्थेहर्यशब्दश्च देव्ये वावृधेन्यश्च-
देव्ये सत्राच्यानकिष्ट्वायोषत्याचवाशे सꣳसद्यत्वेदे-
वादन्त्यास्त्यान्दूरमस्यमन्ते त्वमङ्गक्रकुभे व्युषाः कावे
महत्स्वासंतनिनि वीरसेन्यः संतानिहाद्विरयो रो-

गोमन्त इन्द्रायाꣳश्रुध्यत्रैतयोः सखेत्रसख्ये इतिसख्येशब्दः
संकृष्टः *त्यूमाः पूर्व्वं व्यनेद्वत्वे क्रतुमित्येतेशब्दाः श्यैते*
तद्दिदासार्या श्यैते अनूयं विश्वेमदंत्यूमा अव्यनच्चव्यनच्चमव्य-
त्वशब्दौ त्वेक्रतुमिति त्वेशब्दः एते शब्दाः संकृष्टाः *पा-
र्थेहर्यशब्दश्च देव्ये* मघवत्पार्थेशब्दतत्रमणीतिहर्यशब्दः सं-
कृष्टः इति वर्त्तते *वावृधेन्यं च देव्ये* एदुमधोर्मदिन्तर-
मिति वामदेव्ये यज्ञेभिर्गीर्भिर्वावृधेन्यमिति न्यशब्दः संकृष्टः
सत्राच्यानकिष्ट्वायोषत्याचवाशे उभयꣳशृणवच्च ईवेदस्तुत-
योर्वाशे सत्राच्येति च्याशब्दः नाकिष्ट्वास्तुतइतिष्ट्वाशब्दः यो-
षत्यागमदिति त्याशब्दः एते शब्दाः संकृष्टाः *संसद्यत्वे दे-
वादन्त्यान्त्सन्त्युरमस्य मन्ते* इमंस्तोममहमन्तेसꣳसद्यमेघशब्दः
त्वेदेवाहविरदन्त्याहुतमितित्वेशब्दत्याशब्दौ त्वमादित्यानिनित्या-
शब्दः न्तुशब्दः स्यशब्दः षडेते शब्दाः संकृष्टाः सप्तन्ते *त्व-
मङ्गकक्रुभे* त्रैककुभे त्वमङ्गप्रशꣳसिषइति त्वंशब्दः संकृष्टः
व्युषाः कावे अबोध्यग्निर्प्पउतेदेति कावे व्युशब्दः संकृष्टः *म-
हत्स्वासन्तनिनि* इन्द्रोमदायां सन्तानिनि स्वपिन्महत्स्वजीषूनि-
तस्वाशब्दः संकृष्टः *वीरसेन्यः सन्तानिहाद्विरयोः* इन्द्रोमदायायैव
सन्तनिवार्हाद्विरयोः अभिहित्वीरसेन्य इति न्यशब्दः संकृष्टः *ओ-
षधीभ्योऽशीये* उपास्मैकाशीये शꣳराजन्नोषधीभ्य इति भ्य-

षष्ठीभ्योऽपि मत्स्यबृहति दधेवार्याणिकमश्वे स्वर्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे स्वशब्दएनाश्रुध्ये ऽदश्र्याबृहद्रथंतरयो र्वहारत्वं श्रुध्ये वृष्ण्याविषट्कारणिधने काव्यंनाभ्यासे त्वांवृत्रेष्विंद्रगामश्वमित्येते शब्दास्त्रयोवारे त्वामित्वांकाष्ठासु प्रतिहारे बृहति त्वां-

---

शब्दः संकृष्टः *मत्स्यबृहति* । मत्स्यपायितायां बृहति मत्स्यशब्दः संकृष्टः *दधे वार्याणिमृकमश्वे* अव्यश्वसहोतायां सामकमश्वे विश्वादधे वार्याणीतिर्याशब्दः संकृष्टः *स्वर्णज्योतिरुत्तरे कमश्वे* अग्नेतमद्यायां साकमश्व एव भवानो अर्वाङ्स्वर्णज्योतिरितिस्वशब्दः संकृष्टः *स्वशब्द एवनाश्रुध्ये* एनावोश्रुद्ध्ये स्वध्वरमिति स्वशब्दः संकृष्टः *अदश्र्याबृहद्रथन्तरयोः* । मत्युअदश्र्यायतीतिबृहद्रथन्तरयोः श्याशब्दःसंकृष्टः वहास्वं श्रुध्ये* अग्ने विवस्वदुषम इति श्रुध्ये जातवेदोवहात्वमिति त्वं शब्दः संकृष्टः *वृष्ण्यावषट्कारणिधने* विधुं दद्राणायां येभिर्ददे वृष्ण्येति ण्याशब्दः संकृष्टः *काव्यं नाभ्यासे* अस्मिन्नेव तृचे वषट्कारणिधने देवस्य पश्य काव्यमिति व्यंशब्दः संकृष्टः अनभ्यस्तविषये, अभ्यासे तु विकृष्ट एव पूर्वमभ्यस्तं परोऽभ्यास इति वचनात् *त्वां वृत्रेष्विन्द्रगामश्वमित्येते शब्दास्त्रयोवारे* त्वामिद्धि हवामह इति वारवन्तीये त्वांवृत्रेष्विति त्वांशब्दः वृत्रेष्विन्द्रिविशब्दः गामश्वमिति श्वंशब्द एते शब्दाः संकृष्टाः *त्वामित्वां काष्ठासु प्रतिहारे बृहति* त्वामिध्यामेव बृहति त्वामिद्धीति त्वां शब्दः त्वाङ्काष्ठास्विति त्वांशब्दः प्रतिहारविषये संकृष्टः न प्रस्तावे *त्वांश्मसाहे*

ससाहे ष्विन्द्रबृहत्तरे त्वाऽंशब्दौ पूर्वौष्विंद्रत्वजंभे जनिव्यश्येने वीर्यैर्देव्यबृहतो रत्रैवकाम्यंदेव्ये सख्येस्फिग्यं च रथंतरे यामेव्यख्य त्स्वोवारथंतरे ॥ २ ॥

अयिष्कारस्य भैस्वरे प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः

त्वामिध्यामेव सप्ताहे त्वास्त्वांशब्दाः संकृष्टाः *ष्विन्द्रबृहत्तरे* त्वामिध्यामेव बृहद्रथन्तरे त्वांत्रेष्विन्द्रेतिष्विशब्दः संकृष्टः *त्वाऽशब्दौपूर्वौष्विन्द्रत्वजंभे* । त्वामिध्यामेव वार्कजंभे त्वाऽंशब्दौपूर्वौत्वामिद्धित्वांत्रेष्वीति ष्विशब्दः एते शब्दाः संकृष्टाः *जतिनिव्रश्येने*अरण्ये गेये श्येने देवीजनिष्य इत्यत्र ष्यशब्दः संकृष्टः *वीर्यैर्देव्यबृहतोः* विकद्रुकायां पञ्चनिधने वामदेव्यबृहतोः *साकंवृद्धोवीर्यैरितिर्यैशब्दः संकृष्टः *अत्रैव काम्यं देव्ये* । त्रिकद्रुकायामेव पञ्चनिधने वामदेव्ये दाताराधस्तुवते काम्यमिति म्यशब्दः संकृष्टः *सख्येस्फिग्यं च रथन्तरे* मामेममाश्रमिश्मेतिरथंतरे उग्रस्य सख्ये तव इति ख्येशब्दः । सव्यामनुस्फिग्यं इति ग्यंशब्दः संकृष्टौ *यामे व्यख्यत्* । यामे व्यख्यन्महिष इति व्यख्यशब्दौ संकृष्टौ *स्वोवा रथन्तरे* कयानायां रथंतरे स्वोशब्दः संकृष्टः । सामिकं उदाहरणं नार्चिकम् । तेन वाशब्दो न विकल्पार्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वितीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

आयित्वादयोभावा विकृष्टाश्चतुर्दशानुक्रान्ताः क्रमप्राप्तं लोपालोपलक्षणं तदुच्यते *आयिष्कारस्य भै स्वरे प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः* आइःकारस्तोभे स्वरे प्रत्यये ग्रहणैर्वि-

स्थाभिर्यस्ते सुरूपे श्यतिरभिद्युम्नतृतीयायां वाचः साम्नि भिः स्वासु विशीये श्रुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे गविः प्रसोमदायां कण्वतरे स्तुतिः पिबात्वस्याभिनिधनकाण्व नृभिर्दद्दिरिंद्रोमदायां बार्हद्गिररश्मयोर्वरीःस्वासु रश्मे गिरेर्धृष्णि ज्यो-

---

सर्ज्जनीयलोपः ग्रहणैरितियावद्ग्रहणमित्यर्थः । नैतत्सामान्यं लक्षणम् । किन्तर्हि वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु लोपः । अतः परं तान्युदाहरणानि *स्थाभिर्यस्ते सुरूपे* पूर्वे सुरूपे यस्ते मदायां सूपस्थाभिरिति विसर्जनीयलोपः *श्यतिरभिद्युम्नतृतीयायां* वाचः साम्नि* विशांवहिर्नैविश्पतिरिति आयिःकारस्य विसर्ज्जनीयलोपः *भिःस्वासु विशीये* स्वासु विशाविशीये स्तुषेश्रुवस्य मन्मभिः मेहँतंति प्रशस्तिभिः इति च भिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *शुचिः परिप्रियायां मार्गीयवे* परिप्रियायां ईनिधने मार्गीयवे ससूनुमातराशुचिरिति चिःशब्दे विसर्ज्जनीयलोपः *गृविः प्रसोमदायांकण्वतरे* प्रसोमदायां कण्वरथन्तरे नजागृविरिति विःशब्दे विसर्जनीयलोपः *स्तुतिः पिबात्वस्याभिनिधने काण्वे* । अभिनिधने आत्वासहस्रमाशतमिति मास्तुनरिति परिष्कृतस्यरसि इयमास्तुतिरितितिःशब्दे विसर्जनीयलोपः *नृभिर्दद्दिरिन्द्रोमदायां बार्हद्गिररश्मयोः* । नृभिर्दद्दिः इन्द्रोमदायां बार्हद्गिरपार्थुरश्मयोः शत्रसेवृष्ट्वा नृभिः, अभिभूरिपराददिरिति च भिः शब्दे दिः शब्दे च विसर्ज्जनीयलोपः *वरीः स्वासु रश्मे* स्वासु पार्थुरश्मे या इन्द्रेण सयावरीरिति रीःशब्दे आयिःकारे विसर्ज्जनीयलोपः *गिरेर्धृष्णि* धृष्णिसाम्नि अभिप्रवायां गिरेरिवेति रेःशब्दे आ-

तिस्तावे प्रत्युबृहति सोमस्यतिर्हेप्रत्यये सहस्रधारायां त्वाष्ट्रीसाम्नोः स्वरप्रथमे चारिष्टे चानादा वद्रिरभ्यासे प्रत्यये काया वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु नकि नकिष्टद्रथायं स्वशब्दे प्रत्यये गौरीवितासितयोः ॥ ३ ॥

यिः कारे विसर्जनीयलोपः *ज्योतिस्ताने प्रत्युबृहति* प्रत्युअदर्श्यायती बृहतिज्योतिष्कृणोतीति प्रस्तावविषये तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *सोमस्य तिर्हे प्रत्यये सहस्रधारायां त्वाष्ट्रीसाम्नोः* स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां सोमस्यातिरिति तिः शब्दे विसर्जनीयलोपः *स्वरप्रथमे च* षड्वायोः स्वराणां प्रथमे स्वरे सहस्रधारायामेव हेशब्दे प्रत्यये विसर्जनीयलोपः *अरिष्टे चानादौ* सहस्रधारायामेवारिष्टे अनादावभ्यासे प्रत्यये । किमुक्तंभवति पतीरापायिणामिति प्राप्ते आद्यस्य तकारस्य लोपः । तस्मिन् लुप्ते आदिवर्जित इकारोऽभ्यस्त इत्यनादिरभ्यासः । यथा इन्धे राजायां ऽग्निमभीतिरस्मिन्ननादावभ्यासप्रत्यये इकारेतिशब्दे विसर्ज्जनीयलोपः *अद्रिरभ्यासे प्रत्ययेऽक्रायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु* । अक्रायां वैश्वज्योतिषवात्सप्रार्केषु । अक्रायां ज्योतिषवात्सप्रदीर्घतमसोर्केषु बृहत्सोमोवात्ये स्वानोअद्रिमिति अभ्यासप्रत्यये द्रिःशब्दे आदिःकारस्य विसर्जनीयलोपः । *नकिर्नकिष्टद्रव्यायां स्वशब्दे प्रत्यये गौरीवितासितयोः* । नकिष्टद्रव्यायां नकिः स्वश्चेति किःशब्दे विसर्जनीयलोपः स्वशब्दे प्रत्यये ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य तृतीया कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

उःकारस्यौहोत्रायां प्रत्यये ग्रहणैर्विसर्गलोपः पृथुः सांवर्ते क्रतुः परिताध्यास्यायामायास्ये त्रीणि त्रितायां वार्शे परिमियायां च मार्गीयवे क्रमुरिंद्रक्रतुमित्यत्र छम्भश्यैतनित्रेष्विन्दुर्वर्त्तायां वासिष्ठे रहस्ये च योधायां बृहति वाजयुः सदोवनायामन्तरिक्षे सजूरग्नेर्बृहति विसर्जनीयकारौजीराः सैंधु-

---

उःकारस्यौहोत्रायां प्रत्यये ग्रहणे विसर्गलोपः । उःकारविसर्जनीयस्य अहोत्रायां प्रत्ययस्य पूर्वत्रद्वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु विसर्जनीयलोपः । अतः परमुदाहरणानि वर्त्तिष्यन्ते । *पृथुः सांवर्त्ते* एंद्रनायां सांवर्ते गिरिर्नेविश्वतः पृथुरिति थुःशब्दे उःकारस्य विसर्जनीयलोपः *क्रतुः परीताधास्यायामायास्ये* । त्रिणिधनायास्ये श्रीणंतायां क्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनीयलोपः *त्रीणित्रितायां वार्शे* त्रीणि त्रितायां त्रिसुक्रतुरिति तुः शब्दे तुःकारविसर्जनीयलोपः *परिमियायां च मार्गीयवे* परिमियायां च ईनिधने मार्गीयवे स्त्वानैर्यातिकविक्रतुरिति तुः शब्दे विसर्जनीयलोपः *क्रमुरिन्द्रक्रतुमित्यत्र छंभश्यैतनित्रेषु* । इंद्रक्रत्वायांमहावैछंभश्यैतपूर्वजानित्रेषु माशिवासोअवक्रमुरितिमुःशब्दे विसर्जनीयलोपः *इंदुर्द्धर्तायां वासिष्ठे* । धर्त्तायां उद्वत्वायिवासिष्ठे इंदुर्हिन्वान इंदुःशब्दे उःकारविसर्जनीयलोपः *रहस्ये च योधा बृहति* रहस्ये च योधायां बृहति द्विर्द्विः पदमभ्यस्येत तस्मिन् इंदुरश्व इति दुःशब्दे विसर्जनीयलोपः *वाजयुः सदोवनायामन्तरिक्षे* । अन्तरिक्षे सदोवनायां मीढांत्सप्तिर्नवाजयुरिति युःशब्दे विसर्जनीयलोपः *सजूरग्नेर्बृहति* अग्नेविवस्वायां बृहति सजूरश्विभ्यामिति जूः

क्षिते निकामावितश्रृङ्गयो ज्याकाः प्रोषु वत्सास्व-
कारोगोमन्नः श्रुध्ये समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायाओं-
श्यैतनौधसयोः स्वःशब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते स्वशब्दश्चै
वातिहारप्राप्तोलोपः क्रियते सिष्ठत्रैशोकयोश्च यौक्ते

शब्दे विसर्जनीयलोपः *विसर्जनीयाकारौ जीराः सैंधुक्षिते*
पवमानस्य जिघ्रत इति सैंधुक्षिते जीरा अजिरेतिविसर्जनी-
याकारौ लुप्येते *निकामावितश्रृंगयोः* आजागृवायां गौरी-
वितगौःश्रृंगयोः सपंतियं मिथुनासोनिकामा इति विसर्जनीया-
कारयोर्लोपः *ज्याकाः प्रोषु वत्सासु* प्रोष्वस्मा इति नियुत्व-
त्सासु ज्याकाअधीतिविसर्जनीयश्च अकारश्च विसर्जनीया-
कारौ लुप्येते *अःकारोगोमंनः श्रुध्ये* गोमंनायां श्रुध्ये-
नः शब्दे अकारसहितो विसर्जनीयोलुप्यते नराएवं स्थिते-
अन्त्यस्य नकारस्य परगमनं इकारे नकारोगतः निएवं स्थि-
ते तालव्यपदद्धत्वादापि भावः । ततः गोमंनाइंदोएतद्रूपं भवति
समुद्रः प्रथमस्वरइमाउत्वायां श्यैतनौधसयोः समुद्रइव पप-
थ इति यथा समुद्रशब्दः प्रथमस्वरमाप्तो भवति तथा द्रः-
शब्दे अःकारलोपः । अत्रापि पूर्वपदेन रूपसिद्धिः *स्वःश-
ब्दः पूर्वः पूर्वे यौक्ते* दृषापर्वायां पूर्वे योक्ताश्वे प-
वमानस्वर्दृशामिति पूर्वस्य स्वशब्दस्य अकारलोपः । अभ्य-
स्ताभ्यासापेक्षया पूर्वशब्दः अत्रापि रूपसिद्धिः पूर्ववत् *स्वः-
शब्दश्चैवातिहारमाप्तोलोपः क्रियते मिष्ठत्रैशोकयोः* प्रसङ्गादिद-
मुच्यते स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः प्रकृत इति अतः स्वशब्द-
विसर्जनीयस्यैव अतिहारमाप्तस्य लोप उपादिश्यते । वक्ष्याति
हि पुरस्तात् । स्वः सर्वत्र यथा स्वर्विदशंकुनिसाहीये च विः

चोत्तरे ण्योर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये विसर्जनी चा-लोपमेके विरामे ॥ ४ ॥

स्वःशब्दविसर्जनीयलोपः प्राप्तः स्तोभव्यवहितत्वात्सर्वत्रातिविहृय-ते । यथा—किमुदाहरणं पवस्वमधुमत्तमायां अस्यपीत्वास्वर्विद इति शंकुनिसाहीययोः स्वः शब्दे विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्यातिहारः *स्वर्विदा नामेधे* अत्रापि इंद्रवाहास्वर्विदानामेधे इंद्रवाहास्व-र्विदेति स्वः शब्दे विसर्जनीयलोपः रेफीभूतस्यातिहारः। एषउत्स-र्गः वस्वे प्रत्यये । अयमपवादः उत्तरे यौक्ताश्वे स्वः शब्दे विसर्जनीयलोपः । स्वः शब्दः परोनातिहुते पवादः पवमान स्वर्दृशमिति । सुत्रा ३३३ सुत्रा ३१६ ३ शामितिप्राप्तेप्रतिषेधः अतिहारस्य *सिष्ठुत्रैशोकयोश्च* घर्त्तायां वासिष्ठे स्वःसिषासन्निति स्वःशब्दे विसर्जनीयस्यातिहारप्राप्तस्य लोपः *त्रैशोके च स्वासु* स्वःपतिर्यदीवृद्धइति. स्वः शब्दे विसर्जनीयस्यातिहारप्राप्तस्य लोपः । प्रासङ्गिकमुक्तम् । प्रकृतमेवेदानीं वर्णयिष्यामः । स्वःशब्दे विसर्जनीयस्य लोपः प्रकृतः । तयोस्तदेव व्याख्यानं । सिष्ठुत्रैशो-कयोश्चेति *यौक्ते चोत्तरे *एतदपि व्याख्यातम् नस्वेप्रत्ययइति *ण्योर्मरायेऽभ्यासे प्रत्यये* अग्निव्रतायां मरण्योः शब्दे वि-सर्जनीयलोपः। *अभ्यासे प्रत्यये* लुप्यते ण्योः शब्दे एवप्रत्ययः *विसर्जनीयस्यचालोपमेकेविरामे* अग्निव्रतायामेव मराये एके आचार्या विसर्जनीयस्य अलोपं मन्यंते । विरामेण्योः ण्योण्यो इत्येव । अथवा विसर्जनीयस्य एके अलोपं मन्यन्ते अविरामे सन्त्यात्रपि विकल्प इत्यर्थः यथास्तंन्युचैकइति । अत्रास्थितसंधिः संधिर्वाभवतीतिएवमिहापिविकल्पः । संधावलोपः लोपोवेति ॥४॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य च-तुर्थी कण्डिका समाप्ता ॥ ० ॥

तकारलोप उच्छन्दः पार्थुरश्मे यद्युदीरायां मि-
लांदेच वर्चे प्रत्यये परिमर्द्धिषत्स्वासु हारायणे दृ-
ढाचित्स्वासुर्वीकेभ्यासे प्रत्यये वोवित्सन इन्द्रायाॐ-
सौमित्र इंद्रोमदायामिच्छन्दः पार्थुरश्म इद्विहिंका-
रज्ञीययोस्त्वमिन्द्रपरित्ययोः युद्वैश्वामित्रे प्रसुन्वा-
नतीयायां तवेत्प्रत्युबृहति मकारलोप उत्सन्नकं(द्वि)-

तकारलोपः लोपाधिकारात्तकारलोप इदानीं वर्ति-
ष्यते। पूर्वत्रद्यावद्वचनम् *उच्छन्दः पार्थुरश्मे यदुदीरायाम्*
पार्थुरश्मे यदुदीरायां यदुदीरत इति दुःशब्दे तकारलोपः *इ-
लांदे च वर्चे प्रत्यये* इलांदे च प्रथमायां पात्रकवर्चाः शुक्र-
वर्चा अनूनवर्चा उत, अत्राभ्यासे वर्चशब्दे प्रत्यये तका-
रलोपः *परिमर्द्धिषत्स्वासु हारायणे* स्वासु हारायणे न-
किर्हिदानं परिमर्द्धिषदिति अस्य तकारलोपः *दृढाचित् स्वासु
वींकेऽभ्यासे प्रत्यये* स्वासु वींके तेन दृढा चिदिति चिच्छन्द-
एत्राभ्यासे प्रत्यये तकारलोपः *वोवित्सन इन्द्रायाॅं सौमित्रे*
उच्चातायां सौमित्रे वरिवोविदिति विच्छब्दे तकारलोपः *इन्द्रो-
मदायामिच्छन्दः पार्थुरश्मे* ऋज्वर्थः *इद्विहिंकारज्ञीययोस्त्वमि-
द्रपरित्ययोः* इच्छब्दे तकारलोपः। द्विहिंकारयज्ञायज्ञीययोः त्व-
मिन्द्रयशायां द्विहिंकारे त्वंवृत्राणि हंस्यप्रतीत्येकइदित्यत्र तका-
रलोपः। यज्ञायज्ञीये परित्यंहर्यतायां योदेवानिरश्माॅंइदिनिकारे
तकारलोपः*युद्वैश्वामित्रे प्रसुन्वानद्वितीयायाम्* वैश्वामित्रे भुजे
नयुदिति युच्छब्दे तकारलोपः *तवेत्प्रत्यु बृहति* प्रत्युअदर्श्या-
यत्यां बृहति तवेदुष इति वेच्छब्दे तकारलोपः *मकारलोपः*
इदानीं मकारलोपो वर्त्तिष्यते वर्त्तमानेषूदाहरणेषु *उत्संन्नकंदै-

दैर्घेभ्यभिहीत्यत्र मांꣳसूर्यमायास्ये साप्तमिके तवायां मनीषांक्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु स्वसा॰मैटते भ्यासे प्रत्यये सईत्रिकबृहति प्रम्रींयज्ञाबृहत्युकारलोप उपद्दगयꣳसूर्यायामैटत उतविष्णोश्च जनितायाꣳश्यावाश्वे यकारःपरिष्टोभंत्ये त्यस्मिछन्दे दाविज्ञीये वाशब्दः सफेप्रियंदेवानां प्रथमतृतीययो-

---

र्घेभ्यभिहीत्यत्र* दैर्घश्रवसेभ्यभिहिश्रवसेत्यत्रउत्सन्नकमितिकंशब्दे मकारलोपः *मांꣳसूर्यमायास्ये साप्तमिके तवायाम्* तवाहꣳसोमायाꣳसाप्तमिके द्विनिधनायास्ये पुरूणिबभ्रोनिचरंतिमाम् अत्रमांशब्द एकाक्षरमुदाहरणम् । घृणातपंतमतिसूर्यंपरइतिमांशब्दसूर्यशब्दयोः मकारलोपः *मनीषांक्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु* श्रुधीहवायां वोधाविमस्यार्चतोमनीषामितिअत्र मकारलोपः । क्षौद्रेषु सहोदैर्घमरायवैराजर्षभेषु *स्वसामैटतेऽभ्यासे प्रत्यये*अस्यप्रत्नायांमैटते पयः सहस्रसामितिअभ्यासे प्रत्यये मकारलोपः स्वसाशब्द एव प्रत्यय इत्यर्थः*सईत्रिकबृहति *त्रिकद्रुकायां बृहतिसईममादेतिइकारे मकारलोपः *प्रम्रींयज्ञाबृहति* यज्ञायज्ञाबृहतिप्रम्रींशब्दे मकारलोपः *उकारलोपः* उकारलोपइदानीं वक्ष्यते *उपद्दगयꣳसूर्यायामैटते* अस्यप्रत्नायामैटते अयꣳसूर्यइवोपद्दगितिइवउपेतिउकारलोपः *उतविष्णोश्चजनितायाꣳश्यावाश्वे* सोमःपवतायां त्रैष्टुभे श्यावाश्वे जनिताउतेति उकारलोपः(यकारलोपः)*यकारः परिष्टोभंत्येत्यस्मिछन्देदाविज्ञीये* दाविद्युतत्यारुचेतियज्ञायज्ञीये परिष्टोभंत्याकृपेतियकारलोपः *वाशब्दः सफेप्रियंदेवानां प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोः* आप्तोतायायां सफे प्रियं देवानां प्रथमतृतीययोर्विकल्पयोर्वा-

विकल्पयोरकारः सनेमित्वायामदेवॐश्रुध्यत्रैतष्कले-ष्वऽघायोर्वारे प्रथमेऽधसःक्षुल्लकान्धीगवयो वृद्धा-दक्षरद्वैदन्वते प्रथमेऽद्रयुसिमास्वक्षरन्नक्रवॐस्त्वा-ष्ट्रयाद्येऽग्नयेज्ञीय आकारस्तंत्वाविप्रायामिहवद्वाम इकारः प्रसोमाश्वे व्यञ्जनमपरांगं विरामे लुप्यते

शब्दलोपः मनृजाप्लुतोवलोपश्चेत्येतदुक्तंभवति*अकारः सने-मित्वायामदेवॐश्रुध्यत्रैतष्कलेषु* गोमनायां सनेमित्वामस्मदेतिअ-देवमितिअयमकारोलुप्यते श्रुध्यत्रैतष्कलेषु *अघायोर्वारेप्रथ-मे* वारवंतीये प्रथमे स्वासु निर्मत्यादघायोरिति अकारलोपः *अधसःक्षुल्लकांधीगवयोः* पुरोजितीवोअंधस इति अकार-लोपः क्षुल्लककालेयांधीगवयोः*वृद्धादक्षरद्वैदन्वतेप्रथमे* ऊ हस-माम्नायप्रथमे वैदन्वते पवित्रे सोमोऽक्षरादितिवृद्धात्सोमशब्दात्पर आकारलोपः *अद्रयुःसिमासु* सखासुशेवोअद्रयुरितिअकारलो-पः *अक्षरन्नक्रवॐस्त्वाष्ट्रयाद्ये* सुतासोमायां विणिधने त्वाष्ट्री-साम्नि पवित्रवन्तो अक्षरान्निति देवासो अद्रुवान्निति च तो-शब्दात वृद्धादकारलोपः। सोशब्दाच्च वृद्धादकारलोपः *अग्न-ये ज्ञीये* यज्ञायज्ञीये स्वासु यज्ञायज्ञावो अग्नय इति अकारलोपः *आकारस्तंत्वाविप्रायामिहवद्वामे* तन्त्वाविप्रायां संत्वामृजं-त्यायव इति आकारलोपः इहवद्वामदेव्ये *इकारः प्रसोमा-श्वे* प्रसोमासोविपश्चित इति आश्वे वनानि महिषीइवेति इका-रलोपः *व्यंजनमपरांगं विरामे लुप्यते* व्यञ्जनमपराङ्गं पूर्वा-ङ्गमित्यर्थः। तद् विरामे लुप्यते। कानि पुनस्तानि व्यञ्जनानि। उच्यन्ते। अनुस्वारः। रेफः। स्वरभक्तिः। क्रमजं। स्पर्शश्च। स्पर्शो प्रत्यये एतेषां लोपः। एतेषां च अन्तः पदिकानामेतल्ल-

ऽभ्यासे च नोर्मयोर्णसार्जुन ऋभ्वस एवामृताचार्के

क्षणं । कुतः ? प्रत्युदाहरणेषु अन्तः पदिकोदाहरणात् । तस्मादेवमुदाहरणानि । अनुस्वारादीनि अनुस्वारस्य तावत् वामदेव्ये मᳬहिष्ठोमत्समदंधस इति । तथा त्वᳬसोमायाᳬहाविष्कृतेपवस्वमᳬहयद्रायिरितिरेफोदाहरणं । वयमुत्वायाᳬसौभरे त्वामिध्यवितारंवत्र । अत्रवृद्धमृवर्णमिति आर्भावः । प्रतिहारमात्रस्याविरामे अत्रविरामत्वात् लोपः । तथा ऐडस्वरेमत्स्यपायिनायां वृषातेवृष्णइन्दुःवृषामदोवरेण्य इति च आर्भूतयोरेफलोपः । स्वरभक्तेरुदाहरणम् । पुनानायान्विणिधनायास्ययौधाजययोः । अपोवसानो अर्षसि आपृच्छ्यन्धरुणं वा ऽजयर्षसीति च वर्षशब्दस्वरभक्तिलोपः । क्रमजोदाहणं अग्नेनमतुद्रवेतिद्रशब्दक्रमजस्य दकारलोपः । तथा आतूनाकूपारेनमर्त्तासोदित्सअभ्यासविषयेत्सशब्दे क्रमजस्य तकारस्य लोपः । स्पर्शेइयत्रोदाहरणानि । त्वᳬसुसोमन्दितम इत्यत्र आश्वसूक्ते त्वंशब्दे द्वौ तकारौ पूर्वागत्वादेकस्य क्रमजत्वात् द्वितीयस्पर्शप्रत्ययत्वात् तस्मात्क्रमजः स्पर्शोलुप्यते । तथा परित्यᳬहर्यतᳬहरिमिति यद्वाहिष्ठीयेर्यशब्देरेफः पराङ्गं, एकः क्रमजोयकारः पूर्वाङ्गं । पूर्वाङ्गत्वात्तस्य लोपः । तथा परिस्वानायाᳬहाविष्कृतेषु मदेषु सर्वधा इति सर्वशब्दे रेफः पराङ्गं । एकः क्रमजो वकारः पूर्वाङ्गम् । पूर्वांगत्वादेकस्य वकारस्य रेफलोपः

अभ्यासे च अभ्यासे च प्रत्यये लुप्यते । च शब्दात्पूर्वाङ्गं अन्तः पदिकमिति यथा दीर्घतमसोर्के इन्द्रस्य सोमपवमानऊर्मिणेति प्रथमस्य रेफस्य विरामत्वाल्लोपः । उत्तरस्य अभ्यासप्रत्ययत्वात् । तथा असावि सोमायां पर्जन्यः पिता महिषस्य

आन्कारोनुनासिकोवृद्धः सर्वत्रारेववैरवानसस्संतनिषु ॥ ५ ॥

पर्णिना ३ णिना ३ तथा अभिप्रियाणि पवतायां नामानि यह्वो अधियेषु वर्द्धत इति, अयं पूषायां च सोमः पुनानो अर्षतीतिदीर्घत्वमसोर्के एव । *नोर्मयोर्णसार्जुनऋभ्वसएवामृताचाचार्के* । नेति प्रतिषेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तानामपवादः । द्विर्यपञ्चस्त्वायां प्रस्त्वायमन्तऊर्मय इति अभ्यासप्रत्ययस्यान्तःपदिकस्य रेफस्य लोपप्रतिषेधः । प्रसोमदेवायां सिन्धुर्नपिप्ये अर्णसा आहर्यतो अर्ज्जुन इति पौरुहन्मनरेफस्याभ्यासप्रत्ययस्य रेफलोपप्रतिषेधः । प्रयोगे सन्ध्ये विषये प्रत आश्विनीरिसत्र विश्वाधामानि विश्वचक्षऋभ्वस इति शैखण्डिने परिप्रधन्वायां दीर्घत्वमसोर्के । एवामृता इति रेफस्य लोपः पूर्ववत् *आन्कारोऽनुनासिकोवृद्धः सर्वत्र* आन्कारोवृद्धः सन् अनुनासिको भवति । रङ्गी भवतीत्यर्थः । यथा परिधीँरतितामित्यत्रापौरुहन्मनद्वैगतपौधाजयहबृहद्वैगगवरथादिषु । *अरेववैखानससन्तनिषु* एषु वृद्धोपि सन्ननुनासिको न भवति । रेवतिर्नायामुभयोरपि रैवतयोः आघत्वावानित्यत्र पदगीत एव भवति । वैखानसे अवद्युतायां पदगीत एव भवति । इंद्रोमदायां संतनिनि अस्माँइंद्रवासावितिच पदगीतः त्रिष्वपि रङ्गोन भवतीत्यर्थः ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य पञ्चमी कण्डिका समाप्ता ॥ ५ ॥

आउवाऽव्यवहितमाउभवति सर्वं पदान्त्यं च व्यं-जनं लुप्यते शाता२३उवाभवा सियो२३४वाउग्रा-२३उवाशर्ममहो२३४वायूजा२३उवावाजेषुचो२३४वा-मघा३१उवा२३एवंजातीयान्यनाउभावोभृगएवतरे रे-तःश्येने षुप्रनः सन्तनिन्यशिश्रयुः प्रवद्भार्गव औ-ष्ठयश्रान्तः पदिकोनाउ भवति सर्वत्र यथा मा-न्दी२मा२३४दायतो३आउवा२३ श्रीणन्तो गोभिरू ३ आउवा २३ मरुच न योनिॐसोमसाम्नि सीदछये

---

*आउवाऽव्यवहितमाउभवति सर्वपदान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यते शा ३ ता ३३ उ ३ वा २३ भ २११ वा ४ सियो ३३ ३५ वा ३ उ ३ श १ र्म २ महो २३३ ३४५ वा ३ यू १ जा २३ उ २ वा ३७ वाजेषु चो ३३३४५ वा ३ मघा ३३ उवा ३ एवं जातीयानि *आउवाऽव्यवहितस्यार्चिकस्य अंत्यः स्वर आउभवति । यच्च पदांतीयं व्यंजनं तस्य च लोपः । तथो-दाहृतम् । स्वारसौपर्णे कयानश्चित्र तृषापवस्वतृचांत्ययोः । अत्रैव उच्चातायां सौपर्णे । उग्र ऽ शर्मेति च एतेषु लोपः । तथा काण्वरथंतरे प्रसोमदायां अच्छाकोशंमधिश्वति *अनाउभावोभृग-एवतरे* अकारः प्रतिषेधे पूर्वलक्षणेन आउवाभावस्तस्य प्रतिषे-धः । प्रसुन्वायां कण्वतरे हतामखंनभृगवः *रेतः श्येने* गो-विद्श्येने रेतोधा इति प्रतिषेधः* षुप्रनः संतानिनि *इन्द्रोमदा-यां सवाजेतु मनो इति आउभावप्रतिषेधः *अशिश्रयुः प्रवद्भा-र्गवे* प्रवद्भार्गवे प्रोअयास्यां अभिधेनवः पयसे दशिश्रयुरिति आउभावप्रतिषेधः *औष्ठ्यश्रांतः पदिकोनाउ भवति सर्वत्र-यथा मां ३ दी ३ मा २३३३ दा ३ याता ३३ आउवा ३३

ना २३४ हाग्निनायाउवानाईमाउवा२३ सुनोतसौपर्णे ऊर्म्मिणावाभ्रमेधातिथयो र्वणसदस्यवप्रवद्बुद्धत्सामराजेषु स्पर्शानामलोपोयथा द्युम्नानिमानू २ षाणा ३ माउसह्वस्रिया३ माऊया जिह्विया२ माउवन्मधुमा त्सू२ वीरिया२माउतिरेभा३ नाऊघृवसाना३ःपारिया३ सी३ निर्णिजा३ माउश्येनो नयो नी३. यार्त्तवा३. ता३ मा-

---

श्री २ णंतोगोभि २ रू २३ आउवा ऽ२३ मरूवा आउवा ३३ ओप्रयश्चांतःपदिको नाउ भवाति सर्वत्र यथोदाहृतम् । सोमउष्वायामग्नेस्त्रिणिधने श्रीणंत इति च पवमानस्य जिघ्रतायां संतानिनि हरिश्चंद्रामरुद्गण इत्यनाउभावः *नयोनिंऽसोमसाम्नि सीदच्छयेना ३३३हा ३ यिना ३ या उवा ना इमा ३ उवा ३३* अध्यर्द्धेड-सोमसाम्नि स्वासु सीदच्छयेनोनयोनिमिति ओप्रयश्चांतःपदिकस्याउभावः *सुनोतसौपर्णे* त्रिलम्बसौपर्णे अध्वर्योअद्रिभिरित्येतायां सुनोतामधुमत्तममित्याउभावः *ऊर्मिणावाभ्रमैधातिथयोः* अभिसोमायां वाभ्रमैधातिथयोः उर्मिणेति आउभावः *त्रर्णसदस्यवप्रवद्बुद्धत्सामराजेषु स्पर्शानामलोपो· यथा द्युम्नानि मानू३ ३षाणा२३मा ऊ३महस्रिणा ३२ मा ३ उया जिह्विया ३३ मा ३ उवन्मधुमा३त्सू ३२ वीरिया ३३ मा ३ ऊतिरेभा ३२ ना २ ऊघृतावसानाः पा३रिया३२सी २३ निर्णिजा ३२ मा ३ ऊश्येनोनयोनी ३ यार्तवाता ३२ मासदा ३३ दा ३ ऊ२ *ऊशाकरवर्णे पुनानिवश्वायां इषंतोकायां च त्रासदस्यवे पुरोजित्यां मवद्धार्गवे प्रोअयास्यामुद्वद्धार्गवे शिशुंजज्ञानायाऽसामराजे अभाविसोमायां एतेषां साम्नामेतेषु तृचेषु यथासंख्येनोदाहरणानि *नतिष्टुपुशिशुमुद्वाति सोमो वाईरा २३१ जमनूरा-

सदा३दाउ नतिष्टुप्शिशुमुद्गतिसोमो वाग्विरा२३जम-
नूरा२३१जतिष्टा ३ उ रहस्ये च न सर्वमाउभवति व्यञ्जनं
च च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्साती षंग।सिमा-
सु यत्राउभावो व्यंजनलोपश्च तद्वक्ष्यामः स्वरान्तः
कण्ठ्यः सर्वत्र विष्णवे सहस्रिणामिति यण्वापत्ययो
रञ्जोरैवतयोर्व्यमः कारश्च रैवते सिमासु सर्वमाऊभ-

२३१जनिष्ठा ऊ* । उद्वद्धार्गवे शिशुंजज्ञानाया॰ सोमोविराजमनु-
राजतिष्टुविति स्पर्शस्य पकारस्य लोपः *रहस्ये च न सर्वमा-
उभवति व्यंजनं च न लुप्यते यथा वाजीयनित्यवत्सातीषङ्गसिमा-
सु* रहस्ये च आउभावोव्यञ्जनलोपश्च न भवति । ए-
ष उत्सर्गः । यथा स्वासु रायोवाजीये वस्वीरनुस्वराज्यमिति ।
तथा नित्यवत्सासु समास्येभिर्ऋक्भिरिति प्रतिषेधः । अतीषंगे
सिमासु च सोमउष्वापवस्ववाजयोः एवमादीनि *यत्राउभावो-
व्यञ्जनलोपश्च तद्वक्ष्यामः* । रहस्ये यत्राउभावो भवति व्यञ्ज-
नलोपश्च तदुत्तरत्रोदाहरिष्यामः *स्वरांतः कण्ठ्यः सर्वत्र* य
था मंद्रयायातिधारयेतियाशब्दे आकारः कण्ठ्यः तस्याउभा-
वोभवति कः प्राप्ते एतदारभ्यते । अनुद्गधार इति सन्निकर्षप्र-
तिषेधाः या ३ आउवेति प्राप्ते आउभावः । वचनान्तरौप्यसं-
धिर्भवति रायांउवेतिभवति तस्मादत्राउभावोभवति *विष्णवे
सहस्रिणामिति यण्वापत्ययोः* सोमाअर्षतु विष्णव इति ।
आपवस्व सहस्रिणमिति च आउभाव्योव्यंजनलोपश्च *अंजो-
रैवतयोर्व्यम* अंजोवैरूपे रैवतर्षभे च तालव्यस्याऊभावः ।
अंजोवैरूपेसमुद्रस्याधिविष्टपेमनीषिणः रैवतर्षभेग्धिवियनीतिरुया
आगहीति च *अः।कारश्च रैवते* अः।कारश्च उभवति तालव्यं

वत्यनृगंते छान्दसीषु दिशोवसोराणां घोनामृगं-
तेषु चाऽक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषव-

चेति अःकारः वातोमद इति *सिमासु सर्वमाउभवति *सोम-
उष्णापवस्त्रयोः सिमासु सर्वस्याउभावः *अनृगन्ते* सिमास्वे-
व एतयोरेव तृचयोः आउभावप्रतिषेधः *छांदसीषु दिशोव-
सोराणांघोनाम्* च्छांदसीषु सिमासु गातुमनुशंसिषोदिशः
पूर्वीणां पुरूवसोयः शविष्ठः शूराणां योमंहिष्ठोमघोनां एते-
ष्वाउभावोव्यंजनलोपश्च *ऋगन्तेषु च* छान्दसीष्वेव ऋगंतेषु
आउभावोव्यंजनलोपश्च मंहिष्ठवाजिनृजस इति प्रथमायां स-
नः स्पर्षदिति द्विष इति द्वितीयायां समर्येषु प्रवाह इति तृती-
यायाम् *अक्षारित्यस्य शब्दस्य रेफलोपः स्वरघोषवत्सु प्र-
त्ययेषु* अक्षारित्येतस्मिञ्छब्दे रेफस्य लोपः । सन्धौ स्व-
रप्रत्ययस्य घोषप्रत्ययस्य च । अत्र किं प्राप्तं आःकारोऽत्र-
मिति प्रकृत्याक्षाश्चाउवायां प्रत्यये नित्यवत्सातीषंगमिमा-
स्विति अत्र च आकारमात्रस्याउभावोन विसर्जनीयस्य । कथं
गम्यते । येन विवृत्तिं करोति ततोऽवगम्यते न विसर्जनीयस्य
लोप इति । लोपे तुरीयसंधिर्भवति । तथासति अ-
क्षाउ भवति । तस्मादलोपः । तत्र स्याद्विसर्जनीयरेफलो-
पार्थं इह पुनरारम्भो युक्तः—नित्यवत्सातीषंगसिमासु स्वरप्रत्य-
यस्य लोपः । व्यंजनप्रत्ययस्य उदाहरणानि । उत्तरे मानवे
सोमोदुग्धाभिरक्षारिति प्रस्तावविषये हकारघोषे प्रत्यये रेफ-
लोपः । अन्येषु तु सामसु अघोषप्रत्ययत्वादलोपः *ज्योकः
शब्दः स्तोतारःहे* श्रुधीहवायां प्ररायां प्रारे अस्मन्मघवः

त्सु प्रत्ययेषु ज्योक्: शब्दस्त्वोत्वाॅहे सकारलोपः श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाॅसॅहिते सुशस्तिभिरिलान्द्वितीयायां मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः परांगं वा सुहस्तास्तावे ज्ञीयस्य लोपः पराङ्गं वेंद्रायेन्द्वविति क्रौंचे वलोपः संधावुगतिर्विरते द्वियकारसंयुक्ते विकृष्टे पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संप-

---

ज्योक्क इति कः शब्दस्य त्वं हकारे प्रत्यये सकारलोपः *श्रवस्तमः साह्वान्विश्वायाॅसॅहिते* अदाभ्यः सॅहिते अग्निस्तुविश्रवस्तम इति सकारलोपः । *सुशस्तिभिरिलांदद्वितीयायाम* इलांदद्वितीयायां ऊर्जोनपाज्जातवेदः सुशस्तिभिरिति सकारलोपः *मानस्तरभिमाजमावर्त्तेथादौ लोपः* जमदग्नेरभीवर्त्ते मानस्तरभीत्यत्र उद्गीथादौ सकारलोपः मानस्तरभिमातये मानोहाउवा इति आरंभः *परांगंवा* अथवा परांगं भवति । यथा धीमहे स्वा इति *सुहस्ता स्तावे ज्ञीयस्य लोपः* यज्ञायज्ञीये आजागृविर्द्वितीयायाम् । अक्षरसंसर्गे प्रस्तावे सुहस्ताता ३ सा ३ इति सकारलोपः *परांगंवा* परांगं वा सकारः ता ३ स्मा इति भवति । *इंद्रायेंद्वविति- क्रौंचे वलोपः संधौ* इन्द्रायेंद्वायां क्रौंचे संधौ वकारलोपः । इन्द्रायेन्दा २ अ ३ हो २ इतिगातिं वान्तस्थामापद्यत इति गातिर्वकारोभवति तस्य वकारस्य मध्य इति लोपः संधौ गतिः । *उगतिर्विरते* विरामे उगतिरेव भवति *द्वियकारसंयुक्ते विविकृष्टे पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संपद्यते रयिॅसोमश्रवा ३ आ २ याम* पवस्व देव आयुषमित्यत्र द्वितीयायांॅरयिॅसोम श्रवाय्यमिति पूर्वोयकारः प्लुत आकारः संपद्यते तदुदाहृतम *यि-

द्यते रयिंᳪसोमश्रवा १ आ २३ यांयिक्रौञ्चे निधनत्वात्यावाश्माना२३ श्रवा२३४ यी२३४यां याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनायां च प्रणपात् कुण्डपाया२३या: सत्यश्रवसि वाय्य अवृद्धस्तोभात्पर इकारः सम्पद्यते रायिंᳪसोमश्रवौ३होवा हाइयाम् ॥ ६ ॥

अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शोष्मभिः संयुक्त एते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकास्तोभव्य-

---

क्रौंचे निधनत्वात्या ३ वा ३२ माना ३३ श्रवा३३३ यी ३३३ या ३* अयंपूर्वाद्वितीयायां उत्तमे क्रौंचे पूर्ववदाकारे प्राप्ते प्रतिषेधः निधनत्वात् । निधने हाँयीस्थाᳪनवंत्रेति प्रकृताभाव एव भवति *याशब्दः कुण्डपाय्ये महेनायां च प्रणपात् कुण्डपाया ३३ या ३ सत्यश्रवसिवाय्ये* आतूनाकूपारे कुंडपाया इति द्वियकारसंयोगात् पूर्ववत् आकारे प्राप्ते याकार एव भवति। तथा महेनायां रायोवाजीये पूर्ववदाकारप्राप्तो यकारः *अवृद्धः स्तोभात्पर इकारः संपद्यते रा३यि ᳪसोमश्रवौ ३ होवाहाइया२म्* पवस्वदेवद्वितीयायां भासे अवृद्धस्तोभात्परः द्वियकारविकृष्टः पूर्वोयकार इकारमापद्यते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥ ६ ॥

*अनुस्वारः स्पर्शः स्ववर्गीये प्रत्यये रेफस्पर्शोष्मभिः संयुक्तएते शब्दास्त्रयोऽन्तः पदिकाः स्तोभव्यवहिताः सर्वत्रातिह्रियंते स्तोभांते विरते लोपः संधावलोपोवर्हिषि तर्तुराणाः पिशङ्गमीशानकृदघशᳪससराᳪसिᳪहमᳪ

वहिताः सर्वत्रातिह्रियते स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपोबर्हिषि ततुराणाः पिशंङ्गमीशानकृदघ-

---

इत्येवं जातीयानि* लोपालोपादनन्तरं अतिहारलक्षणं, तस्माद-तिहारलक्षणं वर्त्तिष्यते । अनुस्वारः स्पर्शः समानवर्गीये प्रसङ्गे पंचविंशतिस्पर्शाः समानवर्गा इत्यर्थः । रेफः स्पर्शोष्मभिः सं-युक्तः स्पर्शोष्मप्रत्यय इत्यर्थः । ऊष्माणश्चत्वारः अन्तः पाद एते अनुस्वारस्पर्शरेफाः सन्तः स्तोभेन व्यवहिताः तेन स्तोभारं-भेण सह सन्धीयन्ते, किन्तर्हि? अतीत्यस्तोभं परेण स्पर्शेण ऊष्म-णा वा सहैकीभवन्ति । यदा च स्तोभान्ते विरामो भवति त-दैतेषां अनुस्वारस्पर्शरेफानां लोप एव भवति संधावलोपः । अतिहार एव भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि । बर्हिषि प्रथमे पर्के अत्र भक्त्यन्तत्वात् नित्यविरतत्वात् तथा त्रिमात्रमन्तर-मिति । कथमत्रातिहार इति । उच्यते । एके तावद्ब्रुवते सꣳहि-ताध्यायपक्षेणैतद्द्रष्टव्यम् । अस्माकमपि सꣳहिताध्ययनलिङ्गानि दृश्यन्ते । भद्रꣳसुषेपमूर्ज्जमिति । तथाऽपां गर्भोग्निरिडेति । अहमन्नादोऽहमन्नाद इति एवमादीनि । तस्मात्सꣳहिता-ध्ययनं दर्शयति । अनेन ब्रुवते प्रदर्शितमेतत् । अ-न्यत्र यत्रैवं भवति तत्रातिहारो भवति । अपामिवेदूर्मयस्तर्त्तु-राणाः मृज्यमानायां रयिंपिशंगं उत्तरौक्षोरंध्रवाजजितोः । ईशानकृतूआनोविश्वातृतीयायांश्यैते उद्गीथईशानकृदितितकारे ऋकारस्याभूतस्य रेफातिहारः । अघशꣳस यस्तेममदायां अ-ध्यर्द्धेडे सोममास्मिन अनुस्वारस्यातिहारः । अयꣳसराꣳसि माक्रमश्वे अनुस्वारातिहारः । सꣳहद्रिर्येपंचायां आन्धी-गवे । सखायो अद्रिसꣳहतमिति अनुस्वारस्यातिहारः । अत्रापि

शाꣳससराꣳहमꣳहेत्येवंजातीयान्यतिहारप्राप्तं व्यञ्ज-
नं लुप्यत आनꣳशादेव्ये ज्योतीꣳषि वृषं न ददर्शिवा-
रे वर्पसोदर्शतेलान्दे न्धसः स्वारेपर्णे प्रशाꣳसन्तिवि-
शीयांधीगवयोर्हिन्वन्तिविशीये मन्दानङ्गीर्भिर्जनित्रे
धर्मं दैर्घे विदुःसिष्ठ इंदवउक्षꣳशीये कर्मवत्सास्वार्थ-

तदेव पर्कव्याख्यानं । महत्वꣳसोमाम्नायां दावसुनिधने । अ-
नुस्वारस्यातिहारः । इहापि तदेव पर्कव्याख्यानं ॥ एवंजाती-
यान्यन्यान्यपि द्रष्टव्यानि *अतिहारप्राप्तं व्यंजनं लुप्यते*
पूर्वलक्षणेनातिहारप्राप्तस्यापवादोवक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *आनꣳ
शादेव्ये* एदुमधोर्द्वितीयायां उदानꣳशशेति अनुस्वारस्यातिहार-
प्राप्तस्यापवादः *ज्योतीꣳषि वृषन्नदर्शिवारे* वारवन्तीये तंवे-
मद्द्वितीयायां येनज्योतीꣳषीति अनुस्वारलोपः । मत्युअद्दर्शा-
यतीतिरेफस्यातिहारलोपः । त्रिष्वपि उद्गीथविषयः *वर्पसोदर्श-
तेलांदे* स्वेइपः संदधुर्भूरिवर्पस इति इलांदे रेफातिहारलोपः ।
तथा सदर्शतस्य वपुष इति रेफस्यैव *अंधसः स्वारे
पर्णे* स्वारसौपर्णे कयानायां द्वितीयायां मꣳहिष्ठोमत्सदंधस
इति अनुस्वारस्यातिहारलोपः *प्रशꣳसंति विशीयांधीगव-
योः *विशाविशोवोअतिथिमिस्रव विशोविशीयांधीगवयोः प्र-
शाꣳसन्ति उशस्तिभिरित्यनुस्वारातिहारलोपः *हिन्वंति विशी-
ये* विशोविशीये हिन्वंति सूरमुस्रय इति प्रस्तावे अनुस्वा-
रातिहारलोपः *मन्दानंगीर्भिर्जनित्रे* उत्तरे जनित्रे तयो-
दस्माम्नयोः । आम्नायां अनुस्वारस्य द्वितीयायां रेफस्याति-
हारलोपः । *धर्म्मदैर्घे* त्वोसोमांत्यायां दैर्घश्रवसे ऋतस्यधर्म्म-
ण्विति रेफस्यातिहारलोपः *विदुःसिष्ठ*शिशुंजज्ञानांत्यायां गो-

वणे सर्वं तदुकार्त्तयशे स्वरांतमेके विसर्जनीयान्तं वा-

विन्दुर्द्रप्सेति अनुस्वारस्यातिहारलोपः ॥ *इंद्रवउद्रुं॑शीये* आत्वात्रिशत्वंस्यायां अंधामस्यइन्द्रवद इत्यनुस्वारस्याति-हारलोपः । अत्रापि पर्कण्याख्यानं उपशब्देन व्यपेत-त्वात् । *कर्मवत्सासु* त्रिकद्रुकाद्यायां नित्यवत्सासु सईम-मादमहिकर्म्मेति रेफातिहारलोपः । इहापि पूर्ववदेव *आथ-र्वणे सर्वं* आथर्वणे अनुस्वारः रेफः स्पर्शः अतिहारमाप्तः सर्वं लुप्यते परीतोषिमखायोदीर्घयज्ञायसन्तुमक्ष्रूगोमन्तामादिषु । अत्र परीतोपायि अनुस्वारस्य पूर्वांगत्वात् लोपः । संधावलोप इति अयंचनासुनमिति एवं माप्तः । एवं माप्ते लोपः अनन्त्या-वचनासुनमिति एवं भवति सखायोदीरेफस्य विरामे लोपः सन्धावलोपः । आचार्योजह्वायामिति माप्ते रेफलोपः । अत आ-वयजिह्वायामिति तथा यज्ञायसन्तिवत्यत्र चोपकारे पूर्वाङ्ग-स्तोभान्ते विरामे लोपः सन्धावलोपः इति ज्योतिं॑सुवद्रा-या इति माप्नोति । एवं माप्ते अनुस्वारस्य विरामे लोपः क्रि-यते । तथा ज्योतिस्सुवद्राया इति भवति । उहुवाऊहाअहोवा-सखायोदायिउहुवाउंहाअहोवाआवत् विरामे रेफस्य लोपः तथा आवदूव्यजिह्वायामिति भवति संधावलोप इति । अलोपे तु आवयजिव्हायामिति एवं मक्ष्रूगोमाज्योतिस्तमीमहाइमाप्ते लो-पः । ज्योतिस्तमीमहाभवति । एवंधुवंस॑हितमध्ययनं दर्शयति । यथाद्ये पर्के । तदुक्तं पर्के *तंदुकार्त्तयशेस्वरान्तमेके विस-र्ज्जनीयान्तं वा* कार्त्तयशे पुरोजित्यंतायां तन्दुरोषमिति यथा-धीमहे तदूऊहोरोषमितिविसर्ज्जनीयांतं वा तन्दुरोषमिसेवं तथा-सति तंदूरोषमिति भवति । अ शश्वच्छश्वत् । पवस्वम

स्वासु भरेयंतुरंलोपः पूर्वाङ्गं वा कश्चित्पदान्तोलोपः प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽति ह्रियते वचनात्प्राक्स्तोभस्य स्वरांतोविरामः स्तोभांते विरते लोपः सन्धावलोपो निष्ठाअध्यर्यदिमायाॅं सदो-

---

कालेये च यथाच क्रतुवित्तम इति च पदांतभावोद्रष्टव्यः *स्वासु भरे यन्तुरंलोपः* तंगूर्द्धयाद्वितीयायां स्वासु सौभरे अग्निमीडिष्वयन्तुरामिति अनुस्वारस्य अतिहारप्राप्तस्य लोपः सन्धावपि अग्निमीडिष्वया ३ हायितूरा ३ इति *पूर्वाङ्गं वा* आनन्तर्यमन्धिर्वा भवति। अग्निमीडिष्वयाॅंहायितू३ रा ३ इति एवं पूर्वांगभावः *कश्चित्पदान्तोलोपः प्राप्तोऽतिह्रियते कश्चित्पदान्तः पूर्वांगं प्राप्तोऽतिह्रियते वचनात्प्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविरामः स्तोभान्ते विरते लोपः सन्धावलोपः*। अन्तःपदिकानामतिहार उक्तः इदानीं पदान्तीयानामुच्यते। कस्य चित्पदान्तीयस्य लोपप्राप्तस्यातिहारः। अप्राप्तस्य वचनादुच्यते। कस्य चित्पूर्वाङ्गप्राप्तस्य अनन्तरेण स्तोभेन आनन्तर्यसन्धौ प्राप्ते वचनादतिहारः प्राक्स्तोभस्य विसर्ज्जनीयस्य विसर्ज्जनीयपदान्तीयस्य स्वरान्तो विरामोभवति। स्तोभान्ते च अतिहृतस्य विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य लोपः सन्धौ तु अलोपः अतिहारोभवतीत्यर्थः। निगदव्याख्यातमेतत्सूत्रम्। पुरश्चोदाहरणानि *निष्ठाअध्यर्दिमायाॅंसदोविशीयोत्सेधयोः* अध्यर्दिमायां सदोविशीयोत्सेधयोः पूर्वे न तिष्ठति प्राक्स्तोभस्य स्वरान्तोविरामः ततोविसर्जनीयस्य सकारीभूतस्य स्तोभान्ते लोपः। सन्धौ अतिहारः। अस्य पूर्वाङ्गं प्राप्तस्य स्तोभेन सह आनन्तर्यात् सन्धौ प्राप्तेऽति-

विशीयोत्सेधयोः कुवित्स्वासु मार्गीयवेऽचिक्र- दत्पवमानाभ्यर्षसीत्यत्रकण्वतरे पुरमजीजनो हि दे- व्ये मदुरितायेददातिदेव्य उषर्बुधोग्ने विवस्वद्दे- व्ये गिर्वणस्त्वयाभूषंति मानवे सत्पतिमिंद्रं वि- श्वायां लेये जंभे चत्वामिद्धीत्यत्र मध्यमाउवाव्यव-

---

हारः यथा देवाद्दोपिगच्छोहोति *कुवित्स्वासु मार्गीयवे* स्वासु मार्गीयवे कुवित्सस्य महिव्रजामिति तकारस्य लोपमा- प्तस्यातिहारः उवैकारयोरेकीभाव इत्यनेन *अचिक्रदत्पवमा- नाभ्यर्षसीसत्र कण्वतरे* । कण्वरथन्तरे पवमानाभ्यर्षसीसत्र वृषोअचिक्रदिति दकारस्य आउवाव्यवहितमितिलोपमाप्तस्या- तिहारः *पुरमजीजनो हि देव्ये* पर्यूषुद्वितीयायां गोजीरा- यारंहमाणा पुरन्ध्येतिमकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोप- माप्तस्यातिहारलोपः *मदुरितायेददतिदेव्ये* वामदेव्ये कस्त- मिन्द्राग्न्यायां विश्वातरेमदुरितेति विसर्जनीयस्य रेफीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपमाप्तस्यातिहारः *उषर्बुधोग्नेविवस्वद्दे- व्ये* अत्रापि उषर्बुध इति रेफीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभावे लो- पमाप्तस्यातिहारः *गिर्वणस्त्वयाभूषन्तिमानवे* त्वामिदाद्यान्त्या- यां उत्तरे मानवे सुतेष्विन्द्रगिर्वण इति विसर्ज्जनीयस्य रेफीभूत- स्य ओवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोरिति लोपमाप्तस्यातिहा- रः *सत्पतिमिन्द्रं विश्वायां लेये जंभे च त्वामिद्धीत्यत्र* इन्द्रंविश्वायां वाजानांसत्पतिमितिकालेयवार्कजम्भयोः त- कारस्य ओवौकारयोरेफीभावे लोप इति लोपमाप्तस्याति- हारः । वार्कजम्भे च त्वां वृत्रेष्विन्द्रसत्पतिमिति तकारस्य

हितं छिद्रमैधांजोरूपेष्वृतमाउवाव्यवहितं पार्श्व-
संताछिद्रमैधांजोरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु ॥ ७ ॥

शवसः संजये सरद्गौतमे निष्कृतꣳरुणसाम्नि-
वृषोअचिक्रायां वयुमपघ्नन्यवसायांकाक्षीवते ध्यम·

पूर्वाङ्गमाप्तस्यानन्तरसन्धिमाप्तस्यातिहारः *मद्यमाउवाव्यवहितं-
छिद्रमैधाओरूपेषु* अभिसोमाद्यायां पवन्ते मद्यंमदामिति
मदशब्दस्यातिहारः । आउवाव्यवहितस्य अच्छिद्रमैधाओरूपे-
षु एतेषु च लोपमाप्तस्यातिहारः । आउवा व्यवहितमाउभव-
तीति मकारस्य लोपमाप्तस्यातिहारः । ओवौकारयोरनन्तराद्य-
योरिति । सर्वपादान्त्यं च व्यञ्जनं लुप्यते इत्यनेन *ऋत-
माउवा व्यवहितं पार्श्वसन्ताछिद्रमैधाओरूपाग्नेस्त्रिणिधनेषु*
राजादेवऋतं महिन्वान ऋतमिति च आउभावमाप्ते अति-
हारः गायत्रपार्श्वसन्तनि अछिद्रमैधतिधांजोवैरूपामेस्त्रिणिधनेषु ।

इति उपाध्यायाजातत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
सप्तमी कण्डिका समाप्ता ॥ ७ ॥

शवसः सञ्जये आते अग्नान्त्यायां उक्थेषु शवसस्पत इति
विसर्जनीयस्य सकारीभूतस्यातिहारः । अस्य पूर्वाङ्गं माप्तस्याति-
हारः अत्र च हीष्यादिषु निधनत्वादविरुद्धः सन्धिः *सरद्गौत
मे *मसुन्वानद्वितीयां गौतमे सरज्जार इति उवौकारयोरिति-
दकारस्य लोपमाप्तस्यातिहारः *निष्कृतꣳरुणसाम्नि वृषो-
अचिक्रायाम्* मृज्यमानान्त्यायां देवानां सोमपवमाननिष्कृत-
मिति षकारस्य पूर्वाङ्गं माप्तस्यातिहारः *वयुमपघ्नन्यवसायां
काक्षीवते* पवस्वदेवान्त्यायां काक्षीवते उदस्वादेवयुमिति म-

मैषिरे मरुत्पवमानोरथीतमायांकूलीयसंतनिषभेषु दूराद्दंतीये प्रथमे रसं मार्गीयवे हयत्त्वꣳसोमासिशांमदे द्रिꣳसवर्द्धितायां वितश्रृंगयो रुभयꣳस्वासु मैधातिथे संपवित्रायाꣳसामराजे तद्यज्जायथाद्विती-

---

कारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपमाप्तस्यातिहारः *ध्यममैषिरे* अभिद्युम्नमैषिरे त्रिकोशं मध्यमिति मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरितिलोपमाप्तस्यातिहारः । सर्वं पदान्त्यं च व्यजनं लुप्यत इत्यनेन । *मरुत्पवमानोरथीतमायां कूलीयसन्तनिषभेषु* पवमानोरथीतमायां हरिश्चन्द्रोमरुदितिरोहितकूलीयसन्तानिपवमानर्षभेषु तकारस्य लोपमाप्तस्यातिहारः आद्यन्तयोः ओवौकारयोरेकीभाव इति लोपः । मध्यमे आउवाव्यवहितमिति लोपः । *दूराद्दन्तीये प्रथमे* स्वासु प्रथमे वारवन्तीये सनोदूराच्चेति तकारस्य चकारीभूतस्य ओवौकारयोरनन्तरनीचाद्ययोरिति लोपमाप्तस्यातिहारः *रसं मार्गीयवे* रमन्ते मित्रायां एकर्चे मार्गीयवे मकारस्यानुस्वारीभूतस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपमाप्तस्यातिहारः *हयत्वꣳसोमासिशांमदे* त्वंसोमाद्यायां शांमदे पवस्वमꣳहयद्रयिमितितकारस्य ओवौकारयोरेकीभावे लोपमाप्तस्यातिहारः *द्रिꣳसवर्द्धितायां वितश्रृङ्गयोः* आजागृविरन्त्यायां अद्रिमिष्णन्निति गौरीवितगोश्रृङ्गयोः अद्रिमिष्णन्निति मकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपमाप्तस्यातिहारः *उभयं स्वासु मैधातिथे* स्वासु मैधातिथे अन्त्यायां मꣳहिष्ठमुभयाविनमिति मकारस्य आउवाव्यवहितस्य लोपमाप्तस्यातिहारः *संपवित्रायां सामराजे*

यायां बृहद्रथंतरयोर्यच्छन्दस्तत्रैव बृहतीतरे प्रत्यस्मै द्वितीयाया मध्यत्विषीमायां च वत्सासूत्प्रशंसायां त्रिशोयज्ञीययो श्चित्तदय्यायां वंतीये महद्क्रान्वासिष्ठे रहस्ये च माभे मबृहत्यहिंस्वारेपर्णो ग्यातः

भूताम इद्वहन्तः समितिमकारस्य पूर्वाङ्गंमाप्तस्यातिहारः *तद्यज्ञायथाद्वितीयायांबृहद्रथन्तरयोः* यज्ञायथाद्वितीयायां बृहद्रथन्तरयोस्तत्तेयज्ञ इतिदकारस्य ओवौकारयोरेकीभाव इतिलोपमाप्तस्यातिहारः वन्तो ३ या ३ तेयज्ञ इतिमंधिरपिप्रतिषेधः *यच्छन्दस्तत्रैव बृहति* तत्रैव यज्ञायथाद्वितीयायामेव बृहति यज्जातं यद्वजंत्वमितिप्रतीहारे तकारस्य जकारीभूतस्य तृतीयादिन्यां ओहोवायामितिलोमाप्तस्यातिहारः *ईतरे प्रत्यस्मै द्वितीयायाम्* प्रत्यस्मै द्वितीयायां रथन्तरे आईमितिमकारगीतमुदाहरणम् । मकारओवौकारयोरेकीभाव इति लोपमाप्तस्यातिहारः । रओ३वा ३ एनमिति *अध्वत्विषीमायां च वत्सासु* त्रिकदुकांत्यायां नित्यवत्सासु ईशब्दस्य पूर्ववल्लोपमाप्तस्य मकारस्यातिहारः । अत्रापि पर्कव्याख्यानम् *उत्प्रशंसायां त्रिशोयज्ञीययोः* त्रिशोत्रिशांसायां त्रिशोत्रिशीययज्ञायज्ञीययोः योदेवतात्युग्रेति उछन्दे तकारस्य पूर्वाङ्गं माप्तस्यातिहारः *चित्तदय्यायांवन्तीये* तत्तेमदांत्यायां वारवन्तीये तदय्याविदितिनकारस्य ओवौकारयोरितिलोपमाप्तस्यातिहारः *महद्क्रान्वासिष्ठे* अक्रान्त्यायां वासिष्ठे महत्तत्सोम इति तकारस्य तृतीयादित्यामौहोवायां चतुर्थस्थे दृद्धः पदान्तः सर्वत्र भवतीति लोपमाप्तस्यातिहारः *रहस्ये च माभेमबृहति* माभेमायां बृहति महत्ते दृष्णो इति

पाश्र्वेमोषुत्वायां नप्त्योः परिप्रियायांऽपूक्तौर्णायव योर्ङ्गीये चर्षणीयऔजिष्ठायां ज्योतिरौपगवे पव- मानोअजीजनायामर्वाङ्गिनलोपमेकेकावे त्रिते श्रुतिं युक्वाहिकेशिनायामुभयतः प्रभोः शौखण्डिने हरि-

---

तकारस्य तृतीयादिनीप्रत्ययत्वाल्लोपप्राप्तस्याविहारः *आहि- ऽस्त्वारे पर्णे* उद्भेदभिद्वितीयायां स्वारे सौपर्णे अहिंचवृत्र- हेति मकारस्य आऊत्वाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्याविहारः *घातः पार्श्वे मोषु त्वायां* मोषुत्वायायां गायत्रपार्श्वे मोषुत्वावा- घनश्च नेतिचकारस्याउत्वाव्यवहितस्य लोपप्राप्तस्याविहारः *नप्त्योः परिप्रियायां पूक्तौर्णायवयोः* परिप्रियायां गौपूक्तौ- र्णायवयोर्नप्त्योरिति रेफस्याविहारः गौपूक्तओत्वौकारयोरेकीभाव- इति लोपप्राप्तस्याविहारः। ऊर्णायवे पूर्वाङ्गप्राप्तस्याविहारः *ङ्गीये चर्षणीयेयओजिष्ठायां* अयं पूषांत्सायां यज्ञायज्ञीये यःपञ्चचर्ष- णीरिति पूर्वाङ्गप्राप्तस्य रेफस्याविहारः *ज्योतिरौपगवे पवमा- नोअजीजनायां* उत्तरौपगवे ज्योतिर्वैश्वानरमितिरेफस्य पूर्वा- ङ्गं प्राप्तस्याविहारः *अर्वाङ्गिनलोपमेके कावे*। अर्वाध्यग्नि- र्मात्सायां कावे अर्वाङ्नचक्र इतिङकारयोरकीभाव इतिलोप- प्राप्तस्य एकेऽविहारं मन्यंते। ग्रन्थकारस्तु लोपमेव मन्यते *त्रि- तेश्रुतियुक्वाहिकेशिनायां* गौरीत्रिते गायन्त्वित्वायां कावेगिरामु पसुश्रुतिंचेति मकारस्य चकारीभूतस्य ओत्वौकारयोरेकीभाव इति लोपप्राप्तस्याविहारः *उभयतः प्रभोः शैखण्डिने* प्रतआश्व- नाःशैखण्डिने। धर्मयते पवमानस्य प्रभोषेमत इति च पूर्वा- ङ्गं प्राप्तस्य विसर्जनीयस्य उपध्मानीयभूतस्याविहारः *ह- रिर्त्रीचशाकरर्षभे*। पवस्ववाजोत्तरयोः। शाकरेर्षभे हरिंपवित्रे

वींचशाकेरर्षभे ऽभीकेविपः स्वःसर्वत्र यथा स्वर्विदःशं-
कुनिसाहीये च स्वर्विदानामेधे नस्वेप्रत्यये सिष्ठत्रै-
शोकयोश्च सिष्ठत्रैशोकयोश्च ॥ ८ ॥

अवृद्धादिपदांतात्स्वरे परे यकारोऽव्यवधीयत

पृथिवींचेतिमकारस्य पूर्वांगमाप्तिस्यातिहारः । एवमादीनि दृष्ट्वा अन्यत्र प्रतिहार उच्यते *अभीकेविपः* प्रसोमासोविप-श्चितइति अभीके पकारस्यातिहारः *स्वःसर्वत्र* स्वः शब्दे विसर्जनीयभूतस्य सर्वत्रातिहारः । यथा पवमानो अ-जीजनायां सऽहित ज्योतिर्विश्वस्वर्दृशमिति । अत्रप्राक्स्तोभ-स्य स्वरान्तोविराम इति स्तोभात्प्राक्स्वःशब्दे स्वरान्तोविरामः ततो निर्ह्रुतस्य सतः स्तोभान्ते विरामे लोपः । सन्धाव-लोपः । इति सन्धावतिहारः *यथा स्वर्विदः शंकुनि साहीये च* यथा पवस्वमध्यमायां शंकुमत्रासाहीययोः अस्य पीत्वास्वर्विद इति रेफस्य ओऔकौरयोरेकीभावे लोपमाप्तस्यातिहारः तथा *स्वर्विदानामेधे* इन्द्रवाहा-स्वर्विदइति पूर्ववत लोपमाप्तस्यातिहारः *नस्वे प्रत्यये*-स्वः शब्दोविसर्जनीयः स्वःशब्द एव प्रत्ययेनातिह्रियते तद्व्याख्यातंयौक्तेचोत्तरइतिएतस्मिन्सूत्रे *सिष्ठत्रैशोकयोश्चसिष्ठत्रै-शोकयोश्च* रेफस्यातिहारमाप्तस्य लोपः । धन्वायां वासिष्ठे स्वः सिषासन्निति त्रैशोके स्वःपत्तिर्यदीवृधइति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य
अष्टमी कण्डिका समाप्ता ॥ ८ ॥

अवृद्धादिपदान्तात्स्वरे परे यकारोऽव्यवधीयत उपदान्ताच्च

उपदांनाच्च वकारोविकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः सन्धौ विरते लोपो वोभियात्रिवरूथꣳसुवस्तया एवंजातीयानि नप्रतीनिवर्त्ते जठरेषूबत्कावचासि-

---

वकारोविकर्षे सर्वत्र तत्र चालोपः सन्धौ विरते लोपो वोधी या ३ त्रिवरूथꣳसुवस्तया ३ एवंजातीयानि* अत्र लोपः नि-गदव्याख्यातम् । एवं अक्षरगौरवादि व्याख्यास्यामः । तत्रा-वृद्धादितिवक्तव्यः । वक्ष्यति परस्तात् । वृद्धात्परौ द्वौ लुप्ताविति-तिपरिशेषादेवं वृद्धादेव भविष्यति । तदुच्यते । कृतवृद्धिप्रसं-गात् । किमुक्तं भवति ? यत्र ह्रस्वस्याक्षरस्य द्विमात्रत्वं विधी-यते सापि वृद्धिरिह विधीयते । ह्रस्वस्याक्षरस्य तत्रापि वै-लक्षण्ये निवृत्तिर्माभूदिति अत इदमुक्तम् अवृद्धादिति । यथा तृतीयोच्चान्त्यं हि स्तोभे दीर्घं भवतीत्यारभ्य वक्ष्यति क्रौञ्चाभि-निधनसप्तहमयनुत्तरधर्त्तोद्रत्रासदस्यवेपुरूण्यादिः ह्रस्वं दीर्घीभव-ति । तत्रव्यवधानम्भवत्येवेत्यर्थः । यथा त्रासदस्यवेपुरोजत्यु-त्तरयोः चीयाथियेतितूवद्या इति च तथा पयसि परिस्वानद्विती-यायां तूवंकवायिउपदान्ताचिसमासः, एवमेव वक्तव्यंगृयुभ्यां घोर इनिवत् । तदुच्यते । इपदान्तः क्वचिदन्तःपदिकस्यापि व्यव-धानार्थम् ऋषभशाक्करद्वितीयवत् । उपदान्ते च क्वचिन्निवृत्तिरित्यर्थः । यथा वार्हद्गिरद्वितीयायां वा३ सुवा३उवेति स्वरे एवमेवार्थः । सर्वग्रहणं पर एव स्वरेण समानस्वर इति यथा अभिइन्द्रा इति । अथवा परे अनार्चिक इत्येवं तत् । यथा ऋषभशाक्करे मणिया३ इति । अथवा अकार एव परे क्वचित् । यथा इन्द्रापेंदोद्वितीयायाम् इषोवृधीये मत्स्वामा३ेर्जाति आपा वा इति । अकार एव परे अथवाऽऽध्यन्तस्थपरत्वाल्लोपः सर्वग्रहणं संयोगविकर्षपदान्तीयो

ष्ठाभिक्रंदार्केषु पृणक्तुमहामित्रत्वाष्ट्रीवितेषु येत्वा-
मृजंति लौशशैखण्डिनयो रदर्शिश्रुध्ये वृत्रेषु सप्त-
हे ध्यन्तस्थपरे तुलोपो यथाकाष्ठासुनरस्त्वांकाष्ठासु

पदांतीयाधिकारार्थम् । तथाद्धाद्धात्परौ यौ लुप्तावित्यत्र ॐआवि-
विरते विलोप एवेति सर्वग्रहणं अलोपः संधिर्विरते लोप इति ।
उभयवचनं किमर्थमिति अन्यतरवचने परिशेषादन्यतरासि-
द्धिरिति ? उच्यते । कार्यार्थं पुनरेव वचनं । संधावलोप इत्युच्यते । (सध्यं लोपमदर्शनात) । पर्यूषु प्रधन्वेति पुरोजितिवत् । विरते लोप इत्युच्यते । विरते प्यलोपदर्शनात् । कईवेदाघयापाष्कारणिधने शिप्रियंधासा इति *नमतीनिवर्त्ते* त्वमिंद्रपशाद्यायां प्रतीत्येक इति व्यवधानप्रतिषेधः । अवविरामे न भवतीत्यर्थः *जठरेषूद्रत्कात्ववासिष्ठाभिक्रंदार्केषु* । धर्त्तात्यायां भविष्यमाणो जठरेष्विति उद्धद्धार्गवकात्ववासिष्ठवायोरभिक्रंददीर्घतमसोर्केषु व्यवधानप्रतिषेधः । भविष्यमाणे इति विरामप्रतिषेधः *पृणक्तुमहामित्रत्वाष्ट्रीवितेषु* अमाविमोमइंद्राद्यायां पृणक्तिति महावैश्वामित्रस्वारसाम्नीत्वाष्ट्रीसाम्नोर्गौरीविते च व्यवधानप्रतिषेधः *येत्वामृजंति लौशशैखण्डिनयोः* प्रत आत्वाद्यायां येत्वामृजंत्यपीति-लौशशैखण्डिनयोर्व्यवधानप्रतिषेधः *अदर्शिश्रुध्ये* प्रत्युअदर्शीतिश्रुध्ये व्यवधानप्रतिषेधः *वृत्रेषु सप्तहे* त्वामिद्ध्याद्यायां सप्तहेत्वं वृत्रेष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *ध्यन्तस्थपरेतु लोपो यथा काष्ठासु नरस्त्वां २ काष्ठा २ सुआ ३र्वतः* द्वे अन्तस्थे यस्य संयोगस्य परतः सद्व्यन्तस्थपरःवेतशब्दःतस्मिन्द्व्यंतस्थपरे व्यवधानप्रतिषेधः । तदुदाहृतम् । तथा एनाविश्वान्यत्रमहीयवस्वारसैन्धुक्षितसाकमश्वादिषु च । अत्र च बाहूकभाष्यकारेण द्व्यंतस्थपरेतु

१८

आ २ वँत: स्तोभव्यवहिते त्व लोपोह्यन्तस्थपरे यथा-भीकषूक्तयोरैटते त्वभ्यासे प्रत्यये वृद्धात्परौर्वौ-लुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवाजया २३ तिआजिन्न-गाइसूरोआ २३४ क्तूषूआएवंजातीयानि नभूम्यु-च्चासंच्चारे स्वायुधोग्रेसिंधूनां मरुतां धेनौ स्वास्वौ-

---

लोप इति ह्यंतस्थसंयोगपर इति व्याख्यानं कृतं, ऊहसमाम्नाये तथा दर्शनात् । अस्मद्गुरवस्तु यथासूत्रमेव मन्यंते । संत्वामृजंसायव इति एवमादिप्रसिद्ध्यर्थं (ऋ २ हो ३ एवमादिषु २ रे २ व १ तीर्ना २ ऋ २ हो ३ हा ३ ई १ इन्द्रा ३ अ १ स्वं १ नत्वा २ सांत्वा २ मृजं १ ता ३३३ इ १ अ १ वा ३ हा इ३संचा २३१ हा २ मृ १ जं १ ति १ आ ३३ ५ १ वा ३ अत्रह्यंतस्थपरः ।) रेवतीदार्यँच्युनवारवन्तीयादिषु *स्तोभव्यवहिते त्वलोपोह्यंतस्थपरे यथाभीकषूक्तयोः* स्तोभव्यवहिते संयोगे ह्यंतस्थसंयोगपरेपि व्यवधानं भवत्येव *ऐटते त्वभ्यासे प्रत्यये* उच्चान्त्यायामैटतेऽभ्यासे प्रत्यये सनाविश्वान्यर्यइत्यत्रव्यवधानलोपः *वृद्धात्परौर्वौलुप्तौ तंत्वागिरः सुष्टुतयोवा २ जया ३३३ ति आजिन्नगा ई ३३ सू ३ रो ३ आ २३४ क्तू २ षू आ ३ एवंजातीयानि* वृद्धादिपदांतादुपदांताच्च व्यवधानलोपः । तदुदाहृतम् । यथा परीतोष्यायायां दधन्वाङ्योनर्यो अप्स्वति कौत्समलर्वोहिषदैर्घश्रवसांधीगवादिषु । तथा मत्युअदर्शीति वारवन्तीयवामदेव्ययोः *नभूम्युच्चासञ्चारे* उच्चायायामिडासञ्चारे दिविसद्भूम्याददइति वृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *स्वायुधोग्रेसिंधूनां मरुतां धेनौ* ज्योतिर्यज्ञांसायां मरुतां धेनौ स्वायुधःसोतृभिरिति नव्यवधानप्रतिषेधः *स्वास्वौशाने च* औशाने च स्वासु

शने च स्वश्वेनाकिष्टुद्रथायां प्रियासितयोर्मदेष्व-स्येदिंद्रायाꣳष्कलदासयोर्यज्ञाय संतु सर्वत्र बृहद्भा-त्सप्रवैराजपदानिधनश्रुद्धीयवर्जं नदीषु प्रियः सूनायां यौधाजयद्वैगणवतरेषु धर्त्तायां कावबासिष्ठाभिक्रंदेषु सुतेषु त्वया भूषायां माधुच्छन्दसमानवयो द्युम्नीप्रमꣳहिष्ठीये वनेष्वर्षासोमायाꣳशाकलवार्शसंतनिवर्ण-हरेषु ॥ ९ ॥

पूर्ववदप्रतिषेधः । सू ३ वा ३ यू᳚यः पवते २ दा ३ ई *स्व-श्वेनकिष्टुद्रथायां प्रियासितयोः *इममिन्द्राद्वितीयायां वसिष्ठप्रिया-सितयोः नःकिनस्वश्व इति न प्रतिषेधः *मदेष्वस्येदिंद्रायाꣳष्क-लदासयोः* इंद्रमच्छांत्यायां पौष्कलदैवोदासयोः अस्येदिन्द्रो-मदेष्विति न प्रतिषेधः *यज्ञाय सन्तु सर्वत्र* यज्ञाय संत्विति सर्वसामसु वृद्धात्परादपि न प्रतिषेधः *बृहद्भात्सप्रवैराजपदानिधन-शुद्धीयवर्ज्जम्* एतेषु उत्सर्ग एव भवति लोप इत्यर्थः *नदीषुप्रियः सूनायां योधाजयद्वैगणवतरेषु* प्रसोमदेवांत्यायां योधाजयद्वैगत-कण्वरथंतरेषु नदीष्विति व्यवधानप्रतिषेधः *धर्त्तायां कावबासिष्ठा-भिक्रंदेषु *धर्त्तायां कावबासिष्ठयोरभिक्रंदेषु सिक्रणुषेनदीष्वेति व्यवधानलोपः *सुतेषु त्वया भूषायां माधुच्छन्दसमानवयोः* त्वामिदान्त्यायां माधुच्छन्दस उत्तरमानवयोः सुतेष्विन्द्रगीतिव्यव-धानम् * द्युम्नीप्रमꣳहिष्ठीये* प्रमꣳहि द्वितीयायां द्युम्न्याहुत इति व्यवधानम् *वनेष्वर्षासोमायाꣳशाकवार्शसन्तनिवर्ण हरेषु *आर्षसोमायां शकलवार्शसन्तनिशकरवर्णवार्ष्वार्षाहरेषु सिदीन्यो-नौवनेष्वितिव्यवधानमेवा ॥ ० ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य नवमी कण्डिका समाप्ता ॥९॥

पृष्ठेषु सुज्ञाने स्वाध्यःसोमाः पवन्तायां वितमधुनिधनांधीगवेषेधज्ञीयेषु संवत्सरेणेषु प्रबोधियोयां प्रवल्लौशसारथ्ययामीवसु वसुन्यपवमानरुचायां विशीये मर्त्येषु दानायवार्यायां लेयश्रायन्तीययोः कविमिवायां चौशने व्यश्नुहिसंक्षारे पिबात्वस्यवर्ताभिनिधनयो रवंत्यस्य सामराजे स्वस्तयेदविज्ञी-

---

पृष्ठेषु सुज्ञाने वृद्धात्परौ ष्ठौ लुप्तावित्यस्योत्सर्गस्यापवादाधिकारः प्रकृतः स एवानुवर्तते । वृद्धादपि परौ ष्ठौ धौ न लुप्येते प्राणाशिशुरन्त्याया ऽसुज्ञाने पृष्ठेष्वैरयदिति व्यवधानमेव च *स्वाध्यः सोमाः पवन्तायां वितमधुनिधानान्धीगवेषधयज्ञीयेषु* सोमाः पवन्तायायां गौरीवितमधुश्चुन्निधनान्धीगवनिषेधयज्ञायज्ञीयेषु स्वाध्यमेव व्यवधानमेव *संवत्सरेणेषु प्रबोधियायां प्रवल्लौशसारथ्यायामीवसु* प्रोअयासीद्वितीयायां पनस्युवः संवरणेष्विति प्रवद्धागेवलौशयज्ञसारथीन्द्रस्यायामीवसुव्यवधानमेव *वसूनि पवमानरुचायां विशीये* पवमानरुचायां विशोविशीये विश्वावसूनि इति व्यवधानमेव *मर्त्येषु दानायवार्यायां लेपश्रायन्तीययोः* अच्छानः शीरशोतृतीयायां कालेयश्रायन्तीययोः द्वितीयोभूदमृतोमर्त्येष्विति व्यवधानमेव *कविमिवायां चौशने* *प्रेष्ठं* वोद्वितीयायां गायत्रीसामौशने निमर्त्येष्विति न व्यवधानलोपः *व्यश्नुहि संक्षारे* पवमानस्य जितृतीयायां इच्छासंक्षारे पवमान व्यश्नुहिव्यवधानमेव *पिबात्वस्यवर्ताभिनिधनयोः* आत्वासहस्रमान्त्यायां अभीवर्ताभिनिधनयोः पिबात्वस्य गिर्वण इति अलोपः *अवन्त्यस्य सामराजे* पवित्रं मध्यमायां सामराजे अर्चन्ते अस्यतन्तवो व्यस्थिरन्निति

ये दीयाज्ञीये स्वाहुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययो र्बृह-
ति च गीथे दीर्घवृद्धोपहितहिपदांतआयिभूतोका-
राकारयोः प्रत्यययोः संधौ यकारमापद्यते गतिर्वि-
रतेवायख्यंद्रो ३२३ पवमानाभा ३ यार्वा ३ सा३एवं-
जातीयानि नार्षसिपुनानायां यथा गौंगवाभीवर्त्तयो-

न व्यवधानलोपः *स्वस्तये दविज्ञीये* दविद्युतृतीयायां यज्ञा-
मयज्ञीये ऋधक्सोमस्वस्तये इति न व्यवधानलोपः *दीयाज्ञीये*
तृषामतीप्रथमायां यज्ञायज्ञीये इन्द्रस्य हार्दैति अलोपः *स्वा-
हुतः सदुद्रवायां वारदेव्ययोः* एनावोतृतीयायां वारवन्तीय-
वामदेव्ययोः सदुद्रवस्स्वाहुत इति न व्यवधानलोपः *बृहति
च गीथे* बृहति च उद्गीथविषये स्वाहुत इति व्यवधानमेव
*दीर्घवृद्धोपहित इतपदान्त आयिभूताकाराकारयोः प्रत्यय-
योः सन्धौ यकारमापद्यते गतिर्विरतो वा ३ यख्यद्रो ३२३
पवमान ३ भा ३३ यार्वा ३३ मा ३ एवं जातीयानि* दीर्घ-
पूर्वोवृद्धः पूर्वश्च इपदान्त आइभूत अकारआकारयोः सन्धौ
यकारमापद्यते विरतेगतिर्भवति तदुदाहृतम् । अत्राहि गतिश्चा-
न्तस्थामापद्यते इति यकारापत्तिरमध्य इति लोपः पुनरनेन-
वचनेन भोगयकारोभवतीति एषां बाहूकभाष्यकारेण व्याख्या-
नं कृतम् । अस्मद्गुरवः ब्रुवते अनेनग्रन्थकारेण स्वयमेव भोग-
षय उक्तः एकारादकाराच्चभोग इति आच्छिकानामपि नैव
इकारात भोग उक्तः तस्मादेकारात भोगोभवतीति अत्र यथा-
भिमेतं ग्राह्यम् । *नार्षसि पुनानायां यथा गौगवाभीवर्तयोः*
पुनानायां गौगवाभीवर्तयोः अपोवसानो अर्षसीति पूर्वक्ष-

भवीयसीप्रमꣳहिष्ठीये र्चन्त्युद्वꣳशापुत्रे विश्वान्यर्ये-आपर्णैटतबोधीयर्षभेष्विन्द्रायच्छंतिस्रुचश्चरंतिनैये दधि-यज्ञीयक्रौंचयोः स्याश्विनोर्बोधीये ऽथाह्यग्नेकमश्वेस्यं-तमासहोदैर्घर्षभयोर्वैराणिज्ञीयश्यावाश्वयोरेकारे च

यकारमाप्तस्य प्रतिषेधः *भवीयसीप्रमꣳहिष्ठीये* प्रमꣳहिष्ठा-न्त्यायां भवीयसीति यकारप्रतिषेधः *अर्चन्त्यद्वꣳशापुत्रे* अ-र्चन्त्यर्कमिति यकारप्रतिषेधः *विश्वान्यर्यआ पर्णैटतबोधीय-र्षभेषु* उच्चान्त्यायां सौपर्णे टतबोधयिपत्वमानर्षभेषु विश्वान्य-र्ये इति यकारलोपः *इन्द्रायच्छन्ति स्रुचश्चरन्तिनैये* य-दिन्द्रयाकूअन्त्यायां इन्द्रयच्छेतियकारलोपः। अग्न आयाहिम-ध्यमायां स्रुचश्चरन्तीति इयदान्तस्य दीर्घवृद्धोपहितस्य अकारे अकारप्रत्ययस्य च सन्धौ यकारप्राप्तस्य च प्रकारप्रतिषेधः। एवं सर्वोदाहरणेषु द्रष्टव्यम् *दधियज्ञीयक्रौञ्चयोः* सोमाः प-वन्तमध्यमायां यज्ञायज्ञीयक्रौञ्चयोः सोमासोदध्याशिर इति य-कारप्रतिषेधः *स्याश्विनोर्बोधीये* प्रतिष्यान्त्यायां उतप्रत्वा-स्यश्विनोरिति यकारप्रतिषेधः *अथाह्यग्नेकमश्वे*अग्नेतमद्यमध्य-मायां साकमश्वे अह्याग्न इति यकारप्रतिषेधः *मान्तमासहोदै-र्घर्षभयोः* श्रुधीहवायां महादैर्घवैराजर्षभयोः कृष्णादुत्वाꣳमीति-यकारप्रतिषेधः *वराणिज्ञियाश्यावाश्वयोः* सोमः पवते तृतीया-यां यज्ञीयत्रैष्टुश्यावाश्वयोरन्तः पश्यन्तृजनेमावराणीयकारप्रति-षेधः *एकारे च यकारं यकारंयामोद्गतोर्गतिमाँश्चपदान्तः स-न्धौयलोपोविरतेरमता ३ इये ३ स्यापरा ३ इये ३३ त्रमता इये ३३* दीर्घवृद्धोपहित इत्यनेन लक्षणप्राप्तस्य विशेष उच्यते ऐ-डयामउद्वद्धार्गवयोः असाविसोमाशिशुंजज्ञानं तृचयोः पुनानोवा-

यकारं यामौ ह्लौ गतिर्मांश्च पदांते। ग्रधौ गलोपो वि-
रतेरमतोऽयिये२३ स्यापरोऽयिये २३ अमतोऽयिये२३ एका-
रादःकाराच्च भोगः क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभा-
वेलोपः ॥ १० ॥

वृद्धमंतः पदे तालव्यमाभवति हादौ स्तोभे-
प्रत्यये प्रतिभागन्तदा२३हा३यिपर्मा२०वयममृतंजा-

रमत्ये इति पूर्वलक्षणेन रमता ३ इ ३३ एवं प्राप्ते अत्रविशेषः
गतिमानादान्तोभवति रमना इये ३३ एषाविशेषः । परेष्वप्युदा-
हरणेष्वेवमेव द्रष्टव्यम् *एकाराद: काराच्चभोगः*
यकारोभवति शुक्रं पूर्वस्यानं भजन इति भोगः उदाहर-
णम् एह्यूषाकमश्वे राभिर्वर्षासइन्दुभिरिति सकारेमध्यमयः य-
यावामिति यकारपयस इन्दुरितिस्थितेरमध्य इति यकारलोपः
वर्षासइन्दुभिरितिस्थितेभोगयकारः एकाराद्भोगः अकाराच्चनि-
द्धः शुक्र आहुत इति अत्र अस्याद्यमिति विसर्जनीयस्य यका-
रापत्तिरमध्य इति लोपः ततो ऽक्रायां इत्यत्र यकारो भवतीति
भोगः *क्वचिदिकारादोवौकारयोरेकीभावे लोपः* ओवा अ-
कारश्च ओवौकारौ तयोरोवौकारयोरेकीभावेलोपः उदाहरणम्—
उवायाः सनोमहो वा, अकारो दाहरणम् कुनोहो ३ वोते ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य दशमी कण्डिका समाप्ता ॥

*वृद्धमन्तः पदेतालव्यमाभवति हादौस्तोभेप्रत्यये प्रतिभागं
तेदा ३३ हा३ ३ इयर्मा ३ वयममृतं जाता ३३ वा ३ हुं ३
मायि महा हास्तीदक्षा ३ ३ हो ३ यि एव जातीयानि *भा-
वाः मकान्ताः तत्र अतिहारान्ताव्याख्याताः इदानींक्रमप्रा-
प्त आभावः स इदानीमुच्यते । कस्मिन्प्राप्ते इदमारभ्यते । ताल-

ता१२३वाहुंमाग्मिमहाहस्तीदक्षार२३हाेएवंजातीयानि न-
हिन्वितवद्यौरिंद्रायःसौभरे ऽचिक्रमृज्यमानायाःरं-
ध्रोतरयाजजिन्मंतेष्वि वदुहानायां पृश्निमंतयोर्गायं-
तित्वायां च त्वाष्ट्रीसाम्नि कनितिस्रोवावायाःसैधु-
क्षितौशनयोः सःहितेत्ताभवति वारे सर्वत्रांतःप-
दं ना भवति स्वास्वाभवतिनिमत्याद्विनेविष्णुत्र

त्र्यमायियद्वृद्धमिति वृद्धस्य तालव्यस्य आईभावः प्राप्तः तत्रा-
न्तःपदिकस्य तालव्यस्य हकारस्तोभप्रत्ययेस्य अयं विशेषः
आभावोभवति न गातीरित्यर्थः। तदुदाहृतम् सौभरयज्ञायज्ञीय-
राज्याकूपारेषु *नहिन्वितवद्यौरिन्द्रायाःसौभरे* पूर्वलक्षणमा-
प्तस्यापवादः वृद्धस्यान्तःपदिकस्य हादिस्तोभप्रत्ययेस्य ताल-
व्यस्य आभावप्राप्तस्य प्रतिषेधः उत्सर्ग एव प्रतिश्रूयतेगातिरेव-
भवतीत्यर्थः। तवद्यौरिन्द्रायां सौभरे त्वामापः पूर्वतासश्च हि-
न्वीति आभावप्रतिषेधः *अचिक्रमृज्यमानायाःरन्ध्रोत्तरवाज-
जिन्मन्तेषु* मृज्यमानद्वितीयायां अक्ष्योरन्ध्रउत्तरवाजजिन्मन्तेषु
वृषो अवीति आभावप्रतिषेधः *इवदुहानायां पृश्निमन्तयोः*
तत्राहःसोमान्त्यायां पृश्निसमन्तयोः शकुना इवेति अनाभावः
गायन्तित्वायां च त्वाष्ट्रीसाम्नि गायन्तित्वायायां द्विपन्तु-
र्तमेत्वाष्ट्रीसाम्नि उद्वःशमितेति अनाभावः। *कानितिस्रोवाचा-
याःसैन्धुक्षितौशनयोः* तिस्रोवाचायां सैन्धुक्षितगायत्रीसामौ-
शनयोः हरिरेतिकनीति अनाभावः *सःहितेत्वाभवति*। स-
ःहिते तुकानिशब्दः आ भवति *वारे सर्वत्रान्तः पदं ना
भवति।* उत्तरे वारवन्तीये तालव्यस्यान्तः पदिकस्य सर्वत्राना-
भावः। यथा एह्युष्वाग्नान्सयोः। अग्ना भुवन्ने इति च

इत्येतौ शब्दावर्षासोमायाᳪ शाकले वरिवः सन इन्द्रायां कौत्से पव्यध्वर्यो साके सवीरायां वैश्वामित्रे डिनद्वितीयायां त्वाᳪरिहंतीत्यत्र च त्वाष्ट्रीसाम्नि रभिसुषावसोमायाᳪरौरवे रहस्ये च संक्रातिनि गौश्रृङ्गेस्वर्विदः सुम्नेषु मानस्तरभीत्यत्रजमवर्त्तषेधयोर्माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे जनित्रे गीर्भिरुत्त-

---

स्वास्त्वाभवतिनिमर्षाव स्वासु वारवन्तीयोत्तरे निमर्षादिति अनाभावः *वनेविष्णुव इत्येतौ शब्दावर्षासोमायाᳪ शाकले* अर्षासोमाद्ययोः शाकले सीदन्यौवने तालव्यस्यान्तःपदिकस्य सोमाअर्षन्तुविष्णवे अनाभावः *वरिवः सन इन्द्रायां कौत्से* उच्चाद्वितीयायामिडकौत्से वरिवोवित्परिस्रव इत्यनाभावः *पव्यध्वर्योसाके* अध्वर्यांप्रथमायां धुरासाकमश्वे सोमर्षवि इत्यनाभावः *सवीरायां वैश्वामित्रे* प्रसुन्वानायां वैश्वामित्रे पविशब्द एव हारिः पवित्रे इत्यनाभावः । *डिनद्वितीयायाम्* । पविशब्दएव यदीपवीतिमतआञ्जिद्वितीयायां शौखण्डिने अनाभावः पविशब्दस्य *त्वाᳪरिहन्तीत्यत्र-त्वाष्ट्रीसाम्नि* पविशब्द एव पवस्वनाद्वितीयायां उत्तरेद्विपनतन्तेत्वाष्ट्रीसाम्नि हरिपवीति अनाभावः *रभिसुषावसोमाया ᳪरौरवे* परीतोषिं द्वितीयायां रौरवे अदब्धः सुरभीति अनाभावः *रहस्ये च सङ्क्रातिनि* रहस्यविषये च संक्रातिनि अदब्धः सुरभीत्यनाभावः *गौश्रृङ्गे स्वर्विदः* आजागृविततृतीयायां गौश्रृङ्गे स्वर्विदोअभिगा इत्यनाभावः *सुम्नेषु मानस्तरभीत्यत्रजमवर्त्तषेधयोः* पिबासुतान्सायां जगदग्रेभिनिर्त्तनिषेधयोः आनः सुम्नेष्वित्यनाभावः *माशिवासः प्रहिन्वान इति च पूर्वे

रे श्रीणाहविषे सवाज्यक्षायां भ्रवेजिपवमानस्य
जिघ्रतायां च व्यवधयादिमायामुत्सेधे हिन्वाभिसो-
मायां तुनिर्भीशवयो दीर्घनिषेधे पुरोजित्यां जम्भस्व-
रयोरनाभावस्तालव्यस्यान्तःपादिकस्य दीर्घशब्द-
स्त्वाभवति पुरोजित्यां जम्भेस्वरेचाभवति सहा-

जनित्रे* पूर्वे जनित्रे इन्द्रक्रामध्यमायां माशिवासइत्यनाभावः ।
तथा अभिसोमान्त्यायां प्रहिन्वान इत्यनाभावः *गीर्भिरुत्तरे*
उत्तरे जनित्रे तंवोदस्ममध्यमायां इन्द्रगीर्भिरित्यनाभावः *श्रीणा
हविषेसवाज्यक्षायां* सवाज्यक्षाद्वितीयायां सौहविषेगोभिः
श्रीणान इत्यनाभावः *भ्रवे जिपवमानस्य जिघ्रतायां* नतनि-
धने वाभ्रवे पवमानस्य जिघ्नतायां पवमानस्याजिघ्रान्त्यायां जीराअ
जीत्यनाभावः *व्यवधयादि मायामुत्सेधे*प्रत्नपीयूतृतीयायामुत्से-
धेद्रुमाचवीत्यनाभावः *हिन्वाभिसोमायान्तनिर्भीशवयोः* अभि-
सोमान्त्यायामाभीशवस्तनिनोः प्रहिन्वान इत्यनाभावः *दी-
र्घनिषेधे पुरोजित्यां* पुरोजितीप्रथमायां निषेधे सखायोदीर्घजी-
त्यनाभावः *जम्भस्वरयोरनाभावस्तालव्यस्यान्तःपादिकस्य*
बृहन्निधने वार्कजंभे प्रथमे च स्वरे अनाभावः तालव्यस्यान्तः
पादिकस्य यथा बृहन्निधने वार्कजम्भे त्वामिध्युत्तरयोः । सत्वं
न श्चित्रगामश्वं रथ्यमिन्द्रेति च । तथात्वं ह्येहि चोत्तमायां ।
आपुरन्दरञ्चकृमावीति अनाभावः । स्वरे च प्रथमे प्रत्यस्मै आ-
द्ययोः विश्वानि विइन्द्रं स्तुनेभिरिति च *दीर्घशब्दस्त्वा भ-
वति पुरोजित्यांजम्भे* पुरोजित्यायां जम्भे अपवादः *स्व-
रे चाभवति सहावां इन्द्रेत्येषशब्द आनस्तेगंतुमत्सरइत्यत्र*
पूर्ववदपवादः । प्रत्यपायिद्वितीयां सहावाडइन्द्रेसाभावः *अ-

वा॰इन्द्रेत्येषशब्द आनस्तेगन्तुमासरइत्यत्रावृद्धमध्याभवति जितयोर्दीक्रौश्चे विपरीतायां माधुच्छन्दसे वरिवःसन इन्द्रायां मार्गीयवे जरिस्वारे पर्णे मदिन्तमदिष्ठनोगिहाविष्कृते यिन्नावश्विनोर्व्रतोत्तरे ॥ ११ ॥

पदान्तश्चाभवति मातेग्नेतमद्यायांकमश्वे श्यैनौवारोत्तरे ज्ञीयेस्यन्दतेकृण्वते चर्षणीरधीत्पर्षिहाविष्कृते वरिवोधायां नुव्यभीनः कौत्से वृधेस्माऽतिपिबासु-

---

वृद्धमध्याभवति* वृद्धस्यान्तःपदिकस्य तालव्यस्य हादिस्तोभप्रत्ययस्याभाव उक्तः । अथेदानीमवृद्धस्याभावः हादिस्तोभप्रत्ययस्योच्यते । अपिशब्दादंतःपदिकस्याभाव उच्यते वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु *जितयोर्दीक्रौश्चे* मध्यनिधने ऐन्द्राक्रौश्चे पुरोजित्यां पुरोजितीसखायोदीतिचाभवति । *विपरीतायां माधुच्छन्दसे* विपरीतायां माधुछन्दसे विशब्दः अवृद्धोध्याभवति *वरिवः सन इन्द्रायां मार्गीयवे* उच्चामध्यमायां मार्गीयवे वरिवइत्याभावः *जरिस्वारपेर्णे* कयानश्चित्रान्त्यायां स्वारसौपर्णे आवताजरीत्याभावः *मदिन्तमदिष्ठनोगिहाविष्कृते *हाविष्कृते त्वंसुतोमदि स्वादिष्ठयामदिपरिस्त्रानोगिएतेष्वाभावः *यिन्नावश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रतेयिन्तवे इत्याभावः ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य एकादशी कण्डिका ॥ ११ ॥

पदान्तश्चाभवति अन्तः पदिकानामाभाव उक्तः । अथेदानीं पदान्तीयस्याभाव उच्यते *मातेग्नेतमद्यायांकमश्वे* स्वारसाकमश्वे अग्नेतमद्यायां ऋध्यामात इत्याभावः *श्यैनौवा-

तायां पृष्ठजमवर्तयोः पवन्तेभिसोमायां मैधातिथे निष्कृतंरुणसाम्निवृषो अचिक्रायां परीतायां च परिस्रवा ऽधिसोमउष्वावाम्रे सुष्वाणायां चान्धीगवे ऽभिप्रिझीयेचोक्तः कृपेस्वासुनैधे विदइन्द्रसुतायामु-

---

रोत्तरे *उत्तरे वारवन्तीये स्वासु वन्द्ध्याइत्याभावः *झीये स्यन्दते कृण्वतेचर्षणीरधीत* यज्ञायज्ञीये पुरोजिद्वितीयायां परिप्रस्यन्दत इत्याभावः तथा अन्त्यायां पूर्वोत्तरयोः अयं पूषोत्तरयोः सोमासः कृण्वतेयः पञ्चचर्षणीरिति च । अभिप्रियाणितृतीयायां अभीरक्तस्य दोहनाअनूषातायीत्याभावः । परित्यंहर्यतप्रथमायांयोदेयां विश्वाइत्याभावः *परिप्रहाविष्कृते वरिवोधायां* स्वादिष्ठोत्तमायां हाविष्कृते पर्षइत्याभावः *नुष्यभिनः कौत्से* अभीनोवाप्रथमायांऐडकौत्से तु विष्णुम्नमित्याभावः *वृषेऽस्मान्पिवासुतायां पृष्ठजमवर्त्तयोः* पिवासुतायां पृष्ठाजमद्ग्नेरभीवर्त्तयोः । आपिर्नोवोधिसप्रमाद्येवृषेइत्याभावः *पवन्तेऽभिसोमायां मैधातिथे* मैधातिथे अभिसोमाद्यायांपवन्तेमद्यमित्याभावः *निष्कृतंरुणसाम्नि वृषोअचिक्रायां* मृज्यमानतृतीयायां वरुणसाम्नि निष्कृतमित्याभावः *परीतायां च परिस्रव *वरुणसाम्न्येवपरीतोषिद्वितीयायां नूनंपुनानोअविभिः परिस्रवेत्याभावः *अधिसोमउष्वावाम्रे* सोमउष्वान्त्यायां वाम्रे अधिष्णुमीत्याभावः *सुष्वाणायां चांधीगवे* आंधीगवे सुष्वाणासोव्येतिअस्य चाभावः चशब्दादधिश्रब्दश्च । आभन्वचीतिः *अभिप्रझीयेचोक्तः* अभिप्रतृतीयायां च यज्ञायज्ञीये अधित्रिपृष्टस्याभावः *कृपे स्वासु नैधे* स्वासु नैधातिथे द्वितीयायां यद्वारुमेरुशमेश्यावकेकृपइत्याभावः *वि-

म्रᳪशीये मधुनिधनेस्त्वाचिसुष्वाणायां ग्निन्तवेपुरोजित्यां प्रतेशैखण्डिने पातवेनौसᳪहिते शास्तयेतन्त्वामदायाᳪसँहिते गविष्ठयेभिद्युच्यावने दिवेत्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां मादेनौरेवतीष्वेतिध्यमायांमहानाम्नीष्वभिश्यैते तदिदासतृतीयायाम् ॥ १२ ॥

इति सप्तमः प्रपाठकः ॥

दइन्द्रसुतायामुद्रᳪशीये* इन्द्रसुतायामुद्वᳪशीये विदेद्यस्येत्याभावः *मधुनिधनेस्त्वाचिसुष्वाणायां* सोमाः पवेतायां मधुश्चुन्निधने चितानागोरधित्वचीत्याभावः *यिन्तवेपुरोजित्यां* मधुश्चुन्निधन एव पुरोजित्याद्यायां सुतायमादयिन्तवइत्याभावः *प्रतेशैखण्डिने* शैखण्डिनेप्रत आश्विनीतिप्रतेशब्दस्याभावः *पातवेनौसᳪहिते* स्वादिष्ठाद्यायांसᳪहिते इन्द्रायपातवइत्याभावः *शास्तयेतंत्वामदायाᳪसᳪहिते* अभिक्रन्दद्विषाहीररिसंत्यायाᳪसᳪहितएव तत्रप्रशास्तयइत्याभावः *गविष्ठयेभिद्युच्यावने* च्यावने अभिद्युतृतीयायां गविष्ठयेत्याभावः *दिवत्वाष्ट्रीसाम्नोः सहस्रधारायां* स्वारयोस्त्वाष्ट्रीसाम्नोः सुतासोमांत्यायांसखेंद्रस्यद्वितेदिवाइत्याभावः *मादेनौरेवतीषु* रेवतीर्नइत्याद्यायारेवतीपुसधमादइत्याभावः *अतिध्यमायांमहानाम्नीषु* छांदसीषु महानाम्नीषु माध्यायां सनःस्वर्षदतीत्याभावः *अभिश्यैतेतदिदासतृतीयायां* तदिदासांत्यायां श्यैते अदः सुमधुमधुनीभात्याभावः ॥ १२ ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये तृतीयस्य द्वादशी कण्डिका समाप्ता ॥

तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ३ ॥

यकारे च प्रत्यये वृद्धिमन्तः पदे तालव्यमाभव-
ति यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टंॅस्तोषे मित्रमिव प्रा२१
यांॅसोमा २ विश्वात्वा २३ या एवं जातीयानि न-
रथ्यंमहस्तवानायां कण्वबृहति रहस्ये च बृहति
नर्यः सनोहरिणायामित्यत्र वैत्रे वाभ्रे च परीतायां-
मन्त्योधर्तायामुद्वद्धार्गव ईयतुस्त्वमिंद्रप्रतूर्तिष्वि-
त्यत्राभीवर्त्ते पीयंत्यभ्रातृव्यद्वितीयायामामहीयवे पी-

यकारे च प्रत्यये वृद्धमंतःपदे तालव्यमाभवति यच्च यकारसंयुक्तं विकृष्टंॅस्तौ ३ येमित्रमिवमा १ यांसोमांॅवि-श्वावा एवं जातीयानि न केवलं हार्दो स्तोभे प्रत्यय आ भवति यकारे च प्रत्यये वृद्धमंतः पदे तालव्यमाभवति । यकारसंयोगे च योविकृष्टो यकारस्तस्मिंश्च प्रत्यये आ भवति तदुदाहृतं *न रथ्यं महस्तवानायां कण्वबृहति* उत्सर्गप्राप्तानामपवादोवर्त्तिष्यते त्वामिद्धीतितृतीयायां कण्वबृहति । गामश्वंॅरथ्यमित्यनाभावः *रहस्ये च बृहति *त्वामिद्ध्यंत्यायामेव रहस्यविषये बृहति गामश्वंॅरथ्यमित्यनाभावः *नर्यः सनोहरीणायामित्यत्रवैत्रे* गोमन्नद्वितीयायांत्रैतमवेत्रसख्यनेर्यइत्यनाभावः *वाभ्रे च परीतायां* परीतोषिप(रीतोष्याग्रायामिति) प्रथमायां वाभ्रे दधन्वाश्वोनर्य इति अनाभावः *अन्त्योधर्त्तायामुद्वद्धार्गवे* धर्त्ताप्रथमायामुद्वद्धार्गवे हरिःसृजानोअत्योइत्यनाभावः *ईयतुस्त्वमिन्द्रप्रतूर्त्तिष्वित्यत्राभीवर्त्ते* त्वमिंद्रप्रतूर्त्तिमध्यमायामभीवर्त्ते तुरयंतमीयतुरित्यनाभावः *पीयंत्यभ्रातृव्याद्वितीयायामामहीयवे* अभ्रातृव्याद्वितीयामामहीयवेपीयंति ते इत्यना-

यन्तवेमानइन्द्रायां वारे स्फिग्यं माभे मबृहति हीय-
यमहेनोरेयावाजीये तृतीयमृतस्य जिह्वायां ना-
भवति सर्वत्र ज्ञीये त्वाभवति पदान्तश्चाभवति शा-
र्मणि प्रदै ज्ञीये काण्वे रन्ता स्वरे च वियस्ता त्वद्भम-
प्याभवति प्रियः सूनुर्वतरे संमील्ये जिह्वनकृत्व्य-

भावः *पीयन्तवेमानइंद्रायां वारे* रेवां इंद्रांत्यायां वारवन्तीये मा-
नइंद्रपीयन्तव इत्यनाभावः *स्फिग्यंमाभेमबृहति* माभेमद्वितीयायां बृहति सख्यामनुस्फिग्यमित्यनाभावः *हीयमहेनोत्तरयोर्वाजीये*रायोवाजीये साव्गुञ्छसहीयग्नोव्योमहीय इति चानाभावः *तृतीयमृतस्य जिह्वयां ना भवति सर्वत्र *अभिमिद्वितीयायां सर्वसामसु नामतृतीयमित्यनाभावः *ज्ञीये त्वाभवति* यज्ञायज्ञीये तु नामतृतीयशब्दस्याभावः *पदान्तश्चाभवति* इदानीं पदान्तीयस्याभावउच्यते । यकारमत्ययस्य यदुत्तरत्र वक्ष्यति *शार्म्मणिमदैज्ञीये* मदैवोज्ञीयेद्वितीयायामक्षरसंसर्गे णिकारस्याभावः णा २ या ३ *काण्वे रन्ता* काण्वे वयमुत्वापथमायां काण्वानुक्थेभिर्जरन्तइति तेशब्दस्याभावः *स्वरे च वियस्ता* सुमन्तानतृतीयायां पयोनिधने स्वरे वियस्तस्तम्भेति पदान्तः स्याभावस्ता ३ या स्त १ स्तं १ भरो २ दसा ३ ऋ ३३ हो३३ पदान्तस्ययकारः *अत्वद्रमप्याभवति* इदानीमत्वद्धस्य पदान्तस्य तालव्यस्याभाव उच्यते । यदुत्तरत्र वक्ष्यते *प्रियः सूनुर्वतरे* मसोमदेवतृतीयायां कण्वरथन्तरे प्रियः सूनुरितिप्रस्तावे अनाभावः । प्रा २ यः १ अत्रइकारस्याभावः । पदान्तरे तु अनाभावः । पकारेसूनु १ नं १ म १ जि १ या १

इवयाधिया ग्रहणाध्यैनौवारे प्रथमे पवस्वदा सुज्ञा-
नेङ्गदाशंकुनि विष्टया वाचः साम्नि वयुनावासिष्ठे
दिवियज्ञायथोत्तमायां बृहति कृत्व्यास्तौरश्रवसे ॥ १॥

ॐवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्यययोः

अत्र इकारस्य पदांते यकारः *सम्मील्येजिह्मंनकृत्व्यइवाधि-
या* संमील्येपुरोजितितृकेदीर्घजिह्मन्दुरश्वोनकृत्वः सोमंवि-
श्वेोव्याधियेति पदांन्तानामाभावः ॥ इ २ य १ माना २
वू २ । त्वा ३ या २ धा २ या १ धा २ या १ इकारस्यैपदान्ते
यकारे *ग्रहणाध्यैनोवारे प्रथमे* क्षौद्रे वारवन्तीये योनौ
वंदध्याइत्याभावः । ग्रहणाद्वृद्धस्यापिभवति । पराणि च उदाह-
रणान्येवंरूपाण्येव निपात्यन्ते *पवस्वदा सुज्ञाने* सुज्ञाने
पवस्वदेववीतयाद्यावांआभावः । ग्रहणादपदान्तस्य वृद्धस्या-
भावः *अङ्गदाशंकुनि* स्वर्ण्ंअङ्गदाद्यायांशकुनिनिपात-
नम् *विष्टया वाचः साम्नि* अभिद्युम्नतीयायां वाचः
साम्नि जिन्वताविष्टय इत्याभावः *वयुना वासिष्ठे । *वा-
सिष्ठेद्वितीयायां आवयुनेष्विन्त्याभावः *दिवियज्ञायथोत्तमायां-
बृहति* आमूर्यंर्ंरोहयोदिवीत्याभावः *कृत्व्यस्तौरश्रवसे*
सखायोदीत्यत्रइन्दुरश्वोनकृत्व्यइत्याभावः । ध्येनौवारइत्यारभ्य
निपात्यन्तइत्युक्तम् ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये चतुर्थस्य प्रथमकाण्डिका समाप्ता ॥

ॐवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्यययोः सर्वं वृद्धयाभव-
त्यन्तलोपश्च यथा भरनाम्र्मेधेध्मवाहनिहवसाश्रेषु नकृच्छयनविशी-
योः* ऊवाच अकारश्च ओकारौ तयोरोवौकारयोः अन-

सर्वं वृद्धमाभवत्यन्तलोपश्च यथाभरनामैधैध्मवाहनिह्ववसाध्रेषु नकृछयैनाविशीयपोरथापवादा रागः स्वःपृष्ठनैयातिथरश्मेषु संगृभातून इत्यत्राकूपारे दूरेदृाविराट्सुदेव्ये तकारः परिस्वानायामैध्मवाहे मकारः कार्त्तयशमन्तयो रापृछथंसेधे रथीनामैधे

न्तरे स्वरे यदि नीचादिभावः । न तथयथापि । तथाप्यानन्तर्यमुपपद्यत इति अतोनीचाद्ययोरिति विशेषणम् *सर्वं वृद्धमाभवति अन्तलोपश्च यथाभरनामैधैध्मवाहनिह्ववसाध्रेषु नकृच्छयैतविशीययोः* वृद्धमवृद्धं च तालव्यं पदान्तीयमपदान्तीयं च सर्वग्रहणात् । उदाहरणानि सौभरे वयमुत्वादिषु । नामैधेहेन्द्रं अयाहीन्द्रादिषु । ऐध्मवाहे परिस्वानादिषु । निह्ववे परित्यं्हादिषु । साध्रे मघुन्वानादिषु । नकृत् । आनोविश्वान्स्यायांंश्यैतसद्दोविशीययोः । असिसत्यईशानकृदिति *अथापवादाः* पूर्वलक्षणमात्रानामपवादा वर्त्तिष्यन्ते *रागःस्वःपृष्ठनैयातिथरश्मेषु* स्वःपृष्ठादिषु रङ्ग एव भवति । नाभावः । तवाहंसोमरथयमायां परिधींरतीति । तथा नैयातिथे षष्ठ्यहायायां, तथा पार्थुरश्मे इन्द्रोमदातृतीयायां । अस्मा इन्द्रवसाविति *संगृभातून इत्यत्राकूपारे* राऽयाकूपारे संगृभायेत्यनाभावः *दूरेदृाविराट्सुदेव्ये* अग्निनरायायां वामदेव्ये दूरेदृइत्यनाभावः *तकारः परिस्वानायामैध्मवाहे* पवित्रे सोमोअक्षरादितितकारस्यानाभावः क्षा २ ए २ दो ३१२३३ वा ३ अत्र तकारस्यानाभावः । रेफस्यैवभवति । वामसप्ते *मकारः कार्त्तयशमंतयोः* अभीनोवायायां कार्त्तयशे रयिपर्षमपिमकारस्यानाभावः समंते च पुनानाद्वितीयायां मधुप्रियं इत्यनाभावोमकारस्य *आपृच्छ्यथंसेवे*

प्रायश्चित्तेषु पार्थुरश्मे स्वास्वाःकारवर्जं मोकारः सखायः सोशाक्त्ये मदायतोनवे वायुमारोभासे महाँश्वरातिवाशे सूर्यमरोनैपे सुषावसोछंदसद्रैगतयोः स्तोभो गोद्रौगते सोमसुज्ञाने भुवनोटते

उत्सेधे पुनानः सोतृतीयायां आपृच्छ्यंधरुणमित्यनाभावः *रथीनार्मेधेप्रायश्चित्तेषु* इन्द्रंत्रिश्वायायां प्रायश्चित्तेषु नार्मेधे रथीनामितिमकारस्यानाभावः *पार्थुरश्मेस्वास्वाःकारवर्जम्* स्वासु पार्थुरश्मे आभावप्रतिषेधः । आःकारवर्जमित्याइन्द्रस्येतिप्रिया इत्यस्य आःकारस्यआभवति ॥ वाप्रत्यये । अन्यत्र व्यंजनस्य ऊष्मणोपिच अनाभावः । उपांतीयस्याक्षरस्यैव आभावो भवति नचानात्रोक्राचानुति *ओकारः* वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु ओकारस्याभावप्रतिषेधः *सखायः सोशाक्त्ये* शाक्त्ये गौरीविते सखायः सो इत्यनाभावः ओकारस्य *मदायतोनेव* सोमउष्वान्त्यायां मानवेमंदीमदायनो इति ओकारस्यानाभावः । अत्र ओकारस्यअकारप्रत्यये अनाभावः *वायुमारोभासे* पवस्वदेवाद्यायां भासे वायुमारोहइत्यनाभावः *महांश्वरातिवाशे* कईवेदमध्यमायां वाशेमहाँश्वरसीति प्रतिषेधः *सूर्पमरोनैपे* नैपातिथे इन्द्रमिद्देवतातृतीयायां इद्रः सूर्यमरोइत्यनाभावः *सुषावसोछन्दमद्रैगतयोः* माधुछन्दमद्रैगतयोः परीतोषिप्रथमायां अनाभावः । *तोभोगांद्रैगते* द्रैगते परीतोपितृतीयायां श्रीणंतोगोइत्यनाभावः तो २३ गे ३२३३ ऋ २ हो २ वा २ प २२ त्रकारस्यौकारः *सोमसुज्ञाने* पवस्वाद्यायां मधुमान्त्सोम इत्यनाभावः । माधुमा २२ मो २३३२ ऋहो २ वा २ त्रुकारेपोकारे *भुवनोटने* एटनेअस्यप्रत्नातृतीयायां पुनानोभुवनेइत्यना-

यिर्नोवोत्सेधे उवर्णतुनसर्वत्राभवति ग्रहणादाभवत्यु-
भयं स्वासुमेधातिथे नः सुत्वारंप्रथमे प्रियः सूनुर्द्वै-
गतगौंगवयो रिंदुर्गौतमसाध्रयो रकूसिष्ठप्रियेयदिंद्र-
चित्रायाꣳ शिशुꣳसर्वत्र ॥ २ ॥

ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरो नामि विसर्जनी-

भावः । *यिर्नोवोत्सेधे* उत्सेधेपिवासुद्यायांआयिर्नोवोइत्य-
नाभावः । आ २ पा २२३१ नोंवो २ । क २ हो २ वा ३
हो ३ दकारस्यअकारः *उवर्ण तु न सर्वत्राभवति* इदानीं
उकारस्याभावमतिषेधोवर्त्तिष्यते। यथानाम्नेमेधेअष्महाद्यायात्रगर्मा-
ता २ क्र ३ इत्येवमादीनिं *ग्रहणादाभवति* ओवर्ण तु न सर्व-
त्राभवतीत्यस्यापवादोवर्त्तिष्यते वक्ष्यमाणेपूदाहरणेपु *उभयꣳ-
स्वासुमेधातिथे* मेधातिथे स्वास्वंत्यायां उभयंकरामित्याभावः त्रि १
द्वे २ ष १ णꣳसंवः नमा २ क २ हो ३ अत्र उँकारस्य अ-
पदांतीयस्यऋस्तोभेमत्ययेआभावः *नः सुत्वारे प्रथमे* वारवन्तीये
मन्त्वानः सूइत्याभावः *प्रियःसूनुर्द्वैगतगौंगवयोः* प्रसोमदेद्वि-
तीयायां प्रियः सूनुरित्याभावः *इंदुर्गौतमसाध्रयोः* इंदुरश्वइ-
तिगौतमसाध्रयोरनाभावः *अकूसिष्ठप्रिये यदिन्द्रचित्रायाम्* य-
दिन्द्रचित्रायां वासिष्ठप्रियेअकूपारस्यदावनाइत्यनाभावः । आ ३
का ३ त्रु ३३२२ वा २ । अत्रसकारस्यअपदांतीयस्यस्त्रामत्य-
ये *शिशुꣳसर्वत्र* तिस्रोवाचद्वितीयायां सैंधुक्षितादिषु मर्ज-
यंतीर्दिवः शिशुमितिसर्वत्राभवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य द्वितीया कण्डिका ॥

---

*ऋगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीयश्च ना
भवति, तत्रत्वौहोवृन्दः प्रथमात् कृष्पते सदा ३ दौ २३ हिया

यश्च नाभवति तत्रत्वौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यते स·
दादौ २३ ह्वियामौ २३ स्तियोरौ २३ एवंजातीयानि
दैव्ये त्वनृगंतीयः स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विस·
र्जनीयश्च नाभवति तत्र त्वौहोशब्दः प्रथमात्कृष्यत
आविताजरायिहृतृणामौ २३ आ २३ हूंमहिश्रवस्यवा
प्रायुभायिरौ २३ तुरीयं त्वा भवति शिशुं दैव्ये सच·
मानः समुद्रंतुरीया ३ औहोहाइ रहस्ये त्वृगंतीयश्चा·
नृगंतीयश्च स्पर्शः प्रथमः स्वरोनामि विसर्जनीयश्च
नाभवत्यृगन्ते त्वेव प्रथमकृष्टस्तोभ इलांदद्वितीया-

मौ २३ स्तियो २३ रौ २२२ एवं जातीयानि* ओंवौकारयो-
रित्यनेन प्राप्तस्यापवादः ऋगंतेभवऋगंतीयः स्पर्शः । प्रथमः
स्वरो यः नामि परश्च विसर्ज्जनीयः सर्वत्र ना भवति । तत्रत्वौ-
होशब्दः प्रथमस्वरादारभ्य कृष्यते । उभयत्रापि तदुदाहृतं रौ-
रवांयिगवद्विहिंकारेषु *दैव्ये त्वनृगंतीयः स्पर्शः प्रथमस्वरो नामि·
विसर्ज्जनीयश्च ना भवति तत्र त्वौहोशब्दः प्रथमात् कृष्यतआ ३
विता २ जरा ३ इतृ णामौ २ आ २३ हूमहिश्रपस्यवा प्रायुभा
इरौ २२२* तदुदाहृतं स्वासु वामदेव्ये एदुमध्येरिति च वा-
मदेव्ये *तुरीयंत्वा भवति शिशुंदैव्येसचमा नः समुद्रंतुरी २ या
३ ऋ २२ हो २ हा वेइ* दैव्ये त्वनृगंतीय इति प्राप्तस्याप-
वादः । तदुदाहृतम् *रहस्येत्वृगंतीयश्चानृगंतीयश्च स्पर्शः प्रथमः
स्वरोनामि विसर्ज्जनीयश्च नाभवति* रहस्ये तु ऋगन्तीयश्चानृगन्ती-
यश्च स्पर्शः सर्वत्र एव ना भवति । नामि परश्च विसर्जनीयो ना
भवति । आसोम अभिसोमयथावायदिन्द्रयादिषु तृचेषु अन्तरिक्षे
ऋगन्तेत्वेव प्रथमकृष्टस्तोभइलांदद्वितीयायां ऋगन्त इलां-

यां तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोवृद्धः पदांतः सर्वत्राभवति यथास्यशिशुमक्रान्वासिष्ठेषु श्यैतवारयोश्च तत्रापवादा रागोऽग्नेबृहति मत्स्यबृहतित्सरः प्रत्युबृहत्ययोऽग्नेबृहतिजुष्टो यज्ञाबृहत्पूर्जोऽयंपूषाबृहतिगावः श्येनोत्यः सिष्ठे वृषोचायास्येवृषो

दद्वितीयायां प्रथमस्वरादारभ्य कुष्टे स्वरे प्रत्यये ना भवति। पूर्णासिदर्शितं क्रतुमिति *तृतीयादिन्यामौहोवायां चतुर्थस्थोवृद्धः पदान्तः सर्वत्राभवति यथास्यशिशुमक्रान्वासिष्ठेषु श्यैतवारयोश्च* तृतीयस्वरादिभ्यां औहोवायो प्रत्ययभूतायां चतुर्थस्वरस्थोवृद्धः पदान्तः सर्वत्राभवति। रहस्येचान्यत्र च। यथा अस्यप्रशिशुअक्षानं अक्रान्समुद्रतृचेषु वासिष्ठ अभिप्रवादिषु श्यैते स्वासु च वारवन्तीयादिषु *तत्रापवादाः* तत्र तस्यां तृतीयादिन्यां औहोवायामपवादा वक्ष्यन्ते *रागोग्नेबृहति* अग्नेविवस्वादायां बृहति अद्यादेवा॰इति रङ्ग एवेतिनाभावः। अत्र स्वाभाविकदीर्घाव रङ्गएव भवति नाभावः। यथादधन्वाङ्ग इति दर्शनाव *मत्स्यबृहतित्सरः* मत्स्यबृहतिपात्रस्यैव हरिवोमत्सर इति सन्ध्यगीत एव नाभावःयथार्वेकेतथेव *मत्युबृहत्ययः*। प्रत्युबृहति अपोमहीत्यनाभावः *अग्ने बृहति जुष्टः*। अग्नेविवस्वायां बृहतिजुष्ट इत्यनाभावः। *यज्ञाबृहत्यूर्जः* यज्ञाबृहति ऊर्जोनपातमित्यनाभावः पूर्वे सन्ध्यगीते *अयंपूषा बृहतिगावः* अयंपूषाद्वितीयायां गावोमदाइत्यनाभावः। अत्र संध्यगीतं न विद्यते गा २ वो ३१२ *श्येनोऽत्यः सिष्ठे* तृतीयादिन्यायेव असावित्सोमतृचेश्येनोनयोनिमन्त्योनमृष्ट इत्यनाभावः। अत्र संध्यगीतं न विद्यते अतः। *वृषोचायास्ये वृषो२२

३४ औहोवा इन्दोच स्वः पृष्ठइंदो ३४ औहो उ-
वर्णं तु न सर्वत्राभवति ग्रहणदाभवतींदुस्त्रिकबृहति
शिशुॱंसर्वत्र ॥ ३ ॥

ईकारोन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमो घोध्यं-
चाग्नायिनमा २३४ औहोवातो मा २३४ औहोवा
तालव्यं च द्वितीयात्कृष्टं तालव्यॱंहायिशब्दश्चाभ-
वत्योस्तोभेप्रथमादौप्रत्ययेश्रिया ३ ई २३४ वाहा

औहोवा* त्रिणिधनायास्ये मृज्यमानाद्वितीयायां प्रगीतमुदाहृतम्
इन्दो च स्वः पृष्ठइंदो २३३ औहो तवाहॱंसोमाद्यायां
स्वःपृष्ठः प्रगीतं एव उदाहृतं *उवर्णंतु न सर्वत्राभवतिग्रहणा-
दाभवति* । तृतीयादिन्यामेव न सर्वत्र उवर्णमाभवति । ग्रह-
णादाभवति वक्ष्यमाणेषु *इंदुस्त्रिकबृहति* त्रिकबृहति सत्य इन्दु-
रिति आभावः । *शिशुॱंसर्वत्र* शिशुंजज्ञानमिति तृतीया-
दिन्यां सर्वत्राभवति वासिष्ठादिषु ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये अष्टमस्य तृतीया कण्डिका ॥

*ॐकारोऽन्तः पदिकोग्रहणादाभवति नमोघ्योध्यंचाग्ना ३
यि नमा ३४२ आहो २ वा २ तोमघा ३४ औहो २ वा ३
लव्यचं *तृतीयादिन्यामेवाधिकारात् ॐकारोन्तः पदिको-
ग्रहणादाभवति । वन्दध्या अग्निनमोभिः । स्यात्वात्वतोमघोन इति
च वारवंतीये तालव्यं च तृतीयादिन्यामेव । यथा तन्तेमदाद्यां-
त्ययोः हरिश्रियमिति । वृषपत्नीरयोजयादिवेदिवे तथा श्रुधी-
हवांत्ययोश्च किञ्चन्मनसंधिषुरूण्वस्यपुस्येति न *द्वितीयात् कृष्टं
तालव्यॱंहाइशब्दश्चाभवत्योस्तोभे प्रथमादौ प्रत्यये श्रिया ३३
उ ३२२ या ३ हा ३ ऊ २२ हा २२ ऊहा ३२ हा

२ उं ३ हा ३ उं २ हा ३ हागिस्त्वासुनकारः आय-
त्तीयेदानाया ३ वोहुदया ३ उं २३४ वाशुकारम-
कारौचवृष्णि त्सिवास्वरं सर्वमाभवतियास्तोभेप्र-
त्ययेवचश्चनादभन्नित्येवंजातीयानि मायिते वचा २
या २३४ औहोवा वानादभा ३ या २३४ औहोवा
औणायवयोस्त्वोभवतिकविक्रंतौ २ या २३४ औहो

द्वितीयात् स्वरात् कुष्टं तालव्यं हाइशब्दश्याभवत्योस्तोभे प्रथमादौ प्रत्यये तदुदाहृतं। मखाय आदेवोदामे। द्यौताने च। अत्र च द्यौतानेउपोषुअभेदपागिदितिपादवर्गसंज्ञामिनिद्विकोधिकृतः क्वचि नित्यं सामेतिमोषु उपोषु जाहोहा ३ हा उहो ३३ भेनुवेच ऊवहऊभे दधात् अक्षरामत्र इति वचनात्। अक्षरात् प्रकृतोव उभेभवत इति तदुक्तंभवतीति *स्वासुनकारः अयेतीयदानायं- ३ ३ वो ३ हुं ३ दया २२ ऊ ३३२२ वा*स्वासुआय- त्तीये स्तोभप्रत्ययस्य नकारस्य लोपः। मनोदानायचोदय- न्निति *शुकारमकारौ च वृष्णि* तस्मिन्वृष्णिशुकारमकारौ- ऊस्तोभप्रत्ययौआभवतः। हन्तिवृत्राणिदाशुमकारं अभिप्रवः सुराधममिति। *तिसवास्वरं सर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये वचश्चनादभन्नित्येवंजातियानि मा ३३ यितेवचा २२ या २२ २२ औ २ हो २ ऋवा २ ना २ दभा २२ या २३२२ औ २ हो २ वा*तिसवास्वरं सर्वमाभवति यास्तोभे प्रत्यये तदुदाहृतं त्वमङ्गप्रशं सिषो देवः शविष्ठमर्त्यम्। त्रैककुभे *औणायवयोस्त्वोभवतिकविक्रतो २२ या २३३३३ अ २ हौ वा ऋतानृशो २२ या २२२२ औहो २ वा ३ पनिष्टयो २ या २३३३ औहोवा* औणायिवयोस्तु- तिसवास्वरः या स्तोभे प्रत्यये आभावमाप्नोभवति। तदुदाहृतम।

वाञ्शतावृधो २ या ११४ औहोवायानिष्टयो २ या २३४ औहोवा चरेवारेहत्यां ॐ सर्वॐश्रुधीहवायां स्तोतृभ्यश्चौ कारांतः पदिको ग्रहणादाभवत्येकारेहकारयोः प्रत्ययोः काव्ययामवाश्रसोमसामसुनामनृताऽ२ इयमधिराए ५ दुरितासा २३ ए ३ सुषाहो २ इव साहो २ श्यैनो नया २३ हा अध्रिगवित्यत्राचत्वमौकारिप्रत्ययेरयिष्ठे ऽवृद्धॐसर्वमाभवत्यौहो-

---

चरे वारेहत्यां वारवन्तीये बृहत्यां चरेसंघातविषये ओभवति च रश्मिशोके । चराजासो २२२ हा ३ ई उदाहरणानि यज्ञायज्ञीयां इराचदक्षसोहापि । तथापनामथमायां ऊर्जोनपातमाहुवोहायि *सर्वॐश्रुधीहवायांॐस्तोतृभ्यश्च* श्रुधीहवायां चाबृहत्यामपि चरसंघातविषयस्योभावः इन्द्रयस्त्वासपर्यतो ३ इन्द्रा २२ हातृस्तोतृभ्यश्च स्तोय ३ भ्यो ३२ ३३ हा ३ यि *ओकारान्तः पदिकोग्रहणादाभवत्योकारहकारयोः प्रत्ययोः काव्यामवाश्रसोममामसुनाम ३ नृता ३३ इयमधिराये २३ दुरिता ३ सा २२ प ३२ णसुषा २ हो यि २३ वत्सा ३ हो ३२ श्येनोया ३ हो* पूर्वलक्षणमेवाधिक्रियते । आमात्रमासञ्ज्ञिकानां पावद्वचनत्वात् ओकारः सन् अन्तः पदिकग्रहणादाभवत्येकारहकारयोः प्रत्ययोः तदुदाहृतं ऐडेकावे ऐडेयामे च अभिमियाणि असानिसोमयोः । वाम्रे परीताष्यां अध्वर्द्धेडे च सोमसाम्नि अमाव्य श्शुम्भदायां *अध्रिगवित्यत्रात्वमौकारे प्रत्यये रयिष्ठे* स्यामसुम्ने ते अध्रिगो इत्यत्र अकारेप्रत्यये आभावोरयिष्ठे *अवृद्धॐसर्वमाभवसोहोस्ताभेसस्वरेप्रत्यये रेवतीर्नौ २ होमागाशिशाऔहो २ मा औहो २* अवृद्धॐसर्वमाभव-

स्तोभानामुद्धारो गणस्तोभे सस्वरे प्रत्यये रेवतीर्नो औहो
प्राणरा शिशा औहोसा औहो नेंद्रस्तेसोनहिते पुविश्वस्य
दूज्योतिष्कृणो वोदेथाꣳसूरा गश्चपुशान्दश्चेलांदे रथन्तरे
सर्वमाभवति स्पर्शगभस्त्योर्वर्जमोस्तोभे प्रत्यये ऽश्वि-
नोर्व्रतपूर्वे च तालव्यꣳ शाकरर्षभेत्वो ष्ठ्यस्पर्शवर्ज-
मेस्तोभे प्रत्यये दृष्णि सर्वमाभवत्यो वायामानंतरस्व-

ति औहोस्तोभे सस्वरे प्रत्यये* तदुदाहृतं वारवन्तीयादि-
षु *नेन्द्रस्तेसोनहितेपूविश्वस्य दूज्योतिष्कृणोवोदेथाꣳसूराग-
श्चपूशान्दश्चेलान्दे *अनन्तरविधिरपवादः परिमधन्वायां इन्द्र-
स्तेसोमेत्यनाभावः एह्यूषुब्रवाणि नहिहेषुपनावायां विश्वस्य प्र-
त्युअदर्यायां ज्योतिष्कृणोति । इमाउवान्त्यायां वोदेथाꣳसू
इति । अग्नेविवस्वद्द्वितीयायां अद्यादेवाꣳइतिरङ्गः पुशान्दश्चेलांदे
सदृशं तस्य वपुष इत्यनाभावः *रथन्तरे सर्वमाभवति स्पर्शगभ-
स्त्योर्वर्जमास्तोभेप्रत्यये* विधिमध्येअपवादः । स्पर्शगभस्त्योर्वर्जं-
सर्वे स्पर्शानदीर्घागभस्त्योरितिविसर्जनीयस्य नाभावः । उदाहर-
णानि एनाद्यायां विश्वस्यदूतममृतन्देवꣳराधोजनानां । उद्यन्न-
क्षत्रमर्चिवत् रथन्तरे *अश्विनोर्व्रतपूर्वे च तालव्यं* अश्वि-
नोर्व्रतपूर्वे युनानायां तालव्यमाभवति । ॐस्तोभे प्रत्यये अपो-
वसानोअर्षतिहाकुपत्रमादि तालव्यमाभवति*शाकरर्षभे त्वो-
ष्ठ्यस्पर्शवर्जमेस्तोभेप्रत्यये* पवस्ववाजसातायां ओष्ठ्यस्पर्शवर्जमे
स्तोभे प्रत्यये आभवति इन्द्रायपसोयओष्ठ्यत्वादनाभावः । तुवा-
मेरिहाए इति स्पर्शत्वादनाभावः *दृष्णिसर्वमाभवत्योवायामन-
न्तरस्वरनीचाद्यायां प्रत्ययेप्रत्यये* दृष्णिसर्वमाभवतिपदानीयमनः

रनीचाद्यायां प्रत्ययेप्रत्यये ॥ ४ ॥

ऊहगानेयोनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासाविरामा अ-

पंदिकं च । ओवायामनंतरस्वरनीचाद्यायांप्रत्ययभूतायामिति ।

इति अष्टमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

उपाध्यायाजातशत्रुकृतौ भावाभावः समाप्तः ।

ऊहगाने योनिवत्स्वराः स्तोभाभ्यासविरामाः कोऽस्या-भिसम्बन्धः । उच्यते । तालव्यमायि इत्येतस्मिन्सूत्रे उक्तमेतत् । ऊहगाने योनिवत्स्वराइत्येतत्पूर्वं वक्तव्यं प्रकृतिमापद्य विका-रवचनंयुक्तमिति तत्र च प्रतिहार उक्तः यथा अग्निष्टोमप्रकरणे प्रथमं गायत्रं साम भवति तत्रास्यानधिकार उक्तः । ऊहशास्त्रानु-सारित्वात् । ततोऽनन्तरमामहीयवं भवति । तत्र च तालव्यस्य वि-कारोद्दिष्टः । उच्चातायि इति उक्तं तेन प्रसङ्गेन तालव्यमाइत्युक्तं । तेन प्रसङ्गेन सर्व एव भावा अनुपरिक्रान्ताः आभावान्ताः । इदानीं विकारा वक्तव्याः इत्यत आह । ऊहगाने योनिवत्स्वराभवन्ति-इति प्रकृत्यापदेन कृतं ऊहगीतौ योनिवत्स्वराः क्रुष्टादयः । स्तोभाश्च तद्देशा भवन्ति अभ्यासाश्च तादृशा एव भवन्ति । विरामश्च पर्वाणि प्रकृतिवद्भवन्ति । योन्यापादनं विकारार्थमि-त्युक्तम् । स्वरस्तोभाभ्यासविरामा इति वक्तव्ये विसमासः प्र-कृतिपर्वनियमार्थं, अन्यसंघातोद्देशेपि प्रकृतिवद्विरामः स्यादिति । यथाकर्तृगेतन्त्वादेशः *अनभ्यासस्तुतच्छन्दसम्* योनिवदभ्यासे प्राप्ते अपवादः । योनौ यान्यभ्यासेनान्यछंदः संपद्यन्ते गौरीवितादीनि तानिं पदान्तछन्दः अनभ्यासेनापन्नं तस्मिन्पदा-छन्दसि चोद्यते । अनभ्यासेनापन्नं तदाऽनाभ्यासः । गौरीविती-

भ्यासस्तुतछंदसं विकाराहि प्रत्यक्षपरोक्षादय स्तेषामु

दलकौत्सत्रैककुभत्रैखानसादिषु । वैतहव्यौर्ध्वसद्मनाष्टादंष्ट्राणामयोनौ नाभ्यासः वैतहव्ये उत्तरयोः। और्द्धसद्मने सर्वएव। अयोनौ आष्टादंष्ट्रे आत्वाविशंत्विति। एतेषु पूर्वनियमादभ्यासः। प्रकृतिपूर्वनियमार्थे अप्रकृतादेरपि प्रकृतिः। आनुष्टुभीरात्रिरिति वपडन्ते इन्द्राणायां स्वासुवत्। अक्षरपरिमाणनियमार्थे पट्सप्तानि चत्वारि सहस्राणि च पञ्च ज्योतिष्टोमे अग्निष्टोमांते संपत् तस्मादभ्यास एव योनावेवव्यैतनौघसापेक्षया *विकारा हि प्रत्यक्षपरोक्षादयः* । ते च आयिभावादयः । योनिव्यपेतंयज्ञानं सविकारः प्रत्यक्षप्रकृतिः *तेपामुक्तोनियमः* तेपामायिभावादीनां विकाराणामुक्तंलक्षणं । नियम उच्यते । योनिवद्भावउक्तः । अनंतरं चापवादः कृतः । अनभ्यासस्तुतच्छन्दसामिति तेन प्रसङ्गेन इदमुच्यते । कचित्प्रकृतिवद्भावः । कचिदायिभावः । कचिद्राभावः । कचिल्लोपः । एवंलक्षणोऽनियमः । कचिदन्यदेव यथाऽहोमया इति । दैवोदासे इति । कचिदप्युद्धस्यंव्यायिभावः । यथाईशाणवन्तर इति । ते च किंरूपा विकारा येप्रक्रान्ता इति । उच्यते ।

आमितं प्रकृतिं चैव वृद्धं चाप्युद्धमेव च ।
गतागतं च स्तोभानां मुखनीचं तथैव च ॥
सन्धिवत्पदवद्भावमप्रवमाभाविमेव च ।
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यंजनं लुप्तमाहृतम् ॥
आभावाश्च विकाराश्च भावा अष्टादश स्मृताः ॥

तेषां भावानां सप्तदश साधिताः । अतः परं विकारान् साधयिष्यामः *अतो अन्ये नियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च* अतः

स्तोनियमोतोऽन्येनियमाश्रयाः पर्वाश्रयाश्च तेषानि.

एभ्योविकारेभ्यः येऽन्ये विकारास्ते द्विविधा भवन्ति नियमाश्रयाः। पर्वाश्रयाश्च वक्ष्यमाणाः। तदेतत्प्रातिज्ञासूत्रं अधिकारार्थमित्यर्थः। तेषां नियमाश्रयाः पूर्वं वर्तिष्यंते *तेषां नियमाश्रयाणां* पूर्वं लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः। नियमोनामपूर्वलक्षणोभेदः। एकरूपमित्यर्थः। आथिर्वादीनां भेददर्शनादुक्तं *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणांस्वराणां ह्यंतरमुच्चमुच्चमुदूहः *यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणां स्वराणां चतुर्थस्य प्रथमोऽन्तरः। मंद्रस्यद्वितीयः अतिस्वार्यस्य तृतीय इति। तदेतत्सांहितिषूपनिस्तमात्स्वरानुदूहंनिसुमिद्धत्वात्। चतुर्थादात्तनमंस्वराद्यंतरानुदूहंतिप्रागुपक्रांतत्समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनामुदात्ततमः कश्चित्स्वरो भवति तमुदूह इत्याचक्षते। तथा च यज्ञे क्रियत इति। वाराहवात्सप्रमरायादिषुनमुदूहारंभः कस्मादिति कथं च एनारंभ इति। उच्यते विभाग्यत्वात् एतेषां सस्तोभाः पादाः प्रतिकर्तृ भवंति। ते च पादा गीतिः कर्त्तव्या भवति। ते च समानपुरुषवचने तृतीयप्रभृतीनां अन्यतमः स्वरो भवति। तस्मादुदूहाभावः। मस मुच्यते। अत्रआरण्येगेयसामान्याद्रथंतरस्तोभाप्ययोग्यताभावात् उदूहप्रवृत्तिः। वराहे च वाशब्दस्य कर्षणप्रवृत्तिरेव। धर्म्मविधर्म्मणोराद्यस्तोभस्याभ्युदूहप्रवृत्तिरेव अन्यथा पञ्चाक्षरश्चास्तोभविभागे धर्म्मविधर्म्मणी इत्येनस्मिन्पक्षे आद्यस्य स्तोभस्याभ्युदूहोन प्राप्नोति। अतः अभ्युदूहारंभोवाराहादिषु। दीर्घकर्षणस्य वृद्धिः योनिवद्भावे प्राप्ते प्रतिषेधः। ऊहगीतौ तालव्यादेर्म्मइत्यधिकृत्यचित्रंऽराधो ज्येष्ठमप्रवर्षतांमध्यमामाति। तूदूहे तु श्रायंतीये यज्ञायज्ञीयनैयातिथसौमित्रादिषु। दीर्घकर्षणेष्वान्तकर्षणानीति च

यमाश्रयाणां यथैतच्चतुर्थमंद्रातिस्वार्याणां स्वराणां-मन्तरमुच्चमुच्चमुद्गहो दीर्घकर्षणस्यवृद्धिर्नंदायातिस्वार्यकर्षणं गतेरेकारभावप्राप्तायाएकारनिवृत्तिः गीतीनामंते निधनमेवमादयोनियमाश्रया अथ पर्वा-

---

श्रुतेः। *नंद्रायाः तिस्वार्कर्षणं* नंद्रायाः तिस्वार्स्वरे प्रत्यये कर्षणप्रतिषेधः। घृतनिधनसांवर्त्तादिषु। ग्रामे गेयं चलांगलानामेवैकं इति वचनात्। वैनहव्यश्येत्तोत्तरजानित्रादिषु। नंद्रासादृश्यात्प्रतिषेधः वृद्धत्वाच्च गत्यंतं तालव्यमायि। तदूर्द्धामितिवचनात्। *गतेरेकारभावं प्राप्ताया एकारनिवृत्तिः* गतेः एकारभावप्राप्ताया एकारस्य निवृत्तिः। निधनसांहविषगोषूक्तवैश्वमनसादिषु। नंद्रातिस्वाभावोत्कर्षणभवत्येवं। एकारनिवृत्तिस्तु भवति *स्तोभानामुद्धारः*। सामांसवर्जग्रामेगेयेषु आरण्यशेषेषु वक्ष्यत्युपरिष्टात् तत्राप्युक्तं प्रापउद्धारः। नुतोपर्वांतएभवतीस्थंकृष्टमित्यधिकार। इत्याभावे गत्यंतं तालव्यमा इति नतपतंपमापद्यते गचंतामिति एकारापत्तिस्तस्य पकारस्य निवृत्तिः। तेरभ्यज्ञायज्ञीय। अरण्येगेयेषु। वक्ष्यभ्युपरिष्टात्। तत्राभ्युक्तंशेषनुमुद्रारः* गगीतिनामन्तेनिधनं*गणस्तोभे न येषां गानं यथावारवंतीयवामदेव्यश्रुध्यानां प्रसिद्धस्वराणमित्येवमादिषु तृचेषु वारवंतीयस्य वयज्ञायज्ञायादिषु तच्च विशेषयिष्यति अतिस्तोत्रीयमार्चिकानिनिधनानीति*एवमादयोनियमाश्रयाः*। शास्त्रांतरसिद्धा अपि प्रत्येतव्याः। यथा बृहति रोहमत्यवरोहौ। यज्ञायज्ञीयबृहद्रन्थतराणां ककुबुत्तरयोः त्र्यक्षरप्रस्तावानां तृचेषु त्र्यक्षरसंसर्गः। प्रथमछंदः क्रियाविवेकः। उच्चाक्षरोपधिमित्येवजातिः*अथपर्वाश्रयाः* *अधस्तात्प्रतिज्ञातं नियमाश्रयाःपर्वाश्रयाश्चेति। तत्र नियमाश्रया

अथ। कृतस्वराणि परिमिताक्षराणि छन्दसि तेषामूहे ज्यायसि छन्दसि यथान्यायमावापः कनीयस्यादितो लोपः पर्वणाᳪंसंघातानां च शुर्मदायास्तु त्र्यक्षराया उपाद्यलोपोवारे लेयप्रस्ता-

व्याख्याताः। अथेदानीं पर्वाश्रयान् व्याख्यास्यामः। *कृतस्वराणि वर्णाणि परिमिताक्षराणि छन्दसि। *कृतस्वराणि नियतस्वराणि इत्यर्थः प्रसिद्धस्वराणीत्येव परिमिताक्षराणि पर्वाणि छंदइत्युपपत्तिगानं लक्ष्यते वेद इत्यर्थः *तेषामूहे ज्यायसि छंदसि यथान्यायमावापः* तेषां पर्वणां ऊहे योन्यधिकेछंदसि यथान्यायमावापः न्यायः सूत्र उक्तः। प्रस्तावप्रतिहारोपद्रवनिधनानामक्षरपरिमाणं सर्वत्र यथायोनिविकर्षेदिति। परिशेषादुद्गीथ आवापो भवति। शिशुंवामदेव्यवत्। मा ३ जंतिशुंभंतिविप्रंमरुतोगणेन कविर्गीर्भिः का २ व्ये २ ना २ कविः संसो ३ मः पा ३ ऋ ३३ हो २ हा १ इः। अथवा लक्षणन्याया इ चिपादगीतिरभ्यस्यत इत्यधिकृत्य *कनीयस्यादितोलोपः पर्व्वणाᳪंसंघातानां *योनौ छन्दसऊनेछन्दसि पर्वणामाद्यमक्षराणां चालोपः कर्तव्यः सर्वांतानां आद्यातां पर्वणां लोपः कर्त्तव्यः। यज्ञायज्ञीये आद्ये द्वे पर्वणी ह्रावसंघातः। क्षात्रश्च्यत्प्रतिकृतं तृतीयोचासंहन्यत इति परे च पर्वाणि द्वितीयपूर्वादधिपातंत्राणामिति आदौ संᳪंहतपर्वणां लोपः उत्तरयोर्दाधिषधारादेवावतिष्ठते आद्यां पर्वं च। आद्यानामक्षराणां लोपो भवति। यथा रथन्तरे प्रस्तावे न तावत्प्रस्तावः। तत्र उत्तरयोर्द्वेअक्षरेण प्रस्तोतीतिवचनात् *शुर्मेदायास्तुत्र्यक्षराया उपाद्यलोपोवारे *आदिलोपश्चापउपाद्यलोपः आद्यानामक्षराणां लोपः। ईषसोबापतदेतम्यक्षरमवशिष्यते। यथप्रस्ता-

यसदृशेष्वविकारो गायन्त्याद्यायामाष्कारणिधनवदि-
न्द्रायाह्युत्तरयोर्वयमुत्वावत् काक्षीवतउच्चावद्देन्य आ-
काराकारयकाराभ्यासएनातं वोग्निमिति निधने च

कालेये सुमन्नावारवंतीयादिषु च । आद्यानामक्षराणां लोपः एषा ३ वा ३ ह्या इति प्राप्ते आद्यमक्षरस्य पर्वलोपः । तथा वारवंतीये अ १ श्वं १ न १ इत्येषां पर्वलोपः । नन्वा २ ऋ २ हो ३ हा ३३ इतिपर्वउच्चारः सुमन्नावारवन्तीये आद्याक्षरलोपः *श्रुमंदा-यास्त्रु ऽयक्षरायानुपाद्यलोपोवारे *आदिलोपः प्राप्तउपाद्यलोपः। आदिकनीयस्थस्य सन्निगीतलोपः । पनापश्रांतयोर्वारवंतीये दे-वर्ॐराध्येनुतत्रातेतिचवत् । असाव्यॐश्रुतृतीयेश्रुमंदा *लेप-प्रस्तावसदृशेष्वविकारः* । कालेयप्रस्तावसदृशेषु सामसु अवि-कारः । सिद्धोपन्यासोविशेषविवक्षया *गायंत्याद्यायामाष्कार-णिधनवत* गायंत्याद्यायां कालेये आष्काराणिधनवत् प्रस्ता-वस्वरो भवति । चतुर्थस्वर आष्काराणिधनवदित्यर्थः *इन्द्राया-ह्युत्तरयोर्वयमुत्वावत्* इद्रायाह्युत्तरयोः कालेयेवयमुत्वावत्प्रस्ताव-स्वरोभवति । काण्ववदित्यर्थः *काक्षीवतउच्चावत* काक्षी-वते उच्चावत् प्रस्तावस्वरो भवति । आमहीयववदित्यर्थः यस्ते-मदः पवस्वदेवादिषु *देन्यआकाराकारयकाराभ्यासएनातंवो-ग्निमिति* वामदेव्यएनादिषुस्वरसंप्राप्तअभ्यास उच्यते जातौ हो ३ हुंमा ३ नामोहाइतिप्राप्नोति । उवोकारयोरेकीभावे लोप इति यथा विश्वास्पदृ २ तमोहो ३ हुंमामात्तोंहाइति मकारलोपः । एवंपरयोरपि द्रष्टव्यं । अत्रआकाराभ्यासः अभ्यासे सति ज-ननामातद्रूपभवति तत उक्तं । तद्वृतीयायां अकाराभ्यासवाद्धये-न्यामितिपूर्ववत् । अग्निनरद्वितीयायां दक्षाय्योगोदमआसानिस-

नित्यमोत्वं गौषूक्तेतूचातायामूने षाशब्दाभ्यासात् सम्प्राप्तिः क्रौञ्चे च हि शब्दाभ्यासा द्वर्त्तेचेकाराभ्यासात् साहीयगूर्द्देपुत्रेषु चातः परं पर्वविकारान्वक्ष्यामो

इत्यत्र यकाराभ्यासः । सनित्यइति निधने च नित्यमोत्वं सिद्धग्रहणं वैकृतत्वाल्लक्षणांतरपरामर्शार्थम् । मेघोपउह्वइति *गौषूक्तेतूचातायामूनेषाशब्दाभ्यासात्संप्राप्तिः*ऽ' गोषूक्तेतुऊनेपादेद्युम्नानि मानुषाणामिति षाशब्दाभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः संप्राप्तिवचनाच्च अन्यत्राप्यूनेपादे पूरणार्थमभ्यासः स्यात । यथाग्नेस्त्रिणिधनेअसारिति *क्रौंचे च हिशब्दाभ्यासात्* क्रौंचे च ऐन्द्यादिहरिभिरिति हिशब्दाभ्यासात् स्वरसम्प्राप्तिः । *वर्त्तेचेकाराभ्यासात* । अभीवर्त्ते च त्वामिद्रयशाअभीति अन्त्यायां इकाराभ्यासात्स्वरसंप्राप्तिः शरणाः तइन्द्रेतिः । *साहीये अग्नेत्वंनोअन्तमद्वितीयायां द्युमत्तमो रयिंदा इतिगूर्द्देष्वेतदेवोदाहरणं । उद्वंशपुत्रेअस्तोभतिश्रितोयुवासाति । *अतः परंपर्वविकारान्वक्ष्यामः । *अथपर्वोश्रया इतिपर्वविकाराद पुनः पर्वग्रहणं । किमर्थमित्यर्थः । उच्यते पूर्वत्र पर्वैकादशस्याधिकार इत्यत्र कृत्स्नस्य पर्वविकारोवक्ष्यत इति कृत्स्नपर्वविकारार्थपुनर्ग्रहणं *यदधिकृत स्वरतः पर्वतद्यथायोनि *ऊहगीतौ यदधिकृतं योनिवत्स्वरतो भवति । तस्ययोनिवद्गानेमवंलक्षणं नत्तथैव भवतीत्यर्थः । यथायोनीनीति सिद्धग्रहणं । क्वचिदुत्पत्तिपर्वोपसंग्रहार्थं यथाआदितो लोप इति नैतत्सर्वत्रेति ज्ञापनार्थं यथा स्वास्वा महीयत्र चोत्तमायां तृतीयं पर्वक्रयातुल्यातत्रपूर्वोक्तेन न्यायेनआदितोलोपेकृतेतुत्रयाणामिति प्राप्नोति अत्रतु तृतीयाक्षरस्य लोपश्चचा आदियोनिवत्कृतः । तथा दैवातिथेसखायेस्तोमइतिप्रथमोच्चेप्रथमाक्षरस्यद्वद्धिः कृता ।

यदधिकृतꣳस्वरतः पर्वं तद्यथायोनि स्वरविकाराद्य-
दन्यत्पर्वापद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्याम आमहीयवमध्यमा-
यामुग्रꣳशर्मारिमाताꣳस्वासु कमश्वोत्तरयोरभिर्व-
र्द्धांप्रवइन्द्रा मायः पुमध्यमायां तु मरामऽग्निष्टुन्नौध-
सेध्यमायां मागायातां धाजात्स्वरोत्पत्तिश्च प्राक्प्र-
हूयसायाः श्यैतश्रसतृतीयायां चाऽनुष्टुप्सु बाग्निश्ये-

उत्तरयोस्तु प्रथमोच्चस्थाभ्यास एव कृतः कृत्स्नस्वरत्वादिति ।
स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वापद्यते तत्तेनैवोपदेक्ष्यामः उक्तमतः परं
पर्वविकारानिति । तत्र पर्वग्रहणं कृत्स्नपर्वविकारार्थमित्युक्तम् ।
तत्र स्वरविकाराद्यदन्यत्पर्वादेशादित्यर्थः । तत्र यद्वैकारिकं पर्वो-
पदेक्ष्यत उत्तरत्र तेनैव वैकारिकपर्वाणि उच्चारयिष्यामः ॥ *आ-
महीयवमध्यमायामुग्रꣳशर्मारिमाताꣳस्वासु* । स्वास्वामहीयवम-
ध्यमायामुग्र ꣳशर्मारिमाता ꣳस्वासु । स्वास्वामहीयवमध्यमाया-
मुग्रꣳशर्मारिमाता मापद्यतेरारिमाता ३ गारे स्वासु कमश्वोत्तरयोर-
भिवर्द्धांप्रवइन्द्रा* । स्वासु स्वारसाकमश्वे उत्तरयोरभिवर्द्धांप्रवइन्द्रा-
मापद्यते । प्रवइन्द्राप्रवइन्द्रायमादनं इति द्वितीये साम्नि । *आयः
पुमध्यमायांतुमराम्* आयः पुमध्यमायान्तु साकमश्वेऽभिवर्द्धा-
मरामापद्यते । यजा ३२ इष्टो ३ आ ३३ इतितत्राहꣳ सो-
ममथमपरा । *अग्निष्टुन्नौधसेध्यमायां मागायतांधाजात्स्वरोत्प-
त्तिश्चप्राक्प्रहूयसायाः* । अग्निष्टुत्सु नौधसे अग्नआयाहीति
मध्यमायां मागायता आंधामापद्यते । योनौ मागायतायक्षरा
आसीत्तथा १ गा २ य १ ता १ इत्यस्य रूपमापद्यते । धात्संज्ञ
इति । स इह आंधीभवति । अग्रानिदेवायां आंध्यस्वरः । हाइत्वा
मह । अत्स्वरोत्पत्तिश्चप्राक्प्रहूयसायाः । सूद्दाम । *श्यैतप्रथमतृ-

२२

तातयां कावे स्वासु भिशब्दादकारागमउदपत्तायां च वाशब्दे च नित्यमोत्वं पौरुहन्मने स्तोत्रामागायतां जास्वरोत्पत्तिश्च प्राकृतरुतायाः ॥ ५ ॥

तीयायां च* श्यैतनौधसतृतीयायां चामागायता आत्रामापद्यते । जास्वरोत्पत्तिश्च प्राकृमहूयसायाः गाइतरे आ ३ इत्रमरसाः ३ आ ३ एपजास्वरः । *अनुष्टुप्सु त्रायिश्येतायां *पुरोजित्याद्योत्य-योः नौधमेत्रायिश्येता तयामापद्यंते । योनौ वात्सन्न एषा ऽपक्षरा मागायतास्त्रसाराइएपात्राइश्येताद्विपर्वां पुरोजित्याद्योतयोस्तु मागा-यतालोपः । आ ३ या १ एषा आ २१ इन्द्राइत्वानां २ एपात्रा-इश्येतात्रद्विपर्वांतायोनिधनेत्र । अनुष्टुप्स्विति बहुवचनं ककुप्सुचेति । यथा नौधसस्पपट्ककुभइति अत्र । *कावे स्वासुभिशब्दाद-कारागमउदपत्तायां च वाशब्दे च नित्यमोत्वम्* । स्वासु कावेभि-शब्दादकारागमोभवति । अभिआएवं स्थिते इकारस्यान्तस्थापत्तिः । अभ्यएवंस्थिते वाशब्दे च नित्यमोत्वमिति । अभ्यो ३ वाएतद्रूपं सिद्ध्यति इतरथा औत्रोकारयोरेकीभावे लोप इतिअभोवेतिप्राप्नोति यथाअग्नेगोराजाइत्यत्र अग्नोचातिगीतिः । अत्र कथं ऋकारागमत्वा-दिकारस्य अन्तस्थापत्तिः(ण्या)क्रियते इति । उच्यते । उपसर्गाभावात् एवं हि स्मरत्यौदव्रजिः । नाभ्यन्तादुपसर्गा३चेत्येकारः । पर्वांगत्व-मिन्द्रमहात्वैश्वानरत्रनयोश्चेतिनित्यमोत्वमिति नित्यग्रहणं लक्षणान्त-रमदर्शनार्थमेषोपेदुह्यइति । ण्यो ४ तो २ वा २ नुचस्य नित्यग्रहण-म् । *पौरुहन्मनेस्तोत्रामागायताआस्वरोत्पत्तिश्चप्राक्तरुतायाः* । पौरुहन्मने अभिसोमादिषु स्तोत्रायोनिदृष्टा मागायतामापद्यंते । स्तोत्राकदावसोइत्यत्रयोराजायान्तु मागायन्तवाइत्वासः । एषास्तो-त्री मर्वत्रृद्धेत्यर्थः । मागायता आदिवृद्धा । मागायता आदिर्वृद्धेन इत्य-

पृश्निनि तृतीयदान्ते च दक्षसापतिः कर्वी पृताहूनाद्विषां पतिः कव्युत्तमे च जमवर्त्तेध्यमायां रनोनुमाच दक्षसां पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वम्नाँ यशस्युत्तमायामुत्तरा तथा नन्दामयं दासोत्तरयोर्जरिस-

---

र्थः। जास्वरोत्पत्तिश्चमात्कृतायाः। अभिसोमादिषु वा इति ॥

इति अष्टमस्य पञ्चमी कण्डिका।

पृश्निनि तृतीयपदान्ते च दक्षसापतिः कर्वीम्। पर्वविकारान्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञातम्। तत्र केचिदुक्ता अवशिष्यन्ते तान्वक्ष्यामः, पृश्ननियोराजादिषु तृतीयपादान्ते योनिदृष्टा दक्षसा ऊहगीतौ पतिः कवीमापद्यते। *पृताहूताद्विषां* योराजाद्यायां तृतीयपादान्ते च दक्षसा उताद्विषामापद्यते पृतनामित्यत्र *पतिः कव्युत्तमे च* उत्तमे च पादे योनिदृष्टा पतिः कवीः ऊहगीतौ सर्वत्र उताद्विषामापद्यते। रेवत्यावेति पतिः कवीः। *जमवर्तेध्यमायां रनोनुमाचदक्षसां* जमदग्नेरभिवर्त्ते मध्यमायां स्तोत्रीयायां रनोनुमा च दक्षसामापद्यते सुमतीवारनोनुमाअभित्त्वाशूरमथमे। *पुत्रउत्तरयोर्नेमिस्त्वम्ना*। उद्वंशपुत्र उत्तरयोः स्तोत्रीययोः नेमीतिनेमिश्चक्रामित्राभवन्। आगोमविव्रजभजोत्वम्नस्त्वम्नामापद्यते। त्वम्ना ३ ३ नुवा २ नाहइमिश्चाक्रोवाईवाभुवात। *यशस्युत्तमायामुत्तरा तथा नन्दां*। इन्द्रस्य यशस्युत्तमायां उत्तरा द्वितीया तथा नन्दामापद्यते। *अयन्दासोत्तरयोर्ज्जरिसङ्गातं* विधीयते अये जरितर्विश्पतिरिति अयं दासोत्तरयोः जरिसङ्गातं, रात्रिर्देवोदासे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः

ह्वानं कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुषेजनासदावृद्धौ मार्गीयवे मागायताप्रथमोच्चं प्रसोमप्रथमायामस्यप्रत्नाग्नयोश्च वृषाजिगप्रथमायां च घृतनिधनेछतानुवमित्यत्र स्वरागमोहवि वॅंशब्दस्य चोद्भाव इदॅंसह्वातास्त्रिष्टु-

---

पर्वविकारं अधिकृपर्वत्वात् जरिमह्वातमापद्यते जरिमह्वातस्य द्वितीयं पर्व श्यानिरिति ऊहगीतौ जना ३ नपा ३ त अस्याविभानार्थं गमित्वमहाइ इति अभ्यासविषये *कार्णश्रवसोत्तरयोर्नुषेजनासदावृधां*कर्णश्रवसोत्तरयोः नुषजनासदास्तोत्रीययोः नुषेजना सदावृद्धामापद्यते । दोमतिभाइभ्योमधुपाइति । *मार्गीयवेमागायताप्रथमोच्चं प्रसोमप्रथमायामस्य प्रत्नाग्नयोश्च* । मार्गीयव द्वितीयपादादौ मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । कस्मिन्विषये ? उच्यते । प्रसोमप्रथमायोमपानयइति । अस्य प्रत्नाग्नयोश्च शुक्रंदुदुह्रे । अय ॅंमरा ॅंसीतिच । *वृषाजिगप्रथमायां च* । वृषापवस्वेति च आजिगे प्रथमायां मागायता प्रथमोच्चमापद्यते । महत्वते इति एषेषु च ऋक्स्वरवृत्तित्वात्प्रथमोच्चता । *घृतनिधनेछतानुवमित्यत्रस्वरागमोहवि* धृतनिधने इदॅंह्यनुद्वितीयायां छतानुवमित्यत्र कथं न प्राप्नोति । छतानुवौइति वमित्यत्र कथं ? उच्यते । ओवौकारयोरेकीभावात् । तेनात्र आकारस्वरआगमो भवति । हविहो शब्दे प्रत्यये । ओमहीति ओभावः । अत्रकिं घृतनिधनेछतापनुवमितिस्वरागम इति वक्तव्ये अत्रेति अन्यत्रापि स्वरागमं दर्शयति । अग्निन शिशुदेव्ययोरिति । अग्निनरतृतीयायां पत्यौहो ३ यं तौहो इति प्राप्ते तथा शिशुप्रथमायां पत्यौहो इति एतौहो इति प्राप्ते त्यौहो इत्युक्तम । *वॅंशब्दस्यचोद्भावः* । वॅंशब्दस्य उच्चीभावः । इतरथा स्वरितत्वा

ष्टुपार्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु वाराहे शुचि-
वाघृघन्तातरुतां पार्थे तु घृण्याद्देर्हीर्षी प्रकृता वूहेद्वितो-
य मनुष्टुप्सुत्वृभुसङ्घात माज्यदोहयौतानयोर्जुहूस-
ङ्घात विछन्दःसु च वैराजर्षभारिष्टयो वर्शाध्यमपाद-

भिपातः माप्सइतिछतानुवमिति च । *इदंॅंमङ्घातस्त्रिष्टुप्सु पा-
र्थवाराहवासिष्ठकुत्सरथीयादिषु* । त्रिष्टुभि पार्थादिषु इदंॅं
सङ्घातः प्रकृता भवति । अभिकारात् । त्रिष्टुवूत्तान्देशः । इद
ॅंसङ्घातान्ताविधेतिविशेषविवक्षया मिद्धोपन्यामः । हृचन्ता ।
काम्पा । जतयकोरोति इदं ॅंसङ्घातः । *वाराहे शुचि वाहृघ-
न्तातरुता* । वाराहे शुचिवाहृघन्तातरुतामापद्यते । *पार्थेतु
हृण्याद्येहीर्षीमकृतौ* । पार्थे तु हृण्याद्ये अक्षरं योनौ सुष्वाणास
इति हीपीमापद्यते । प्रकृतौ योनावित्यर्थः । *ऊहे द्वितीयं* ।
ऊहगीतौ तअक्षरे द्वितीयं स्वरमापद्यते । हृपाशोणादिषु । *अनु-
ष्टुप्सृभुमष्टुप्सुत्वृभुसंघातं* । अनुअद्वावात्रायो भवति । कथं
विकार इति ? उच्यते । चक्षसाया अन्त्यात् तृतीयं दीर्घमक्षरं
प्रत्युत्क्रामति हस्वस्तु अतीतायमभिगीयते । कृष्ण वा पूर्ववत् ।
सर्वोतद्विपभ्यश्चपुरात्तम्पततं च दक्षसा संहन्यत इति । पुरुप्राधरथा
३ दाधाइनकिष्ठाञ्चिपमदासुता २ इगामा ३ इति पर्वद्रष्टव्यमम-
दात्राश्रीपर्षादित्युक्तं । अन्ताहि उभयाहि द्वितीया चतुरर्यांत्रि-
कारप्रतिषेधः । तॅंहिस्वरा २ जंहृपमन्ता २ मा २२ ष्टुप्सुपव-
स्ववाजसातपायेसिसङ्घातमापद्यते । तयेङ्घसंघातमापद्यते । इ-
न्द्रइपेददातुनइातिमथपेसभुक्षणां । *आज्यदोहयौतानयोर्जुहूम-
ङ्घात* । आज्यदोहयौतानयोः इदं सङ्घातः जुहूसङ्घातमाप-
द्यते । आज्यदोहमप्सुन्नानायां यौताने अयाहींद्रउत्सोदेवयोः ।

योश्च दक्षसोतद्विषामतᳫंहि मद्रे प्रथमोच्चस्य चतुर-क्षरमाद्यं पिबासोमाम्परं योनिवत् पाष्ठौहोत्तरयो·

विछन्दःसु वैराजर्षभारिष्टयोः विछन्दःसु वैराजर्षभे त-वाहᳫंसोमपुरोजिस्रोः अरिष्टे सुतासोमायां इदᳫंसङ्घातः। जुहूसङ्घातमापद्यते सुरूपकृत्नुतृतीये जुहूसंघातः सर्वांमांहश्री-णे अरिष्टे भवतः। योनिवदेव जारा भवति प्रकृतिग्रहणात्। अरिष्टे सखे। इतरथा यदि सर्वा अधिकृतैव स्यात्। तथा सांत सखेन्द्रस्या एवं सति रेवशब्दस्य पवशब्दवृद्धिर्न स्यात्। तस्मादे-तस्मात् ज्ञापकान्न सर्वा यथा प्रकृतिरैवेतिसिद्धं। *वाशेध्यमपा-दयोश्च दक्षसेतद्विषां *वाशे कईवेदोत्तरादिषु योनिदृष्टा च दक्ष-सा गीयते। या च दक्षसा उतद्विषामापद्यते। एवं तयोश्च दक्ष-सोतद्विषयोः। आदावावापोभवति। कथं विकार इति। उच्यते। चदक्षसाया अंत्यात् तृतीयं दीर्घमक्षरंप्रत्युत्क्रामति ह्रस्वस्तु अ-न्ताद्वितीयमभिगीयते क्रुष्यते वा पूर्ववत्। सर्वोतद्विषेभ्यश्च पुरा-कृतमकृतं च दक्षसा संहन्यत इति। पुरुत्राचरथा १ दाधाइनक्षि-ष्वानियमदासुता ३२ गामा २ इति एवं द्रष्टव्यमदावावापत्वादि-त्युक्तं। *अतᳫंहि *उभयोर्हि द्वितीयायां विकारप्रतिषेधः। तᳫंहिस्वरा २ जंतूपभन्ता १ मो २१ जा १ सा १२ सेदक्षासै वअन्त्यातृतीयस्य प्रत्युत्क्रान्तत्वात्। *मद्रेप्रथमोच्चस्य चतुरक्षर-माद्यं पिबासामोम्परं योनिवत्*। पौरुमद्रे अभिसोमापुनानयोः प्रथमोच्चस्य चतुरक्षरमाद्यं पिबासोमारमापद्यते एवन्ते १ मा २२ अपो २ वसा ३२ योनौतुतयानोदं। परं योनिप्रभव-ति चदक्षसावत्। इयंमदमिति। *पाष्ठौहोत्तरयोर्हण्योतद्विवि-वि* पाष्ठौहेर्हणद्वियंयोनौ पर्वभेदं कृत्वागावोमिममेकानिधनैवइति

वृण्यौतद्विविद्धौ ममᳲहिद्वितीयायां वाध्याद्वीर्योदेवां ताद्विविद्धावृणीमहां वात्सप्रेवृधंतादेः कर्षणप्राप्तस्या-कर्षणमून एकाचद्वितीय मभ्यासश्च क्षौद्रे तु वृणी-प्रथममपुरोज्यूनएकायाश्च ऽपक्षरᳲसाभ्यासं मानव-

---

द्वितीया उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उत्तरयोर्वृणीतद्विविद्धामापद्यते । एवं द्विवचनं द्रष्टव्यं द्वितीयायां स्यमातरामिति तृतीयामतिश्व-ता इति । *ममᳲहि द्वितीयायां वाध्याद्वीर्योदेवां*ममᳲहि-ष्ठीयद्वितीयायां स्तोत्रीयायां वाध्याद्वीःऽपक्षरा योनिदष्टा योदे-वामापद्यतेतत्रसत्रर्यमित्यत्र । *ताद्विविद्धावृणीमहां* । ममᳲहि-ष्ठीयायांद्वितीयायां योनिदष्टा तद्विविद्धावृणीमहामापद्यते । बृहत्त श्रूयपाताद्विविद्धाद्वितीयायां मद्यवाइतिवृणीमहां । *वात्सप्रेवृध-न्तादेः कर्षणमाप्तस्याकर्षणम्* त्रैष्टुभोवात्सप्रे सोमः पवतायां वृधन्तादेःपर्वणः वृधन्ताआदौ यस्य पर्वणः तद्वृधन्तादिपर्व वृध-न्तात्परस्येत्यर्थः । तच्चपर्वेकांपातस्यकाम्पात्त्वात्कर्षणमाप्तिः । तस्य कर्षणप्रतिषेधः । *ऊनएका च द्वितीयं* तस्मिन्नेव वात्सप्रे ऊन एकाद्वितीयस्वरमापद्यते । *अभ्यासश्च क्षौद्रे तु वृणीप्रथमं *क्षौद्रे वात्सप्रे पुरोजित्यां प्रथमं सैव वृधन्ता सैव वृणी सा प्रथमं स्वरमा-पद्यते । *अपुरोजि*तस्मिन्नेव क्षौद्रे पुरोजितीत्यत्र या वृणी तस्याः द्वितीयस्वरस्यापत्तिर्भवति । *ऊनएकायाश्च ऽपक्षरᳲसाभ्यासं* प्रथमस्वरमापद्यते वृणीतो २ एतदक्षरांऊनएकाया आद्यमिति । आद्यत्वात् द्वितीयस्य स्वरत्वमेव भवति । अन्त्यमइतिह्यक्षरं।भ्यासः प्रथमं स्वरमापद्यते *मानवयोः पूर्वेवदक्षसापातिः कर्वौ* पूर्वे च मानवे द्वितीये पादेद्वितीये चदक्षसा पतिः कर्वीमापद्यते । त्वा ३ दक्षा ३३३ इति । प १ ता २ इः १ का ३२ वा ९३ः इत्येव

योः पूर्वे च दक्षसापतिः कर्वीं शुमर्दावैकर्चे लुप्तोपा-न्त्यो त्तरेचैतस्यामेवान्यत्रशुमर्दायाः पूर्वस्याउपान्त्यं नीचं च्यवत्वाद्ध्रीसाम्नोश्च दक्षसापतिः कर्वींर-न्धोत्तरेशुमर्दोत्तररयोर्जातः पृच्छां ॥ ६ ॥

मापद्यते च दक्षसापर्वतृतीयेपादेउपान्त्यं यत्पर्वसाशुर्म्मदा । एवं-स्थिते ब्रवीति । ऊहगीतौचदक्षसापतिः कर्वीमापद्यते शाल्पन्त्रादिषु *शुर्म्मदाव्वेकर्चे लुप्तोपान्त्येः* एकर्चपूर्वमानत्रे मन्द्रायोतया-शुर्म्मदाव्याख्याता । तस्याः उपान्त्यमुक्षरंलुप्यते । आदिलोपे-माप्तउपान्त्यस्याक्षरस्यलोपः *उत्तरेचतस्यामेव* उत्तरे च मान-वेएतस्यामेवमन्द्रायाया शुर्म्मदालुप्तोपान्त्याभवति । उत्तरेमानत्रेयो-नौतृतीयपादोयान्त्यपर्वेशुर्म्मदा *अन्यत्रशुर्म्मदायाः* उत्तरएव मानत्रेअन्यत्रमन्द्रायायाः सोमउच्चादिशुर्म्मदायाः सामनुच्चादिशुर्म्म-दायाः अलुप्तोपान्त्यालोपोन भवतीत्यर्थः । *पूर्वस्याउपान्त्यन्नीचं-च्यश्चत्वाद्ध्रीमाम्नाश्चदक्षसापतिः कर्वी *वाच्यश्चेसामउच्चादिषुगा-यभीत्वाध्रीमाम्नचपवस्तदक्षसाधनायांचदक्षसायोनिदष्टा । ऊहगी-तौपतिः कर्वीमापद्यते । वाचमश्वेयोद्वनोद्वितीयपादाद्वितीयपर्वं च द-क्षसाद्रा ३ ते २ सा खा १ इति च्याध्रीसाम्न्यपिद्वितीयपादाद्विती-यमेव पर्वंचदक्षमा उ २ मा २ सा ३ ता ३ इति *रन्धोत्तरे-शुर्म्मदोत्तरयोर्जातः पृच्छां* उत्तरेअक्ष्णोरन्ध्रतृतीयपादाद्यपर्वयो-नौशुर्म्मदायारायिंविशाएषाउत्तरयोः स्तोत्रीययोः जातः पृच्छामा-पद्यते । आर्बुदंत्रेति अत्रयो नयोर्विशेष इति उच्यते । शुर्म्मदा-याः द्वितीयमक्षरमभिगीयते । जातः पृच्छायापथर्च्चभवतीति एष-विशेषः । पुनानोरत्ने पेकाद्वितीयादेवानांसो इति ॥

इति अष्टमस्य षष्ठी कण्डिका समाप्ता ॥

यानेप्रेष्ठं वाजुहोतामयोनावुष्णिक्षु च कूलीये वैश्वमनसेराथीतमासख्यइन्द्रां षंशीयेगायन्त्याध्यामाछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशः परयोस्त्यक्षरेछापञ्चाक्षरेहोता द्व्यक्षरेन्यत्र सुज्ञानेनिधनमेकिनेस्वरं वाचः साम्नि स्वासूत्तमायां तृतीयपादादौ चदक्षसोतश्चिर्षां

यानेप्रेष्ठं वाजुहोताम् गायत्र्यौ यानेप्रेष्ठं वा योनिदृष्टा उत्तरादि आजुहोतामापद्यते मध्ये तृतीया भवति *अयोनौ* योनौ तु प्रतिषेधः। *उष्णिक्षु च कूलीये* रौहितकूलीये योनिदृष्टाप्रेष्ठं वा इन्द्रपच्छायां आजुहोतामापद्यते। *वैश्वमनसे राथीतमासख्य इन्द्रां* वैश्वमनसे द्वितीयपादादौ राथीतमापद्यत्वदेवायां सख्य इन्द्रामापद्यते। एतयोः को विशेषः राथीतमायास्तृतीयमक्षरं नीचम्। राथी २ तमा २२ ऊ १ वा ३१ सख्य इन्द्रायास्तृतीयमुच्चं,सा १ ख्य इन्द्रो ३२ तथाह्स्तोम चतुर्थे एव विशेषः। *षं शीये गायन्त्याध्यायामाछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशः*। षद्ग्ंशीये गायन्त्याध्यायामाछाहोतारव्यौ चतुरक्षरशौ भवतः। अग्निं वो वृधन्तायां प्रथमे अछाहोतारं षी। अग्निदूतायां विशेषार्थं चतुरक्षरश इत्युक्तम्। प्रमाणस्त्वायाहो ३ अछांयानक्षा २३३ ता २ उहोता *परयोस्त्यक्षरेच्छापञ्चाक्षरे होता* गायत्र्युत्तरयोः अच्छा त्र्यक्षरा भवति। होता पञ्चाक्षरा भवति तदिन्द्राहो३ अर्थे चेताना इति। *द्व्यक्षरेऽन्यत्र* आत्वाविशन्त्विन्दव सपतिसूत्रेण प्रोषाप्रथमः। परिवायोगः पुनेरिनत्यत्र अनयोर्द्व्यक्षरे अछाःहोतारव्यौ भवतः। विदा ३ हो ३ इवा ३१११ षीं *सुज्ञाने निधनमेकिनेस्वरं* सुज्ञाने निधनाजया एकिने स्वरं भवति। कनिक्रदत्प्रकारः क्रुष्टो भवतीत्यर्थः *वाचः साम्नि स्वासूत्त-

लौशयोः पूर्वंवारवन्तां तु विशुष्मामुत्तरेचतुर्थोंचं द्वि-
तीयस्तुं ह्रस्वारूपयोश्च तथाशार्गेतृतीयोचं प्लवेवारवं-
तास्तिस्रस्तृतीयेपादे द्वितीयेंतूष्णिक्षु चतुरक्षरा प्रथ-

मायां तृतीयपादादौ च दक्षमो तद्विषां* । वाचः साम्नि योनि-
दृष्टा च दक्षमा स्त्वामूत्तमायां स्तोत्रीयायां तृतीयपादादौ उत-
द्विषामापद्यते.राजा १ दा १ इवा ३ । *लौशयोः पूर्वे वारवन्ता
तु विशुष्मां *अत्र किं मातं ओभूनं चादिति सन्निकर्षः त्रित-
मत्यये सन्निकृष्यत इति मापूर्वयोरिति सन्निकर्षः । ततो वारा-
पत्तिः सूत्रेण योवारां मथमपरिधः अत आह लौशयोः पूर्वे वा-
रवन्ता तु विशुष्मामापद्यत इति । *उत्तरे चतुर्थोचं द्वितीयं*
स्वरमापद्यते । द्वितीयपादान्ते उपोत्तमं पदं चतुर्थोच्चं असा-
वि सोमगोवित्यत्रस्वयोः चदस्मो ३अ भिगा अचिक्रदा ३ वा
इन्द्रो भुवनेष्वर्पितः । *ह्रस्वारूपयोश्च* । ह्रस्वायां च पञ्चनिध-
नैरूपान्तयोः द्वितीयपादादौ चतुर्थोच्चम् । यातं भूमिरूनस्यो १
वा ३ एतद्दृहगीतौ अभिमोमादिषु यथात्रोत्तरयोश्च द्वितीयं स्वर-
मापद्यते यत्रेमदियं पदं । *तथा शार्गे तृतीयोच्चम्* यथा
लौशादीनां चतुर्थोच्चस्य द्वितीयस्वरापत्तिः । एवं शार्ग्रेपिस्यं
जनायां । *प्लवे वारवन्तास्तिस्रस्तृतीये पादे* प्लवे वारवन्तायोनौ
पुनानः सोमायां तिस्रोवारवन्ता आरत्नावित्यत्रसिद्धोपन्यासो
विशेषनियवक्षया । *द्वितीये तूष्णिक्षु* उष्णिक्षु गीयमानस्य
सत्राप आनिपीदतायां वारवन्ता द्वितीयपादे भवन्ति । *चतु-
रक्षराः प्रथमा १ अक्षरे परे* । योनिवत्सर्वासां चतुरक्षरत्वे
प्राप्ते विशेष उच्यते । चतुरक्षराः प्रथमापूजना १ नाया १ अक्षरे

माद्यक्षरे परे पूर्वे जनित्रे च दक्षसोतद्विषा मतं यस्तृ-
तीयायां तवमांडवे इदावासिष्ठे चात्रैव तृतीयाष्टमं
वृद्धं प्रथमायांॅरुणसाम्नि च घृतवत्यां तिथेचयो-
नावाद्यंॅ शुध्यमानयोश्च द्वितीयं विशीये भवति

परे मा ३ गा ३ या ३ ता ३ *पूर्वे जनित्रे च दक्षसो तद्विषां*
पूर्वे जनित्रे द्वितीयपादान्ते योनिदृष्टा च दक्षया अभिसोमा-
दिषु द्वितीये पादान्ते उतद्विषामापद्यते। *अतंवस्तृतीयायां* तं-
वस्तृतीयायां तु द्वितीयपदान्ते च दक्षसैव *तवमाण्डवे *तवाह्यंॅ
सोमायां च माण्डवे तृतीयपादादौ योनिदृष्टा च दक्षया उत-
द्विषामापद्यते। पू ३ रु ३ णा ३ ई वा ३ *इदा वासिष्ठे च*
प्रथमेनायां च वासिष्ठे मध्यमपादयोरन्ते योनिदृष्टा च दक्षया
उत्तरयोः स्तोत्रीययोः। उत्सोदेवायां च उतद्विषामापद्यते।
अत्रैव तृतीयाष्टमं वृद्धम अत्रैवमइदा वासिष्ठे तृतीयपादस्य
अष्टममक्षरं वृद्धं भवति तस्मात् अग्र सवने घृतमिसत्र *प्रथ-
मायांॅरुणसाम्नि च घृतवत्याम*। प्रथमायामेव वरुणसाम्नि
च घृतवतीत्यत्र तृतीयपादस्याष्टममक्षरं वृद्धं भवति ऊहगीतौ वृद्ध-
प्रतिषेध इत्यर्थः *तिथे च योनावाद्यं* दैवातिथे च योनौ
आद्यायां तृतीयपादस्य प्रथममक्षरं वृद्धं भवति। उत्तरयोः प्र-
तिषेधः *शुध्यमानयोश्च द्वितीयं*। शुध्यमानयोश्च योनावेव
तृतीयपादस्य द्वितीयमक्षरं वृद्धं भवति। शुध्येऽस्मा ३ इवेही-
ति। मानवयोः दीदेथकण्व इति। ऊहगीतौ प्रतिषेधः *विशीय-
यथादिमायां भे प्रत्यये प्रथमोच्चान्त्यस्य वृद्धिरुतद्विषापत्तिः
कर्षी* सदोविशीये अथयादिमायां स्तोभे प्रत्यये प्रथमोच्चा-
न्त्यस्य वृद्धिः। इमा २ च वा २ ईयूथेनना ३ ईति वा उत-

मायां भे प्रत्यये प्रथमोद्यान्त्यस्य वृद्धिरुनक्षिषापत्तिः करीं ॐसाहीये शाताद्वितीयं ॐसकर्षात् तथा सर्वत्र संन्यायो मन्द्रश्चतुर्थमयोना पेडकौत्से च वसुरूचायामोवाद्यस्य लोपोवाशब्दे च नित्यमोत्वं क्षितेच हा-

---

द्विषा च योनिद्दृष्टा सापतिः करीमापद्यते या २ अर्या २२ ता २१ इति । *साहीये शाताद्वितीयं ॐसंकर्षात्* । सत्रासाहीयं शाताद्वितीयं स्वरमापन्ना सङ्कर्षात् कारणात् न्यंषार्षाशातंतिन्यवार्य ३ वांन्त । सिद्धोपन्यासोविशेषविवक्षया । *तथा सर्वत्रसंन्यायः* यथाहि योनौ सङ्कर्षाद्वितीयस्वरापत्तिः एवं सर्वत्र मतायां द्वितीयस्वरापत्तिर्न्यायोवेदितव्यः । असङ्कर्षोपि ऊहगीतौ अन्यत्रनुवर्तते । यत्र संकर्षोनास्ति । तत्र यथाप्रकृत्येव तृतीयादिशताभवन्ति शता ३ का १२३२ वः ३ त्रिदा २२ ईषा ३ ऊ १ वा *मन्द्रश्चतुर्थमयोनौ* साहीयएव मन्द्रस्वरस्थोवर्णश्चतुर्थ स्वरमापद्यते ऊहगीतौ *पेडकौत्सेच* पेडकौत्से अयंपूपादिषु मन्द्रस्वरस्थश्चतुर्थस्वरमापद्यते । *वसुरुचायामोवाद्यस्यलोपः* प्रसङ्गादिडकौत्सग्रहणं इदानीं प्रकृतमेवोच्यते वसुरुचायां सत्रासाहीयेरुचा या आद्यस्य वर्णस्य लोपः । इकारस्य लोप इत्यर्थः । तथामतिवसुरुचोदिव्याअभिउ ३ वा १ एतद्रूपं भवति एवंस्थिते उच्चारणसूत्रेण ॐभाव उच्यते । *वाशब्दे च नित्यमोत्वं* वाशब्दे च प्रत्यये नित्यमोत्वं । तथासति भिशब्दस्य इकारे लोपे सति वाशब्दे प्रत्यये ओत्वं नित्यमापद्यते । वसू २ रुचोदिव्याः अभोवेतिरूपं भवति । *क्षितेचहाशब्दे* । ऐडे च सैन्धुक्षिते हाइशब्दे प्रत्यय असाव्यंपवस्वदेवयोः पूर्वस्य स्वरस्य व्यञ्जनस्य च ओत्वं भवति । योनौ विसर्जनीयस्य अलोपदर्श-

शब्दे मैधे चायोनौ बोधीये वच्यन्ते वामित्यत्र स्व-
रागमो मान्तश्च रागं दोविशीये स्तावहारोपाया-
वांतास्थे दौपूर्वोहांतौ ॥ ७ ॥

श्रीयर्श्च विशीयाद्यायां तद्विविद्वातृणिमहां वै छ-

नात् । अग्निर आह २ इति । अत इदमुक्तं माभूद्योनिवद्भाव इति । *मेधे चाऽयोनौ* मैधातिथे च हाशब्दे प्रत्यये पूर्वस्य स्वर-व्यञ्जनस्य चओत्वं भवति । योनौ तु व्यञ्जनस्य न लोपोदृष्टः । माचिदन्यदो ३ हा ३ इति । अत्रापि योनिवद्भावोमाभूदिति उक्तं ततः किं भवति । मुहुरुछोहाइ इति स्वरलोपे ओत्वं भवति । *बोधीये वच्यन्तेवामित्यत्र स्वरागमोमान्तश्चरागम्* । जरावोधीये वच्यन्तेवायांस्वरागमोभवति । कस्मिन्माम इद मुच्यते । उच्यते । वच्यन्ते वोवाएत्वंमाप्नोति । ओवैाकारयो-रिति कस्मात्स्वरागमः क्रियते । वच्यन्ते वाआकारः स्वरागमो-भवति । तस्मात्तस्य स्वरस्य ओत्वं भवति । ततः वच्यन्तेवामोवत्वे-तिमाप्नोति । ततः आह । मान्तस्वरागमेति । नकारान्ते पदे पूर्वे स्वरे च परतः स्थित इति तथा आकारोरक्तोभवतीति । अत्रमकार-त्वाद्रागोन माप्नोति । अमाप्तोरागोवचनेन क्रियते मान्तश्च-रागमिति । *दोविशीयेस्तावहारोपायावान्तास्थेदौपूर्वोहान्तौ* ।

इति अष्टमस्य सप्तमी कण्डिका ॥

श्रीयर्श्चविशीयाद्यायांतद्विविद्वातृणीमहा । यज्ञायज्ञीयर्श्च त्रिशोविशीय आद्यायां स्तोत्रीयायां तद्विविद्वातृणीमहामापद्यते । इराइराव् । *वैछन्दसे समन्तेदिवानक्तामथमम्* वै छन्दसे समन्ते

न्वसे समन्तेदिवा नक्ता प्रथमं दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां किमिन्निबृहद्देव्ययोर्वृणी प्रथमं चेसोर्दैर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात् पूर्वाङ्गं च बृदंश च पूर्व-

---

बृहानऊध: पाहिविश्वस्मात् । इमᳫंस्तोमामिति च दिवानक्ता प्रथमं स्वरमापद्यते । योनौ द्वितीयं पर्व दिवानक्तास्वं होतानोऽधरा इ एतेषु त्रिषु प्रथमं स्वरमापद्यते । *दान्त्यस्य वृद्धिर्विष्टारपङ्क्त्यां* पर्वमध्यस्वाद्योनिवत् वृद्धिरुच्यते । पर्वमध्यपादान्त्यां वृद्धिवचनादिमᳫंस्तोमं समन्ते पादादिकपर्वमस्तावोन योनिवदष्टाक्षर: प्रस्तावो भवति । *किमित्रिकबृहद्वामदेव्ययो: वृणीप्रथमं *स्वरमापपद्यते किमित्तायां वृहति त्रिककुकायां पञ्चनिधनवामदेव्ये बृहतो: प्रथमं स्वरं । *स्वेसोर्दैर्घे पराङ्गं नित्यमाचार्यनियमात्* । स्वेसोमायां दैर्घे श्रवसे पराङ्गं नित्यमलोपोभवति । गकारस्य किमुक्तं भवति । वृहदोहेश्चेतस्मिन्नपि कल्पे कथं तु गकारेणास्य प्रस्तारम्भ इति । अन्यथावृहदोहेत्येतस्मिन्नपि कल्पे दकारेणास्य प्रत्यारम्भ: स्याद । कस्मादेवमेव भवति । उच्यते आचार्यनियमाद । ऊहग्रहणादिसर्थ: । ऊहकारोहि द्वयोरपि कल्पयोरनुषङ्गं गकारेण प्रत्यारम्भं कुर्वन् उभयत्र गकारो भवति । इतरथा पूर्वेष्वुभयं मानवेति यस्मादुभयत्र गकारेण प्रत्यारम्भ इति सिद्धम । *पूर्वाङ्गं च* चशब्दात्पूर्वाङ्गं च नित्यमलोपितं भवति । अत्र कथं प्राप्नोति । अन्त:पदिकानां व्यञ्जनानां स्तोभान्ते विरते लोपो भवतीति । सन्धौ यत्र उभयोरपि पूर्वाङ्गपराङ्गयो: सᳫंहितायामतिहारो भवति । यथा हाविष्कृते स्वंषुतोमदाहाउन्ता-माइतिपूर्वाङ्गं भवति पदान्तीयानां जनानां प्राकृस्तोभभावो भव

कल्पः शाकुन्येषस्य मध्यमायामकाराभ्यासोऽभिवो-वाजीयद्वितीयायां चैकारे च नित्यं दीर्घत्वं शाकुनि कौत्सेहि शब्दोवृद्धः प्रकृतावूहे दीर्घः सर्वत्र संयोगे ह्रस्वो वार्षो भिद्रोणप्रशर्मामिषन्तोकायां तद्विधि-

ति। यथा त्वाग्निमाग्नि देवान् होइक्रुछो ३ हा ३ तस्मादन्तः पदिकत्वादत्र पराक्रमाने प्राप्ते पूर्वाङ्कं च अलोपितं भवति। प्राकृस्तोभात्पदान्तवअनवद्लोप इत्युक्तं। तस्मादत्र पदान्तवत् प्राकृस्तोभाद्भावोद्रष्टव्यः शश्वच्छब्दादितिवत्। *इदेवचपूर्वक-ल्पः*। उक्तं पदान्तवत् प्राकृस्तोभाद्भवति। *शाकुन्येष-स्यमध्यमायामकाराभ्यासः*। शाकुन्येषस्य धारयोति मध्यमायां स्तोत्रीयायां अकाराभ्यासो भवति स्वरपूरणार्थाक्रीडन्नुम्रि-राय ३ अपांमिति एकः ओकारः रकारे द्वितीयः। अपामवे-अत्र अकारस्य ह्रस्वस्य वचनात् दीर्घत्वं शाकुन्येकारइति। *अभि वोवाजीयद्वितीयायां च*। अभित्वादेवमभिभिरिभिरा-योवाजीये द्वितीयायां स्तोत्रीयायां आकाराभ्यासः। अथस्मते-प्रजनन्तक्रमाहो इआस्तियानुवेति *एकारे च नित्यन्दीर्घत्वं शा-कुनि*। एकारे च मत्यये ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घभावः नि-त्यग्रहणादत्रैव तृतीयायां पवस्वमधुमत्तमा इतितृचं। *कौत्से-हिशब्दोवृद्धः प्रकृतौ*। ऐडकौत्सेपार्ह्रोतिप्रकृतौ योनाविसर्गः हिशब्दाद्वृद्धेः सिद्धोऽभ्यासोविशेषविवक्षया। *ऊहे दीर्घः स-र्वत्र*। ऊहगीतौ अभीनोवादिषु सर्वत्र दीर्घोभवति। द्वि-मात्र इत्यर्थः। *संयोगे ह्रस्वः* ऐडकौत्स एव हि शब्द, संयोगे मत्यये ह्रस्वः भवति परित्यपरिस्यस्वादिषु। *वार्षो-ऽभिद्रोणोप्रशर्मामिषन्तोकायां *वार्षे अभिद्रोणा योनिस्था

ह्वांप्राणा सर्वासु मनाज्येन्नुमूतयाथायोरनीमुत्तरयो र्यज्ञामहामित्रोत्तरयोश्चतुरक्षराणां विधायां वाजीवा जापिवासोमो मुत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुदूगीथाद्य स्य दीर्घत्वं दन्वते प्रथमऋच्यप्रियामुत्तरयां वार्त्र तुरे गीथाद्यं प्रथमोच्चं मागायतां द्वितीये च पादे सा·

यान्हमद्या १ अर्गासोमोत्तमायां अभिद्रोणाउग्रेऽंश्रम्मांमाप द्यते । भस्मभ्यमो । *ताद्विविह्वां प्राणासर्वासु* । प्राणातृचे सर्वासु स्तोत्रीयासु अभिद्रोणाताद्विविह्वामापद्यते । हिन्वत्रितश्चेदि पु । *मनाज्येन्नुमुतयात्रायोरनीमुत्तरयोः* गोतमस्य मनाज्येन्नु मूतायां योनिदृष्टा कण्वे २१ पुमू १२ इति उत्तरयोर्वायो रनीमापद्यते रा २ ध्ये २ देयायज्येहृन्तद्यिष्ठोरि । *यज्ञामहामि त्रोत्तरयोश्चतुरक्षराणां विधायां वाजीवाजापिवासोमया । *यज्ञा यज्ञीयर्क्षु महावैश्वामित्रे उत्तरयोः स्तोत्रीययोश्चतुरक्षरयोर्वै क्लृतायांवाजीवाजापिवासोमामापद्यते । ब्राह्मणादिन्द्राधसऊर्जः ना ३ पानं सहिना १ भुवत् वा ३ वांजीवाकस्तमिद्रोतिवाजी वाजा २ *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्यामुद्गीथाद्यस्यदीर्घत्वम* । *उत्तरे जनित्रे पुरोजित्युत्तमायां उद्गीथाद्यस्य ह्रस्वस्याक्षरस्य दीर्घत्वं । या २ मा १ इति । *दन्वते प्रथमे ऋच्यव प्रि यामुत्तरयोः*वैदन्वते प्रथमे समाप्तोत्त्वऋच्या योनिदृष्टा उत्तरयोः स्तोत्रीययोः इत्रियामापद्यते अप्रेतमद्याद्वितीयऋ च्य । *वार्त्रतुरे गीथाद्यं प्रथमोच्चं मागायतां* वार्त्रतुरे उ द्गीथाद्यं प्रथमोच्चमाद्यन्ददिगरागां मताइत्यर्थांयत प्रकृतं प्रथ मोच्चे सऽंहृन्यन इति मर्वामनेति । उदाहरणग्रहणात् । मागाय तामापद्यते । परस्वनानदुष्गतस्थोविशेषः । द्वितीये च पादे सात्वा·

च्यान्त्यान्त्याज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयो-
च्चात्परन्तमु तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थो मध्ये निध-
नानिनिगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये गिरागिराप्रप-

तन्त्वा* । वार्त्तेतुर एव द्वितीये पादे सांत्वामङ्घातः साश्वामर्चा-
स इध्य ३ ता ३ इत्येषसङ्घातः तन्त्वासङ्घातमापद्यते । तन्त्वागिरः
सुष्टुतयोवाजयां ३ ती २ अत्र ऊहगाने योनिवद्विरामा इति । तंत्वास-
ङ्घातं द्विपर्वाणमेवमापद्यते तन्त्वामापद्यत इति । ननु पर्वैकत्वं वि-
वक्षित, किंतर्हि ? सङ्घातान्यत्वं भवतीति विवक्षितम् । तस्माद्योनिव-
त्पर्वद्वित्वमेवेति । अन्ये तुएकपर्वसङ्घातादेव पर्वैकत्वमेव मन्यन्ते ।
*ज्योतिर्वरुणसाम्न्याद्यान्त्ययोस्तृतीयोच्चात्परंतमु *ज्योतिपज्ञस्य
वरुणासाम्न्याद्यांतयोः तृतीयोच्चात् परं तमुसङ्घातमापद्यते तमू-
३ अभिमनायेतदामिति । किमुक्तं भवति । यानौ घृतवतीचतुर्थ-
एकमक्षरं आद्यायां द्वे अक्षरे चतुर्थे द्वितीयायां यथायोन्येव
तृतीयायां तु त्रिभाक्चतुर्थः आद्यान्त्ययोरितिवचनात् तृती-
यमपि त्रिभाक्चतुर्थः प्राप्तः, अत आह तृतीयायां तु
त्रिभाक्चतुर्थ इति । अत्र चतुर्थस्वर अक्षरत्रयं भजते ।
मध्येनिधनानि निगदवृत्तीनि प्रयोगवत् स्वाध्याये मध्ये-
निधनानि किम्भूतानि ? निगदवृत्तीनि प्रयोगवत्स्वाध्याये-
स्वाध्यायशब्देन ऊहः स्यात् अभिमेतः प्रयोगे । कथं
प्रयोग इति ? उच्यते, आर्चिकानिधनन्याये स्तोभिकं
यावदक्षरं क्रुष्टाक्रुष्टं भवेत् स्वार्यमन्तोदात्तं द्वधेश्वरम् । तथा म-
धमाद्यातृतीयात् स्वरान्तञ्च । ३१ यो २ इधे २२ । *गिरा-
गिराप्रमनशंऽसिषन्नस्युपश्रेत्यनुब्राह्मणंऽस्वाध्याये* गिरागिरा-

अशाऽंसिषंतस्थुषश्चेत्यनुब्राह्मणऽंस्वाध्याये देवतानामधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके यथादेशं च कालवतिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये तथा शाट्यायनिनाऽंसमानोदर्केषूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तोत्रीययोर्महनायां तृपात्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं वाजीये

दीनितस्थुषांतानि अनुब्राह्मणऽंस्वाध्याये ऊहगीतावित्यर्थः । *देवतानामधेयान्यथ निरुक्तेष्वेके* देवतापरोक्षनामधेयानि स्वाध्याये ऊहे एके तथैवोहे यथा राणायनीयाः । पुनानइन्द्रोभारयोति वाहिदुत्थतथा सफे भियंयज्ञायेति । *यथादेशं च* यच्च ब्राह्मणमनु शब्दः सूत्रकारैरादिश्यते तच्च ऊहगीतौ तथैव भवति द्विपदमभ्यस्यन्निति । नौधसस्य पदूककुभ इति मध्यमां तृचस्य प्रकृतिं कृत्वेति रथन्तरादीनां ककुबुत्तर्ये ककुबुत्तरे नौधसे द्विपदमभ्यस्यन्निति आ २३३ इन्द्रगी २ भिर्नवा ३ मा ३ हा २ इ १ । उत्तरायामप्येवम् । *कालवतिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये* कालवतिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः । प्रवचनशब्देन ब्राह्मणमुच्यते । प्रोच्यत इति प्रवचनम् । स्वाध्यायशब्दः पूर्ववत् । *तथा शाट्यायनिनाम् *तथा शाट्यायनिनामपि प्रवचनविहितः स्वरः स्वाध्याये । ताण्ड्यब्राह्मणादिर्ब्राह्मणविहितः स्वरः स्वाध्याये ऊहगाने स्वाध्यायशब्दे च ऊहगानमुच्यते । *समानोदर्केषूदर्कस्योद्धारः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः* । समानमुदर्कं येषु तानि समानोदर्काणि तेषु समानोदर्केषु उदर्कशब्दोऽन्तरवचनः । समानं समाप्तिषु । अन्त्यस्योद्धारः यथा परिस्वानायां पदेषु सर्वथा अपीति तथा य एकइ श्रेककुभे चतुरक्षरस्योद्धारः पादवदुहृत्तेः । उ-

सङ्घातैकत्वात् तथा ऽतिच्छन्दःसु नित्यवत्सासु त्रिकवृहति च पर्वैकत्वा दिमाᳫँस्तोमसमन्ते च त्र्यक्षरं पदᳫँसंकृष्टत्वात् ॥ ८ ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि स्तोभाङ्गभूना·

ष्णगन्त्यं चतुरक्षरं पादत्वादिति । *पहेनायां तूपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं वाजीये सङ्घातैकत्वात* पूर्वोक्तेन न्यायेन द्वयोः पादयोरुद्धारः प्राप्तः समानोदर्कत्वात् ब्रवीति महेनायां रायोवाजीये उपान्त्यं पदं प्रतिस्तोत्रीयं भवति । तद्धि कस्मात ? सङ्घातैकत्वात । *तथातिछन्दस्सु नित्यवत्सासु* यथा महेनायां तथाऽतिछन्दस्सु प्रोष्वस्मैत्रिकद्रुकयोः सङ्घातैकत्वादेव । *त्रिकवृहति च पर्वैकत्वात* त्रिकद्रुकायां बृहति पर्वैकत्वात प्रतिस्तोत्रीयमष्टाक्षरस्यानुद्धारः *इमᳫँस्तोमसमन्ते च त्र्यक्षरं पदᳫँसंकृष्टत्वात् * याग्नाः इयोग्ना ३ इन्त्रमादित्यातादन्त्यानशुश्मस्यग्ना इति सङ्कर्षः ।

इति अष्टमस्याष्टमी कण्डिका ॥

प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानि निधनानि । ऊहगाने योनिवत् स्वरा इति ऊहः प्रकृतः । तत्र ऊहस्वाभाव्यं वर्ण्यते अत आह । कानिनिधनानि प्रतिस्तोत्रीयमार्चिकानिनिधनानिभवन्तीति-सिद्धोपन्यासः पूर्वयोः स्तोत्रीययोः उपायप्रतिषेधार्थः । *स्तोभाङ्गभूतानि च* । येषां निधनानां स्तोभाङ्गभूतः प्रतिस्तोत्रीयं भ

नि च पर्वाङ्गभूतानि च तथाहायिकारस्वारपदानुस्वाराणा-
मन्तः सामिकानि च स्तौभिकानि सामान्तिकानि सा-
मान्ते सर्वत्राऽन्यत्रगणगीतिभ्यः प्रतिस्तोत्रीयं बोधी-
यधुरामहत्रयोः कण्वबृहति च निधनोपायान्ताः स्तोत्री-

वति यथा पदनिधने काण्वे बृहन्निधने वार्कजम्भे। *पर्वांगभूतानि च *प्रतिस्तोत्रीयं भवन्ति । *तथाहायिकारस्वारपदानुस्वाराणां* हायिकारस्वारपदानुस्वाराणां प्रतिस्तोत्रीयं हायिकारो भवति। पदानुस्वाराणां, स्वारग्रहणाच्च वाङ्निधनानां प्रतिस्तोत्रीयं निधनानामभावः यथा उद्वद्भार्गवे सामराजेअग्नाविसोमायां अत्र स्तोभाङ्गभूतोपि प्रतिस्तोत्रीयं निधनं च भवति। उत्तमायामेव भवति । *अन्तःसामिकानि च स्तौभिकानि*। अन्तःसाम्नि च साममध्ये यानि स्तोत्रीयं भवन्ति यथा स्वःपृष्ठोत्सेधादिषु। *सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्र* यानि स्तौभिकानि निधनानि बर्हिर्निधनानि तानि तृचस्य साम्नः अन्ते भवन्ति यथा आमहीयवगौरवश्यैतादिषु *अन्यत्र गणगीतिभ्यः* । गणगीतिषुतु बर्हिर्निधनेषु वारवन्तीयादिषु यज्ञायज्ञीयेषु तन्तेश्रुधीहवादिषु । तथा एनामत्युड्माउवादिषु । तथा वैराजर्षभमरारयोः पिवासोमादिषु एतेषु सामसु अन्ते बर्हिर्निधनानि भवन्ति । *प्रतिस्तोत्रीयं बोधीयधुरामहत्रयोः* सामान्तिकानि सामान्ते सर्वत्रेति प्राप्ते इदमुच्यते। प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति त्वाविधादिषु *कण्वबृहति च *प्रतिस्तोत्रीयं निधनं भवति त्वामिध्यादिषु* निधनोपायान्ताः स्तोत्रीयाः सर्वत्र* बर्हिर्निधनेष्वेवामहीयवगौरवश्यैतादिषु सामान्ते समस्तप्राप्तौ सामान्तिकत्वात् । किन्तु उपायार्थमुच्यते निधनोपायान्तइति उपायः प्रतिस्तोत्रीयं भवतीत्यर्थः उपायोयज्ञकर्माणि ।

याः सर्वत्रेडाभिरैडानामिडान्ताः श्रुधियांताः श्रुध्य सकृत्सामः पगययो रभ्यस्थान्ताः पुष्पाश्वरयिष्ठयो रुगत्यंताः प्रवद्भुद्वत्सामराजेष्वेकारान्ताः सुज्ञाने स्तोभश्च सामाद्यः सामांते यथान्यायं॰. रहस्ये तूद्धारः तस्य लक्षणोद्देशः पर्वांगभूतस्यानुद्धारः त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रेयो रिष्टशाक्करर्षभस्वाशिरामर्कसमहैकवृषाणां॰ श्रेयसि अहोशब्दस्य लोपो जंभोत्तरसंस्तोभांजोरूपाणां॰ सांमां-

---

इडाभिरैडानामिडान्ताः इडाभिरैडादीनां पृष्ठ्यादीनां इडान्ताः स्तोत्रीया भवन्तीत्यर्थः । *श्रुधीयान्ताः श्रुध्ये* श्रुध्ये श्रुधियां ताः स्तोत्रीया भवन्तीत्यर्थः *सकृत्सामाः पगययोः* पगययोः सकृगन्ताः स्तोत्रीया इति । *अभ्यस्तान्ताः पुष्पाश्वरायिष्ठयोः* अभ्यस्तान्त पूर्वोक्तपुष्पयरयिष्ठयोभवन्ति पूर्वमभ्यस्तं परोऽभ्यासइति । *उगत्यन्ताः प्रवद्भुद्वत्सामराजेषु* । एतेषां उगत्यन्ता भवन्ति तेषाद्दशिष्टेषु च यथा पार्थसम्पातारारहकुत्सरथीयवात्समादिषु । *एकारान्ताः सुज्ञाने स्तोभश्च सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं* ऊहस्वभावः प्रकृतः । तत्र सामाद्यः सामान्ते यथान्यायं भवति । आद्यन्तपूर्वेषु द्वन्द्वशिष्टेषु च यथान्यायं आद्यन्तदर्शनात् । *रहस्ये तूद्धारः* रहस्ये तु स्तोभस्य उद्धारः एव राजनादिषु *तस्य लक्षणोद्देशः* वक्ष्यते *पर्वाङ्गभूतस्यानुद्धारः* यथाबृहद्रथंतरयोः तदिदाराजने तृचान्तप्रयोगः *त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथा भद्रश्रेयोरिष्टशाक्करर्षभस्वाशिरामर्कसमहैकवृषाणां* रहस्ये त्रिरुक्तस्य सामादावाद्यं वचनं यथाभद्रश्रयादिषु *श्रेयसि ऊहोशब्दस्य लोपः* सामादौ *जम्भोत्तरसंस्तोभाञ्जोरूपाणां-

तेषां त्वन्त्यवचनं संकृतिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीय मुद्भिद्बलभिदो पूर्वस्यादौ परस्यान्ते भर्गस्य सामादौ स्तोभान्त्यं पदं वैराजऋषभे त्वन्त्यस्यान्त्यवचनं यए-वापत्ययोर्यथा ग्रामे वैराजइयादिः स्तोत्रीयान्ते सर्वासु स्तोत्रियाद्यचाक्षरे मत्स्वसंयुक्ते ॥ ९ ॥

सामान्तेत्त्यवचनं* एतेषां साम्नां सामान्ते यन्निरुक्तं तस्य अन्त्यं यद्वचनं तत् लुप्यते *संकृतिनि स्तोभाद्यं वचनं प्रतिस्तोत्रीयम्* संकृतिनि उद्गीथाद्यस्य निरुक्तस्य प्रतिस्तोत्रीयमाद्यं वचनं लुप्यते *उद्भिद्बलभिदोः पूर्वस्यादौपरस्यान्ते* उद्भि-द्बलभिदोः पवतेहर्य तयस्तेमद्योः पूर्वस्य उद्भिदः यत् सामादौ च निरुक्तं तस्यानुद्धारः परस्य च बलभिदः अंते यन्निरुक्तं तस्यानुद्धारः *भर्गस्य सामादौ स्तो-भान्त्यं पदं* भर्गस्य ये स्तोभास्तेषां पदान्त्ये पदांतस्तोभांतं पदं सामादौ भवति *वैराजर्षभे त्वन्त्यस्यान्त्यवचनं* वैराजर्षभे तु अन्त्यस्य निरुक्तस्य अन्त्यवचनं सामादौ भवति इया ३ हा उ-पिबासोमादिषु *यएवापत्ययोर्यथाग्रामे* यां एवापत्ययोः अर्षा-सोमायां यथा ग्रामगेयानामुक्तोन्यायः स भवति स्तोभश्च सामाद्यः सामांते यथान्यायमिति *वैराजइयादिस्तोत्रीयांते सर्वासु* महावैराजे इयादिस्तोभः स्तोत्रीयांते सर्वासु स्तोत्रियासु भवति *स्तोत्रीयाद्ये चाक्षरेमत् स्वसंयुक्ते*एकैकस्याश्चस्तोत्रीयायाः आद्ये अक्षरे ते च स्तोत्रीयाया अन्ते मत्स्वसंयुक्ते भवतः ॥

इति अष्टमस्य नवमी कण्डिका ॥

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि तेषामाद्यस्य सामादावाद्यं वचनम् आथर्वणदैवस्थानस्वरान्तरिक्षतौरश्रवसानामविकारः सर्वोद्धारोऽतोऽन्यत्र वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थमपि हाथेडानां चैकवृषे च देवतानां निधनन्तु सामान्ते सर्वत्र यल्लघीयो।

आज्यदोहानि प्रतिलोमानि आज्यदोहानां सामाम्नायिकं क्रममुत्सृज्य प्रातिलोम्यं भवति इतिश्रुतेः अपामवर्त्तनिधनमिति आज्यदोहानां लोकतोविनियोग इति *तेषामाद्यस्य सामादावाद्यं वचनं* तेषां प्रतिलोमानां यदाद्यमृतनिधनं तस्य सामादावाद्यं वचनं भवतिचयो३हामिति प्रसुन्वानायां *आथर्वणदेवस्थानस्वरांतरिक्षतौरश्रवसानामविकारः* आथर्वणादीनां ऊहगानौ यथायोनिं प्रयोगो भवति न कश्चिद्विकारः आथर्वणे पत्र स्वदक्षसादिषु दैवस्थाने परीतोष्यादिषु स्वरेषु सर्वेष्वेव जातिवचनात्। यज्ञायसुन्वानादिषु अन्तरिक्षे अभिसोमादिषु तौरश्रवसयोः प्रत्नमधसखायोर्दीर्घमिति *सर्वोद्धारोऽतोन्यत्र* अतोन्यत्र सर्वस्तोभोद्धारः *वैरूपे तु देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थम* पञ्च निधने वैरूपे देवतानामनुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थं देवतापदं। देवतापदमिति पूर्वलक्षणेन सर्वोद्धारे प्राप्ते अपवादस्तोभाभिप्रायेण *इहाथेडानांच* इहअथाइडाएतेषां चानुद्धारः प्रयोगसिद्ध्यर्थं रेवतीपार्थुरश्मादिषु हाउरेवाएस्वादोः ३ ओ ३३२३वा *एकवृषे च देवतानां* एकवृषे च अभिप्रवा एकं॰भोमे स्वदुषेड्त्यादियादेवतानां अनुद्धारः शाक्वरर्षभेच सामान्यात् *निधनंचसामान्ते सर्वत्र यल्लघीयः* अनुद्धारप्रसङ्गेनैवमुच्यते। सामान्ते यन्निधनं लघु अल्पाक्षरमित्यर्थः। यथा

गुरुषु निधनैकदेशः त्रिरुक्तानामन्त्यं वचनमृषभे तु त्रिरुक्तं देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यं पदमन्त्यायाᳫं सर्वं दिवाकीर्त्ये वैराजं भ्राड्विकर्णे छास्वरम्भासे शतमादियशसि समहेत्वाद्यवचनᳫं साम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यंपदमपाव्रतेचगवांव्रतेचकवान्तंप्रथममश्विनोव्रते·

बृहद्रथंतरयोः स्वाशिरामर्कादिषु च *गुरुषु निधनैकदेशः* गुरुषु च बहक्षरेषु निधनैकदेशः यथोत्तरत्र वक्ष्यति *त्रिरुक्तानामन्त्यंवचनं* त्रिरुक्तानां निधनानामन्त्यं वचनं । यथा आज्यदोहो त्रीणिधने * ऋषभेतु त्रिरुक्तं* रैवतऋषभे तु त्रिरुक्तमेव निधनं भवति नान्त्य वचनं उपउपइति योनिवन्निधनम् । *देवस्थानपूर्वयोर्निधनाद्यंपदं* देवस्थानपूर्वयोः स्तोत्रीययोः निधनस्य आद्यं पदं भवति द्यौः *अन्त्यायाᳫं सर्वं* देवस्थानपूर्वयोर्निध- न ·ं·ः अन्त्यायां स्तोत्रीयायां सर्वं भवति *दिवाकीर्त्ये वैराज* महादिवाकीर्त्ये श्रायन्तीयायां गणगीतित्वात् वैराजं भवति इकारो वैराजउच्यतेनिधनं *भ्राड्विकर्णे* विकर्णे श्रायन्त्यायामेव भ्राड्निधनं भवति फाशया उपरि स्यद्यअन्तानिधनं भ्राट् भवति *छास्वरंभासे * भासमे पुरोजित्यंत्यायां भास्वरं निधनं भवति । ममभ्राजतृतीयेछास्वरः इहो होभद्रमयवमादिपरित्य अस्य निधनं भासमवतिभाम् ॥*शतमादियशसि* हाऊ २ यशो हाऊवर्चोहाऊएवमादि परित्यज्य शतं जीवेत्येवमादि निधनं भवति *समहेत्वाद्यवचनं *समहे तु विरुक्तस्य आद्यं निधनं भवति अन्तवचनं माम इदमुच्यते यात्रगतमन्तम । *साम्नोः पूर्वस्योपग्रहाद्यं पदमपां व्रते च गवां व्रते चकवान्तं प्रथमम् *प्रथमे अपांव्रते च पुनानायाव्रते कशाब्दान्तं यत्प्रथमंतन्निधनं भवति यआगनेः शिशुकइति गवांव्रते च शब्दान्त प्रथमं निधनं भवति । *अश्विनाश्रेपूर्वेइका·

पूर्व इकारोऽतिक्रान्तो वैरूपशाक्करर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा सामान्तेऽध्यर्द्धाऽश्वव्रते हौहौह्यौ हौ हौन्तेषु चत्वारः सोमा वा औहोवात्सिवा स्वर्ज्योतिःप्रथमोच्चमेकारादिकृष्टमेवंपदायस्तोभाः परासु विधासु ज्योतिर्भाः

रोतिक्रान्तः* अश्विनोर्व्रतपूर्व इकारोऽतिक्रान्तो निधनोभवति *२३२ वैरूपशाकरर्षभपूर्वयोरर्द्धेडा* पञ्चनिधनवैरूपशाक्करर्षभपूर्वयोः स्तोत्रीययोः अर्द्धेडा भवति न जातमश्वरोदसीइट् *सामान्तेऽध्यर्द्धा* सामान्तेतु अन्त्यायां स्तोत्रीयायां अध्यर्द्धेडा भवति इट् इडा ३३१११ इति अध्यर्द्धेडा *अश्वव्रतेहौहौह्यौहौहोन्तेषु चत्वारः सोमा* अश्वव्रते तु हौहौह्यौहौइति एतेषु हाइकारान्तेष्वित्यर्थः। तेषु चत्वारः सोमाः स्वराः सङ्घाता भवन्ति सोमसङ्घातः प्रपुनानायेवेधसइति प्रथमे साम्नि हाइ हाइसोमायत्ववाउच्यारताइति *वा-औहोवात्सिवा* औहोवाविध्ये त्सिवावाभवति त्सिवात्पूर्वप्रत्ययत्वाच्च होशब्दस्य वृद्धिः *स्वर्ज्योतिःप्रथमोच्चमेकारादिकृष्टम्* त्सिवायाः परं स्वर्ज्योतिर्द्वयं प्रथमोच्चं भवति उपायपरत्वाद्वा प्रथमोच्चं बृहत्य प्रथमोच्चस्य निधनभावः अन्तस्थेभ्यः प्राहासीप्रथमोच्चानीति निधनत्वाच्च स्वारः निधनान्तः सर्वत इति। तस्य च स्वर्ज्योतिर्द्वयस्य निधनभूतस्य एकारः आदौ कृष्टोभवति ए२२ सुवर्ज्योती २२३२ *एवं पदायस्तोभाः* एवं होहौइ एवमाद्याः स्तोभाः प्राक्प्रथमोच्चात् त्सिवात् स्वरान्ताश्चरन्ति अभिवाजीसितस्य आदौ भवन्ति एषा तावदेका विधा समाप्ता *परासु विधासु ज्योतिर्भाः शिशुर्वाऽपश्वोमेध्य इति* परासु विधासु किमतिदिश्यते? पादादौ स्तोभान् कृत्वा प्रथमोच्चस्य स्थाने द्वितीयायां विधायां ज्योतिर्भा इति। तृतीयायां शिशुर्वाजीति । चतुर्थ्यां प्रथमोच्चस्य

शिशुर्वाजयश्चश्वोमेध्य इति पादगीतिस्तुल्या परयो-रुद्धारः सामान्ते निधनाय स्तोभाः स्वर्वत इति नि-धनमुपग्रहादि व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः स्वः सत्यंपुरुष इत्येतासु पृथगग्निन्दूतास्तावोमन्द्रे सो-

---

स्थाने अश्वोमेध्य इति *पादगीतिस्तुल्या* यथा प्रथमा पादगी-तिः पतिता पादादौ स्तोभाः प्रथमोच्चं यथोक्तम् एवंरूपाश्चतस्रो विधा भवन्ति *परयोरुद्धारः* परयोः स्तोत्रीययोः स्तोभः प्रथमोच्चान्तादुद्धारः *सामान्ते निधनाय स्तोभाः* अन्ते निधनं स्वर्वत इति तदर्थं च स्तोभाः कर्त्तव्याः प्रथमोच्चव-र्जिताः *स्वर्वत इति निधनमुपग्रहादि* स्वर्वत इति नि-धनमुपग्रहादिभिर्भवेत् एकार उपग्रहः *व्याहृतिसामानि पञ्च भूर्भुवः स्वः सत्यं पुरुष इत्येतासु पृथक्* भूरादिव्याहृ-तिषु पञ्च सामानि यथोपदिष्टानि भवन्ति । यथा भवति तथो च्यते एकैकस्यां व्याहृत्यां अभ्यस्तायां त्रिस्त्रिः पञ्च सामानि भवन्ति *अग्निदूता प्रस्तावोमंद्रे* भूःशब्दे अग्निन्दूतास्वरः प्रस्तावो भवति मन्द्रग्रहणाच्चाग्निन्दूतायामभ्युदूहं *सोमास्त्रिरु-क्तः* भूरादिष्वेव एकैकस्यामनभ्यस्तायामग्निन्दूता प्रस्तावो-भवति इत्युक्तं, इदानीं परा भक्तय उच्यन्ते. पुनर्भूरित्येतस्मिन्न क्षरे सोमसङ्घातस्वरस्त्रिरुक्तोभवति सोमसङ्घातश्च पृथक् भवति *आनीकयान्तृतीयः* सोमसन्घात आनीकयां तृतीय मापद्यते हा ३३३ वाइति *स्वर्ज्योतिर्निधनमकृष्टैकारादि* भूरादीनां प्रकृतव्याहृतिसामान्ते स्वर्ज्योतिर्द्रष्टव्यं प्रथमोच्चं भवति प्रथमोच्चत्वाच्च निधनमुपायपरत्वात् नैधनत्वाच्चान्ते स्वरः एकारः स्वरश्चास्याक्षर अकृष्ट आदौ भवति प्रथमोच्चये । *एवं सर्वेषामेव विकारविधिः*

मत्रिरुक्त आनीकयांतृतीयः स्वउगेतिर्निधनमकृष्टे-कारायेवं सर्वेषामेव विकारविधि एतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः ॥ १० ॥

इत्यष्टमः प्रपाठकः ॥

अथ विकल्पा स्वउगतिर्मदमदोधनकामे पुरः स्वासूत्तरयोश्चारङ्गमानदे ऽष्टेडरयिष्ठयोर्हिन्वनादीदि-

---

एवं सर्वेषामामहीयवादीनां साम्नां एष विकारविधिरुक्तः प्रत्येतव्यः । *एतेन प्रदेशेनोह्यः सामगणः कल्पयितव्यः कल्पयितव्यः* एतेन लक्षणप्रदेशेन ऊह्यः प्रयोगः कल्पयितव्यः कल्पयितुं शक्यत इति ॥

इति अष्टमस्य दशमी कण्डिका ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुपादैर्त्रिंशङ्कुयशःशिष्याय अनुचरणार्थे भाष्यं कृतमिति* ॥

मात्राः परिसमाप्ताः इदानीं विकल्पा उच्यन्ते भावशेषं च, एकस्मिन् पादे द्विधा गीतिर्दृश्यते, तत्र किमुभयप्रकारस्यापि गानस्य युगपत्प्रयोगोभवति ! उतान्यतरस्येतिसंशयः । प्रयोगार्थत्वाद्ग्रहस्य तन्निर्णयार्थमिदमारभ्यते *अथविकल्पाः* वर्णिष्यं-त इति वाक्यशेषः । *स्वउगतिः* तरणिरित्सिषायां रौरवे-नेमिन्तष्टेवसा २ उहा ३३३ यिविकल्पेनान्यतरस्य प्रयोगः *मदमदोधनकामे* पवस्वइक्षसायां निधनकामे मदहो इमदा होइमतिस्तोत्रीयमन्यतरस्य प्रयोगो भवति । *पुरःस्वासूत्तरयोश्चारङ्गमानदे* पुरोजित्यां नामदे स्वासु चोत्तरयोः स्तोत्रीययोः अरङ्गमा विकल्प्यते अरङ्गमायजइत्येतत् । *अष्टेडरयिष्ठयोर्हिन्वनादीदिहिस्वराः* पवस्ववाजसातयतृतीयायां अष्टेडरयिष्ठयोः

हिस्वरा मातावृद्धं४इवामित्रे क्रौंध्यमषष्ठनवमात्रं दीर्घेपरयोर्दोषापरन्नीचै गौवतृतीयदशमं कृष्टं४ सर्व-त्र धर्मविधर्मणोः पञ्चाक्षरशोधनानि स्तावे हविष उत्तरयोः प्रथमे विराट्पर्यूच देव्येगीथस्तदादि नवे-निहोता तिधातुवारा त्वेसोदैर्घे गकारः शानेराजन्प्लु-

---

पवमानमहिस्वनेति दीदिहिस्वरा गीतिर्विकल्प्यते *मातावृ-द्धं४ श्वामित्रे* असाविसोम इन्द्रतृतीयायां यज्ञायज्ञीयर्क्षु तृती-यायां च महावैश्वामित्रे माशब्दताशब्दयोर्यदृद्धं गानं त-द्विकल्पते । पञ्चमाउतत्राताइति च *क्रौंध्यमषष्ठं नवमात्रम्* गायत्रीक्रौञ्चे प्रतिस्तोत्रीयं मध्यमे पादे षष्ठमक्षरं विकल्प-ते *दीर्घे परयोर्दोषा परं नीचैः* समुद्दीर्घे परयोः दोषायाः परमक्षरं नीचीभवति *गवतृतीयदशमंकृष्टं४ सर्वत्र* गौगवे तृतीये पादे दशमं कृष्यते *धर्मविधर्मणोः पंचाक्षरशोधनानि* पंचाक्षरशः निधनानि भवन्ति दशाक्षराणि विकल्पेनाम्नानानि *स्तावे हविष उत्तरयोः प्रथमे* सोहविष उत्तरयोः स्तोत्री-ययोः प्रस्तावे प्रथमे स्वरे विकल्पः परि प्रधन्वोत्तरयोः पवा-प ३ वा आईवा ३ इन्द्रः पे ३ आ ३ इन्द्रा ३ *विराट्पर्यू च देव्ये गीथस्तदादि* आग्निम्नरः इति पर्यूच्यायां च वा-मदेव्ये उद्गीथाद्यं पर्व प्रथमे स्वरोविकल्पते *नवे निहोता* पूर्वे मानवे निहोता विकल्पते अभिसोमादिषु *तिधातु-तुवारा* मन्द्रयायेत्यत्र वारा विकल्पते । *त्वेसोदैर्घे* गकारः त्वेसोमायां दैर्घश्रवसे दृगोहेतिगकारोविकल्प्यते *शानेराज-न्प्लुवते* इमोराजशौपाने राजन् शब्दोविकल्पेन प्लुवते ।

यत आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रान्त्ययोर्वलोपश्चाद्यउच्चैस्तकारो यजिवाह इहायांप्लवते यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्ताव एववृहत्युदा आ इति गीतिः यभेकाम्पा त्वंनोवारे पुनाएववृहति प्रसोएवतरेपुनाभिसोजंभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः ॥ १ ॥

आसोफतृतीयायामृतेनयोनिवन्मध्येजाप्लुतं प्रान्त्ययोर्वलोपश्चाद्यः उच्चैस्तकारः आसोफतृतीयायां सफेऋतेन इति एतस्मिन्पादे वाशब्दः योनिवद्भवति मध्यमे विकल्पे प्रथमांत्ययोर्विकल्पयोः जाशब्द एव प्लुतोभवति यकारलोपश्च तयोरेव आद्ये विकल्पे उच्चैस्तकारः *यजिवाहइहायांप्लवते* यजिष्ठंत्वायावैष्णवाहे इहायां प्रत्यये प्लवते *यशस्युत्तरयोरग्निदूतास्तावे* इन्द्रस्य यशसि उत्तरयोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावे अग्निदूता विकल्पते *कण्ववृहत्युदाआइतिगतिः* त्वं॑ह्येहित्वेरवायां कण्ववृहति उदाआइन्द्रीत गीतिर्विकल्पते *यभेकांपा* श्रुधीहवायां वैराजर्षभे मारेअस्मन्मघवञ्जित्यत्र कांपास्वरोविकल्पते *त्वंनोवारे पुनाएववृहति प्रसोएवतरे पुनाभिसोजंभेचोत्तरयोः ककुभोर्विकल्पाः* त्वंनश्चित्रायां वारवंतीये, पुनानायां कण्ववृहति प्रसोमदेववीतयायां कण्वरथंतरेषु पुनानायामभिसोमायां च वार्कजंभे च उत्तरयोः स्तोत्रीययोः ककुभोर्विकल्पाः ककुभोवृहत्यौ वा ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य प्रथमा कण्डिका ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः प्रगाणं यैर्विधीयते ।
आर्चिकश्ं स्तौभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥१॥
आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धञ्चावृद्धमेव च ।
गतागतञ्च स्तोभानामुच्चनीचं तथैव च ॥ २ ॥
सन्धिवत्पदवद्गानमत्वमाभाव्यमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषाऊहे त्वेवं निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टञ्च विकृष्टञ्च व्यञ्जनं लुप्तमतिकृतम् ।
आभावाश्ंश्च विकारांश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत् ॥४॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ।
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

अथ भावान्प्रवक्ष्यामः अथशब्द आनन्तर्यार्थे भावान् प्रवक्ष्यामः *प्रगाणं यैर्विधीयते* । गानमेव प्रगाणं विधीयते प्रतिपाद्यन्त इत्यर्थः ॥

आर्चिकं स्तौभिकं चैव पदं विक्रियते तु यैः ॥ १ ॥ आर्चिकं पदं स्तौभिकं च विक्रियते । येविकारमापद्यन्ते तान्प्रवक्ष्यामः

*आयित्वं प्रकृतिं चैव वृद्धं चावृद्धमेव च ।
गतागतं च स्तोभानामुच्चनीचं तथैव च ॥ २ ॥
संधिवत्पदवद्गानमत्वमाभाव्यमेव च ।
प्रश्लेषाश्चाथ विश्लेषा ऊहे त्वेवं निबोधत ॥ ३ ॥
संकृष्टं च विकृष्टं च व्यञ्जनं लुप्तमतिकृतम् ।
आभावाश्च विकाराश्च भावानूहेऽभिलक्षयेत ॥ ४ ॥
एतैर्भावैस्तु गायन्ति सर्वाः शाखाः पृथक्पृथक् ॥
पञ्चस्वेव तु गायन्ति भूयिष्ठानि स्वरेषु तु ॥ ५ ॥

सामानि षट्सु चान्यानि सप्तसु द्वे तु कौथुमाः ।
ऊनानामन्यथागीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥ ६ ॥
योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः समाः ।
आयेभावश्च नेदानीं दीर्घं यच्चैव कृष्यते ॥ ७ ॥
कर्षणे तु निवर्त्तेते त्साायिथायामुपद्रवे ।
उभावोदृश्यतेसाम्न्योभावश्च यथाक्रमम् ॥ ८ ॥

सामानि षट्सु चान्यानि षट्सु गीयंतेमथमादिष्वेव । *सप्तसु द्वे तु कौथुमाः* सप्तसु स्वरेषु द्वेसामनी गीयेते कौथुमशाखिनां मोपुत्वावाकाञ्च ॥

ऊनानामन्यथा गीतिः पादानामधिकाश्च ये ॥६॥ योनिपरिमाणादूनानां पदानां अक्षरपरिमाणादूनानामित्यर्थः । पादानामन्यथा गीतिर्भवति । यथाएप ब्रह्मादिषु । योनिपरिमाणादधिकाश्च ये तेषां चान्यथा गीतिर्भवति । यथा विराड्वापदेव्यादिषु ।

योनिदृष्टाः समा येऽन्ये पादास्त्वक्षरशः स्मृताः ।
पादास्तु येन्येक्षरसमानतः समाः स्मृताः ते योनिवद् दृष्टा भवान्ति॥

*आयेभावश्चनेदानीं दीर्घं यच्चैव कृष्यते*आयेभावो- नभवत्यूहगीतौ इयेतादिषु । दीर्घकर्षणं च न भवति । किं तर्हि ? हृद्धकर्षणं भवति यथा आर्कोदित्वानामित्यत्र ॥

कर्षणे तु निवर्त्तेते त्सायिवायामुपद्रवे ।

त्सायिवायां मत्यये उपद्रवे भक्तिविषये कर्षणे उद्देशोऽपि निवर्त्तते ऊहगीतौ समेष्वपि पादेषु ।

ओभावोदृश्यते साम्न्योभावश्च यथाक्रमम । ओभावोदृश्यते साम्नि यत्र ओभावश्च दृश्यते । यथाक्रमं लक्षणन्यायेन य-

अभ्युदूहेन सर्वत्रोहगीती रहस्यवत् ।
स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ॥ ९ ॥
आर्चिकं निधनन्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।
कृष्टाकृष्टं भवेत्स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम् ॥१०॥
मणाजनंसदश्योनामाविशासिविदेप्सुजित् ।
स्वनाद्ययुंशियेतिर्भारयि प्रियमभिश्रिता ॥ ११ ॥
जसावसन्तमधर्मत्सुत उक्थ्यःषिभिर्दयन् ।
न्यायादेतान्यपेतानि श्वत एके वृधे स्वरम् ॥१२॥
श्रीभासपौष्कलाष्टेडरयिष्टाछिद्रधर्मसु ।
त्रैताश्वव्रतशौक्तान्धीचतुः पडिडयोस्तथा ॥ १३ ॥

थायथा प्राप्तिः तयोस्तथातथा तौ भवतः । ऊहगीतावपि ।

अभ्युदूहेन सर्वत्र उहगीती रहस्यवत् । अभ्युदूहेन सर्वत्र ऊहगीतिः प्रत्येतव्यः । यथा रहस्ये तद्वत् ॥

*स्वादिपर्वणि तिस्रायां तथैवान्येषु सामसु ।

*यथा स्वादिपर्वणि तिस्रायां अभ्युदूहोभवति । रहस्यवता तथाऽन्येष्वपि सामसु यथा संहिते । उदाहरणं तिस्रावाचउव।
आर्चिकं निधनं न्याये स्तौभिकं वा यदक्षरम् ।

कृष्टाकृष्टं भवेत स्वार्यमन्तोदात्तं वृधे स्वरम ।

*आर्चिकं निधनं यत्र स्तौभिकं वा तयोर्यदन्त्यमक्षरं तत् कृष्टमकृष्टं वा भवेत । स्वार्थं प्रथमस्वरस्य कृष्टं स्वार्यं भवति । प्रथमायातृतीयस्वरान्ते चेति । द्वितीयस्वरस्थस्य अकृष्टं भवति । तृतीयादिप्रत्युतक्रमं कृत्वा अन्तोदात्तं वृद्धे स्वरं भवति । कुतः ! न्याये योनिगाने योनावेवं दृष्टत्वात् । *मणाजनंसदश्योनामाविशासि विदेप्सुजित् । स्वनाद्ययुनंश्रियेति-

षड्भासे पौष्कले सप्त त्रीन् षष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्तेवृषास्तोभे छेद्रेन्यायविरोधिनी ॥

भीरयिगियमभिद्विता । जसात्वसन्तमन्धर्ममम् स्सुतउद्ध्यः षिभि-धयन् । न्यायादेतान्यपेतानि* । मणादीनि एतस्मान्न्यायादपेतानि भवन्ति । मणाजनं सद्योनापवस्वदेवाद्यान्त्ययोः । सद्योनां स्वादिष्ठोत्तरयोः । आनिश पवस्वदेवमध्यमायां असि यस्तेमद्मध्यमायां एतानि गायत्रीभासे । विदेष्टुजित् । इन्द्रमच्छोत्तरयोः । पौष्कले । पवस्ववाजोत्तमायाम् । इष्टेडरायिष्ट-योः । द्वयुङ्क्षोमन्तोत्तमायाम् । पौष्कलत्रैतयोः श्रियेसखाय आद्यायाम् । पौष्कलेतिभाः ज्योतिर्भाः अश्ववाते रयिउपशिक्षायाम् । पौष्कलेमियम् । माम्रोमध्यमायांपौष्कलत्रैतयोः । अभि अनुहि-स्वास्वान्धीगवे । द्विता माणामथमायाम् पौष्कलत्रैतयोः । जसातयोः पवित्रायां षडिडो वसन्तमंसखान्त्ययोः शौक्तपौष्कलयोः । धर्म दिवोधर्त्तायां धर्माणि । सुतः पवस्ववाजसातायां रयिष्ठेतु । उद्ध्यः अभिसोमाध्यास्यायां आंछद्रे । षिभिः धयन् । वृषामाद्यान्त्ययोः चतुरिडे । पूर्वस्माल्लक्षणन्यायात् एतान्यनेन गतलक्षणानि भवन्ति । विपरीतानीत्यर्थः *श्वनएकदृधे स्वरम्* धियानोवाजांउपमोहिशश्वतः अष्टेडतृतीयायां एके वृधे स्वरं मन्यन्ते ।

*त्रीभासपौष्कलाष्टेडरायिष्ठाछिद्रधर्म्मसु ।
त्रैताश्वव्रतशौक्तान्धीचतुःषाडडयोस्तथा ॥
षड्भासेपौष्कले सप्त त्रीन्षष्टेडे पृथक्तृचे ।
रयिशौक्ते वृषास्तोभे द्वेद्रे न्यायविरोधिनी ॥
अश्वांधीगतयोस्तोभधर्माच्छिद्रेषु पञ्चसु*
एतेष्वेव सामस्वेतेषां शब्दानामपवादः ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य द्वितीया कण्डिका ।

अश्वान्धीगवयोस्तोभधर्माच्छिद्रेषुपश्वसु ॥ २ ॥

तृतीयोच्चान्त्यं हि स्तोभे दीर्घो भवति न वाम्रे स्पर्शान्तं व्यश्च कौत्से चेकारोकारौ नश्चाध्वर्यव-मध्यमायां सन इन्द्रायां क्षौद्रेच कृतेचापदान्तोत्रि-शीयेच पूर्वेशूष त्रिणिधने चायास्ये सेधेषिणोदनः का-

---

*तृतीयोच्चान्त्यं हि स्तोभे दीर्घो भवति *तृतीयोच्चान्त्य-मक्षरं ह्रस्वं हकारे स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति । द्विमात्रं भवतीत्य-र्थः । यथाऐडक्रौंचवाम्रादिषु *नवाम्रे स्पर्शान्तं व्यंच* उत्सर्ग-प्राप्तस्यापवादः । वाम्रे स्पर्शान्तमक्षरं तालव्यं च न दीर्घोभवति यथा राजादेवकृतं अदब्धः सुरभि च *कौत्से चेकारोकारौ* कौत्से च इकारउकारौ हि स्तोभे प्रत्ययेन दीर्घोभवतः यथा स्वा-दीहिष्ठायमूहिपीइति *नश्च* कौत्से नशब्दश्च दीर्घोभवति । सनाहीन्द्रेति *अध्वर्यवमध्यमायां* अध्वर्यो अद्रिभिरितमार्गी-यवमध्यमायां हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति यथाहा अहोयि मा ३ ना ३ *सन इन्द्रायाम* सनइन्द्रेति मार्गीयवे हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति, वराह अहोयिवो ३ वीत । *क्षौद्रे च* क्षौद्रे च मार्गीयवे रसौ हावेत्यत्र हि स्तोभेभवति । *कृते चा-पदान्तः* हाविष्कृते च अपदान्तो दीर्घो भवति हिस्तोभे प्रत्यये स्वादिष्टयादिषु *विशीये च पूर्वेशूष* त्रिशोत्रिशीये च पूर्वे हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति अपदान्तः । हिन्वहुंनायिमू अशूष स्तुपेशूष इत्यत्र प्रतिषेधः *त्रिणिधने चायास्ये* त्रिणिधने चायास्ये स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति । अपदान्तएव । उत्सो-देवोहिराहाउहोवा *उत्सेधेषिणोदनः* उत्सेधे षिणोदनइति च एतौ शब्दौ हिस्तोभप्रत्यये दीर्घोभवतः । अभिसोमायां श्रीमन्त

मे च प्रथमकल्पे सौमे स्तावे कार्ते च पर्याश्विनोर्व्रतोत्तरे शंकुन्येकार ऋषभे च शाकरे संमील्ये लघुविनते ऽत्वे कालेये प्लामहीयवे च क्रौञ्चाभिनिधनसमुद्रपथ उत्तरधर्तोद्बत्रासदस्यवेपुनूर्णयादिर्जितेइवे पूर्वेऽसंयोगे मपो-

---

इत्यत्र *कामे च प्रथमकल्पे* सर्वासु पवस्वदायां निधनकामे प्रथमे विकल्पे दीर्घोभवति हिस्तोभे प्रत्यये सर्वासु स्तोत्रीयासु *सौमिस्तावे* सौमिये प्रस्तावे दीर्घोभवति । हि स्तोभे प्रत्यये योगेयोगेतवाहाउस्ता ३ रा ३ *कार्ते च परि*-कार्त्तयशे च परिस्वस्वानो अक्षर इत्यत्र हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति *अश्विनोर्व्रतोत्तरे* उत्तरे अश्विनोर्व्रते हि स्तोभे प्रत्यये दीर्घोभवति *शंकुन्येकारे* शंकुनि च एकारे प्रत्यये दीर्घोभवति। पवस्वमापधुमा *ऋषभे च शाकरे* शाकरषर्भे च एकारे प्रत्यये दीर्घोभवति पवाएस्व वा एजसाएनयआ *संमील्येलघुविनते* संमील्ये लघ्वक्षरं विनते प्रत्यये दीर्घोभवतिसंमील्येपुरोजितीत्यत्र *अत्वेकालेये*कालेय अत्वभावविषये अक्षरे प्रत्यये दीर्घो भवति । कालेयेयस्यायं विश्वाअर्याः *प्लामहीयवे च* प्रत्नंपीयूषेत्यत्र आमहीयवे अत्वभावविषये एव प्रत्यये दीर्घोभवति । दिवाअनार्याः *क्रौंचाभिनिधनसमुद्रपथउत्तरधर्त्तोद्बत्रासदस्यवेपुनूर्णयादिः* एतेषां त्रणादिर्दीर्घोभवति । क्रौञ्चे अयंपूषा हो ३ रयिर्भगाः । आमन्द्रैरभिनिधने । पुनानः सोमसद्रे । पयस्युत्तरयोः त्रणीमहातत्रोदाहरणम् । धर्त्तोद्बद्धार्गवे । पुरोजित्यांत्रासदस्यवे, तत्रोदाहरणं *जितोश्चपूर्वेऽसंयोगे* पूर्वे वाजजिति त्रणादि दीर्घोभवति । असंयोगे प्रत्यये मृज्यमानायां पवमानः मर्यादेवानां सोमेत्यत्र दीर्घोभावप्रतिषेधः *उत्तरे-

स्तरेस्तोभे क्रौंचेत्वसंयोगे नात्राविनेमिः कौत्से च हि शब्दः प्रवद्भार्गवे कृष्टादस्थादकारः स्वारे च पर्णे हारायोनौ त्वंश्यङ्गप्रथमायां च द्वितीयंस्सन्तः सन्तः पञ्जनित्रे रथन्तरवृषाश्विनोर्व्रैतण्वोस्तोभे दैर्घे व्रात्योत्तर-

---

स्तोभे॥ उत्तरे वाजजिति स्तोभे प्रत्यये योवृणीमहातस्याआदिर्दीर्घो भवति । सूर्यस्येवारश्मयोद्रावयित्नावाः ३ होवाहोयि ॥क्रौंचे त्वसंयोगे॥ क्रौञ्चेषु असंयोगे प्रत्यये दीर्घो भवति । संयोगः प्रतिषिध्यते । यथासूरामोनौहोदर्शतामाः ॥नात्राविनेमिः॥ अत्राविनेमिरेषामित्यत्र प्रतिषेधः । असंयोगेऽपि प्रत्यये ॥कौत्से च हिशब्दः॥ कौत्से चहि शब्दोदीर्घो भवति असंयोगे प्रत्यये । अभीहीनो ३ ॥प्रवद्भार्गवेकृष्टादस्थादकारः॥ प्रवद्भार्गवेकृष्टादस्थादकारो दीर्घो भवति शुचि वन्धुपात्रकाः ॥स्वारे च पर्णे हारायोनौ॥ स्वारे च सौपर्णे प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घो भवति, द्वितीयंस्संतयोनौ । अस्ताहाउवा रापा उ वा रामा इति ॥त्वंश्यङ्गप्रतिमायां च॥ प्रतिहारात्परमक्षरं दीर्घो भवति ॥द्वितीयंस्सन्तः॥ उच्चास्वारसौपर्णे तृतीयायामुपायाद्वितीयमक्षरं दीर्घो भवति सा इया उवा सान्ता ॥पंजनित्रे॥ उत्तरे जनित्रे पंशब्दो दीर्घो भवति पुरोजि तृतीयायां ॥रथन्तरवृषाश्विनोर्व्रैतण्वोस्तोभे॥ एतेषां साम्नां ऽस्तोभप्रत्ययेदीर्घो भवति । वायिश्वद्रतां । आमान्तौऽवा । अभाऽवा । अपो वासानो अर्षसाना अर्षमा ३४ ॥दैर्घे व्रात्योत्तरयोश्च ॥त्वेसोदैर्घे उत्तरयोः स्तोत्रीययोः उद्गीथऽस्तोभेप्रत्ययेदीर्घो भवति ॥थल्लांदतीययौक्तेष्वौकारे॥ इलान्दवारवन्तीययौक्ताश्वेषु अकारेप्रत्ययेदीर्घो भवति । पुत्रा अहोहोहाई । सा अहो हाई । मा ३ न्मा ३ युजा अहा ३ हो ३ हा

योश्च थेलान्दतीययोक्तेष्वौकारे स्तावाद्यं कण्वतरेवैय-नेकृष्टवृद्धयोर्मध्ये रैवते च वृण्यादिः साहीये शतायाः-स्तत्वा त्सप्रेद्वितीयान्तः सूर्यस्य अभिसामायायामा-द्यस्यान्त्यं योधीये मघोनामेके देव्येदीधिन्वत्वावितदे-व्ययोः त्स्यशब्दः स्वरयोः कुभेदभेदः श्येनेन इरी-दीर्घत्वम् ॥ ३ ॥

१३ । याजा ३ *स्तावाद्यंकण्वतरे* मस्तावाद्यमक्षरं कण्वरथन्त-रेदीर्घोभवति परीतोषिञ्चतासुतामित्येवमादिषु *वैयनेकृष्टवृद्धयोर्म-ध्ये* वैयने सोमसाम्नि कृष्टवृद्धयो रक्षरयोर्मध्ये यदक्षरं तद्दीर्घो-भवति, यथा पुरोजिती सुतायागादा इत्यत्र *रैवते च वृण्यादिः* रैवतर्षभे च वृण्यादिर्दीर्घोभवति जुहुमयाई । द्यावित्त्वाइ *सा-हीयेशतायास्तत्वा* सत्रासाहीये त्वाशब्दस्य शतायाः परस्ताद्य-दक्षरं तद्दीर्घोभवति । अमातात्वा *त्सपेद्वितीयान्तः सूर्यस्य* वात्सप्रे द्वितीयान्तोदीर्घोभवति जनितासूर्यस्य *अभिसोमायामा-द्यस्यान्त्यम्* वाम्रे अभिसोमायां आद्यस्य पादस्यान्त्यमक्षरं दीर्घोभवति *बोधीयेमघोनामेके* स्वादिष्ठायां तृतीयायां जरा-बोधीये मकारस्य एके दीर्घोभावं मन्यन्ते *देव्येदीधि* विराड्वा मदेव्ये धिशब्दोदीर्घोभवति अग्निनरायां *त्वं नोचित्तदेव्ययोः* पर्यूष्वग्रायां । गौरीवितवामदेव्ययोः त्वशब्दोदीर्घो भवति *त्स्य शब्दः स्वरयोः* । स्वरसाम्नोः मत्स्यपायितमेहइसत्रत्स्यशब्दो दीर्घोभवति *कुभेदभेदयः* त्रैककुभेदशब्दोदीर्घोभवति । य-एक इद्विदाया ३ ताइ *श्येनेन इदीर्घत्वं* गोविच्छ्येने तृतीयायां गशब्दोदीर्घोभवति ॥

दीर्घत्वं दीर्घाभावशेषं परिसमाप्तम् ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य तृतीया कण्डिका ।

शास्त्येहीष्यन्तोवृद्धो शत ध्रुवे वारान्तोषतयशाच दन्वतेचाविप्रोह्यस्तावत्स्वरान्तो नगशशूपधाऽध्यन्ते च त्वाष्ट्री साम्निहारादियोनो नव पूर्वपज्ञरुणसामशो-कपृश्निषु च नोदेदिरिक्तं शब्दा अरिष्टे च ये वी इ-त्येतौ शब्दौ समुद्रछन्दसि चोतायां द्वितीयस्थामरप-विराजस्तावाद्रेष्णादिरवृद्धः संक्षारवैश्वज्योतिष गो-

---

शास्त्येहीष्यंतोवृद्धः शास्त्ये हीष्या अन्तोवर्द्धते। या ३ मा ३ दा ३ नां ३ *अशत* शतशब्दस्यापवादः। तुवां १ गव्यूः अ ३ हा ३ इशा ३ त *ध्रुवेवारान्तः* ध्रुवेवा-रान्तायाः सर्वत्रांतोवर्द्धते *अषतयशाच* अकारः प्रतिषे-धार्थः। ज्ञः पा ३ रा ३ इभूपा ३२३ ताश्चाया ३ इयात्रा-रुणाया ३ था ता३ईमां *दन्वते चाविप्रः* वैदन्वते च सर्वत्र निहोताया अन्तो वर्द्धते *अविप्रः* त्वंविप्रइत्यत्रापवादः *ह्यस्ता-वात स्वरान्तः* बृहति प्रस्तावात्परस्य पर्वणः सर्वत्रान्तोव-र्द्धते *नगशूपधा* एतेषामपवादः। प्रत्स्यबृहत्युत्तरयोः। यज्ञाबृहति तृतीयायां गुनाबृहति तृतीयायां च *ऽध्यन्ते च त्वाष्ट्रीसाम्निहारादियोनौ* ऽध्यन्तरे त्वाष्ट्रीसाम्नि योनौ प्रति-हारादिर्वर्द्धते *नवपूर्वपरुज्ज्वरुणसामशोकपृश्निषु च नोदेदिरि-क्तेशब्दाः* पूर्वमानवपज्ञवरुणसामसुशोके पृश्निषु च योनौ देदिरिक्ति एतेशब्दा वृद्धा भवन्ति यथाक्रमेण *अरिष्टे चयेवीइत्येतौ शब्दौ* अरिष्टे च येशब्दवीशब्दौ योनावेव वर्द्धेते *समुद्रछन्दसिचोतायां द्वितीयस्यम* अग्ने तव श्रवोतायां द्वितीयस्यां समुद्रच्छन्दसि च सर्वस्मिन चोतायां द्वितीयस्वरस्थमक्षरं वर्द्धते *अर* रारशब्दस्य अपवादः इरज्यन्नग्ने *पविराजस्तावा-द्रेष्णादिरवृद्धः* पविर्त्रतायां सामराजे प्रस्तावात्परस्य पर्वणः

रांगिरसेषु नियान्तोदेऽयते ज्येद्रिस्तेजयेत्रिणिध-
नसामसमिकेषु च थे सार्वादिरदेवः सिष्ठे तद्विविह्वाया
अन्तोयोनौ रुणसाम्नि च रूपदाविशीयाष्टेडपूर्मिणो-
द्भावोजम्भे च तृतीयो दादिर्नित्रे च पूर्वे देविशीये

गेष्ण आदिर्न वर्द्धते । मंत्रेतेवितनत्रा *संक्षारयैश्वज्योतिषगौरां-
गिरसेषु नियान्तः* इडानाऽसंक्षारे वैश्वज्योतिष गौरांगिरसेषु च
नियांतः अवृद्धो भवति । सर्वत्राधिकाराान्नियामचित्रामृजनाइति ।
निया २ मंची ३३ त्रा ३३ मृजंता ३ इ । अन्तोनवर्द्धते *अदेज्य-
वे* देशब्दस्यवेशब्दोवर्द्धतेदिविसदूभूमियाददद्दा इति । सनइन्द्रा-
यायज्यवाई । वैश्वज्योतिषचपूर्वत्रनियांतोवर्द्धते *ज्येद्रिः* ज्ये-
शब्दाद्विशब्दौ वर्द्धेते एव अक्रानित्यत्र वृपापवित्रः अघिसाकोअ-
ज्य ३२ ना ३ वृ १ हस्वो २ । मात्रात्समुचानोअद्रा इ । नो २
आ २ द्रा ३ त्रु ३ *तेजयत्रिणिधनपासमिकेषु च थेसार्वादिर-
देवः* अयोनौतेशब्दो वर्द्धते धियोजिन्वतिसत्पते* सिष्ठेतद्वि-
विह्वायां अन्तेयोनौ* वयमेनेमिदेत्यत्र वासिष्ठे तद्विविह्वायाम-
न्तोवर्द्धते । योनौतस्मा ३ नु १ घ १ स १ व १ ना इ
रुणसाम्नि च घृतवत्यां वरुणसाम्नि योनौ तद्विविह्वाया
अन्तोवर्द्धते । योद्या २ वा २ पृथिवी ३ वरुणा ३ ऊहगीतौ-
नवर्द्धते । तद्विविह्वान्तः *रूपदो विशीयाष्टेडे पूर्मिणोद्भा-
वः* वैरूपसदोविशीयेअष्टेइत्येतेषु ऊर्म्मिणाशब्दस्य उच्चीभावः ।
अभिसोमाद्वितीयायां वैरूपमदोविशीययोः स्त्रासु अष्टेडेतृतीयायां
च नरत समुद्रंपवमानऊ२ र्म्मिणा २ सदोविशीयेप्येवं । अष्टेऽइन्द्र-
स्य सो २ मंपवमानऊ २ र्म्मिणा ईडा *जंभे च तृतीयोदादिः*
वार्कजंभे च तृतीयपादादिरुच्चीभवति । अभिसोमादिषु । समुद्र-

हारादिरस्थाः शृङ्गे कौत्से वेसूष्वा चतुर्थमेकोनामन्ते राधाया अन्त्यानि वर्द्धन्ते स्पत्योत्तरयोश्चातिरोवत्यां योनिवदाद्यायामन्त्ये सर्वासु घृतनिधनायां च शूवत्यां मन्तवद्दान्त्येहोपरे द्वेशाविवोनायामाद्यंसकर्षाद्वि-

---

स्या २ धिविष्णा ३ इयो नोनीचीत्वाद्दृहगीतौउच्चीभावः *निन्त्रे च पूर्वे* पूर्वे च जनित्रे तृतीयपादादिरुच्चीभवति *दोत्रिशीयेहारादिः* सदोविशीये प्रतिहारादिरुच्चीभवति पश्मा३पा *अस्था* अपपादमायां मदोविशीये स्थाशब्दोनोच्चीभवति । स्थावा *शृङ्गेच* हारादिरुच्चीभवति ऊहविषये *कौत्सेवेसूष्वाचतुर्थमेकोनाम* ऐडकौत्से प्रस्तावविषये सूष्वा-चतुर्थस्वरं भवत्येकाक्षरोना *मन्तेराधायाअन्त्यानिवर्द्धन्ते* समन्ते वसोराधायां अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते नऊताव-सोराधास्य साईदासा *स्पत्योत्तरयोश्च* दासस्पत्यउत्तरयोःस्तोत्रीययोर्वसोराधाया अन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *तिरोवत्यां योनिवत्* तिरोशब्दवत्यां वसोराधायां योनिवद्वृद्धिर्भवति *आद्यायामन्त्ये सर्वासु* आद्यायां च वसोराधायां अन्त्ये द्वे अक्षरे ते सर्वासु स्तोत्रीयासु *घृतनिधनाद्यायां च* घृतनिधनाद्यायां च स्तोत्रीयायां किं ? अधिकारादाद्यायां वसोराधायां अन्ते द्वे अक्षरे वर्द्धेते *शूवत्यांमन्तवत्* सूशब्दवत्यां वसोराधायामन्तवदन्त्यानि त्रीण्यक्षराणि वर्द्धन्ते *दान्त्येहोपरे* पादान्ते अक्षरे होशब्द परेमत्ययेद्वे अक्षरे वर्द्धेते ।*द्वेशाविवा* अपदान्तीयेपि विवाशाशब्दौ होशब्दपरेमत्यये अक्षरे परे वर्द्धेते ग्रहणात्*ऊनायामाद्यंसङ्कर्षात्* ऊनायां वसोराधायां आद्यमक्षरं वर्द्धेते सङ्कर्षाद्धेतोः मवद्दन्द्रव आइऊ *द्वितीयमन्यस्यां* उक्तलक्षणायां अन्यस्यां वसोराधायां

तीयमन्मस्यां वारे च नो राहेनो तृतीये देष्टधन्तात-
रुताःश्रीवासिष्ठ उतद्विषापतिः कर्वामयं दासोत्तरयो
स्तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः ष्कले जास्वर उपशिक्षायां
माक्रुषहूयसायाः क्रेष्वायास्ये पुनान इत्यत्र सोमंसो-
दवृद्धोध्यैचेन्द्रमच्छायां व्यक्षरायामादिर्मीढेमोचं नीचं

द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *वारे च नो* वारवन्तीये च योनौ वसोरा-
यायां द्वितीयमक्षरं वर्द्धते *राहेनौ तृतीये देष्टधन्तातरुतां* वा-
राहे योनौ तृतीये पादे दृधन्ता तरुतामापद्यते । अन्यत्र निष्ट-
स्यर्थम् *श्रीवासिष्ठउतद्विषापतिः कर्वी* श्रीणंतोगोभिः वासिष्ठे
उत द्विषापतिः कवीमापद्यते इन्द्रक्रतुनेतियस्ययोनिः *अयंदासो-
त्तरयोः तृतीयोच्चाच्छतोत्पत्तिः* अयन्तइन्द्रसोमइतिदैवोदासो-
त्तरयोस्तोत्रीयपोश्चान्त्यं त्रिर्भवति *ष्कले जास्वर उपशिक्षा-
यां माक्रुषहूयसायाः* पौष्कले जास्वरोत्पत्तिर्भवति । ।
उपशिक्षायामृचि माक्रुषहूयसायाः *क्रेष्वायास्ये पुनान
इत्यत्र सोमंसो देष्टद्धे* साद्यस्क्रेष्वास्ये पुनानः सो-
मायां पुनानसोमउत्सोशब्ददेशब्दौ वृद्धौ भवतः *धौच* *धौ-
शब्दश्च तस्मिन्नेव वृद्धोभवति *इन्द्रमछायां व्यक्षरायामादिः
साद्यस्क्रएवायास्ये व्यक्षरायां सोमायामादिर्वर्द्धते *मीढेमोच्चं-
नीचं* पौरुमीढे प्रथमोच्चादिनीचं स्वरमापद्यते । यथात्वमङ्गप्र-
शंसति । २२३ । *द्रुत्वं पितापत्रमानामाशिवासश्च* अकारः
प्रतिषेधार्थः । पितापुत्रेपवमानाभ्यर्षसिमाशिवासो अवक्रमुः । एतेषु
प्रथमोच्चादिः नीचीभावप्रतिषेधः *जयासितश्यैतेषु शवचतुर्थे वव-
पामन्द्रे* संजयगायश्यासितश्यैतेषु एतेषुसामसु शप इव एते
त्रयः शब्दाः यथाक्रमेण चतुर्थे स्वरे भवन्ति ववप इत्येते

इयुच्चं पितापवमानामाशिवासश्च जयसितश्यैतेषु शावचतुर्थंववपामन्द्र ॥ ४ ॥

आदिद्रोदा तस्य हद्दुक्थरूपयो र्द्वितीयं यं मत्यु-त्क्रान्तं प्राप्तं चाभिगीतं भीशवगतश्यैताजिगोत्तर-योनित्रस्वारयामैषिरवाम्रषौर्षाहरवाचःसामहत्कप्रिये-

---

श्रयः पूर्ववन्मंद्रे भवन्ति । आते अग्ने तृतीयायां संजये । पवस्व देवतृतीयायां । गायत्र्यासिते इमाउवातृतीयायां श्यैते ॥

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य चतुर्थी कण्डिका ॥

आदिद्रोदातस्यहद्दुक्थरूपयोर्द्वितीयं यं मत्युत्क्रान्तं माप्तं चाभिगीतम् । आदिद्रोदा आद्दव । तस्यावार्हदुक्थवैरूपयोः साम्नोः द्वितीयमक्षरं दीर्घमत्युत्क्रान्तं भवति । योनिवद्गानं माप्तं मत्युत्क्रमायां माप्तं च ह्रस्वमक्षरं योनिवदभिगीयते । परीतोषितृतीया-यां तत्राहंसोमादिषु च बार्हदुक्थे अध्वर्यो अद्रिभिरुचातेजावै-रूपे । *भीशवगत श्यैताजिगोत्तरयोनित्रस्वारयामेषिरवाम्रवा-र्षाहरवाचः सामहत्कप्रियेषु *आभीशवादिषु यदधिकृतं तद्भव-ति । किञ्चाधिकृतम् ? । दीर्घमभिगीतं माप्तं मत्युत्क्रामति । ह्रस्वं च मत्युत्क्राममाप्तं योनिवद्भावादभिगीयते । आभीशवे तत्राहं सोमादिषु । योनिवदभिगीतमाप्तं मत्युत्क्रामति । पुनापरीतयोः द्वैगते योनिवत्मत्युत्क्राममाप्तमभिगीयते । पुरोजित्युत्तमायामुत्तरे जनित्रे अभिगीतमाप्तं मत्युत्क्रामति । वसिष्ठप्रिये स्वासूत्तमा-यां अभिगीतं माप्तं मत्युत्क्रामति । बृहत्केत्वश्लक्ष्णदैव्यायामु-त्तरयोरभिगीतमाप्तस्य मत्युत्क्रामः । तदिदासोत्तरयोरभिगीत-माप्तस्य मत्युत्क्रामः । आजिगे उच्चावध्यामायां मत्युत्क्राममाप्तस्या-भिगीतः । प्रोअयास्यां योयन्स्वारयासतस्मिन् यदभिगीयते अक्षरं

ष्वगूरमिस्निर्हन्वंन्नपोक्षाश्च बोधीयेसर्वमयोनौ निंत्रे च ग्निषे च गीथे नप्रवाज्युत्तरयो स्त्रयानिधनयोराभिहित-पौष्कलहव्यगार मानववंतीयभरपर्णयामसु ॥ ५ ॥

तदूहगीतावाप्यूगन्ते तथैव प्राप्नोति, यच्च प्रत्युत्क्रान्तं तदपि तथैव-योनिवद्भावात् एवं प्राप्तमेतस्माद्वचनात् । वृपामतीयासे दीर्घमभि-गीतं प्राप्तं प्रत्युक्रामति ह्रस्वं च प्रत्युत्क्रान्तन्तदपि तथैव योनिव-द्भावादभिगीतप्राप्तस्य दीर्घत्वं प्रत्युत्क्रामः । प्रोअयास्यायस्तार-यामन्तस्मिन् यदभिगीयते । अक्षरं तत्तस्माद्वचनात् । वृणाम-तायामेदीर्घमभिगानप्राप्तंप्रत्युत्क्रामः । यस्तोमदार्यावार्पाहरे । यो-निवद्भावप्राप्तस्याभिगीतासोमउष्वात्रोम्रअभिगीतप्राप्तस्य प्रत्यु-त्क्रामः । अभिघुवाचः साम्नियोनिवद्भावप्राप्तस्याभिगानं । सो-मउष्वावाम्र अभिगानप्राप्तस्य प्रत्युत्क्रामः । अभिघुवाचः साम्नि-योनिवद्भावादभिगानप्राप्तस्य दीर्घत्वं प्रत्युत्क्रामः *अगूरमिस्नि-र्हन्वन्नपोक्षाश्च* । अकारः प्रतिषेधार्थः । उत्सर्गप्राप्तानामेतेषां ग्रहणान्नभावः । प्रसोमदेवाद्यान्त्ययोर्द्वैगतेगूशब्दरशब्दौ । यस्ते मदोत्तरयोः वार्षाहरेमि शब्दास्निशब्दौदं शब्दानां । अभिघुम्नो-त्तमायामैषिरेवाचः साम्नि न्वशब्दः । मैषिरे अपः शब्दः सोम-उष्वोत्तमायां वाम्रेअक्षाशब्दस्य ग्रहणात्प्रत्युत्क्रामः । *बोधीये-सर्वमयोनौ *जराबोधीये सर्वं प्रत्युक्रामिति दीर्घं ह्रस्वं च । पूर्वजनित्रे च सर्वं प्रत्युक्रामति योनिवर्जम । *नित्रे च हविषे गीथे* पूर्वजनित्रे सौहविषे च उद्गीथे सर्वं प्रत्युक्रामति *नप्रवाज्युत्तरयोः* प्रवाज्यक्षायां सौहविषउत्तरयोः स्तोत्री-ययोः प्रत्युक्रामप्रतिषेधः । *त्रैयानिधनयोराभिहितपौष्कल-हव्यगारमानववन्तीयभरपर्णयामसु* आत्रेयादीनां साम्नां

अथोस्थभावोघृद्धमाउयत्प्रकृत्या तस्यग्रहणमऽपदां-

मत्युक्रामप्रतिषेधः । उत्सर्गप्राप्तस्य ह्रस्वमभिगीयते । दीर्घं-मत्युक्रामतीति । अनेनोत्सर्गेण प्राप्तं मत्युक्रामात् निवर्तते । आनिधने च पुरोजितानुत्तरयोरुत्सर्गप्रतिषेधः अभि अकारः प्रतिषेधार्थः । अग्निनर इत्यत्र मत्युक्राम एव भवति न प्रतिषिध्य-ते । संहिति प्रसोमासोमद्च्युतायां मत्युत्क्रामप्रतिषेधः । सखा-यामापौष्कलाद्यायां उत्सर्गप्रतिषेधः । पुरोजिमध्यमायां वैतहव्ये इदं वसोत्तमायां गारेसोमउत्तमामध्यमायां मानवयोः दीर्घस्य म-त्युक्रामप्रतिषेधः । उपत्वाजाद्यायां वारवन्तीये मत्युक्रामप्रति-षेधः । एवाहिसौभरे तृतीयायां मत्युक्रामप्रतिषेधः ऐडसौपर्णे-इन्द्रमभिजायमानमित्यत्र मत्युत्क्रामप्रतिषेधः पुनानोअक्रमीदभी-तियामे उत्सर्गप्राप्तस्य प्रतिषेधः कतमस्यआहह्रस्वमभिगीयते दीर्घमत्युक्रामतीत्यस्य ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य पञ्चमी कण्डिका ।

अथोस्थभावः कोऽस्याभिसम्बन्धः ? उच्यते । तालव्य-माइवृद्धमितितालव्यानां प्रकृतिविकारभाव उक्तः । अथेदानी-मुस्थानां प्रकृतिविकारभावअनुक्तोऽवशिष्यते । स वक्तव्यः इत्यनेन सम्बन्धेनेदमारभ्यते । अथोस्थभावइति । उकार-ऊंकारऔंकारअकाराउस्थाः । तेषां च उस्थादीनां लक्षणा-न्तरेण पूर्वोक्तेन विकारोन प्राप्नोति । यथा औंवौकारयो-रकीभावे लोपः । तथाऔवौकारयोरनन्तरस्वरनीचाद्ययोः प्रत्ययोः सर्वं वृद्धमाभवत्यन्तलोपश्चेति । तथा तृतीया-दिन्यामौ होवायां चतुर्थस्योवृद्धः । पदान्तः सर्वत्राभवति । तथा आउवाव्यवाहितमाउ भवति । तथा औमापत्याय औकारो-

तः समानं च नरवेविकल्पेप्रियाथसुसिर्सीदतुभूरितेत्र-

निष्पद्यते तस्य च नेहाधिकारः तस्याप्यनादेवलक्षणं अका-
रोद्वृद्धः पदगीतः पादान्त इत्येवमारभ्यते, तस्मादेतैर्लक्षणैर्यव
स्पष्टमुख्यं तस्येहाधिकारोवर्तिष्यते । वृद्धमाउपद्रुद्रमु उदा उम-
वेति उगतिर्भवतीत्यर्थः । उदाहरणानि पाहिचतस्त्रभिर्वसौरौरवे ।
उपद्रवविषये ॐवौकारकेरित्यपवादः आपद्धुवः शतक्रतोरेवती-
ष्या उभावः राधस्तन्नोविदद्वसोवीकेत॰स्वहिनः पितावसोसोश्रवसे ।
स्तोरामिद्दाधिषेरदावसो महावैष्टम्भे तु विश्नुष्मतुविक्रतो काले-
ये त्वं गव्युः शतक्रतो त्व॰ हिरण्ययुर्वसो इति च शात्त्ये । क॰
हनः कम्वसौ । अस्मा॰ इन्द्रवसौ इति वार्हद्विरपार्थुरश्मियात्रज्रिन्न-
पसोनाविष्टौकाण्वे । इन्द्रस्येवत्रग्नुराशृण्वआजौ पार्थवासिष्ठयोः ।
विचक्षणोजागृविर्देववीतौ । वासिष्ठे ॐकार अकारयोरुदाहरणा-
न्येतानि । उकारस्य तु प्रकृतिभावोवक्तव्य उपरिष्टाव *यत्प्र-
कृत्या तस्य ग्रहणम* यद्वृद्धं मुख्यं प्रकृति भवति तस्य ग्रहणं
यदुख्यं वृद्धं प्रकृत्या भवति तद्वक्ष्यामः इति प्रतिज्ञा *अपदान्तः*
यत्प्रकृत्याभवति तद्वक्ष्याम इति इदानीमुच्यते । उकारऊकार
ॐकार अकार अन्तःपदिका तु प्रकृत्या भवन्ति । अपदान्तः अन्त-
पदिक इत्यर्थः उदाहरणावि वक्ष्यामः तवाह॰ सोतवाहन्नक्त मुतसो
इति वस्तस्पृष्टेषु पुनानस्सऐडयास्ये आयोनि असत्रासाहीययामयोः
एवमादीनि* समानं च*समानाक्षरं वृद्धं प्रकृत्या भवति । उकारः
समानाक्षरः । ननु उस्थत्वादेवास्य प्राप्तिः कस्मान्न गृह्यते इति ?
उच्यते । विशेषार्थं पूर्वसूत्रे अन्तःपदिकानामुख्यानाधिकारः उ-
कारस्य तु पदान्तीयप्रकृतिभावार्थं पुनर्ग्रहणं तस्मात्सर्वप्रकारस्य
प्रकृतिभावः । अन्तःपदिकस्यादोहरणानि उक्तानि पुरस्ताव् पदा-

न्तीदोषोदाहरणानि वक्ष्यामः] उत्सपेंडज्यास्ये प्रतिहारोद्गीथयो-
र्देवान्गच्छन्नुपद्रवेबृहति चरथन्तरे च प्रतिहारेमदेषु हाविष्कृत-
शाम्मददावसुनिधनचीनेडहाविष्कृतवैदन्वनाद्यचतुर्थेषु एवमादीनि
सङ्क्षेपः । उकारपदान्तीयश्चापदान्तीयश्च प्रकृत्या भवति *नर-
वेविकल्पेप्रियां वसुसिसादितुभूरित–वसुनमुतनिधनत्वात्सोम्यं म-
धु* पदान्तीयस्याप्युकारस्याप्रकृतिभाव इत्युक्तं, इदानीं पदान्ती-
यस्याप्युकारस्यापवादः वक्ष्यमाणेष्वोदाहरणेषु रारवविकल्पवि-
षये पदान्तीयस्य प्रकृतिभावमात्रस्य उकारभाव उच्यते ।
परेष्वप्युदाहरणेष्वेवमेव द्रष्टव्याप्रियावसुयेददति यावसुत्राम-
देव्ये प्रस्तावे प्रकृतिभावापवादः सुन्वतेभूरितेवसुपार्थुरश्मे-
सन्तनिनि एव शब्दोनविक्रियते निधनत्वात्सन्तनिनि सो-
षपपवादः सिसीदतुधुवेसद सीदतु यामपोगैरांशिगीरस्य सा-
हीये तुत्वोपप्रत्ययत्वाग्नीभावः तेन्वोपेदुष्वष्ट इति *सोम्यं मधु*
उकारेप्रत्यये विक्रियते बृहति उपद्रवविषये अन्यप्रत्ययस्य
उपकृतित्वमेव यथा वारवन्तीधु एवं स्थिते उकारस्याप्यन्यथाप-
त्तिः परएवं स्थिते प्रत्ययत्वेन निर्देशात्सप्तमीप्रयोगः । विउका-
रे प्रत्यये इति *ऽकारः पादमध्येपदान्तीयाधिकारमुपजीवन्नो-
कारस्यापि पदान्तीयस्य विकृष्टे विषये प्रकृतिभावमाह ऽकारः
पदान्तीयः प्रकृत्याभवति । किं सर्वत्र ? न पाद मध्येऽकारः
पदान्तीयस्य प्रकृत्याभवति अन्तः पदिकः सपश्चात्प्रकृत्या भवति
इदइत्युक्तं पदान्तीयस्यविक्रियत एव । उदाहरणानि सख्य इन्दो-
स्वः पृष्ठमरायद्विनिधनायास्य बृहत्युत्सेधे तु तृतीयादिन्यामौहोवा-
यादिसामौ होवायादित्यपवादाभावः इदो सहस्रं यज्ञायज्ञीये इन्दो-
समुद्रमाविशेनासकाक्षीवत्तासितेषु गोजीरयाऽयावाऽवेएवमादीनि ।
*अये दो*ऽकार पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्याभवति इत्यस्यो-

सुनसंतनिनिनिभनत्वात्सोम्यमधु ओंकारः पादमध्ये-
ऽन्दो बभ्रोरेतरे वसोवसूनि दांतेयहोध्रिगोस्तावेमिन्दं
षौकारउराविमौमधौमतौतस्थौ योनौचाभे ॥ ६ ॥

त्सर्गस्यायमपवादः। इन्द्रायेन्द्रो इति अपवादो इयोद्दध्मीयक्रौञ्चवा-यवावर्यादिषु न प्रकृत्या भवतीतिगति भवतीत्यर्थः । *बभ्रोरे* अत्रापि प्रकृतिप्राप्तस्यैवा उभावः । किमविशेषेण ? । न, स्वारे प्रत्यये यथा महावैराजे सहोदैर्घतमसे च । तृतीयायां उद्गीथमध्ये । दुहानोवभ्रओधानि । अन्तरोरथन्तरे बभ्रोशब्दस्य स्वरप्रत्यय-स्यापि प्रकृतिभावएव । *वसो *वसोर्वसो इत्यत्रापि ओकारः पादमध्ये पदान्तीयः प्रकृत्या भवतीत्यस्य उपवादः । अगतिर्भवती-त्यर्थः । क्रौञ्च रयिष्ठौ दक्षादिषु । अभीनोवाइत्यत्र । *घवसू-नि* अप्रतिषेधार्थः । इह ओ कारः पादमध्ये पदांतीयः प्रकृ-त्या भवतीत्येतदेव औत्सर्गिकं प्रतिगस्तु *दान्तेयहोध्रिगोस्तावे-मिन्दो *अन्तः पदिकस्य ओकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । इदानीं पदान्तावस्थितस्य ओकारस्य विशिष्टविषये परिसंख्यानरूपेण प्रकृतिभाव उच्यते । उदाहरणत्रयेण यहोईशानः सदसोयहो-श्रुध्यपौष्कलयोः । अध्रिगोस्तावे यज्ञायज्ञीये । गोपारिस्यस्त्वा २ नो २ अक्षरदिन्दुरुया ३ ईमिन्दोनुनोभायिमहामिन्दोयामे । एतेष्वेव त्रिषूदाहरणेषु ओकारस्य पदान्ते प्रकृतिभावः । अन्य-त्र विक्रियते । तदुदाहृतं दृद्धमा उइयत्र *ओकारउराविमौ म-धोमतौ तस्थो *अकारस्यौत्सर्गिकेन लक्षणेन किं प्राप्तं? पदान्तः प्रकृत्याभवतीति । अन्तःपादिकस्यौकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः । परिशेषात्पादमध्ये सर्वत्र पदान्तीय अकारस्यं अ ऊभवतीति-स्थितं वक्ष्यमाणेष्वेवोदाहरेणषु परिसंख्यानरूपेण पादमध्ये पदा-

रथंतरेस्ताबाद्यमाद्यायांवृद्धंसर्वत्र एवतरेतुरीयंनी-
चंसर्वत्र चमंनजातोदभ्रः सुदेवोवः षेधे च तृतीय-
चतुर्थे देदुरितावसत् आजावितोत्तरयोरेन्द्रयाहिपूर्वे-

न्तीयस्य औ उकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः। तस्यस्तोभप्रतिषेधस्य
अत्रोच्यते । यथाउरौरथनाभेइमौभद्रौवन्तीये । मघौनमक्षगा-
यत्रपार्श्वे । सुमतौवाजिनोवयं । जमदग्नेरभीवर्त्ते तस्यौनाकस्य
वार्माणि अभिनिधने । *योनौ च । योनौशब्दे च ऊकारः पा-
दमध्ये पदान्तीयः स च प्रकृत्या भवति । सीदन्योनौ वार्षाहरे ।
*अभे *अकारः प्रतिषेधे योनौशब्दे अकारस्य प्रकृतिभाव उक्तः
तस्य स्तोभे प्रतिषेधः । आउ भवतीत्यर्थः । यथापार्थे । तथा
कविर्योनौ आथर्वणे स्तोभे तु विशेषः । पुनरुक्तमिदं सूत्रःस्तोभे-
प्रत्ययेऔत्सर्गिक एव लक्षणविशेषोभवति । यथा आर्थर्वणवा-
र्षयोः । वथवा अन्यथाव्याख्यते ॥

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य षष्ठी कण्डिका ॥

रथन्तरे स्ताबाद्यमाद्यायां वृद्धंसर्वत्र* रथन्तरे प्रस्तावा-
द्यमक्षरं आद्यायां सर्वत्र वृद्धं भवति । एवतरेतुरीयं नीचं
सर्वत्र* कण्वतरे प्रस्तावे यच्चतुर्थमक्षरं नीचं सर्वत्र भव-
ति* चमंनजातोदभ्रः सुदेवोवः*नजातोनजनिष्यते । अद्-
भ्रः सुरभिनरः देवोवोद्रविणोदा इत्येतेषु पञ्चमं नीचं भ-
वति *षेधे च तृतीयचतुर्थे देदुरितावसन्* सिमानानिषेधे च
तृतीयचतुर्थपादविषये अपसेधंदुरितासोमनोमृडमङ्गानभिर्वमनेवीत-
अध्वरइति। एतयोः पञ्चममक्षरं नीचं भवति *आजावितोत्तरयो-
रेन्द्रयाहिपूर्वयोः पर्यूषुचोपान्त्योस्त्यातिक्रा* आजाप्राविरसत्र

योः पर्यूषु चोपान्त्योच्चा प्रतिं गिरा सितेच देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमाग्निमीसेधेचाभिसोमाद्ययोः, पिवासुचाद्यायां, नदेवस्वास्वाद्ययोः, ङिनेचतुर्थोच्चानि यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे निघातान्मन्द्रे तृतीयायां च तृतीययोः, कौल्म इष्टासिकृणुष्टाम् आशुभार्गवे ऽयक्षरोच्चा पंचाक्षरोच्चाऽऽद्ययोर्योनिवदस्य ऽध्यमायामातूनाकूपारेचाद्यायां

गौरीवितोत्तरयोः । ऐन्द्रयाद्विगौरीवितपूर्वयोः पर्यूषु चैकर्चे च उपान्त्यमक्षरं उच्चं भवति । *प्रतिङ्गिरा *आद्ये पर्वणि । *सिते च देवाद्ययोस्तृतीयोच्चान्त्यमग्निमी* । आसिते पवस्व-देवाद्ययोः स्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमाग्निमीस्वरं भवति । *सेधे चाभिसोमाद्ययोः* । उत्सेधे चाभिसोमाद्ययोःस्तोत्रीययोस्तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमग्निमीस्वरं भवति । *पिवासु चाद्यायाम्* । तृतीयोच्चान्त्यं द्रव्यमग्निमीस्वरं भवति । *न देवस्वास्वाद्ययोः* । तृतीयोच्चान्त्यं पूर्ववत् । *ङिनेचतुर्थोच्चानि । यथा योनावाद्यं द्वितीयायां प्रथमे, निघातान्मंद्रतृतीयायां च तृतीययोः* शंखण्डिने चतुर्थोच्चस्याद्यमक्षरं नीचं भवति द्वितीयायां स्तोत्रीयायां च प्रथमतृतीयायां स्तोत्रीयायां प्रथम तृतीययोः पादयोः । *कौल्म इष्टासिकृणुष्टां* । कौल्मलबर्हिषे इष्टासिकृणुष्टास्वरमापद्यते । *आशुभार्गवे ऽयक्षरोच्चाः* आशु भार्गवे अक्षरोच्चा भवति सर्वत्र *पञ्चाक्षरोच्चाद्ययोः* उच्चाते जायामाशुभार्गवे आद्ययोःस्तोत्रीययोः पञ्चाक्षरा उच्चा भवति । *योनिवदास्य मध्यमायाम्* अस्य प्रत्नेत्यत्राशुभार्गवे मध्यमायां योनिवदुच्चा भवति । चतुरक्षरेत्यर्थः । *आतूनाकूपारे चाद्यायां त्र्यक्षरोत्तरयोः* आतूनाकूपारे उत्तरयोर्त्र्यक्षरयोरुच्चा

द्व्यक्षरोत्तरयोः, अच्छिद्रैकर्चेणोनीचः शेतः शब्दश्चावृद्धौ विचे प्रत्यये, वृद्धः सिते वृण्वन्तः, क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्, विशीये मोच्चादि नीचो नौ आहिन्वंति सर्वासु, ज्ञीयक्ष्वाद्यायां ज्ञीयवद्, अन्यदुच्च सकृत्कृष्टं च तृतीयं नौ द्वितीयमुत्तरयोः, एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम् ॥ ७ ॥

भवति *अच्छिद्रैकर्चे णोनीचः शेतः शब्दश्चावृद्धौ विचे प्रत्यये* प्रहिन्वानाच्छिद्रे णोशब्दो नीचो भवति । शब्दस्य अवृद्धो भवति विचशब्दे प्रत्यये । *वृद्धः सिते वृण्वन्तः* । आसिते अयं पूपादिषु वृणीमहाया अन्तो वर्द्धेत । सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरे पुष्पे योनिवद्भावात् आकर्षणकृता वृद्धिः प्राप्नोति, तस्य निवृत्त्यर्थमिदमुच्यते सर्वमार्चिकमवृद्धमुत्तरेपुष्प इति *क्षीवते द्वितीयपादान्त्यमद्वितीयस्वरम्* । काक्षीवते द्वितीयपादान्त्यमक्षरे अद्वितीयस्वरं भवति अतिक्रमो भवतीत्यर्थः । *विशीये मोच्चादि नीचो नौ* विशोविशीये प्रथमोच्चाद्यमक्षरं नीचं (१)भवति योनौ । अग्निवो २ ३। *आहिन्वन्तिसर्वासु* । अकारः प्रतिषेधो हिन्वन्ति विशोविशीये प्रथमोच्चान्त्यमक्षरं नीचं भवति सर्वासु, अर्थादन्यत् सर्वमुच्चम् । *ज्ञीयक्ष्वाद्यायां ज्ञीयवत्* यज्ञायज्ञीयर्क्षु विशोविशीये आद्यायां यज्ञायज्ञीयवत्प्रथमोच्चं भवति । *अन्यदुच्चं* । अन्यत्प्रथमोच्चं विशोविशीये सर्वमुच्चं भवति । *सकृत् कृष्टं च तृतीयं नौ* । सकृत्कृष्टं चाक्षरं प्रथमोच्चं तृतीयोच्चं भवति *योनौ विशोविशीये *द्वितीयमुत्तरयोः* योनावुत्तरयोः प्रथमोच्चद्वितीयमक्षरं सकृत्कृष्टं भवति । *एकाक्षरे णिधने च जये शताद्वितीयम्* । एकाक्षरे णिधनेच यौधाजये शताया द्वितीयस्वरापत्तिर्भवति ।

इति पुष्पसूत्रभाष्ये नवमस्य सप्तमी कण्डिका ॥

---

(१) नीचोभवतीति पाठः ।

गूर्द उत्तरयोर्होतायक्षाम्, ऋतुष्वा ज्ञीयवत्तौरे प्रस्तावो योनौ प्रत्न᳘सधस्थायां यजिसंघातवत्, पूर्वार्कपुष्यरयिष्ठयोः स्तौभिकं पर्वानुपाद᳘ सामान्ते सर्वाणि आर्चिकमकृष्ट᳘सर्वत्राऽयोनौ, वैधृते ष्ठे नौ थे रे च द्वितीयम्, वाम्रे चायोनौ, छिद्रे ऽभिसोमाग्यायांनीचंध्यभ्यासे ज्ञीयर्क्षु विशीयांस्याया᳘ स्या-

गूर्द उत्तरयोर्होतायक्षाम् । गूर्द उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्होतायक्षां संघातमापद्यते यक्षादयासी *ऋतुष्वाज्ञीयवत्तौरेप्रस्तावोयोनौ* ऋतुष्ठायज्ञायज्ञीये यद्रूपः प्रस्तावः तौरश्रवसेऽपि तद्रूपः प्रस्तावो भवति योनौ तु प्रकृतिरापद्यते विकारानिवृत्तया। *प्रत्न᳘सधस्थायां यजिसङ्घातवत्* । प्रत्न᳘सधस्थायीं तौरश्रवसे प्रस्तावे यजिसङ्घातवत् प्रस्तावो भवति। *पूर्वार्कपुष्यरयिष्ठयोःस्तौभिकं पर्वानुपादम्*। पूर्वार्कपुष्ये रयिष्ठे च स्तौभिकमेव पर्वानुपादं भवति। संपादमनुगतं भवति। *सामान्ते सर्वाणि*। स्तौभिकानि पर्वाणि सर्वाणि भवन्ति । यथा—परीतोषिञ्चतापत्रस्त्रादिषु । *आर्चिकमकृष्ट᳘सर्वत्रायोनौ* पूर्वार्कपुष्यरयिष्ठयोरार्चिकमक्षरं अकृष्टं भवति सर्वत्रायोनौ। योनावेव कर्षणं भवति नान्यत्र *वैधृते ष्ठे नो थे रे च द्वितीयम्* वैधृते वासिष्ठे योनौ उद्गीथे प्रतिहारे च द्वितीयमक्षरं वृद्धं भवति । एषप्रकोशे ऊहगीतौ न भवतीत्यर्थः । अभिप्रियाण्यां । *वाम्रे चायोनौ* । वाम्रे च उद्गीथाद्द्वितीयं वर्द्धते । अश्रीषुवीरयीणामित्येवमादिषु । अयोनौ योनौ तु प्रतिषेधः ॥ *छिद्रेऽभिसोमाग्यायां नीचं ध्यभ्यासे*। अच्छिद्रे अभिसोमाग्यायां धीसेतदक्षरं नीचं भवति अक्षरसंघातविषये धीशब्दो नीचो भवति न पूर्वस्मिन्प्रथमे । *ज्ञीयर्क्षु विशीयान्स्याया᳘स्या-

मान्माभयोरेकत्वान्माभासं पूर्यते, द्विस्वरे विराम-
मेके ण्वबृहति च शतान्माभयोः अङ्गोरूपध्यमाया-
मुस्थमाउवायां विरामम्, डिनतृतीयायाऽस्तोवऽभ्या-
सार्भावमेके रं घोषे वा विसर्जनीय आम्नायसिद्ध-
त्वाद्, बृहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्त-
वद्, दद्राणतृतीयायां च रक्षाशतासूध्ने, पतिः

मान्माभयोरेकत्वान्माभामासंपूर्यते* । यज्ञायज्ञीयर्क्षु विशो-
विशीयरगोत्रीयायां स्यामान्माभयोरेकत्वान्माभा सम्पूर्यते ॥
द्विस्वरे विराममेके । तस्या एव माभाया चतुर्थे स्वरे एके आ-
चार्या विरामं मन्यन्ते *ण्वबृहति च शतान्माभयोः* । ळीयर्क्षु
कण्वबृहति अन्त्यायां शतान्माभयोरेकत्वं इत्वाव मात्रा संपूर्यते ।
द्विस्वरे च विराममेके आचार्या मन्यन्ते । *अङ्गोरूपध्यमायामु-
स्थमाउवायां विरामम्* । अङ्गोरूपमध्यमायां उस्थमक्षरम् आउ-
वायां परभूतायां विरामं(सन्धीयत)भवतीत्यर्थः । *डिनतृतीयायाऽ
स्तावेऽभ्यासाभार्वमेके* । यौखण्डिनतृतीयायां मस्तावे अभ्यासे
मत्यये आर्भावमेके आचार्या मन्यन्ते *रंघोषे वा विसर्जनीय
आम्नायसिद्धत्वात्* रेफापत्तिर्वा विसर्जनीयस्य भवति घोषे र-
त्यये । कस्मादाम्नायसिद्धत्वात् । तथैव हि आम्नानं कृतमूहगा-
ने । *बृहती क्रौञ्चे तृतीये पादे तृतीयोच्चमभीवर्त्तवत्* । क्रौञ्चे
तंवोतिमवायां तृतीये पादे तृतीयोच्चं पूर्वमभीवर्त्तवद्भवति । नौ
चतुर्थमन्द्रेद्व्यक्षपित्रभवन्ति । *दद्राणतृतीयायां च रक्षाशतासूध्ने*
त्रिधुं दद्राणातृतीयायां च अमेरक्षा शतासूध्ने यथा तद्वत्मत्येत-
व्याः । आद्यस्याक्षरस्य लोपार्थं वचनम् । अन्ये पुनरिहाप्येक
इति अधिकारमनुसारयन्ति चशब्दात् । तेषां पक्षेणसनातृती

कवीषु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे कृष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते, कीर्त्यंयशः संसर्पे पुरान्त्येयातिः शब्दौ नीचौ, अरोचयत्सर्वत्र असूर्यम्, इयैते, हुम्मा, ज्ञीयवत्क्षारादिश्च गौशृङ्गे संजया भी-शववैयश्वसाध्रादिषु लक्षणसिद्धत्वात् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति, नमसा लेयवच्छ्रायन्तीये, मराये हाउ-

---

यादिना एव भवति । *पतिः कवीषु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वास्वतृतीये पादे* । पतिः कवीषु चान्त्यस्याक्षरस्याभ्यासः सर्वासु तृतीयपादवर्जम् । *कृष्टवृद्धयोर्मध्ये गीतं लुप्यते* । सर्वमेतद्द्राणवतीषु । *कीर्त्यंयशःसंसर्पेषु चान्त्येव्ययातिः शब्दौ नीचौ* कीर्त्यंयशःसंसर्पेषु प्रस्तावान्त्येवर्णान्तस्थोवर्णोनीचो भवति । इन्द्रमिद्देवतातये आयन्तःपुनानादिषु *अरोचयत् सर्वत्र* । इन्द्रः सूर्यमरोचयदिति सर्वत्र नीचीभावः । त्वमिन्द्रयशा असीत्यत्र *असूर्यम्* । अकारः प्रतिषेधार्थः । अन्तस्थोऽपि न नीचो भवति । आयन्त इव सूर्यम् । *इयैतेहुम्माज्ञीयवत्* । इयैते हुंमायज्ञायज्ञीयवत् भवति । कर्षणस्य निवृत्त्यर्थं वचनं । *क्षारादिश्च गौशृङ्गे* । गोशृङ्गे क्षारादिर्यज्ञायज्ञीयवत् प्रस्तावान्ते । *सञ्जयाभीशववैयश्वसाध्रादिषु लक्षणसिद्धत्वा-द् द्रव्यान्तर एकं पर्व भवति* । सञ्जयाभीशववैयश्वसा-ध्रादिषु बृहल्लक्षणसिद्धत्वात् द्रव्यान्तरे ऊहगीतावेकं पर्व भवति । कथं सा सिद्धिरिति चेत् । आह त्रापिणीयांस्वयंत-त्प्रकृतंमथमोच्चात्संहन्यतइत्यत्र त्वं ह्यङ्गाणीतिग्रहणात् । तथा अत्रैव उत्तमगीते वर्द्धत इत्यत्र, तथा देनीचानामित्यत्र पोतीयसी-तिग्रहणात् । *नमसा लेयवच्छ्रायन्तीये* । अच्छानः श्रायन्तीये

वान्तः कृष्टो वैराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधो, वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने ॥ ८ ॥

अग्ने स्त्रिणिधन उष्वायां द्वितीयपादे द्वितीयं वृत्तम्-मान्गोवत्यां चानीकपायामाद्यं, नुष्पि च शोके प्रस्वरे, था उत्तरे दध्ष्ट्रे, सोशब्दे दासे, दुक्थेऽभिगीतक्रमयोर-हर्षं मेधे हाइस्तोभातृतीयमयोनौ, कावे गीथषष्ठं

अच्छायज्ञासोनमसेतिकालेयवदुच्चं नीचीभवति । *मराये हा-उवान्तः कृष्टः* । मराये हाउवान्तमक्षरं संकृष्टं भवति ऊहगीतौ । *वैराजे चायोनौ विनतप्रतिषेधः* । महावैराजे च अयोनौ विनतपर्वणः प्रतिषेधः । *वैरूपे तु देवतापदं देवतापदं निधने* वैरूपे तु देवतापदं देवतापदमेवं निधनक्रमो भवति ऊहगीतौ ॥

(१)इति नवमस्याष्टमी कण्डिका ॥

अग्नेस्त्रिणिधन उष्वायां द्वितीयपादे द्वितीयं वृत्तम् । अग्नेस्त्रिणिधने सोमउष्वायां द्वितीये पादे द्वितीयमक्षरं वृद्धं भवति प्रथमायां स्तोत्रीयायां । *मान्गोवत्यां चानीकपायामाद्यं* मान्गोशब्दवत्यां चानीकपायां आद्यमक्षरं वर्द्धते । सोमनुष्वात्रिणिधने द्वितीयायाम् । *नुष्पि च शोके प्रस्वरे* नुःशब्देपि शब्दे च प्रथमे स्वरे ऽवस्थितो वर्द्धते त्रैशोके । जजनुः । अपाइ *था उत्तरे दध्ष्ट्रे* उत्तरे दध्ष्ट्रे थाशब्दो वर्द्धते । *सोशब्दो दासे* । सोशब्दो रात्रिदासे वर्द्धते । अयन्त इन्द्रसोमे *दुक्थेऽभिगीतक्रमयोः* । बार्हदुक्थेच्छअभिगीतप्रत्युक्रमयोः परमक्षरं वर्द्धते । *अहर्षं* । अकारः प्रतिषेधार्थः । बार्हदुक्थेवृद्धिप्राप्तस्य अपवादः हर्षशब्दस्य । *मेधे हाइस्तोभातृतीयमयोनौ* । ना-

---

(१) उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये पञ्चमस्याष्टमीकण्डिकेतिपाठः पुस्तकान्तरे ।

सर्वत्र अञ्ज प्रपञ्चमं, मोअयास्याऽऽसप्तमं, त्वांदूतोदप-सप्ताश्च, वैराजे प्रसशब्दावघृद्वैराजे प्रसशब्दावघृत् ॥९॥

इति नवमः प्रपाठकः ॥

नकारश्च भवति सन्ध्यगीतः कुवित्सुनायां बोधीये, इहवद्दैवोदासे चोत्तमायामप्रथमः, स्वासु साहीये चो-

मोंधे हाईस्तोभात्परस्तात् तृतीयमक्षरं वर्द्धते योनिवर्जम् । *कावे गीथषष्ठंऽसर्वत्र* । कावे उद्गीथषष्ठमक्षरं वर्द्धते सर्वत्र । *अंजप्रपञ्चमं* अञ्जतायाम् । कावे उद्गीथपञ्चममक्षरं वर्द्धते प्रथ-मायाम् । *मोअयास्याऽऽसप्तमम् *मो अयास्यां कावे सप्तममक्षरं प्रवर्द्धते प्रथमायाम् । *त्वांदूतोदसप्तोश्च* । दूतमग्ने उदपप्त-मिति च एतयोः कावे उद्गीथसप्तममक्षरं वर्द्धते । *वैराजे-प्रसशब्दावघृद्वै राजे प्रसशब्दावघृत्* । महावैराजे प्रशब्दसशब्दौ अवृद्धौ भवतः । सत्वामिन्द्रप्रभूव । स इमाब्रह्मास ।

(१)इति नवमस्य नवमी कण्डिका ॥

नवमः प्रपाठकः समाप्तः ।

नकारश्च भवति सन्ध्यगीतः कुवित्सुनायां बोधीये । जरावोधीये कुवित्सुनायामुद्गविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति पदगीतो भवति । विरते पदगीतमाप्तौ सन्ध्यगीतत्वमुच्यते(२) । उरु ३ कु ३३ दू ३३ रु ३ णः । *इहवद्दैवोदासे चोत्तमायाम-प्रथमः* रात्रिर्दैवोदासे च उत्तमायां स्तोत्रीयायां नशब्द(३)द्वित्वेऽपि

(१) इति पुष्पभाष्ये नवमी कण्डिका पञ्चमः प्रपाठक इति पाठः पुस्तकान्तरे ।

(२) उरु ३ कु ३ दूरु ३ ण इतिपाठः पु० ।

(३) तरान्दद्विलेहालिपाठः ।

समायाम्, अभिसोमाध्यास्यायाः सर्वत्र, योनौ द्वीडे, घर्ताद्यक्षरं पर्व दीचोद्धातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकपर्वत्वाच्च प्रथमस्वरे प्रत्यये कृष्यते अभिम्रि ऽप्यक्षराणिसर्वासु, न द्वितीयचतुर्थे पादे, मराये ऽभ्यासएकाक्षरास्त्रिरुक्तपादान्ते सर्वत्र, अपुरोनः, पादमध्ये च हिशब्दस्याः भ्यासः प्रेद्धायामग्रे दीदिहि ॥ १० ॥

सति द्वितीय एव नशब्दः सन्ध्यगीतो भवति । प्रणपात्कुण्डपायियाः । *स्वासु साहीये चोत्तमायां *स्वासु सत्रासाहीये च उत्तमायां प्रस्तावविषये नकारः सन्ध्यगीतो भवति अधिकारात् । शिक्षा३णइन्द्राय आ । *अभिसोमाध्यास्यायां सर्वत्र* । अभिसोमाध्यास्ये महिन्वानायां सर्वसामसुनकारः सन्ध्यगीतो भवति । विकारात् । शिक्षा बार्हदुक्थादिषु णोहर्यतो । ३३ । *योनौद्वीडेघर्ता द्यक्षरं पर्वदीचोद्धातपरत्वादेकाक्षरमूनमधिकपरत्वाच्चप्रथमस्वरप्रत्यये कृष्यते* । योनौ द्वीडेघर्ताद्यक्षरं ऊनंचन ऊहगीतावधिकं पर्वत्वाच्चान्तः प्रथमस्वराप्रत्यये दीशब्दः कृष्यते । सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया । घर्तादी ३३ । *अभिम्रि ऽप्यक्षराणि सर्वासु* । अभिम्रियायां द्वीडे अक्षराणि सर्वासु स्तोत्रीयासुभवति । *न द्वितीयचतुर्थे पादे* ऽप्यक्षराणि पर्वाणि भवंतीति यदुक्तं तस्यापवादः । किमविशेषेण अत्र आह—न द्वितीयचतुर्थेपादे । *मरायेऽभ्यास एकाक्षरस्त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र* मराये साम्नि अभ्यास एकाक्षरः सर्वत्र त्रिरुक्तः पादान्ते सर्वत्र भवति । सिद्धोपन्यासो विशेषविवक्षया ॥ ण्यो ण्यो ण्योः । *अपुरोनः पादमध्ये च हिशब्दस्याभ्यासः *प्रद्धायामग्रे दीदिहि* । अत्रैव

(४) णोर्ध्यंतो ३ पाठः ।

(५) अभिमीत्यधिकः पाठः ।

गूर्द्वेद्वृद्ध ॐ भवत्यकारोऽग्निप्रत्यये वाऽऽदौ हिशब्दः, सौभरामहीयवकौल्मानां दासे च, कावपर्णकूलीयानामो भवति, साहीये च भिशब्दोऽनुत्कारे नाध्वनवत्यपर्णे बोधीये च वाचि सर्वमोभवत्य नुस्थमोवापरायांत्वोभ-

पादमध्ये च हिशब्दस्याभ्यासो वचनात् । मेद्धायामग्रे दीदिही ति । (अतस्मिन् हिशब्दः ।)

इति दशमस्य प्रथमी कण्डिका ।

गूर्द्वेद्वृद्ध ॐ भवत्यकारोऽग्निप्रत्यये वादौ गूर्द्वेद्वृद्धः अकारः ॐ भवति अग्निप्रत्यये प्रस्तावादौ । *हिशब्दः सौभरामहीयवकौल्मानां दासे च* हिशब्द ॐ भवति एवाह्यग्नीति तृचे-प्रथमायां सौभरामहीयवयोः । कौल्मलबर्हिषि च स्वासु । रात्रिदैवोदासे च हिशब्द ॐ भवति । *कावपर्णकूलीयानामो भवति* । कावेऐडसौपर्णयोः प्रस्तावे रोहितकूलीयेउपद्रवे । कुतः अनुषङ्गो भवति । वाचिसर्वमाभवति तेन एतेष्वपि वाचि प्रत्ययभूतायां ॐभावः । तस्मादाद्ययोः (थमोसोभासात्रिपश्चित इति रोहितकूलीयोत्तरयो) प्रस्तावे इतरत्रोपद्रव इति सिद्धम् । *साहीये च भिशब्दः* । सत्रासाहीये च (वसुवुवायां) उपद्रवायां भिशब्द ॐ भवति । *अनुत्कारे* अकारः प्रतिषेधार्थः । कावउद्यमग्मित्यत्र उच्छब्दोभावप्रतिषेधः । पूर्वलक्षणप्राप्तस्य *नाध्वनवत्यपर्णे* *ऐडसौपर्णे अध्वर्यो-अद्रिभिरित्यत्र योशब्दस्य प्रकृतस्यैव ॐभावप्रतिषेधः । तवस-इत्यत्रापित्यशब्दस्य ॐभावप्रतिषेधः । मध्यमपत्रायाचपिति-यकारः प्राप्नोति तत्प्रतिषेधार्थं वचनम् । *बोधीये च* जराबोधीये च वाक्यान्त्ये ॐभवति *वाचिसर्वमोभवति *गूर्द्वेद्वृद्ध ॐ भवत्यत आरभ्य ॐभाव उक्तः । कस्मिन्प्रत्यये ॐभावो भवतीत्याह । वाचिप्रत्यये सर्वेषामेतेषां ॐभवति नान्येष्वेतेति ।

वत्यऽनातृतीयं कृष्टम प्रत्युक्रान्तमाचतुर्थकृष्टन्तुपादान्ते मन्द्रकृष्टश्चामन्द्रकृष्टश्च वृषेण्वंजानानाः सनित्य इत्ये-

सर्वशब्दअधिकारव्यतिरेकार्थः अन्यत्रापि सर्वत्र वाचिप्रत्यये ओभावोभवतीत्यर्थः। यथा श्रौतकक्षाणभगौरीवितासीवर्त्तवास्तगृहादिषु। *अनुस्थम्* अकारः प्रतिषेधार्थः उस्थस्यवाक्प्रत्ययस्यापि ओभावप्रतिषेधः यथा स्वासु स्वारसौपर्णे सिमूर्यमित्यत्र उस्थग्रहणेनउकारऊकारौ गृह्येते । *ओवापरायां स्तोभवति* ओवापरायां तु वाचि उस्थमप्योभवति । यथा जागृरित्यत्र गौश्रृङ्गे । रथिरासः सुतां । तथा हारायणेप्रसोमदेववीतय इत्याद्यायां । अच्छाकोशंमधोवा ३ । तथा कौल्मलबर्हिषेपारीतोष्युत्तमायां श्रीणं तोगोभिरोवारि *अनातृतीयं कृष्टं* अकारः प्रतिषेधार्थः वाचिसर्वमोभवतीत्यस्योत्सर्गस्यायमपवादः। आतृतीयकृष्टं तु वाक्तृतीयमपि न ओभवति । यथाऽऽघीगववृहदाग्नेयस्वारसौपर्णेषु प्रतिहारे *अप्रत्युक्रान्तम्* अकारः प्रतिषेधे इह प्राक्प्रत्ययस्यैव पूर्वपदापवादः। यत् प्रत्युक्रान्तं वाक् प्रत्ययं तस्य ओभावप्रतिषेधः। यथा अच्छिद्रांजोष्मन्तनिषु *आचतुर्थकृष्टं तु पादान्ते* इह वाचिसर्वमोभवतीत्यत्राविशेषोदाहरणात ग्रहणात । आकृष्टचतुर्थं तु यदि पदान्ते भवति ततः सर्वमोभवति । ओभावाधिकारोऽनुवर्त्तते उदाहरणं बृहतीज्याग्रासु श्रुधीहवायां च । सर्वासु वारवन्तीये *मन्द्रकृष्टं चामन्द्रकृष्टं च* ओभवति । आमन्द्रकृष्टं च सर्वत्र । यथा दाशोदादीनि । मन्द्रकृष्टे वार्त्तोहादीनि अमन्द्रकृष्टे *वृषेण्वंजनानाः सनित्यइत्येभ्यः पराभ्यासश्चैष्ये* एदुमधोरतृतीयायां न्यशब्दे आकारोऽभ्यासः। एनातृतीयायां नाशब्दे अकारोभ्यासः। अग्निनरायाम-

भ्यः परोभ्यासश्चदैव्य और्णायवयोरो भवति यकारे सानौशब्दश्च सर्वत्राकारे बोधीयनिधने च घोषे ॥ २ ॥

त्रीक्रौंचप्रमशात्यसंजयभरक्रंदाभिकार्णश्रवश्यैना- कूप विशोविभीशककुभस्वारपर्णश्वादिष्वायास्य द्विनिकाण्वकार्तयवश्यावाश्वयश्वेषु च ज्ञेया मध्यसम- न्वितानिधनंहीष्येषु यासामसु ॥ ३ ॥

न्त्यशब्दे यकाराभ्यासः तेषामभ्यासानामोभवति । तदेतत्पुनरुक्तं, दैव्यआकाशकारयकाराराभ्यासएना तवोऽग्निगितिनिधने च नि- त्यगात्वमितिसिद्धत्वात् *अर्णायवयोरोभवातियकारे* अर्णायव- योस्त्वोभवाति यकारे प्रत्यये । इदमपि च पुनरुक्तमेव *सानौ- शब्दश्च सर्वत्राकारे । *सानौशब्दश्च सर्वत्र ओभवति अकारे प्रत्यये । नौशब्दश्च सर्वत्राकारेओभवतीति सिद्धमेतत् । तस्मा- दिदमपि पुनरुक्तमेव । उदाहरणं दृपापवित्रेअभिसानोअव्ये *बोधीयेनिधने च घोषे* बोधीयानिधानेषु च घोषे प्रत्यये च तुडा शब्दः घोष एव विशेषणं नोपपद्यत इति चेत् । आह । दर्शनार्थमेतदुच्यते । घोषप्रत्यये ओभवतीति । यथा अभिघोषे- प्रजयजय इति । अथवा विप्रतिपत्तेर्नियमार्थं । घोष एव प्रत्य- ये ओभवतीति नघोष इति । कथं विप्रतिपत्तिरिति । उच्यते । ऊर्द्ध्वं व्यंजनादिशाटविश्लिष्टमुपेपुरित्येवमारभ्यते ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य द्वितीया कण्डिका ।

त्रीक्रौंचप्रमशात्यसंजयभरक्रंदाभिकार्णश्रव श्यैताकूपवि- शोविभीशककुभस्वापर्णश्वादिष्वयायास्य द्विनिधनकाण्वकार्तय- यवश्यावाश्वेषु च ज्ञेया मध्यमसमन्वितानिधनंहीष्येषु यासामसु एषुसामसु याहीषी साम्ध्येसामनिधनंभवति । ततः किं । उ-

इयैनेतृतीयादिन्याऔहोवायाः परं तृतीयं नीचं नतद्विप्रांत्ययो बृंहतिचद्रासाद्वितीयेकं सर्वत्रा दर्शभ्य-मच प्रथमतृतीयइदयपंर्थीसूचा कृस्तावतृतीयंनीचमा-स्यते । तालव्यमाइ आयिमाप्तस्यनिधनेहीपीस्थामितिनिपिद्धस्य प्रतिप्रसवार्थम् ।

इति उपाध्यायजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य तृतीया कण्डिका ।

इयैते तृतीयादिन्याअहोवायाः परं तृतीयं नीचं इयैतेतृ-तीयादिन्या अहोवायाः परं यत्पर्व तत्र तृतीयमक्षरं नीचं भव-ति । द्वितीये स्वरे भवतीत्यर्थः । तृतीयादिन्या इति विशेषणं मन्द्रस्वरादौ होवाङ्निधनाद्वैविग्रत इत्यतोविशिष्यते । तृतीया-दिन्या इति । *न तद्विप्रान्त्ययोः* पूर्वलक्षणप्राप्तस्यापवादः । तद्विदाइयैते प्रथमान्त्ययोः स्तोत्रीययोः द्वितीयस्याक्षरस्य नीची-भावो न तृतीयस्य *बृहति च द्रासाद्वितीये कं सर्वत्र* बृह-ति च द्रासात्पर्वणः पुरस्ताद्द्वितीये स्वरे एकाक्षरं सर्वत्र भव-ति । कनयस्य द्वितीयस्वरापत्तिरिति । द्वितीयस्येति ब्रूमः । कु-तः । नतद्विप्रान्त्ययोरितिद्वितीयाधिकारात् । *अदर्शभ्यमच* । सोमाः पवन्तायां बृहति उत्तरयोः स्तोत्रीययोरपवादः तृ-तीयं नीचं भवतीत्यर्थः । सुरासोनदर्श इयमस्मभ्यमच । *प्रथ मतृतीयइदपयसीसूच इदयपंर्थीसूचेतिपाठः *द्रासात्परस्यैव पर्व-णः अयं विशेष उच्यते । प्रथमस्वरात्तृतीयस्वरे भवति । प्रथमस्व-रस्य तृतीयस्वरापत्तिर्भवतीत्यर्थः । एकाक्षराण्युदाहरणानि । इकारः मत्स्यबृहति प्रथमायां । वृषातेयण्ण इति इकारः । किमि-तेविष्णवीति प्रथमायां अस्मद्रुग्रइयन्त् । पदेद्कारेः । अत्रैव द्वितीयायां तव्याहयं यशब्दः । अत्रैव तृतीयायां गिरोमे यूयं

घामायाद्यं ध्यमायां तमसेचांधा।द्वितीयेनकंसर्वत्रायो-नौ प्रथमेदे स्तोभेचोत्तरेवकार ओ भवत्यत्वे हिष्ठियगव-वसितेषु सचपञ्चस्सर्वत्रांत्यमयोनौ वसुचाद्वितीया दसु तिथेचतृतीयेप्रथमंयोनौ जयेचस्तावांत्यमयोनौ ॥ ४ ॥

यंकारः । सहस्रधारायां सोमस्य तीरायीयीकारः । सूकारः सदुद्र-वायां बृहत्येव सुशर्मानसु *आकूस्तावच तृतीयंनीचमाद्यायां* आकूपारआद्यायां स्तोत्रीयायां तृतीयमक्षरं नीचं भवति *आद्यंध्य-मायां *मध्यमायां स्तोत्रीयायां आकूपारे प्रस्तावाद्यस्य नीचीभा-वः *तमसेचान्धाद्वितीयेनेकंसर्वत्राऽयोनौप्रथमेदे* सहोदैर्घेनम-से घात्पर्वणः परस्तात् आन्धात्परस्तादित्यर्थः । द्वितीयस्वरे अने-कमक्षरं सर्वत्र भवति प्रथमेपादे अयोनौ योनिवर्जमित्यर्थः । अने-काक्षराभावात् यस्तेबोधीये श्रुधीहवायां सर्वासुएवमादीन्युदाह-रणानि । *स्तोभेचोत्तरेवकारओभवति अत्रे उत्तरे च *स-स्तो-भेचकार ओभवति । किं सर्वत्र ! न, अर्थे । किमुक्तंभवति । यस्य वर्णस्य आत्वं रूपं तस्मिन्नवमान्तेवर्णेमत्ययभून इत्यर्थः। यथानर्दे-वायां वशब्दस्योत्वं भवति *हिष्ठियगवसितेषु सचपञ्चस्सर्वत्रा-त्रान्त्यमयोनौ *पञ्चाहिष्ठीये पूर्वे अपगव अनुष्टभासितेपुयथासं-ख्येनसप्तमचतुर्थपञ्चमेषुपर्वसुचान्त्यमक्षरं वृद्धंभवति । यथाहिष्ठी-यसप्तमेपर्वन्यन्ताक्षरस्य वृद्धिः एवमेवपरयोः *वसुचाद्वितीयात्* त्रैककुभेद्वितीयात्स्वरात्परः वशब्दो वर्द्धतो । वासुमतीज्ञेया । *असु* अत्रवसु शब्दोनवर्द्धते *तिथेच तृतीयेप्रथमयोनौ *दैवा तिथे च तृतीये पादे थममक्षरं वर्द्धतेयोनौ *जयेचस्तावान्त्याम-मयोनौ*अतजयेच प्रस्तावान्त्यमक्षरं वर्द्धत अयोनौ ।

इति उपाध्यायाजातशत्रु कृते पुष्पभाष्येदशमस्य चतुर्थीकण्डिका ।

क्रौंचेदेचमात्प्रथमोच्चम सूरासो येचतृतीयाद्रेष्णा-त्तृतीयं नप्रसो अवस आयिंद्राताज्जेनिलोप उताद्विपाया-श्चाद्यश्च वाङ्याश्च सेधेतुप्रत्नंपीयूषाद्यायाᳫसत्राद्यस्यलो-

क्रौञ्चे देचमात्प्रथमोच्चम आष्टमिके क्रौंच पादे पञ्चमादक्ष-रात्परस्तात्प्रथममुच्चम्भवति । प्रथमतृतीयेषु पादेषु षष्ठमक्षर-मुच्चं भवतीत्यर्थः *असूरासः *अकारः प्रतिषेधार्थः । सूरासोनदर्शतामः इत्यत्र सप्तममक्षरमुच्चंभवति *येचतृतीयाद्रे-ष्णात् तृतीयं *जराबोधीये तृतीयात्पर्वणः परस्ताच्चतुर्थे पर्वणि-तृतीयमक्षरमुच्चं भवति *नप्रसो* प्रसोमयाहीत्यत्र बोधीये चतुर्थे पर्वणि तृतीयस्योच्चभावप्रतिषेधः अत्र तु द्वितीयमक्षरं भवति *अवस आइन्द्राताज्जनिलोपः *नौरश्वमे योनौ तृतीये पादे च-त्वारि पर्वाणि आइन्द्रात्ताजनित उताद्विपाशवाच आ ३ स्मा ३ कथुमा ३ घा ३ वानू ३ पुस ३ तत्र ऊहगीतौ आइन्द्रान्तात्पर्व-णः परस्ताज्जनिलोपोभवति सखायोदीयत्रतृतीये पाद परो ३ दू-मास्या इदा ३ ता ३ विस ३ ता ३ त्रीणिपर्वाणि भवन्तीत्य-र्थः। *उताद्विपायाश्चाद्यं* यथात्रा उताद्विपातस्याआद्यमक्षरं लुप्यते अक्षराभवतीत्यर्थः। *अवायाश्च* अद्यमक्षरं लुप्यते। ता इमू ३ ताः ३ । यत्र चत्वारिं पर्वाण्यभिधीयन्तेतेषां कथमिति ? ऊहगाने योनिवत्स्वरास्तोभाभ्यासविरामा इति योनिवदेव चत्वारि पर्वा-णि प्राप्नुवन्तिअल्पाक्षराणि भवन्ति। कनीयास्यादिनोल्लोप इति वचनात्। *सेधे तुप्रत्नंपीयूषाद्यायाᳫ सत्राद्यस्यलोपः* उत्सेधे तु प्रत्नपीयूषायां सत्राहणामित्याद्यमास्ति यः संघातस्तस्य संघात-स्याद्यं यदक्षरं तल्लुप्यते *क्रातिनि तृतीये दे सर्वत्र रम्यते *सं-कृतिनि ऊहगीतौ बृहतीषु गीयमानस्य तृतीये पादे विरामोभव-ति। *नुष्टुप्द्वितीये व*। अनुष्टुभि गीयमानस्य संकृतिनि

पःकृतिनितृतीयेदेसर्वत्ररम्यते नुष्टप्द्वितीयेच-षभेच प्राक्चतुर्णेष्वयोनावोमितिचनीचः ऋचेतृतीयेपतृपद्वर-एकर्चेद्वे दसंज्ञयेहाराद्योनिव दविशोत्तमायाऽसोमा-

---

द्वितीये पादे विरामोभवति *षभेच* शाक रर्षभे च अनुष्टु-भि गीयमाने द्वितीये पादे विरामोभवति । पवस्व वाजेत्यत्र पा-दस्यानुष्टुभ्मु द्वितीयं पादं द्वैधं व्यूहेदित्येतदुक्तं भवति *प्राक्-चतुर्णेष्वय मोनावोमिति चनीचः* प्रागुक्तं द्वितीये पादे तृतीये पादे तृतीये रम्यत इति । स विरामः कथं भवति । आह प्राक्-चतुर्थवर्णेषु स विरामो भवति द्वादशाक्षरे । अष्टाक्षरे वा ओमि-ति । एतच्च प्राक्चतुर्षुवर्णेषु भवति पादस्यादेतयोः साम्नोः योऽस्वसम्पादनार्थमिदमारभ्येते । अयोनवे तदेव योनौ तु प-श्च दैस्वादोरित्थेति । अथवा प्राक्चतुर्णेष्वोमिति एवमन्तंसूत्रं । प्राक्चतुर्षु निधनेषु शंयोः हविः सुवः ज्योतिरिति । एतेषुप्रागो-कारोभवति। विनीचः।एवं पाठः । वाचिपत्यये ओमित्येतत् नीचं भवति *नीचःश्च तृतीयेवतृपद्वरं *अयोनावित्यधिकारः।वैपश्चाये निवन्तं तृतीये पादे तृतीयमक्षरं नीचं भवति । षष्ठमपरं च पद्य-रोते च नीचंभवतः । षष्ठसप्तमम इत्यर्थः । *एकर्चेद्वे *एकर्चे-वैयश्वेपुनानायां तृतीये पादे त्रयाणामुद्दिष्टानां तृतीये षष्ठसप्त-प्रमानां पूर्वे नीचेभवतः । तृतीये षष्ठे इत्यर्थः । *दसंज्ञीयेहाराद्यो-निवत* वैच्छन्दसे यज्ञायज्ञीये आद्ययोः प्रतिहारात्परं यत्पर्व तद्योनिवद्भवति । अष्टाक्षरं भवतीत्यर्थः । सिद्धारंभौविशोपविवक्ष-या *अविशोत्तमायां सोमाद्ययोश्च* विशोत्तमायां यज्ञायज्ञीये सोमःपवतेजनितायां ज्ञीये आद्ययोः स्तोत्रियोः प्रतिहारात्पर-स्य पर्वणोनिवद्भावप्रतिषेधः *अग्नये जास्वरं बृहत् बृहदा-ग्नेये जास्वरस्य वृद्धिः सिद्धोपन्यासोविशेषार्थः । *नाविछंदःसु*

ययोश्चाग्नेयेजास्वरंवृद्धाविंछदःसु प्रहूयसायाश्चद्यक्षर-मवृ द्धादिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चंसर्वत्राऽस्तावहारयोरव-

वृहदाग्नेये जास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः । अग्निनरायां । आग्र-स्यजास्वरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *प्रहूयसायाश्चद्व्यक्षरमवृत् *त-स्मिन्नेव वछंदसे वृहदाग्नेय प्राद्युयसाआग्रं । द्यक्षरं अवृद्धं भवति अग्निनरायामेव । आदिस्तनिपार्श्वयोर्यथर्चं सर्वत्र* पादादिः संतनि गायत्रपार्श्वयोः सर्वत्र सर्वासु यथर्चं भवति* अस्तावहार-योरव*येहिस्तोमसुमरागमरा जीचारे* अकारः प्रतिषेधार्थः । पदादेर्वक्ष्यमाणेषूदाहरणेषु यथर्चाभावः । उदाहरणानि । अव-श्येहि स्तोमं सुमाराः मागराशजी । एकाक्षराण्युदाहरणानि । यथा संक्षेपेन अकारादीन्युदाहरिष्यामः । अकारः अभिसोमापा प्रस्तावे संतनिति गायत्रपार्श्वयोः इयोन्द्राग्नितिनागा च संतनि नि असमाव प्रतिहारे विकारः । वयःहाउ श्येतोहाउ । हिन्वेहाउस्तोतूर्हा-उ । मन्स्याहाउसुन्वाहाउ । सन्तानिनिगात्रपार्श्वे प्रस्तावे मत्स-रासः । राजादेवः । प्रतिहारे प्रहिन्वानः । प्रतिहारेएव । मधो-नामक्षरथेनपादमिति च । एतानि गायत्रपार्श्वे प्रतिहारे जीराः संतानीति प्रतिहारे । *भेचकारांतक्रांतमयोर्ना* शाक्वरर्षभे च अकारांतं यत्तत्युत्क्रान्तं भवति । योनिव । उदाहरणानिर्जं । थावएवाएथा३ पाएथीएवाएथा३ एवाएमानाएमहाएतना ३ । उदूहः सर्वत्र *अक्षरमुच्चमुच्चमुइहइत्यनेन लक्षणेन । येषु सामसु उदाहःप्राप्नोति तेषु उदूहः सर्वत्र कार्य इति सिद्धोप-न्यासः विशेषविवक्षया *अमीढे* । पौरुमीढेत्वर्गादिषु उ-दूहा न भवति । च प्राकतुर्णोप्येतस्मिन्सूत्रे द्वितीयेपि वर्ण-नअनेनाभ्युपायेन स्तोभानुसंहारएवोपदिश्यते । प्राकतुर्षु निध-नेषु अमिनिस्तोभः निधने प्रत्ययभूते कर्त्तव्य इत्यर्थः *गने-

श्येहिस्तोमसुमराप्रमराजीचरे भेचाकारान्क्रांतमयोना वुदूहः सर्वत्रा मंढि गतेश्च कनीयस्यस्त्वमोकारस्य कृतलेयेत्वं पदगानिस्त्वसिद्धत्वात् ॥ ५ ॥

श्रुध्येस्तावेतुरीयेष्यतेसर्वत्र संवत्सारायांतु तृतीये गोमश्च मरुतामिन्द्राᳲस्वासूत्तमायां धसेचतुर्थाद्ययो·

श्चकनीयश्च स्यत्वं* इंद्रायेन्द्रायां क्रौंच उगतेः अत्वं भवति । किमविशेषेण । न । कनीयसि वर्णे प्रत्ययभूते । अकारस्य प्रत्ययभूत कथमोकारस्य कनीयस्त्वमिति । उच्यते । संध्यास्थश्चस्त्रिवर्णस्त्रिकालोभवतीतिवचनात् *ओकारस्यकृतलेयेत्वं* ओकारस्य हाविष्क्राकालयेययोः अत्वं भवति । त्वं सुष्वाणोहाविष्कृते । तुभ्येत्सोविमासोकालेये *पदगीनस्त्वसिद्धत्वात* तुशब्दः पक्षव्यावृत्तये । यदुक्तं कृतलेयेअत्वमिति, तत् कस्मात् । असिद्धत्वात् । किमुक्तंभवति । उच्यते । अत्वमन्येऽग्रहणादित्यर्थः । तस्मात्पदगीतमेव नात्वमिति ।

इति अजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य पञ्चमी कण्डिका ॥

श्रुध्येस्तावे तुरीये ष्यते सर्वत्र श्रुध्येप्रस्तावे चतुर्थमक्षरं कृष्यते सर्वत्र सर्वसु *संवत्सायान्तु तृतीये* संवत्सायान्तु श्रुध्ये· तृतीये अक्षरे कर्षणं भवति प्रस्ताव एव *गोगमश्च* गोगनायां च श्रुध्ये प्रस्तावे तृतीयमक्षरं कृष्यते । उत्सर्गाच्चतुर्थस्य कर्षः प्राप्तः । एतयोः सूत्रयोरपवादः *मरुतामिन्द्राᳲ स्वासूत्तमायां* मरुतां योनौ स्वासूत्तमायां प्रस्तावे इंद्रामापद्यते । इंद्रायमोगसुपुतः परिस्रवाद्वितीयेइंद्रामाउत्तमायामापद्यते । मध्यमायामप्यविशिष्टेतिचेत् । न । मध्यमायां चतुर्थे स्वरएकामक्षरंनिष्टन् इत्येष विशेषः *धसेचतुर्थाद्ययोनिवत्* नौधसे चतुर्थोच्चस्य आद्यमक्षरं

निवर्द्धयमायाः स्तावे द्वितीयं घातंऽरुणसाम्न्याद्या-
न्त्ययोस्तु विकारो नार्मेधेधात्याद्ययोः पाहृयुपामापद्य-
ते थमोच्चंऽस्थभइविम जनेचभु लंवि रिंमितिसिचवरूपृ-

योनिवर्ज्जयति । तांवोदस्मम्ऋतीषा ३ हां ३ एतच्चतुर्थोच्चं तदेतत्सूत्रं समानमिव सर्वत्राव्यभिचारात् । अथवा घसेचतुर्थाद्यंयोनिवत । चतुर्थोच्चादन्यद्यथर्चं भवति । प्रथमोच्चे आद्यमक्षरं सर्वत्र यथर्चं भवतीत्यर्थः । वात्सन्नस्त्वसरां३ एतत् प्रथमोच्चं । एवमल्पसारमेव व्यभिचारात् *ध्यमायां स्तावे द्वितीयं घातंऽ रुणसाम्नि *ज्यो-तिर्वरुणसाम्नि च मध्यमायां प्रस्तावे द्वितीयमक्षरं निहन्यते । मंद्रं भवतीत्यर्थः । अभिक्रदंवित्यर्थ *आद्यांत्ययोरस्तुविकारः* ज्यो-तिर्वरुणसाम्नि च आद्यांत्ययोः स्तोत्रीययोः प्रस्तावएव विकारो-भवति । एतयोश्चतुर्थस्वरे बहून्यक्षराणि भवन्ति इत्येष विशेषः *नार्मेधेधाद्याद्ययोः पाहुपामाद्यते* अथाहिनार्मेधे आद्ययोः स्तो-त्रीययोः पाहो३उवाद्वितीयायां एषावाहि । अथाद्याद्ययोः उपामा-पद्यते । उपात्वाका उभे अप्येते पर्वणी सूत्रसिद्धे नाभ्याम-न्यत्र संव्यवहारोस्ति *थमोच्चऽस्थभइविम* वैराजर्षभे प्रथमोच्च-मिति प्रथमे स्वरे उच्चत्वस्यापेक्षितत्वात् । अभिस्वारमपेक्ष्य मंद्र उच्चः । मंद्रमपेक्ष्यचतुर्थउच्चः । चतुर्थमपेक्ष्य तृतीय उच्चः तृतीयमपेक्ष्य द्वितीयउच्चः । इत्यतोविशेषणमुपपन्नं प्रथमे स्वरे उच्चं नान्यास्मिन्निति । एकाक्षराण्युदाहरणानि विम म । इंद्रमदन्तुत्वा । विपिपानस्य । मघवन्तुज्योक् च इति *जनेचभु* राजने च प्रथमे स्वरे उच्चं भवति । भुशब्दभुवनेषुज्येष्ठम् *लं-विरिमितिमिचवरूपृष्णइयेतमद्रेषु* एकाक्षराण्युदाहरणानि यथासं-ख्येन लंधनु साम्नि । रयिं पिशंगं बहुलं विः पृश्निनानि । सोमाय-

षिणश्चैतमद्रेषु छंभेचौशसूये शीयेचनाकृदह्र यशसिकृष्टादेकं ध्यमायामकारोद्वितीयं संमिश्लःसुरूपे पदगीतश्छये हकारे च ककारश्चोभवतिमरायेद्विमात्रः

उत्त मघ्ंहविः । स्निन्दश्यैते । शिक्षाणोस्मिन् । सि । पौरुमद्रे । अपोवसानोअर्पसि । अन्यत्रैतेषु सामसु एषां पर्वणां योनिवद्भावादंत्यमक्षरं नीचं भवतीति *छम्भेचौशसूये* महात्वैछंभेच अश सूये । एकाक्षराण्युदाहरणानि । योनिवद्भावान्नीचत्वे प्राप्त उच्चीभावोपदेशः । कदासुत तृपाणश्च । त्वयावर्यंभवतः शनत्वावाजन्तसहस्रघ्ंस्व समुद्रस्याधिविष्टपे *शीयेचनाकृदघ्ंहत्* सदोविशीये च प्रथमे स्वरे उच्चंभवति अधिकारात् । एकाक्षराण्युदाहरणानि । नाकृदहव । इमे चविश्वाभुवना । पद्यमध्ये गृह्यते । वैच्छंदसत्वाव । असिसत्यईशानकृत् । एवमन्तेमध्यमदं । राजादेवकृतं बृहव *यशासिकृष्टादेकं* इन्द्रस्य यशासि कृष्टादेकमक्षरं द्वितीयस्वरं उच्चं भवति । आद्यन्तयोस्त्वं वृत्राणि हघ्ंशिब्दात् कृष्टात्,हघ्ंशब्दोतीये स्वरेउच्चोभवति । महीवकृतिशब्दात्कृत्तिशब्दः द्वितीय उच्चोभवति । सिद्धोपन्यासोविशेषार्थः *ध्यमायामकारोद्वितीय * मध्यमायां तु स्तोत्रीयायां कृष्टात्परः द्वितीयं स्वरमकारश्च भवति । तउच्चनूनमद्वितीयं द्वे अक्षरे भवत इत्यर्थः *संमिश्लः सुरूपे पदगीतश्छ्यो *संमिश्लः सुरूपेपदगीतोभवति । अष्टये प्रत्ययभूते आद्ये तु सुरूपे अनोद्येप्रत्ययत्वात् संध्यगीत एव *हकारेच ककारश्चोभवति परायै द्विमात्रः *मरायेचककारश्चभवति । हकारे प्रत्यये द्विमात्रः । नतु ह्रस्वः कोउहादाउहाउहाउवेति *गोष्ठेषु *गोष्ठेषु परीतोत्पत्तिपुञः कारश्चभवति । किमुक्तं भवति यस्यामृचि गोष्ठउत्पन्नस्तस्यामृचि अकारश्चभवति

छेष्वःकारः तरायेषुप्यते नौवरुणसाम्नि द्वितीयेलां-
देथमोच्चमऊभाति चतुर्थेतुतूर्णीजास्वरं सर्वत्र कांपाच-

गोष्ठानीति बहुवचनं छात्रिन्यायेनवाआर्षेयांतरवोद्धारशालावत् तथा
च मागतंत्रेऽपिभाष्यं गोष्ठेषु मति मानविधिरिति । तस्मात्प-
रीतोपिंचतासुनमिति मासे अःकारः सर्वत्रामसु ओभवति । तोर्षि
इदश्चरूपग्रहणम् । परीतोपिंचतायामेतदुक्तं भवति, ओभावश्चा-
त्राधिकारात् *रायेषुप्यते* असम्बद्धमिदं । एकाक्षराण्युदाहर-
णानि । तशब्दः जातंरितंतिमातरः । राशब्दः । राजने । येशब्दः
उभये । एतेपुनरोतरः । राजन उभयेषु अःकारोलुप्यते कथंतरो-
तर इत्यत्र रइतिमाप्नोति । ऊष्मा चपरसंस्थानमापद्यते ।
इतिलक्षणात्तस्य अकारस्य लोपोभवति । ततोवचनांतरेणओत्वं
भवति । अदेस्त । तथाराजनेवागीडासूत्रेवहद्धाइति अकारएव
गाप्नोति । प्रकृतत्वात् । आत्राप्योभावोवाचनिकः । राजने च स्व-
शब्दओभवतीति । उभये च अहोरात्रण्यरित्राणीतिमाप्नोति रेफश्च-
तुल्यस्थाने लुप्यते । अत्रापिवाचनिकएवओभावः उभयेसमास-
त्वादिति । एवमेतेपूदाहरणेषु अकारोलक्षणमासोलुप्यतइति ।
अथवा अपरा व्याख्या योगतराणिएषएतेषु भावः माप्यतइति
वर्णयितव्यं *नौवरुणसाम्नि* योनौ च वारुणसाम्नि
अःकार ओभवति । अधिकारात् । ममित्रायांवचआ *द्वितीये
लांदेथमोच्चंमक्षरमि* इलांदेद्वितीये तु गाने प्रथमे स्वरे
उच्चं भवति । एकाक्षराण्युदाहरणानि । ऊति अकारः । अग्ने-
तव । ऊकारः । ऊर्जनपा । तकारः निर्मदस्य *चतुर्थेतु
तूर्णीजास्वरं सर्वत्र* तस्मिन्नेव इलांदे चतुर्थे अनुगाने तूर्णी-
जास्वरमापद्यते । पावकवर्चाः शुक्रवर्चाइति । एवमादीन्युदा-

घ्नतेनयताविग्निरेच देदेचाविधाः सर्वत्रा योनौ जास्व- रंश्रमनसेचद्विषश्चमनसेचद्विषः ॥ ६ ॥

अप्सुषडंतेरक्षाष्कारणिधनवद्रुपान्त्ये भिरायवा

हरणानि । योनौ इन्द्रंनरायांहणीइहजास्वरमापद्यते *कांपा- लुप्यते* तस्मिन्नेव चतुर्थेऽनु गाने योनिवद्दृष्टा कांपा लुप्यते । पावकवर्चादीन्येवोदाहरणानि *नयताविनिरेच* नकारः प्रतिषेधार्थः । वक्ष्यमाणेपूदाहरणेषु कांपा नलुप्यते इत्यर्थः । एकाक्षराणिपंचोदाहरणानि । याताविग्निरै । यकारः ईयासी- भानुना । ताशब्दः आतावोनंमही । विकारः पादाईश्चादर्शनां । ग्निकारः । आग्नीयमुम्नायदारे । शब्दः धाइरेपुरोजनाः *देदेचा- विधाः सर्वत्र* तस्मिन्नेव इलान्दे पदे पंचाक्षराविधा सर्वत्र भवति । अग्नेतवश्रएवमादीनि । तथा च बृहद्धानोशएवमा- दीनि *अयोनौ* । योनिवर्जमित्यर्थः । योनौतुपादिका पञ्च विधाभवति । अभ्यानुगानवर्जम् अग्निरग्निमयात्यग्निः इन्द्रंनर इति च एतेष्वनुगानेषु पादिकाविधाः *जास्वरंश्रमनसेचद्विपः* वैश्वानमे च पवस्वादेवायांयोनिदृष्टायास्वरः द्विपः स्वरोभवति । अतिद्विपः । सुनीथोघ्नासमर्त्यइत्यत्र आतिद्विपः ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य षष्ठीकंडिका ॥

अप्सुषडांतेरक्षाष्कारणिधनवत् त्रिष्टुप्सु वषट्कार- णिधने विधुंदद्रायां रक्षाआष्कारणिधनवद्भवति बहूनां मनेबहूनां *उपान्त्येभिरायवा* प्रतिस्तोत्रीयं उपांत्ये पादे अभ्यासवि- षयेभिरायवा भवति । इतरेषु पादेषु व्यभिचारदर्शनात्सिद्धोपन्या- सः । इतरथा योनिवद्भावात्प्रतिपादंभिरायवामाप्नोति *अन्यत्र सुताद्यलुप्ता* अन्येषु पादेषु सुभा भवति । आद्येलुप्तासुता ।

ऽन्यत्रसुताद्यलुप्ता पञ्चाक्षरश्चाभ्यासः क्रायां राजेऽध्यमा-
यांयाष्टे धू दाद्यायांचान्त्यस्यतमसेस्त्वासूत्तरयोर्वृणीत-
रुतेचतुरक्षरे नाभ्यासे नरायेहा उवाद्वितीयात्सक्रु-
त्क्रुष्टा दांत्यात्विधाः सर्वत्रस्वासूत्तमायां प्रथमेदे मूर्द्ध-

---

कदावसोद्वितीये । दीर्घा ३ अहो वासुता । एषासुता ह्यक्षरा आद्यलुप्ता भवति *पंचाक्षरश्चाभ्यासः* अर्थात्तृतीये । तृतीये पादे पंचाक्षरअभ्यासोभवति *क्रायांराजेऽध्यमायां* अक्रायां सामराजे मध्यमायां स्तोत्रीयायां पंचमाष्टमे अष्टमे पादे पादे वृद्धे भवतः । योनौसप्तमाष्टमयोर्वृद्धिरित्यतोवचनम् मतेधाराइत्यत्रा । *आद्यायां चान्त्यस्य *आद्यायां स्तोत्रीयायां अन्त्यस्य पादस्य पंचमाष्टमे वृद्धे भवतः* तमसेस्त्वासूत्तरयोर्वृणीतरुतचतुरक्षरे*महो दैर्घतमसे पित्वासोमायां उत्तरयोः स्तोत्रीययोः वृणा च तरुणा वृणीतरुते चतुरक्षरेभवतः । सत्वामिन्द्रा ३ प्रभूत्तमाउ । इमावह्मामम्मसदाई । एवंचतुरक्षरेकर्त्तव्ये । आद्यायामप्येवमिति चेत् । न । योनेच विचार्यत्वात् । योन्यन्तरापेक्षं चैतद्वचनं स्यात् । अथवा ऊहकारेण सह विकल्पः *नाभ्यासे *उत्तरयोरेव स्तोत्रीययोः अभ्यासविषये अक्षरैव ऽथक्षरैव तरुताभवति न चतुरक्षरा *नरायेहाउवाद्वितीयात्सक्रुत्क्रुष्टा* नराये हाउवामामान्ते द्वितीयात्स्वरादारभ्य सक्रुत्क्रुष्टा भवति उपायत्वादस्याः उद्गहप्रतिषेधः प्रागुपायादितिप्राप्ते वचनं *दांत्या विधाः सर्वत्रस्वासूत्तमायां प्रथमे दे* पुनरुक्तमिदंसूत्रं *मूर्द्धन्यएव दंत्यः स्वरोपधः*दंत्यः विरामेपि मूर्द्धन्य एव भवति । किमविशेषेण । न । यदि दन्त्ये भवति स्वरपूर्व इत्यर्थः । कस्मिन्प्राप्त इदमारभ्यते । उच्यते । एकपदे रेफात्तकारोमूर्द्धन्य मापद्यते इति ।

ऽयएवदन्त्यः स्वरोपधो णश्चयोतिहारीस्यादविकृतपूर्व-

ऊचानामेकपदे मूर्द्धन्य एवेतिवचनं । तथार्पाभ्यामित्यत्र एकपद एव ऋकारप्राकाराभ्यां परस्य मूर्द्धन्यापत्तिरितिवचनानि उदाहरणानि । जरावोधीये उरुकृद्रुणः अयं नकारः विरामे मूर्द्धन्य एव भवति तथा मानवे आद्ये शिक्षाणो आद्या । तथा नौषसएवदेवोदाहरणं । साता इक्षाणो अस्मिक्षाणो आ तथापार्थवासिष्ठयोः । इंद्रायसोमाइ३परिषाइत्यत्र पूर्वयोरुदाहरणयोः सᳩंहितकालेयेन णत्वं प्राप्नोति नानापदत्वादिति । उच्यते । सत्यं न प्राप्नोति । किं तर्हि भाष्यकारेण अकारचोद्येन प्रापितं । कथं । अत्र किल पादे मूर्द्धन्य इति वक्तव्ये तथार्पभ्यामितिवक्तव्ये एवणक्षरचोद्येन नानापदेपि प्रापितं । तत्र च उदाहृतानि पेमानाः अर्वाङः । उरुकृदुरुणः । स्वर्णयस्तेश्रृङ्गन्टषोणपात् । एवं क्वचित् मूर्द्धन्यापत्तिः सᳩंहितायामप्युक्तेऽपि न दोषः । प्रत्युदाहरणानि । एवं तावद्दीर्घतमसोर्केनृभिर्येमाणो हर्यतो विचक्षणः क्षण अयंविसर्जनीयोपधानस्वरोपरोधः तस्मादमूर्धन्यापत्तिर्न भवति । इंद्राय सोमंपरिषिच्यमान इत्यत्र तु समासपदत्वात्संहिताकाले मूर्द्धन्यापत्तिरेवेति *णश्चयोऽतिहारीस्यादविकृतपूर्वपदवत्* णकारश्च यः अतिहारी स्यात् अतिहारयोगादतिहारी अविकृतपूर्वपदवद्भवति । समासपदवद्भवति इति यथा उत्तरे मानवे सुवेष्विन्द्रगिर्वण इति णकार एव भवति । अतिहारयोगः कथमिति । उच्यते । गिर्वणस्त्वया भूषन्ति मानव इति *परिष्कृते चागमोलोप्यः* परिष्कृते चागमिकः सकारोलुप्यत इति । परिष्कृत इति किमुक्तंभवति । उच्यते । परिष्कृतं शोभनं भूषितं अलंकृतमित्यर्थः । स्शोभेन च सामर्थ्यं रक्षितंकृतं भवति ।

पदस्य स्परिष्कृतेचागमोलोपश्चः ॥७॥

कार्णश्रवसोत्तरयोर्व्ये स्वदयसदावृधा दस्मऽसुराक्रौंचेस्त्रभानहिवा मग्निर्वोवाजीयउपांत्यकृष्टऽ सर्वासु-

अलंकृतं भूषितं दर्शनात् । सकृत्स्यैव साम सुशोभनं तदनुसंहृतस्तोभं वर्णवत् तथा च परिष्कृतः । संस्तुत इत्यर्थः । किमुक्तं भवति । स्तोभः परिष्करणं अलंकार इत्यर्थः । तस्मिन्परिष्करणे परिष्कृतस्तोभे आगमः आगमिकः सकारः स लोप्यः । यथाहरिश्चंद्रइत्यत्र वाभ्रवेसमासः । ऋश्चुचंद्रइति अस्य सकारस्य स्तोभेसतिलोपोभवति । हाराइहाइवान्द्रो इति ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृतेपुष्पभाष्ये दशमप्रपाठकस्य सप्तमी कंडिका ।

*कार्णश्रवसोत्तरयोर्व्ये *स्वदयासदावृधाम् *कार्णश्रवसे उत्तरयोः स्तोत्रीययोर्व्येस्वदयायोनिदृष्टा सदावृद्धामापद्यते *दस्मऽसुराक्रौंचस्त्रभानेहिवा* दस्मंतंवोदस्मांसुराअभिमत्रस्सुरा एतयोस्तृचयोर्वाङ्गनिधने क्रौंचेप्रभाइन्द्रोसहस्रभर्णस इत्येतस्मिन्पादे प्रभासापनयोस्तृतीये पादे नहिवामापद्यते । नहिवानहिवक्षरमश्नुते द्वितीये साम्नि प्रथमे पादे *अग्निर्वोवाजीयउपान्त्यकृष्टऽ सर्वासु* अग्निर्वोदेवमग्निभिरित्यत्र रायोवाजीये प्रतिस्तोत्रीयं द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं कृष्यते योनौ तु स्वादोरित्थायां द्वितीये पादे उपांत्यमक्षरं न कृष्यते । अगोवचनंगौरीयाइति । *त्रिककत्सायांचाद्ययोः* त्रिककत्सायां चाद्ययोः स्तोत्रीययोः द्वितीये पादे उपान्त्यमक्षरं न कृष्यते । अत्र च द्वितीये पादे यत्पूर्वं तत्रोपांत्यमक्षरं कृष्यते । एवं द्रष्टव्यं । इतरथा नैवात्र पादः परिसमाप्यत इति संदेहः स्यात् *प्रथमायां चतुर्थमुत्तरयोः पंचमं* नित्यवत्सायामेव योनौ आद्यात्स्वरात्परस्तात् एतस्मात्परस्ताद्य-

त्रिकवत्सायांचाद्ययोः प्रथमायांचतुर्थमुत्तरयोः पञ्चम-ऌस्वासु वैराजे तृतीये प्रथमांत्ये वृद्धेऽप्रस नार्मेद्वितीया-याः राधायांतृतीयमयोनौ कौत्सदऌष्ट्रोत्तराकूपारऌश्रु-

त्पर्वं तत्र चतुर्थमक्षरं कृष्यते । तत्र त्रिकवत्सायामाद्यायां स्तोत्रीयायां आस्वरात्परस्तात् ताराद्यम एतस्मात्प-रस्तात् अन्यत्र आद्याएतयोः परस्मात्पर्वं तत्र पंचममक्षरं कृष्यते *स्वासु वैराजे तृतीये प्रथमान्त्ये वृद्धे* महावैराजे स्वासु सर्वासु स्तोत्रीयासु (तृतीये पादे द्वितीये पर्वणि प्रथमा-न्त्ये अक्षरे वृद्धे भवतः । द्वितीयेष्वपि पादेष्वेवमेवेति चेत् । न । तत्राव्यभिचारात् अदोषः *अप्रस *अकारः प्रतिषे-धार्थः ।)(१) तृतीयेपादे द्वितीये पर्वणि प्रथमान्त्ये अक्षरे वर्द्धते इत्यस्यापवादः प्रशब्दसशब्दौ न वर्द्धेते इति । सर्वामिदमइमाव-स्था *नार्मे द्वितीयायांऌराधायां तृतीयमयोनौ* नार्मेधे द्वित्रसोराधे ऊर्जापाताचताचतासभाइति च । अत्र द्वितीयायां वसोराधायां ऊहगीतौ तृतीय मक्षरं वर्द्धते द्वित्रोदाइत्रा । वाहाभू-वा । इंद्रं विश्वायां च योनिवर्जं । योनौ तु द्वितीयायां वसोरा-धायां तृतीयस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः *कौत्सदऌष्ट्रोत्तराकूपार-ऌश्रुध्यपृश्निमानवाद्यरुणवैधृतवासिष्ठतिथकुभानि त्रेषु च नौ *अ-संबद्धमायमिदं सूत्रं छात्रभोजनन्यायेन कस्मिश्चित्किंचिद्वर्द्धते । ऐडकौत्से याहींद्रेतिप्रस्तावाद्यस्य योनावेव अकारस्य वृद्धिः । परिसं-ख्यानार्थं वचनं अभीनोवादिषु प्रस्तावादिषु प्रस्तावाद्यस्य वृद्धिप्रति-षेधः । उत्तरे आष्ट्रादंष्ट्रे तृतीये पादे द्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते ।

---

(१) ( ) एतदन्तर्गतो पाठः पुस्तकद्वये नास्ति, तथापि एक स्मिन् वर्तते इति स्थापितः ।

ध्यप्राश्निमानवाव्यरुणवैधृतवासिष्ठातिथकुभानित्रेपुचनौ नीपंगशाकरयोराधांतोऽयोनौ भ्रिस्त्रीवारे रिनुरयि शोके मनूगोभिस्त्रिणिधने सौहविषरंध्रोत्तरयोर्गोभिरिलान्दस्वान्त्याद्यमुपान्त्यमयोनौ ॥ ८ ॥

तथा उत्तरे द ृष्ट्रा एतदुक्तं भवति। आकूपारे यदिंद्रचित्रायां द्वितीयेपादे द्वितीये पर्वणि दूराधसायाःतृतीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते। श्रुध्येमिहाराद्वितीयस्य योनावेव वृद्धिः। वरुणसाम्नि घृतवत्यां द्वितीयेपाद अष्टममक्षरं(कृष्यते)वर्द्धते। वैधृते च वासिष्ठ एषमाकोशायां मध्यमयोः पादयोः द्वितीयमक्षरं योनावेव वर्द्धते। अभिप्रियाणयां प्रतिषेधः सर्वपापेतयामूहगीतौ प्रतिषेधः। तिथकुभानत्रेषु च एतेषु अन्येवमेव परिसंख्यानार्थं वचनं। दैवातिथे आघ्रायामेव स्तोत्रीयायां तृतीयपादाद्यमक्षरं वर्द्धते त्रैककुभे च उद्गीथाद्यस्य योनावेव वृद्धिः। पूर्वे च जनित्रे प्रतिहाराद्यस्य योनावेव वृद्धिः *नीपंशाकरयोराधान्तः* अनीपङ्के रहस्ये च शाकरवर्णे आधान्तोवर्द्धते यदिन्द्रचित्रअर्णोमोमतृचयोः *अयोनौ* योनावेव तयोरायानयोः वृद्धिप्रतिषेधः। उग्रं अनीपङ्केमानुः शाकरपर्णे। *भ्रिस्त्रीवारे* क्षुद्रावारवन्तीये द्वितीये पादे द्वितीये पर्वणि द्वितीयस्याक्षरस्य एतयोरेव वृद्धिरन्यत्र प्रतिषेधः परिसंख्यानेन पदं दध्यात्। अग्निस्तुग्मवावस्वीरिति। *रिनुरयि शोके* त्रैशोके च रिनुः। अपि च एतेषामक्षराणां वृद्धिः मजूर। नक्षुरा इन्द्रअजनूगः। अपिकर्णे *मनूगोभिस्त्रिणिधने* अग्नेस्त्रिणिधने अन्वेगोमान्गोभिरितिभिशब्दस्य वृद्धिः *सौहविषरन्ध्रोत्तरयोर्गोभिः* सौहविषे उत्तरे च उक्ष्णारन्ध्रे गोभिःशब्दस्य वृद्धिः। गोभिः श्रीणान इति। सौहविषे गोभिः जान इत्युक्ष्णोरन्ध्रे *इलान्देस्वान्त्या-

यस्तेहरेच श्येनेदानांध्वरां प्रोवाराह ऊताकयास्थिरां द्विनीयमकर्षणं भर्तासाविसोच यसुसफेमादाञ्यक्षरां देव्येमहूद्वितीयमथतां वैराजेयोनावन्त्ययोर्नतं वै-

---

यमुपान्त्यम् *इळान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोशवसा इत्येतस्मिन् गानेन आद्यम् । किमुक्तं भवति । अदर्दरुत्समसृजा इत्यत्र । आद्यं यत्पर्व योनिसंज्ञितं आद्ये साम्नि इत्यर्थः । तस्य तृतीये तु गाने उपान्त्यमक्षरं वर्द्धते *अयोनौ *अयोनौतूपान्त्यग्निरित्यनुगाने एवं उपान्त्यस्याक्षरस्य वृद्धिप्रतिषेधः प्रथमे पादे ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमप्रपाठकस्याष्टमी काण्डिका ।

यस्तेहरेच यद्येमदायां च वार्षाहरे अविशेषोपदेशात्सर्वपर्वणां उपान्त्यस्य वृद्धिः । योनौ तु ध्यमयोः पादयोर्व्यभिचारादिदमुच्यते । योनिवद्भावोमाभूदितिरत्नमेतद्रोहाइ इत्यत्र *श्येनेदानाध्वरां* गोविच्छ्येनेनायोनिदृष्टाइहाष्टमे पर्वणि ध्वरामापद्यते सोमश्चा दानामवइन्द्रायामाद्ये साम्नि दा ३ नां ३ *प्रोवाराहऊताकयस्थिरां* प्रोवाराह अन्त्ये याउभएका कयस्थिरामापद्यते अन्त्ये त्वेव च पादेषु *द्वितीयमकर्पणं* एवमेव वाराहवासिष्ठेषु अन्येषु अन्येषु पादेषु द्वितीये स्वरे यकर्षणमासीत् । योनौ तु द्वितीयकर्षणं न भवतीत्यर्थः *वर्तासाविसो च* वासिष्ठे द्वितीयस्वरे तुकर्षणं कार्या न भवति इत्यर्थः *यसुमफेमादाञ्यक्षरां* योनिदृष्टाञ्यक्षरा प्रहूयसा आसीत् सा त्रिकद्रुकायां द्वितीयेनामापद्यते इडानां *देव्येमहूद्वितीयेमथतां* । पञ्चनिधने वामदेव्ये कयानायां द्वितीये पादे या प्रहूयसा आसीत सा त्रिकद्रुकायां द्वितीये पादे अमन्थतामापद्यते । अमन्यतात्वामग्नेपुष्करादधीत्यत्र *वैरा-

वैश्वमनसेत्वा स्तोभार्चिकसंधेर्ग्रहणात्समेद्वितीयांतेप्रो-त्तमायामाद्ये शौक्तेचाद्ययोः शौक्तेच सुषाश्रीणप्रश्रृंरू-णसाम्नि इलांदेहीषीप्रभृत्युद्धारोऽन्त्यायामनुद्धार स्तम-सोऽर्केयोनावाद्ययोर्गायतो दूघातनिघातौ ॥ ९ ॥

जे योनावन्त्ययोर्नतं* महावैराजे योनौ आद्यायामन्त्ययोः पा-दयोर्विनतं भवति । अन्यत्र प्रतिषेधो न भवतीत्यर्थः । *वैश्वम-नसे स्वास्तोभार्चिकमन्धेर्ग्रहणात्* वैश्वमनसे संश्लेषो भवति । जसआकलशमित्यत्र । कस्मात् । अत्वात् । अत्वोपदेशादि-त्यर्थः । जसावैश्वमनसा इति । यदि पुनस्तत्र चौपसन्धिन्यायेन सं-श्लेषः क्रियते तथासति अत्वोपदेशोऽनर्थकः स्यात् । किञ्च स्तो-भार्चिकसन्धेर्ग्रहणादेव संश्लेषो भवति । नान्यथा । कथमयं स्तोभार्चिकसन्धिरिति । उच्यते । यो सौ आकारः अत्वमापादितः स्तोभः स इत्यभिप्रायः *त्समे द्वितीयान्तेप्रोत्तमायामाद्ये* वात्स-मे द्वितीयान्त्ये पादे नीचादी भवतः । प्रथमायांस्तोत्रीयायां उत्तमा-यामाद्ये वात्समे अन्त्यायां स्तोत्रीयायां प्रथमद्वितीये पादे नीचादी भवतः *शौक्ते चाद्ययोः* त्रैशोके चाद्ययोः स्तोत्रीययोर्यथा-सम्भवं पादादयोनीचा भवन्ति *शौक्ते च* शौक्ते चाद्ययोः स्तोत्रीययोः पादादि नीचैः । *सुषाश्रीणप्रश्रृंरूणमाम्नि *वरु-णसाम्नि एते शब्दाः प्रतिहारविषये नीचा भवन्ति *इलान्दे इही-षीप्रभृत्युद्धारः *इलान्दे तृतीये तु गाने बृहद्भानोश इत्येतस्मिन् हीषीप्रभृत्युद्धारः भूत्वा प्रमाहीषी एतस्याः परस्तात्सर्वे स्तोभाउ-द्धियन्त इत्यर्थः । *अन्त्यायामनुद्धारः* एतस्मिन्नेवानुगाने अ-न्त्यायां विधायां दाशुषे कावे इत्येतस्यामनुद्धारः *तमसोऽर्के योनावाद्ययोर्गायतोदूघातनिघातौ *महादैर्घतमसे योनावाद्यामि-

अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देशः स्तोभः पुरस्तादंत-

त्यर्थः । अन्त्ययोः स्वस्तोत्रीययोः मागायता उदूघातानिघातौ प्रतिभवतः । वाक्यशेषः । कस्माद्भेदेनोपन्यासः योनावन्त्ययोश्चेति । उच्यते । धर्मभेदात् । आद्यायामुदूघातं मागायता उत्तरयो र्निघातं प्रतीसतोभेदेनोपन्यासः उदूघात इत्युच्चप्रतीत्यर्थः । निघात इति नीचप्रतीत्यर्थः । आद्यायां सोमामिन्द्रमामाशब्द उच्चप्रत्ययः प्रत्ययामादापूर्जशः शब्दोनीचैर्वर्तते । सूमेमघवन् छन्दोनीचप्रत्ययः पर्वणां भेदं कृत्वाआत्मनोनुस्मरणार्थं केनापि कृतम् ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पभाष्ये दशमस्य नवमी कण्डिका ।

अथोहगीतानां प्रस्तावोद्देशः कोऽस्याभिसम्बन्धः । उच्यते भावाः परिसमाप्ताः । तेषां च भावानां भक्तिसम्बन्धेन लक्षणमुक्तं । स्तात्रोपान्त्यं दैव्ये येसूक्ते तरेहागादि उपायद्वितीयं काण्वे योनौ निधने हीषीस्थॅसर्वत्रेति । अतः तासां भक्तीनां विज्ञानार्थमाह । अथोहगीतीनामिति । यद्येवं सर्वभक्तीनामेव लक्षणोद्देशोवक्तव्यः । कुतः । यस्मात्सर्वभक्तिसम्बन्धेन भावानामुपदेशः कृतः । अथ कस्मात्प्रस्तावस्यैव केवलस्य लक्षणमुद्दिश्यत इति । उच्यते । एवमेतत् । किंतर्हि ? सूत्रकारेण पञ्चविधोपग्रन्थकारादिभिः प्रतिहारनिधनयोर्लक्षण मुक्त्वा ततः अथातः प्रतिहारस्य महाप्रपञ्चेन प्रतिसामानुक्रमणं कृतं । प्रस्तावलक्षणं नैवोक्तं ।

सूत्रे पाञ्चविध्ये च लक्षणमात्रं उपदिष्टं । नतु प्रतिहारवद्विस्पष्टमुक्तं । अतोविस्पष्टीकरणार्थं आद्यत्वान्मुख्यत्वाच्च प्रस्तावस्य विशेषलक्षणमाह । उद्गीथोपद्रवौ तु परिशेषसिद्धौ

र्वा (क) प्रस्तोतुरंतेवा विधाय्य उद्गातुस्त्वकारावर्षभ-पावमानजनित्राणां हुवादिर्वासिष्ठे पयोनादेशे ह्य-

तस्मादाह । अथोहगीतीनां प्रस्तावोद्देशइति । अथ भावानन्त-रमूहगीतीनां साम्नां प्रस्तावोद्देशः । उद्देशोलक्षणमुच्यते । प्रस्ता-वस्य लक्षणं वक्ष्याम इत्यर्थः । तदेतत्प्रतिज्ञासूत्रम् । *स्तोभः पुरस्तादन्तर्वा प्रस्तोतुः* *तस्य प्रस्तावस्य पुरस्ताद्यः स्तोभः स प्रस्तावाङ्गं भवतीत्यर्थः *अन्तर्वा* अन्तरशब्दोमध्यवाची मध्ये च प्रस्तावस्य यः स्तोभः सप्रस्तावाङ्गं भवति यथापुरस्तात स्तोभः आश्वसूक्त पूर्वयौक्ताश्वैडयास्याभिनिधनकाण्वादारसदिडासंक्षारा-दिषु । मध्ये च यथा गौपुक्तसौमे माधुच्छन्दसवाचः सामानीपादी · महाविष्क्रमादिषु क्वचिदुभयं यथाभाव *अन्ते च *प्रस्तावस्य यः स्तोभः प्रस्तावांगभवति । यथा पौरुमद्गऔद्धविद्भपनश्यैत-द्विधनिधनायास्यादिषु *अविधाय्यः* किं सर्व एव प्रस्तावान्त्यः स्तोभः प्रस्तावाङ्गं भवति । न । अविधाय्यः । अकारः प्रतिषेधा-र्थः । विधाय्यस्तु उद्गीथाङ्गमेव भवति । किमुक्तं भवति । प्रस्ता-वात्पराया विधा तस्या आदौ यः स्तोभोऽवस्थितः तस्या अङ्ग-भूतः स न प्रस्तावाङ्गं भवति । किं तर्हि । तद्विधाङ्गमेव भवति उद्गीथांगमित्यर्थः । यथा आथर्वणवार्पाहरएडस्वरपश्वानिधनवै-रूपएडसाकमश्वादिषु संकृतिनि च प्रस्तावपक्षे । उद्गातुस्तु का-ण्वर्षभपावमानजनित्राणां* तुशब्दः पूर्वलक्षणप्राप्तनिवर्तकः एते-षु सामसु पूर्वलक्षणेन अविधाय्यत्वात्प्रस्तावाङ्गत्वे प्राप्त उद्गीथा-ङ्गं भवतीत्यर्थः । *हुवादिर्वासिष्ठ *इहापि पूर्वलक्षणेन कृत्स्न-स्तोभस्य प्रस्तावाङ्गत्वे प्राप्ते एकदेशस्य उद्गीथाङ्गत्वमुपदिश्यते । हुवादिस्तोभः उद्गातुर्भवति । वयमेनेवामिष्टेहुवेहोईएवमुद्गातुर्भ-वति *पयोनादेशो* सर्वत्र सर्वसामसु पद्यः प्रस्तावोभवति ।

आदेशे तु यथादेशं, यथा सहशगीतिषु सर्वेष्वेव यथा ऐडयामडे-डमांडवत्रासदस्यवमगायतायोनिधनवैश्वज्योतिपायंपूपाक्रौंचपव-द्धागिंवदैवोदासवाङ्गनिधनक्रौंचलौशऐडकात्वयज्ञसारथिपर्याकूपार-वैधृतवासिष्ठशैखांडनानि पदवित्प्रस्तावानि । एतेषु पादः प्रस्ता-वोभवति वासिष्ठं मरायामाष्टादंष्ट्रसंक्रोशमहावैश्वामित्रचतुर्थवैदन्व-तप्लवनिहवार्कपुष्पसामराजमार्गीयवपार्थवाहय्यौतानत्रैष्टुभनित्रैस-पात्रेषुभानुष्टुभवात्सप्रस्वारत्वाष्ट्रीसामद्वयस्वाराश्वज्ययामवैश्वज्यो-तिषप्रथमोत्तमवाजाजित कुत्सस्याधिरथीयारिष्टास्वाशिरामर्काग्नेरर्की-दीर्घतमसोर्कभ्राजोऽपत्यभ्राजेविकर्णभासाऽग्नेर्व्रतोत्तरवार्कजंभप-दनिधनवामदेव्योत्तरमरुतांसंस्तोभोद्भिद्बलवत सप्तहसमातृका-योभयतःसंतर्पोत्तरोर्भर्याश्विनोर्व्रतद्वयायात्वनोभमंपूर्वगवां व्रता-निग्निपीयामानिधनानि स्तोभपदविभाग्यानि । एतेषु आद्य-स्तोभसहितः प्रस्तावो भवति । उत्तरस्यस्तोभविभाग्यत्वादु-द्गीथाङ्गमेवेत्युक्तं । अन्यानि स्तोभाविभाग्यानि तेषु वक्ष्य-ति । स्तोभउपायान्तः पदनिधनेष्विति । त्रिपदभक्तिष्वाम-हीयवादिषु कथमिति चेत् ? उच्यते । त्रिपदभक्तिष्वपिपद्य-एवप्रस्तावोभवति, किं सर्वेष्वेव ? न । यान्यस्यां काण्डकायां त्रिपदभक्तीनि उच्चारितानि, तद्वर्जमन्येषु सर्वेषु त्रिपदभक्तिषु पद्यः प्रस्तावोभवति । यथाऽऽमहीयवरौरवयौधाजयवामदेव्यनौधसका-लेयसंहितसफपौष्कलश्यावाश्वान्धीगवादीनि । यत्र पुनः पादै-कदेशाभ्यासः तत्र कथमिति ? यथा मरायवात्समेशिखण्डिन-दीर्घतमसोर्कादिषु । उच्यते । तत्रापि सामाभ्यास एव पादः प्रस्तावोभवति । कुतः । कृत्स्नपादाभ्यासे वचनारम्भात पादो-भ्यस्त इति । तेन पारिशेष्यादेकदेशाभ्यासे साभ्यासः पादः प्र-स्तावोभवतीति सिद्धं ।

क्षरोवासंकृतिदार्ढ्यच्युतयोश्चतुरक्षरोवासुरूपाजिगैड-
साकमश्वानांसदेवतोवाराजनशाकरर्षभयो द्विपात्सं-
जयना नदगौशृंगरात्रिदैवोदासानां कावश्रौतकक्षा-
र्षभत्र्यंतायास्यैडौक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोक्षमार्गीयवज-

---

*अक्षरोवासंकृतिदार्ढ्यच्युतयोः*पञ्चोवाचाशब्दात् । *चतुरक्षरोवा सुरूपाजिगैडसाकमश्वानां *एतेषां सुरूपादीनां चतुरक्षरोवा प्रस्तावोभवति । सुरूपैडसाकमश्वयोः । सस्तोभश्चविभागत्वात् प्रस्तावाङ्गंभवति । अन्तेचाविधायइति वचनात् *सदेवतोवाराजनशाकरर्षभयोः* राजर्षनशाकरर्षभयोः सदेवतः पादः प्रस्तावोभवति । पादः गायत्र एव गृह्यते । पद्यो नादेगच्छति विशेषेणार्थपरिसंख्यानभयादेवमर्थ आरम्भः । देवतासूत्रास्तोभत्वाद्वचनारम्भः । अन्ये त्वधीयते—सदैवतोवाराजनशाकरर्षभयोरेतेषां विकल्पः सदेवतोवा देवता विनाच *द्विपात्सञ्जयनानदगौशृङ्गरात्रिदैवोदासानां* एतेषां साम्नां द्वौद्वौ पादौ प्रस्तावोभवति *कावश्रौतकक्षार्षभत्र्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरंध्रैडसौपर्णमोक्षमार्गीयवजरावोधीयपद्वाहिष्ठीयोत्सेधवाम्रस्वारसामराजपौरुषाहवूर्ववारवन्तीयवार्त्रतुरयरावरैरूपहस्त्राङ्गृदोपशामहादिवाकीर्त्यानां वान्तः* एतेषां कावादीनां वाशब्दान्तः प्रस्तावोभवति स्तोभश्च यथान्यायं भवति । अन्तेचाविधायइत्यनेन न्यायेन । यथा त्र्यन्तायास्यैडौक्ष्णोरन्ध्रैडादीनां सहस्तोभेन वा शब्दान्तः प्रस्तावोभवति । महावैष्टंभश्यैतद्विनिधनायास्यमौभरसत्रासाहीयश्रुध्यवरुणसामसदोविशीयाभिवर्त्तवाम्रादीनां वान्तत्वेऽप्यग्रहणं न्यायसिद्धत्वात् । पद्योऽनादेशाइति अविधायइतिस्तोभस्य प्राप्तिरिति । अन्तग्रहणं कावादीनां केषांचित्पदमतीत्यप्रस्तावो भवति

राबोधीयषद्वाहिष्ठीयोत्सेधवाम्रस्वारसामराजपौरुमी-
ढपूर्वैवारवंतीयवार्त्रंतुरयणववैरूपहृस्वावृहदोपशामहा-
दिवाकीर्त्यानां वातः कृष्टाद्वृष्णो द्विर्वावारवंतीय-
आत्मनिचमहादिवाकीर्त्ये यांतोदाशस्यत्यभासशांम
दगायत्र्यासितानां जारांतोर्वांकिवासिष्टप्रियपत्राणां
वारांतोवैश्वामित्रे ह्वाउकारांतः संतनिजमदग्न्याभीव-
र्तकार्तयशाकारांत त्वाष्ट्रीसाम्नां जाराग्निंदूतोपक्रमा-

केषांचिदर्द्धपदं प्रस्तावः। अतोत्रैलक्षण्यात्कावादीनां पृथग्ग्रहणमुक्तं
कृष्टाद्वृष्णः वृद्धिकृष्टात्परोयोवा शब्दः तदन्तःप्रस्तावो भवति।
वाशब्दादुत्वाव कृष्टात्परइति विशेषणार्थमाह। कृष्टादृष्ण इति।
इन्द्राउवापावमन्तः *द्विर्वावारवंतीये*पूर्वे वारवन्तीये द्वौ वाश-
ब्दौ तत्र आद्ये प्राप्ते विकल्पमाह। द्विर्वावाशब्दान्तः प्रस्ताव इति
सकृद्वेति *आत्मनि च महादिवाकीर्त्ये* पूर्वसूत्रेणादावेवैको-
वान्तः प्रस्तावःप्राप्तः। अनेन सूत्रेणात्मनि च द्वितीयोविहितः।
आदावात्मनि द्विर्वाशब्दान्तःप्रस्तावोभवति समुच्चयेन नतु विक-
ल्पः *यान्तोदाशस्य त्यभासशांमदगायत्र्यासितानां *एतेषां
चतुर्णां दाशस्यत्यादीनां याशब्दान्तः प्रस्तावोभवति। ऐडकौ-
त्सादीनां यान्तत्वेऽप्यग्रहणादुक्तः परिहारः। कावश्रौतकक्षार्षभेत्ये-
तस्मिन्पुत्रे *जारान्तोर्वांकवसिष्ठप्रियपत्राणां* एतेषां त्रयाणां
वोङ्कादीनां जारान्तः प्रस्तावोभवति *वारान्तोवैश्वामित्रे*सफपौ
ष्कलाक्षपरादीनांवारान्तत्वेऽप्यग्रहणं अत्रापि स एव परिहारः।
*ह्वाउकारान्तः सन्तनिजमदग्न्यभीवर्त्तकार्तयशाकारान्तत्वाष्ट्रीसा-
म्नां *एतेषां चतुर्णां ह्वाउकारान्तः प्रस्तावोभवति। पृश्निदा-
वसुनिधनासितत्र्यावनहाविष्कृतपौरुमद्गगौतमादीनां ह्वाउका-

णांतएवाविभाग्यानाम् ॥ १० ॥

यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोकक्रोशश्रौष्टोद्वंशपुत्रदैर्घतमसासिमानांनिषधवैराजानां द्यक्षरो ऽभ्यस्तो द्यक्षरआ-

---

रान्तगध्यग्रहणं पूर्ववत् *जाराग्निदूतोपक्रमाणां तएवाविभाग्यानां* *जाराग्निदूतपाचयान्युपक्रमान्ते तानि जाराग्निदूतोपक्रमाणि । तेषां ते एव पर्वाणि प्रस्तावाभवन्ति । जारोपक्रमेषु जाराग्निदूतोपक्रमेष्वग्निदूता । यथात्रैष्टुभौशनाग्नवैदन्वदीर्घगूर्दगायत्रपार्श्वशाकरपभाथर्वणवार्णरेवतीनित्यवत्सावाजीयरध्यअरण्येगेयद् । श्येनः यज्ञीयस्य चोत्तरयोः एतेषु जाराप्रस्तावोभवति । सुज्ञानत्वाष्ट्रीसामाद्यपार्श्वपूर्व्यमाणवाग्नेस्त्रिणधनेपोहर्षीवाजदावयोक्ष्णोरंध्राद्यावसर्दोखयन्तीत्वाष्ट्रीसामवात्सवाभ्रवकाशीतभारद्वाजाच्छिद्रायिष्टबृहद्भारद्वाजकाशपूर्ववैष्णवौपगवपूर्वत्रिपूर्वावापांहराग्रस्वरद्वदवस्थानाथर्वणातीपंगान्तरिक्षवाहांङ्गरांजोवैरूपव्याहृतिसामानि । एतेषु सामसु अग्निदूताप्रस्तावो भवति । किमविशेषेणैव जाराग्निदूतयोः प्रस्तावार्थमिति । अविभाग्यानां साम्नामेषधर्मोभवति । जाराग्निदूते प्रस्तावः । विभाग्यानान्तु अग्निदूतासहितजारासहिहितोजारासहितश्च पद्यएव प्रस्तावोभवति । यथाप्रावदीशार्गदीर्घतमसोर्कारिष्टभर्गमुद्दावैश्वामित्रादिषु ।

इति उपाध्यायाजातशत्रुकृते पुष्पसूत्रभाष्ये दशमस्य दशमीकण्डिका ।

*यौक्ताश्वैडयास्यत्रैशोकक्रोशश्नौष्टोद्वंशपुत्रदैर्घतमसासिमानांनिषधवैराजानांद्यक्षरः *एतेषां यौक्ताश्वादीनां दशानां द्यक्षरः प्रस्तावोभवति । अत्र महादैर्घग्रहणं जारोपक्रमत्वे सिद्धेपिआदरत्वद्धत्वात् । कृतं स्तोभेश्चैतेषु प्रस्तावाङ्गं भवति यथान्यायं *अ-

नूपैटतसौहाविषवैष्णवोत्तरपर्योंतः स्वराणामग्निंदू-
ताभ्यस्तामध्यमक्रौंचस्य पादोभ्यस्तोवषडंताभ्यस्ना-
कूपारराजनपयसां द्वादशाक्षराणि चरैवतर्षभे ऽय-
क्षरोबृहत्के सोमसामगायत्रीक्रौंचवैरूपौदलगायत्र्यौ-
शनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेह्वदैध्मवार्हद्रय-
शः कण्वबृहत्त्रैष्टुभ श्यावाश्वशौक्तवार्षाहरवाज-
भृत्कार्णश्रवसानांचत्वारि द्वेवांत्ययोः षट्शंकुर्वार्हत-

भ्यस्तोद्व्यक्षरआनूपैटतसौहविपवैष्णवोत्तरपयोन्तः स्वराणाम्* ।
आनूपादीनां द्व्यक्षरः अभ्यस्तः प्रस्तावोभवति । द्वे द्वे अक्षरे
अभ्यस्त आद्ये प्रस्तावोभवति । *अग्निदूताभ्यस्तामध्यमक्रौंच-
स्य*अग्निदूताभ्यस्तावोभवति *पादोभ्यस्तोवषडन्ताभ्यस्ता-
कूपारराजनपयसां *एतेषां वषडन्तादीनां चतुर्णां पादः अभ्य-
स्तः प्रस्तावोभवति । राजनस्येह पुनर्ग्रहणं विशेषणार्थं । तत्रो-
क्तं स्वदैवतः पादोभवतीति । इह त्वयं विशेषः । साभ्यासः
पादोभवतीति । दद्राणायां तुषडन्तेवैच्छन्दसत्वादेकदेशाभ्यासः ।
*द्वादशाक्षराणि च रैवतर्षभे *रेवतर्षभे च पादः अभ्यस्तः । द्वा-
दशचैतान्यक्षराणि प्रस्तावोभवति षट्त्रिंशदक्षरऋषभस्यरैवतस्येति
ऽयक्षरोबृहत्के ऽयक्षरःप्रस्तावोभवति *सोमसामगायत्रीक्रौंच-
वैरूपौदलगायत्र्यौशनसैंधुक्षितमैधातिथरोहितकूलीयेह्ववैध्मवार्हद्र-
यशः कण्वबृहत्त्रैष्टुभश्यावाश्वशौक्तवार्षाहरवाजभृत्कार्णश्रवसानां
चत्वारि* एतेषां सोमादीनां सप्तदशानां चतुरक्षरः प्रस्तावोभवति ।
स्तोभं यथान्यायमुक्तं *द्वेवान्त्ययोः *अन्त्ययोर्वाजभृत्कार्णश्रवस-
योर्द्वेवा अक्षरे प्रस्तावोभवति चत्वारि वेतिविकल्पः *षट्शंकुर्वा-
र्हतवाजजित्स्वाररोहितकूलीयासितयौक्तस्रुचानाम् *एतेषां शंकादी-

वाजजित्स्वाररोहितकूलीयासितयौक्तस्रुवानामष्टा-
वौरुक्षयजागतसोमसाम्नोरेकादशोत्तरेजनित्रेद्वादशाह-
रिश्रीयंते स्तोभउपायांतः पदनिधनेषु निधनंचतदं गं-
स्या द्विरेकवृषे त्रिर्वापदस्तोभेष्वि लांदाद्येत्रिरुक्तंयथो-

---

नां पंचानां षडक्षरः प्रस्तावोभवति *अष्टावौरुक्षयजागतसोमसा-
म्नोः* अष्टावौरुक्षयजागतसोमसाम्नोः*एकादशोत्तरेजनित्रे *उ-
त्तरे जनित्रे तंत्रोद्दस्मपुरोजित्योः एकादशाक्षरः प्रस्तावोभवति ।
द्वादशाहरिश्रीयन्ते हरिश्रीनिधनेद्वादशाक्षरः प्रस्तावोभवति-
*स्तोभउपायान्तः पदनिधनेषु*येषां पदानि धनानि स्तोभ
भक्तीः प्रविभजयन्ते तेषु पदनिधनेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति ।
स्तोभः प्राग्च उपायवान् स्तोभः पदपदनिधने एवंतदुक्तंभवति-
उदाहरणानि । यथा गोष्ठप्रतोदसौमित्रधर्म्मभ्राजकीर्त्यंयशः सं-
सर्पभद्रश्रेयोश्ववृत्तैकवृषोत्तरगवांत्रेतलांदाद्वितीयानुगानगनपदस्तो-
भादीनि एतेषु उपायान्तः प्रस्तावोभवति । *निधनं च तदंगं
स्यात्* तस्मात्प्रस्तावादूर्द्ध्वं यत्पदनिधनं तत्प्रस्तावांगं अत्रोच्यते
सर्वप्रयोज्यत्वान्निधनस्याङ्गत्वे किं प्रयोजनं । उच्यते । कुशा-
निधाने प्रयोजनं अङ्गत्वे । निधनांतेकुशानिधानं भवति । त-
दङ्गत्वे प्रयोजनं । अन्ये तु ब्रुवते । अस्यमते न निधनमपि स्तो-
भविभाग्येसुप्रस्तोनप्रयोज्यमेवेतिवचनात् निधनं च तदङ्गं स्या-
दिति । तस्मादेष विशेषः *द्विरेकवृषे *पूर्वसूत्रे सकृदुपाया-
न्तः पदप्रत्ययः प्राप्तः अत आह । द्विरेकवृषइति । द्विः
उपायान्तः स्तोभः एकवृषेप्रस्तावोभवति पदप्रत्ययोदेवता-
प्रत्ययश्च । एवंतृषभस्योपायन्तः स्तोभः पादानांनिधनत्वा-
दिति । उपासोगायत्वं । *त्रिर्वापदस्तोभेषु* । इद्रापि पूर्वे

त्कमितरेष्वंत्येवाद्यक्षरो महानाम्नीषुद्विपदासुप्रस्तावः शाकरप्रथमेष्वध्यासपुरीषेषु च यथोपादिष्टं वैछंदसेषु-

---

वदेव सत्तऽपायांभः आद्यः स्तोभः प्राप्तः अत्रआह त्रिवपिदस्तोभेष्विति । त्रिर्वानुपापान्तः स्तोत्रः प्रस्तावोभवति सतद्देतित्रिकल्पः त्रयोवाउपायान्ताः स्तोभाः प्रस्तावोभवति । एकोवाउपायान्तः । *इलांदाद्येत्रिरुक्तं *इलान्दस्याद्येस्तोभिके अनुगानेत्रिरुक्ते इलांदस्याद्ये स्तोभिके अनुगाने त्रिरुक्तं स्तास्रुमंम्नाचारवन्तीयमवत वसुरुसत्रासाहीयहि चेति पशीमतदिदाश्वेत अधपादिसदोविशीयत्रिष्टुद्रजगतीविषयज्ञायमत्तपी । योधाजयं आजाग्र.किविचयो र्गोहापितमपूपुश्रुपावाश्वांधीगवदेव्योकानिधनआग्नेतमद्याप: पसाकमश्रविधुद्दाणवपडन्तोधर्मयानोधीगवगोविच्छेनानिं । पतेषुमातमास्ताविकमेवस्यात् । नपद्यः पद्योनादेशइति अस्पायमपाहः । वैछन्दासेषुणास्ताविकमेवगान प्राप्तावोभवति । नपद्य इति । अभइति । अप्रस्तादप्यक्तमेवतिषामहे आयम्निछन्दसियथान्यायमावायः । इति । वथाप्रस्तायमतिसराणधनानामक्षपरिगाणॱंसर्वत्रयथायोनित्रिकीर्षोदिति । तस्माद्वैछन्दातेप्रस्ताविकमेवगीतप्रस्तावोभवति । तपडं । तयो । नोदो नोपादोभ्यस्तप्रस्ताचेन्द्रद्राणायाक्कुम्यादेक दिशाभ्यासइति । उच्यतेयानौ । अष्टाछरपादाभ्यासात् । षोऽशाक्षरः प्रस्ता । वो भवति । देवचतुर्थायोस्रुसस्तोभः पादः प्रस्तायोभवति । पद्योनादेशदृति वचनात । पञ्चमेपिपद्यएवभवति । एवभवति । अस्य मतेनपञ्च । यनुगानेविविभाग्यः । अन्तवादृव्यक्षरः । *अत्ते पञ्चमे नु गाने पद्योवा प्रस्तावोभवति । व्यक्षपेतियिकल्पः । महानाम्नीषुद्विपदाछुप्रस्तावः शाकरमथमेष्वध्यासपरीपेपु च य-

गीतंप्रास्ताविकमेवस्या यण्वादीनामप्रस्ताव्याउत्तराः

थोपादिष्टं *महानाम्नीपुपदिष्टम्भवति । कथं चोपदिष्टमिति न-
च्यते । द्विगडासु प्रस्तावः । शाक्वरप्रथमेष्वपि । पद्य एव प्रस्ता-
वोभवति । पूर्ववत् । पशिक्षाशचीनां पता ३३ । १२ दाविष्टव-
ञ्जिभजसा ३ई । १२ सनः स्वरिर्पदीतिहिषाः । णेतत्रयः शाक-
रप्रथमेषुपानादेश इति । अथाप्येतद्वेलक्षणान्त्प्रध्यास्यांपुरीषप-
देषुचंजाराप्रस्तावोभवति । वचनात् । ताएग्रिदूगोपक्रगाणामिति
अध्यासेषु । आयाहक्रां ३ भूरोसाखा । पुरीषपदेषु आत इवां
एपै वशब्दः पञ्चस्वपिपकैकस्मिनप्रस्तावाभवति । एत एवमहा-
नाम्नीषपादिष्टं । बच्छरसषु गीतम्प्रास्ताविकमेचस्पात् *नैछन्द-
सेष सामसु प्रास्ताविर्याद्राणायादेकदेशाभ्यास इति उच्यतेपो-
नौ । अपक्षरपादाभ्यासात् । पोदशातरः प्रस्तावोभवति । द-
द्राणात्रुएकादशाक्षरपादोयातः । एकदेशाभ्यासेः । तेवपोऽशा-
क्षरः प्रस्तावोभवति । अतः पञ्चाक्षराभ्यासः । यरावादीनाप-
प्रस्ताव्यादुत्तरायण्यानापञ्चानान्म्ययत्यसन्तनिशाकरवर्णानांस्तो-
त्रीया अप्रस्ताव्येपासन्तनिनः प्रस्ताव्येयासन्ततिनः । *वाश-
द्दोविकल्पार्थः । यण्वादिषु आद्यावहुत्तरमोः प्रस्तावलोमं एवं-
सन्तति न्यपिप्राप्तं । तस्मिन्विकल्पमाह । वाप्रस्ताव्येउत्तरेसं-
सन्तानिनः । वा अप्रस्ताव्ये इति विकल्पः । उत्तरयोरितिसिद्धं ।

इतिपुष्पसूत्रभाष्यो काद्दशीकण्डिका दशमः प्रपाठकः समाप्तः ।

उपाध्यायाजातशत्रुकृतो । पाठकधनेश्वरस्पत्रपद्मायनायपस्ति-
कालिखिता । उपाध्यायनरहसिसुतत्रुकासोमनमिति । यथोक्तं
यथालक्षणं भवति । कथं चोक्तं । द्वितीयेचातुगानेस्तोमपि भा-
ज्य स्वानतः प्रस्तावोभवति । तृतीयदेवन्ततदेवप्रस्तावोभवति ।

प्रस्ताव्येषासंतनिनः प्रस्ताव्येवासंतनिनः ॥ ११ ॥

इति पुष्पसूत्रेदशमः प्रपाठकः(१) ॥

पुष्पसूत्रं समाप्तम् ।

गीतमितिनभयथावर्णगितव्यं । क्वचिद्गीतशब्देनपर्वगृहीतव्य । व्यवस्थालेपे । क्वचिद्गतीतिशब्देनगानंगृह्यते । किंयुक्तम्भवति । प्रास्ताविकीयीतिः प्रास्ताविपाङ्गनगृहीतव्यमित्यर्थः । यथावि-शादवमिदेव्यो । उभयोहारुदाहरणानिवक्ष्यामः ।

इति पुष्पसूत्रभाष्यं समाप्तं ।

---

(१) अत्र प्रथमादर्शपुस्तके लेखकेन लिपिकाल एवं लिखितः । "सवत् १६७२ समयेश्रावणकृष्ण १ रवौ अथेहवाराणास्यांवास्तव्य आभ्यंतरनागरज्ञातीयत्रिपाठीविश्वनाथसुतत्रिपाठीगंगाधरसुतत्रिपा-ठी गोपीनाथ सुतत्रिपाठीपद्मनाभदीक्षितवेदपञ्चाननेन लिखितं । त्रिपाठीपरमानन्दसुत विश्वनाथायदत्तं । विश्वनाथपुत्रपौत्राणां पठनार्थं । लेखकपाठकयोः शुभंभूयात् ।

न्यायरसिकों को अपूर्व लाभ ।

* कारिकावली *

मुक्तावली और न्यायचन्द्रिका सहित ।

भारतवर्षके प्रायः सभी पंडित तथा विद्यार्थिगण विश्वनाथन्यायपंचानन कृत 'न्यायसिद्धान्तमुक्तावली' से परिचित हैं, तथा पढ़ते पढ़ाते भी हैं। क्यों कि ऐसा न्याय वैशेषिक के मत का नवीन और प्राचीन दोनों लेखशैली से बना हुआ दूसरा ग्रंथ अभीतक प्रचलित नहीं है। परन्तु वह भी प्रायः जगह २ पर नयी न्यायशैली अधिक होने से न्यायशास्त्र के सिद्धान्तमात्र का परिचय चाहनेवालों के लिये वैसी उपयोगी नहीं है जैसी षट्दर्शनव्याख्याता पं० नारायणतीर्थ कृत 'न्यायचन्द्रिका'। यह सोचकर हमने यह अपूर्व व्याख्या परीक्षार्थियों के उपकारार्थ ढुंढिराजशास्त्री कृत टिप्पणी सहीत मुक्तावली के साथ अपने यहां सुंदर बम्बई टाइप में शुद्ध कराय मुद्रित की है। न्यायचंद्रिकाका महत्त्व ग्रंथ देखनेहीसे मालुम पड़ेगा उसके विषय में अधिक लिखना व्यर्थ है। ग्रंथ का मूल्य भी सब के उपकारार्थ १) रु. मात्र रक्खा गया है।

इसके अलावे हमारे यहां हरतरह के संस्कृतग्रन्थ तथा भाषाभाष्य की पुस्तकेंभी मिलती हैं और भी हमारे यहां हर तरह की छपाई तथा जिल्द के बंधाई का कार्य भी होता है। एक बार पत्र व्यवहार कर देखीये, और पुस्तकों का वड़ा सूचीपत्र मुफ्त मंगाकर देखीये।

पुस्तक मिलने का पता—

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्त,

चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस

विद्याविलास प्रेस, गोपालमंदिरलैन,

बनारस सिटी।

५९. आपस्तम्बगृह्यसूत्रम्। श्रीहरदत्तप्रणीतयाऽनाकुलाख्यया व्याख्यया, श्रीसुदर्शनाचार्यप्रणीतया तात्पर्यदर्शनाख्यया व्याख्यया च समलङ्कृतम्, पृथक् सूत्रपाठेन, पाठभेदेन, मीमांसापदार्थविवरणेन च संयोजितम्। (कर्म० वि० ५) रु० ४—०

६० नाट्यशास्त्रम्। भरतमुनिप्रणीतम् (सम्पूर्णम्) साहित्योपाध्याय एम.ए. इत्यादिपदवीभाजा पण्डित बटुकनाथ शर्म्मणा तथा साहित्यशास्त्रि एम.ए. पदवीभृता पण्डित बलदेवोपाध्यायेन च सम्पादितम्। (नाट्यशास्त्र वि० १) रु० ५-०

६१ काव्यालङ्कारः। श्रीभामहाचार्येण विनिर्मितः। काशीविश्वविद्यालयाध्यापकाभ्यां पण्डित बटुकनाथ शर्मा एम० ए० साहित्योपाध्यायः तथा पण्डित बलदेव उपाध्याय एम० ए० साहित्यशास्त्री इत्येताभ्यां भुमिकादिभिः समलङ्कृत्य सम्पादितः, काशी विश्वविद्यालयोपकुलपतिपदं विभुषयद्भिः श्रीमदाचार्यप्रवरैः आनन्दशङ्कर ध्रुव महोदयैः लिखितेन प्राक्कथनेन सनाथीकृतः। (अलङ्कार वि० २) रु० १—८

६२ ब्रह्मवादः। गोस्वामि श्रीहरिरायजी महाराज विरचितः। श्रीगोपालकृष्णभट्ट विरचित विवरणाख्यव्याख्यासमलङ्कृतः। तथा गोस्वामी श्रीव्रजनाथविरचितो ब्रह्मवादः। तथा शुद्धाद्वैतपरिष्कारः श्रीमद्रामकृष्णभट्ट विरचितः। श्रीरघुनाथशास्त्रि विरचित शुद्धाद्वैतपरिष्कारतात्पर्यम्। श्रीहरिशङ्कर शास्त्रि-वेदान्तविशारदेन विस्तृत भूमिकया विविधपरिशिष्टैर्भाषानुवादेन टिप्पण्यादिना च समलङ्कृतः। (शुद्धाद्वैतसम्प्रदाय वि० १) रु० १—०

६३ प्रेमरसायनम्। श्रीविश्वनाथपण्डितरचितम् (का०वि०८) रु० १—०

६४ व्याप्तिपञ्चकरहस्यम् सिंहव्याघ्रलक्षणरहस्यं च। श्रीमथुरानाथतर्कवागीशकृतम्। न्यायाचार्य पं० शिवदत्तमिश्र विरचित गंगानिर्झरिणीव्याख्यया टिप्पण्यादि विभूषितं च। (न्या० वि० ८) रु० ०—१२

६५ सिद्धान्तबिन्दुः। श्रीमधुसूदनसरस्वती विरचितः। श्रीभगवान्शङ्कराचार्य विरचित दशश्लोकव्याख्यारूपः श्रीगौड ब्रह्मानन्दविरचित न्यायरत्नावली-नारायणतीर्थ विरचित लघुव्याख्या टिप्पणीसहितः। (वेदान्त वि० ८) रु० ५—०

६६ अन्त्यकर्मदीपकः आशौचकालनिर्णयसहितः। प्रेतकर्मब्रह्मीभूतयतिकर्मनिरूपणात्मकः। महामहोपाध्याय पं० श्री नित्यानन्दपन्तपर्वतीय विरचितः। (कर्मकाण्ड वि० ६) रु० १—८

६७ सांख्यदर्शनम्। श्रीमद्विज्ञानभिक्षुकृत सांख्यप्रवचनभाष्यसमलङ्कृतम्। (सांख्य वि० १) रु० २—०

६८ अनेकार्थसङ्ग्रहो नाम कोशः। आचार्यश्रीहेमचन्द्रेण विरचितः। (कोश वि० २) रु० २—०

६९. शिशुपालवधम् । श्रीमन्माघकविनिर्मितं श्रीवल्लभदेवकृतया सन्देहविषौषधिव्याख्यया महामहोपाध्याय श्रीमल्लिनाथकृतया सर्वङ्कषाव्याख्यया समेतम् । (सम्पूर्णम्) रु० ३—०

६९ „ „ (संपूर्णम्) रफ मोटा कागज रु० २—४

७० व्याप्तिपञ्चकम् सिंहव्याघ्रलक्षणं च । श्रीजगदीशतर्कालङ्कारकृतम् । न्यायाचार्य पं० शिवदत्तमिश्र विरचित गंगानिर्झरिणीव्याख्यया टिप्पण्यादि विभूषितं च । (न्याय वि० ९) रु० ०—८

७१–१ ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् । चतुःसूत्र्यन्त पूर्णानन्दीय व्याख्यासहितया श्रीगोविन्दानन्द प्रणीतया रत्नप्रभया समन्वितम् । द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादान्तो प्रथमोभागः रु० २—८

७१–२ ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् । रत्नप्रभया सहितम् । द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयपादान्ताच्चतुर्थाध्याय पर्यन्तः द्वितीयोभागः । (यन्त्रस्थ)

७२–१ सिद्धान्तशिरोमणिः । श्रीभास्कराचार्य विरचितः । गणिताध्यायः वासनाभाष्य सहितः । ज्योतिषाचार्य म. म. श्रीदमद्बापूदेवशास्त्रिकृतटिप्पणी सहितः । (ज्यो० वि० ४) २—०

७२–२ सिद्धान्तशिरोमणिः । „ „ „ गोलाध्यायः वासनाभाष्य सहितः । ज्योतिषाचार्य म. म. श्रीदमद्बापूदेवशास्त्रिकृतटिप्पणी सहितः । (ज्यो० वि० ४) २—०

७३ काकचण्डीश्वरकल्पतन्त्रम् । पण्डित रामकृष्ण शर्म्मणा सम्पादितम् । पण्डित वटुकनाथ शर्म्मा एम. ए. साहित्योपाध्याय इत्येतेन लिखितया प्रस्तावनया सनाथीकृतम् । (आयुर्वेद शास्त्रविभागे १) रु० ०—८

७४ किरातार्जुनीयम् । श्रीमत्कविकुलचूडामणिभारविविरचितम् । मल्लिनाथसूरिकृतया घण्टापथसमाख्यव्याख्यया तथा पं० श्रीगङ्गाधरशर्मणा कृतया सुधाऽऽख्यव्याख्यया समलङ्कृतम् । (सर्गत्रयमात्रम्) । (काव्य वि० १०) रु० ०—१२

७५ चन्द्रालोकः । पीयूषवर्षश्रीजयदेवकवि प्रणीतः । श्रीमत्पद्मनाभमिश्रापराभिधानप्रद्योतनभट्टाचार्य विरचितया चन्द्रालोकप्रकाशापराख्य 'शरदागम' टीकया सङ्कलितः । साहित्याचार्येण खिस्ते इत्युपाख्यनारायणशास्त्रिणा भूमिकादिभिः सम्भूष्य सम्पादितः । (अलङ्कार वि० ३) रु० ०—१२

७६ किरातार्जुनीयम् । श्रीमत्कविकुलचूडामणिभारविविरचितम् । मल्लिनाथसूरिकृतया घण्टापथसमाख्यया तथा पं० श्रीकनकलालशर्मणा कृतया भावार्थदीपिनीव्याख्यया समलङ्कृतम् । (सर्गत्रयमात्रम्) (काव्य वि० ११) रु० ०—८

जयकृष्णदास–हरिदासगुप्तः,
चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, विद्याविलास प्रेस,
गोपालमन्दिर के उत्तर फाटक बनारस सिटी ।